

POLITECHNIKA WROCŁAWSKA
WYDZIAŁ ARCHITEKTURY

**ARCHITEKTURA SZKÓŁ POWSZECHNYCH
NA LUBELSZCZYŹNIE W LATACH 1918 – 1939**

Ewa Miłkowska

Rozprawa doktorska

Promotor: dr hab. inż. arch. Elżbieta Przesmycka, prof. Politechniki
Wrocławskiej

WROCŁAW 2012

Serdeczne podziękowania
pani Prof. dr hab. inż. arch. Elżbiecie Przesmyckiej
za pomoc, życzliwość i cenne uwagi

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	4
1.1. Wprowadzenie. Uzasadnienie podjęcia tematu	4
1.2. Stan badań	6
1.3. Metodyka badań, przedmiot i obszar badań	9
1.4. Cele badawcze i zakres pracy	11
2. STAN SZKOLNICTWA W OKRESIE ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI PRZEZ POLSKĘ	12
2.1. Sytuacja gospodarczo - polityczna Lubelszczyzny w latach 1918 – 1939	12
2.2. Organizacja szkolnictwa przed i po odrodzeniu się państwowości polskiej	15
2.3. Sytuacja lokalowa szkół powszechnych	26
2.4. Wybrane akty prawne dotyczące szkolnictwa wydane w latach 1918 – 1939	30
2.5. Problematyka kształcenia kadry nauczycielskiej	36
2.6. Szkoły powszechne, prywatne, szkoły mniejszości narodowych, szkoły specjalne	39
3. SZKOŁY POWSZECHNE – TYPOLOGIA	42
3.1. Zasady rozmieszczania szkół powszechnych w województwie lubelskim	42
3.2. Wymagania dotyczące terenów przeznaczonych pod zabudowę szkolną	43
3.3. Wzory projektów szkół powszechnych	47
4. ARCHITEKTURA SZKÓŁ POWSZECHNYCH – WYBRANE PRZYKŁADY	57
4.1. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym bialsko – podlaskim	58
4.2. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym chełmskim	86
4.3. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym Lublin – miasto	108
4.4. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym lubelskim	113
4.5. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym puławskim	145
4.6. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym siedleckim	167
4.7. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym sokołowskim	190
4.8. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym tomaszowskim	205
4.9. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym zamojskim	220
4.10. Architektura szkół sytuowanych w miastach i na wsi	238
5. BUDOWNICTWO TOWARZYSZĄCE SZKOŁOM POWSZECHNYM	241
5.1. Sale gimnastyczne	241
5.2. Budynki mieszkalne dla kadry nauczycielskiej	244
5.3. Inne obiekty	248

6. STAN ZACHOWANIA BUDYNKÓW SZKOLNYCH.....	250
7. PODSUMOWANIE	266
7.1.Układy funkcjonalno - przestrzenne budynków szkół powszechnych.....	266
7.2.Technologie i materiały stosowane w budownictwie szkolnym ...	280
7.3.Formy architektoniczne zabudowy szkolnej	280
7.4.Możliwości ochrony zasobów budownictwa szkolnego z okresu 1918 – 1939	287
BIBLIOGRAFIA.....	289
SPIS RYCIN	299
INDEKS MIEJSCOWOŚCI	306

1. WSTĘP

1.1. Wprowadzenie. Uzasadnienie podjęcia tematu

Ziemie polskie w końcu XIX i na początku XX wieku posiadały różne systemy oświatowo – wychowawcze. Związane to było z zaborami. W zaborze rosyjskim szkolnictwo elementarne było zrusyfikowane, miało niski poziom, sieć szkół była rzadka, a dzieci nie miały obowiązku chodzenia do szkoły. Była to świadoma polityka caratu, która hamowała oświatę wśród ludu.

Sytuacja w zaborze pruskim wyglądała inaczej. Władze dbały o rozwój oświaty, rozbudowywały sieć szkół, a szkolnictwo elementarne traktowały jako „instrument germanizacyjny”. Doprowadziło to do niemal całkowitego ograniczenia analfabetyzmu. Językiem wykładowym był niemiecki, jedynie religii uczono po polsku. W zaborze austriackim, dzięki częściowej autonomii Galicji nauczano dzieci w języku polskim. W 1866 roku powstała Rada Szkolna Krajowa, kierująca szkolnictwem ludowym, czyli powszechnym i średnim w Galicji. Dążyła ona do rozbudowy sieci szkół i do zlikwidowania analfabetyzmu¹.

Po latach niewoli narodowej państwo polskie miało bardzo niski poziom szkolnictwa podstawowego. Spis ludności z 1921 roku pokazuje, że 33,1 % Polaków powyżej dziesiątego roku życia było analfabetami. Na obszarze byłego zaboru rosyjskiego sytuacja przedstawiała się najgorzej².

Okres po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku był czasem szczególnym. Odbudowywano struktury państwowe, a szczególną uwagę poświęcono zagadnieniu oświaty.

Zaborzy, przymusowa rusyfikacja, a później okupacja ziem polskich w czasie I wojny światowej przyczyniły się do ogromnych zaniedbań w edukacji społeczeństwa polskiego. W roku 1918 nastąpił długi proces odnowy wielu sfer życia, w tym także oświaty. Wprowadzaniu reform towarzyszył opór niektórych grup społecznych. Twierdzono, że siedmioletnia szkoła powszechna to luksus, na który Polska nie może sobie pozwolić. Szkoła czteroletnia powinna być wystarczająca szczególnie w środowiskach wiejskich. Nawet część profesorów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego widziała „niebezpieczeństwo” społeczne, wynikające z zasad jednolitości szkolnictwa. W wysłanym do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego liście pisali, że dzieci rodziców z tzw. „warstw kulturalnych” nie powinny uczyć się razem z mniej kulturalnymi, gdyż grozi to obniżeniem ich poziomu³.

¹ J. Buszko, *Historia Polski 1864 – 1948*, Warszawa 1983, s. 182.

² Ibid., s. 341.

³ S. Krzykała, *W Polsce niepodległej 1918 - 1939*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, Warszawa 1974, s. 751-752.

Władze państwowe podjęły reformę szkolnictwa, umożliwiającą stworzenie odpowiednich dla dzieci i młodzieży warunków do podjęcia nauki.

W lutym 1919 r. opracowano dekret o obowiązku szkolnym⁴. Był to pierwszy akt prawny, jaki wprowadzono w II Rzeczypospolitej, dotyczący kształcenia dzieci. Jednocześnie dekret ten ujednolicił prawo oświatowe na ziemiach polskich. Wprowadził szkoły powszechne w miejsce elementarnych – istniejących podczas zaborów.

Kolejne dwie ustawy uchwalono siedemnastego lutego 1922 roku. Pierwsza z nich traktowała „o zakładaniu i utrzymaniu publicznych szkół powszechnych”⁵, druga „o budowie publicznych szkół powszechnych”. Plany budynków szkolnych i kosztorysy miały być zgodne z ogólnymi przepisami budowlanymi oraz zatwierdzone przez kuratora okręgu szkolnego. W tamtym czasie nie istniało wspólne prawo budowlane dla całego kraju. Poszczególne województwa rządziły się własnymi i różnymi normami prawnymi odziedziczonymi z czasów zaborów⁶.

Jedenastego marca 1932 roku weszła w życie ustawa „o ustroju szkolnictwa”. Dopiero po jej wprowadzeniu nastąpiły zmiany w organizacji szkolnictwa powszechnego⁷.

Wprowadzanie reform utrudniały brak lub bardzo złe warunki lokalowe. W wielu miejscowościach zwłaszcza na terenach wiejskich brakowało budynków, które można by było zaadaptować na potrzeby oświatowe. To przyczyniało się do nieuczęszczania dzieci na zajęcia. Sytuacja na Lubelszczyźnie była ciężka, dlatego zwłaszcza tutaj zaczęły masowo powstawać nowe szkoły. W latach 1918 – 1925 wybudowano sto osiemdziesiąt dziewięć budynków szkolnych. Z czego trzydzieści dziewięć murowanych i sto pięćdziesiąt drewnianych⁸.

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku, Polska borykała się z wieloma trudnościami w dziedzinie szkolnictwa, aż 95 % szkół stanowiły placówki jedno- i dwuklasowe, czyli szkoły o najniższej organizacji.

Lokalne władze samorządowe oraz nauczyciele przy pomocy społeczeństwa zaczęły oddawać do użytku nowe szkoły. W latach powojennych nastąpił bardzo szybki rozwój szkolnictwa powszechnego. Było to jednym z warunków stworzenia podstaw nowoczesnego państwa.

W okresie międzywojennym opracowano standardy, jakim powinny odpowiadać budynki szkolne. Opracowaniem planów miały się zająć Powiatowe Biura Odbudowy, uwzględniające obowiązujące przepisy budowlane, warunki miejscowe, względy zdrowotne, ogniowe, gospodarcze i estetyczne.

⁴ Dz. Urz. M. W. R. i O. P. 1919, nr 2, poz. 2.

⁵ Dz. Urz. RP 1922, nr 18, poz. 143.

⁶ Dz. Urz. PR 1922, nr 18, poz. 144.

⁷ Dz. Urz. RP 1932, nr 38, poz. 389.

⁸ P. Mazur, *Szkolnictwo na Lubelszczyźnie w świetle prasy lokalnej 1918 – 1939*, Lublin 2004, s. 68.

Unifikacja prawa budowlanego dla całej Rzeczypospolitej nastąpiła szesnastego lutego 1928 roku, po opracowaniu jednolitego tekstu polskiego prawa budowlanego, wydane go w formie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej „o prawie budowlanym i zabudowaniu osiedli”.

Budynki szkół powszechnych są unikatowym świadectwem działalności państwa, które w bardzo krótkim czasie stworzyło nowoczesny system szkolnictwa, czego wyrazem są interesujące przykłady budownictwa szkolnego. Do chwili obecnej nie opracowano całościowo badań na temat istniejących obiektów szkół powszechnych na terenie obecnej Polski południowo - wschodniej. Zachowało się wiele opracowań dotyczących wzornictwa szkół z tego okresu oraz dokumentacji projektowych. Prowadząc badania terenowe stwierdzono istnienie jeszcze wielu obiektów szkół powszechnych, które już dziś pełnią inną funkcję, bądź są wielokrotnie przebudowywane i rozbudowywane. W związku z powyższym istnieje potrzeba rozpoznania i udokumentowania stanu zachowania tych obiektów, ich architektury, technologii wznoszenia i usystematyzowania.

1.2. Stan badań

Dostępne badania dotyczące szkół powszechnych powstałych w latach 1918 – 1939, skupiły się głównie na badaniu szkolnictwa (systemu oświatowego, kształcenia kadry nauczycielskiej, braków lokalowych). Pierwsza monografia o szkolnictwie została wydana w 1928 roku. Była to praca zbiorowa pod redakcją Teodora Wolskiego. Traktowała o szkolnictwie w mieście Lublinie w latach 1917-1927⁹. Kolejną pozycją z tego roku jest artykuł K. Sokala, *Higiena w szkołach powszechnych powiatu lubelskiego*¹⁰. Autor opisuje w niej warunki sanitarne, jakie panowały w szkołach powszechnych oraz potrzebę wdrażania uczniów do higienicznego trybu życia. W salach lekcyjnych urządzano kącki czystości. Uczniowie mogli tam umyć ręce. Do szkół powszechnych w większości uczęszczały dzieci z biednych rodzin, gdzie nie przywiązywano wagi do czystości i higieny osobistej. Na początku lat dwudziestych zatrudniono w Lublinie higienistkę szkolną. Odwiedzała ona kolejno szkoły w mieście oraz udzielała rad kierownikom i nauczycielom. Dodatkowo podczas codziennych zajęć nauczyciele sprawdzali czystość rąk i nóg, i w razie potrzeby udzielali nagany uczniom. W latach dwudziestych ubiegłego stulecia powstała także praca dotycząca ustawodawstwa szkolnego na ziemiach polskich¹¹. Do opracowań z tego

⁹ Monografia szkolnictwa miasta Lublina za czas od 1917-1927 roku, red. T. Wolski, Lublin 1928.

¹⁰ K. Sokal, *Higiena w szkołach powszechnych powiatu lubelskiego*, [w:] *Szkolnictwo powszechne w powiecie lubelskim 1917-1927*, red. A. Kołaczowska, Lublin 1928.

¹⁴ F. Śliwiński, *Ustawodawstwo szkolne i organizacja polskich władz szkolnych oraz szkolnictwa wszystkich stopni w pierwszym dziesięcioleciu istnienia Odrodzonego Państwa Polskiego*, Łódź 1928.

okresu należy dodać szereg wzorników budynków szkół powszechnych wydanych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego¹². W tym okresie zostały również wydane materiały dotyczące organizacji sieci szkolnej w powojennej Polsce¹³.

Lata trzydzieste obfitują w literaturę dotyczącą szkolnictwa powszechnego. Związane to było z wprowadzeniem jedenastego marca 1932 roku nowej ustawy dotyczącej ujednolicenia szkolnictwa na terenie całego kraju. W 1932 powstała praca F. Śliwińskiego, *Organizacja szkolnictwa w Polsce współczesnej*¹⁴. Następnie w 1934 *Zasady nowego ustroju szkolnictwa polskiego*¹⁵, tego samego autora i w 1939 roku opracowanie o organizacji władz szkolnych¹⁶. Autor rozpisывał się o podziale szkół na trzy stopnie organizacyjne. Pierwszego stopnia – realizujące program klas od 1 - 4 z dwuletnią klasą trzecią i trzyletnią czwartą, drugiego stopnia z klasami od 1 – 6 z dwuletnią klasą szóstą i trzeciego stopnia z siedmioma klasami. Każdy uczeń tym sposobem na nauce spędzał siedem lat. W zależności od liczby ukończonych klas uczniowie mogli podejmować dalszą naukę.

W drugiej połowie lat trzydziestych wydanych zostało szereg sprawozdań z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych¹⁷ oraz materiałów Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego¹⁸.

Kolejne publikacje na temat szkolnictwa zostały wydane dopiero po II wojnie światowej. Pisano o organizacji szkolnictwa¹⁹ i wychowaniu dzieci. Wiele uwagi poświęcano okresowi międzywojennemu²⁰. Podane pozycje opisują trudną sytuację szkolnictwa w okresie II Rzeczypospolitej. Jako przyczynę teŹe podają braki w ustawodawstwie, niedostateczną ilość odpowiednio wykwalifikowanych nauczycieli oraz braki lokalowe. Przez

¹² *Materiały architektoniczne. Budowle użyteczności publicznej wsi i miasteczka*, zeszyt I, *Szkoły Powszechne*, Warszawa 1921; *Projekty budynków szkół powszechnych*, zeszyt I, Warszawa 1926; *Projekty budynków szkół powszechnych*, zeszyt II, Warszawa 1926.

¹³ *Materiały do projektu sieci szkół powszechnych*, red. Marian Falski, Warszawa 1925.

¹⁴ F. Śliwiński, *Organizacja szkolnictwa w Polsce współczesnej*, Lwów – Warszawa 1932.

¹⁵ F. Śliwiński, *Zasady nowego ustroju szkolnictwa polskiego*, Lwów – Warszawa 1934.

¹⁶ F. Śliwiński, *Organizacja władz szkolnych i szkolnictwa wszystkich stopni w Polsce Odrodzonej*, Lwów 1939.

¹⁷ *Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół w Okręgu Szkolnym Lubelskim w latach 1933 - 1937*, Lublin 1938, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Szkół Powszechnych za rok 1937 i plan pracy na rok następny*, Warszawa 1938.

¹⁸ Z. Mąceński, *Publiczne szkoły powszechne pierwszego stopnia*, Min. Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Warszawa 1937.

¹⁹ S. Białas, *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Kraków 1950; W. Ozga, *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Warszawa 1960.

²⁰ Zagadnieniem tym zajmowali się między innymi: W. Sala, *Opieka nad dziećmi i młodzieŹą w okresie międzywojennym*, Warszawa 1967;

K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918 – 1932*, Wrocław 1970;

M. Pęcharski, M. Świątek, *Organizacja szkolnictwa w Polsce w latach 1917-1977. Podstawowe akty prawne*, Lublin 1978;

W. Grabowska, *Szkolnictwo Powszechne w Polsce w latach 1932-1939*, Wrocław 1976.

cały ten okres zmagano się z zapewnieniem uczniom w wieku szkolnym warunków do nauki. Powszechny obowiązek szkolny nakładał na rodziców przymus posyłania dzieci do szkoły. Powojenny wzrost demograficzny i kryzys gospodarczy były przyczyną niedostatecznej liczby lokali. To z kolei spowodowało późniejszy wzmożony ruch budowlany placówek szkolnych. Lata osiemdziesiąte przyniosły kolejne opracowania na temat szkolnictwa w okresie międzywojennym na Lubelszczyźnie²¹. W publikacjach tych poruszano znane już wątki organizacyjne szkolnictwa, oraz zwracano uwagę na nowe problemy związane z nauczycielstwem, jego kwalifikacjami oraz na szkolnictwo specjalne w Lublinie.

W 1991 roku powstała książka *Oświata, szkolnictwo i wychowanie w latach 1918 - 1939* pod redakcją K. Poznańskiego²². W latach pięćdziesiątych o szkolnictwie na Lubelszczyźnie pisał Jerzy Doroszewski. Książka *Zakłady kształcenia nauczycieli w województwie lubelskim w latach 1918 – 1939* omawia kwestię kształcenia kadr nauczycielskich po odzyskaniu niepodległości. Konieczność kształcenia nauczycieli była ważnym etapem w rozwoju szkolnictwa. W Lublinie zorganizowano dwa seminaria dla nauczycieli - męskie i żeńskie. Istniejące od 1916 roku seminarium żeńskie w 1918 przyjęło nazwę Państwowe Seminarium Żeńskie im. Grzegorza Piramowicza. Zlikwidowano je w 1936 roku. Seminarium męskie im. Juliusza Słowackiego upaństwowiono w 1919 roku. Następnie w 1926 roku powstało Państwowe Pedagogium im. E. Estkowskiego²³. Była to odpowiedź na konieczność szybkiego przygotowania w pełni wykwalifikowanych nauczycieli.

Jerzy Doroszewski bardzo obszernie zajmował się kwestią szkolnictwa w dwudziestoleciu międzywojennym. Jego książki w pełni opisują sytuację oświatową na Lubelszczyźnie²⁴. Zajmował się on kwestią wychowania dzieci i młodzieży, kształceniem nauczycieli, opisywał organizacje pozaszkolne działające w Lublinie, jednak nie poruszał zagadnień związanych z budownictwem szkolnym.

W 2004 roku powstała książka ks. Piotra Mazura ukazująca dzieje szkolnictwa na Lubelszczyźnie w oparciu o lokalne źródła prasowe²⁵. W

²¹ E. Druć – Olejarnik, *Szkolnictwo powszechne w województwie lubelskim w latach 1918-1939*, Lublin 1980.

J. Marczuk, *Rada Miejska i Magistrat Lublina 1918-1939*, Lublin 1984.

²² *Oświata, Szkolnictwo i wychowanie w latach 1918-1939*, red. K. Poznański, Lublin 1991.

²³ J. Doroszewski, *Zakłady kształcenia nauczycieli w województwie lubelskim w latach 1918 – 1939*, LTN 1999.

Lublin - dzieje miasta XIX i XX wieku, Tadeusz Radzik i inni, tom II, Lublin 2000.

²⁴ J. Doroszewski, *Wybrane problemy z dziejów oświaty na Lubelszczyźnie w latach 1918 – 1939*, Lublin 2008.

J. Doroszewski, *Działalność Polskiej Macierzy Szkolnej na Lubelszczyźnie w latach 1918 – 1939*, Kraków 2006.

J. Doroszewski, *Szkolnictwo Miasta Lublina w latach 1918 – 1939*, Lublin 2004.

J. Doroszewski, *Słownik biograficzny nauczycieli miasta Lublina w latach 1918 – 1939*, LTN 2007.

²⁵ P. Mazur, *op. cit.*

okresie międzywojnia na Lubelszczyźnie wydawano, obok prasy codziennej²⁶, wiele tygodników, kwartalników oraz prasę tematyczną przeznaczoną dla nauczycielstwa²⁷.

W ostatnim okresie zostały wydane publikacje dotyczące problemu szkolnictwa na Lubelszczyźnie w latach 1918 – 1939. Większość z nich wymienia międzywojenne szkoły przy okazji omawiania historii poszczególnych gmin, miasteczek, dzielnic²⁸.

W wielu publikacjach z zakresu architektury można spotkać opisy szkół z różnych regionach Polski²⁹. Na temat szkół powszechnych powstałych w tym okresie na Lubelszczyźnie dotąd nie powstało całościowe opracowanie dotyczące budownictwa i architektury szkół na tym terenie.

Powyższy stan badań pozwala na pokazanie luki w dokumentacji szkolnictwa na Lubelszczyźnie w dwudziestoleciu międzywojennym. Posiadamy wiele publikacji na temat wychowania młodzieży, rozwoju szkolnictwa, organizacji szkół powszechnych, ustawodawstwa dotyczącego szkolnictwa, szkolenia kadr nauczycielskich, czyli tematów ważnych. Jednak bez budynków szkolnych dzieci nie mogłyby podjąć nauki. I rzeczą równie ważną są obiekty szkolne, które tak licznie powstawały w tym okresie, a które po dziś dzień są opisane szczerunkowo. Dlatego swoja pracę pragnę uzupełnić tę lukę oraz pokazać przekrój architektury szkół okresu międzywojennego Polski południowo wschodniej.

1.3. Metodyka badań, przedmiot i obszar badań

W pracy zastosowano kilka metod badawczych. Podstawową metodą są badania historyczne, kwerenda archiwalna, analizy dostępnych planów architektonicznych oraz katalogów szkół wzorcowych. Ponadto przeprowadzono badania terenowe, inwentaryzację fotograficzną i rysunkową szkół okresu międzywojennego na Lubelszczyźnie, analizy kartograficzne i analizy prasy pochodzącej z badanego okresu. Na

²⁶ „Dziennik Lubelski”, Lublin 1918 – 1919; „Gazeta Biłgorajska”, Biłgoraj 1921 – 1922; „Ziemia Chełmska”, Chełm 1929.

²⁷ „Echa szkolne” – Chełm 1922 – 1925; „Ku światłu” – Lublin 1923 – 1924; „Merkury” – Chełm 1925; „Myśli Młodociane” – Zamość 1924 – 1925; „Nasze Ognisko” – Lublin 1924 – 1925; „Nasza Praca” – Tomaszów Lubelski – 1921 – 1926; „Ognisko Nauczycielskie” – Lublin 1920 – 1922, 1929-1939; „Praca” – Puławy – 1924 – 1935; „Przegląd szkolny” – Lublin 1925; „Przewodnik oświatowy” – Lublin 1920 – 1921; „Szkolnictwo” – Sawin 1926 – 1927; „Szkoła Polska” – Lublin 1918; „W słońce” – Lublin 1928 – 1939.

²⁸ T. Bereza, *Bychawa, parafia – miasto – okolice*, Lublin 2000; M.D. Dederko, *Sawin i jego region*, Czulczyce – Chełm 2000; *Dzieje Goraja*, red. Z. Ł. Baranowski, Lublin 2010; J. Frykowski, E. i J. Niedźwiedz, *Dzieje miejscowości gminy Łaszczów powiat tomaszowski*, Łaszczów – Zamość 2004; *Lubartów i ziemia lubartowska*, red. W. Ślaskowski i inni, Lubartów 2010; H. Danczowska, *Dziesiąta. Dzieje dzielnicy Lublina*, Lublin 2007; M. Dendys, *Lublin Między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918 – 1939*, Łódź 2010.

²⁹ E. Trocka – Leszczyńska, *Międzygórze. Dzieje i architektura*, Wrocław 2006.

podstawie badań usystematyzowano typy i cechy architektoniczne obiektów szkolnych.

Wyniki zostały przedstawione w postaci zestawień poszczególnych typów budynków. Ostatnim etapem pracy jest ocena stanu zachowania wybranych do porównania obiektów.

Przedmiotem badań są budynki szkolne wzniesione na terenie Lubelszczyzny w latach 1918 – 1939.

Ryc. 1. Położenie województwa lubelskiego z zaznaczeniem granic obwodów szkolnych z 1933 roku na tle obszaru współczesnej Polski (oprac. autor) – na podstawie: *Władze szkolne w latach 1917/18 – 1937/38, zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, okólników i zarządzeń dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej*, red. T. Serafin, Warszawa 1938, mapa XV.

Przyjęty w pracy obszar badań ograniczony został do rejonu Lubelszczyzny znajdującego się pomiędzy dwoma rzekami: Wisłą i Bugiem. W rejonie tym zachodziły liczne zmiany administracyjne, które przyczyniały się do częstych zmian granic województwa lubelskiego, stąd do rozważań przyjęto obecny obszar Lubelszczyzny - w granicach województwa lubelskiego z okresu międzywojennego. Uwarunkowane to

było istniejącymi od 1933 roku obwodami szkolnymi, które pozwalają usystematyzować wiedzę na temat szkolnictwa powszechnego na tym terenie, a nieznacznie różnią się od granic obecnego województwa (obszar badań został przedstawiony na Ryc. 1). W pracy pominięto dwa powiaty: włodawski i zamojski z powodu braku danych na temat szkolnictwa na tym terenie.

1.4. Cele badawcze i zakres pracy

Praca ma na celu zebranie i usystematyzowanie wiedzy dotyczącej szkół powszechnych w Polsce południowo wschodniej wzniesionych w latach 1918 – 1939. Celem pobocznym była analiza form architektonicznych powstałych w tym okresie szkół, ich układów funkcjonalnych, zasad kształtowania otoczenia oraz analiza sposobu wznoszenia.

Działania wojenne przyczyniły się do wyniszczenia kraju między innymi pod względem materialnym. Po odrodzeniu Polski zaczęto odbudowywać miasta i miasteczka. W latach 1918-1939 powstało bardzo wiele nowych budynków użyteczności publicznej, w tym szkół. Miały one spełniać określone warunki. Ministerstwo Robót Publicznych, a następnie Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydało materiały zawierające przykłady budowania odpowiednich typów szkół powszechnych³⁰.

Jednym z celów pracy jest przedstawienie różnych typów szkół powszechnych powstałych zarówno w miastach jak i na terenach wiejskich.

Nowe budynki szkolne powstawały na terenie całego kraju. Lubelszczyzna jest regionem szczególnym, gdyż to właśnie tutaj zostało zbudowanych najwięcej szkół w skali kraju. Międzywojenne szkoły miały wiele cech wspólnych. Otoczenie szkół zagospodarowywano też podobnie w wielu placówkach. Oprócz boiska planowano ogródki, w których uprawiano warzywa oraz różnorodne rośliny. W ogrodach szkolnych dzieci uczyły się zarówno uprawy warzyw, jak też szczepienia drzew. W projektowaniu szkół zwracano uwagę na higienę; szkoły miały dostęp do wody oraz wydzielone miejsce na toalety.

Celem końcowym pracy jest ocena stanu zachowania szkół z okresu międzywojennego na Lubelszczyźnie oraz analiza sposobów ich wykorzystania.

Zakres pracy obejmuje badania szkół powszechnych powstałych w obwodach szkolnych okręgu Lubelskiego w latach 1918 – 1939. Do badań wytypowano reprezentatywne typy szkół z poszczególnych grup usystematyzowanych wg ilości klas (1 – 7 klasowych).

³⁰ *Materiały Architektoniczne, op. cit.; Projekty budynków szkół powszechnych, zeszyt I i II, op. cit.*

2. STAN SZKOLNICTWA W OKRESIE ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI PRZEZ POLSKĘ

2.1. Sytuacja gospodarczo - polityczna Lubelszczyzny w latach 1918 – 1939

Jesienią 1918 roku Lubelszczyzna stała się widownią odradzającej się państwowości polskiej. Austro - Węgry poniosły klęskę militarną, a Polacy przejmowali władzę na oswobodzonych spod okupacji ziemiach. W październiku 1918 roku Rada Regencyjna utworzyła powiaty, gdzie miały działać urzędy powiatowe na czele, których stali starostowie. Nie zmieniono dotychczasowych granic województwa.

Lublin stał się po raz pierwszy stolicą niepodległego państwa. Siódmego listopada 1918 ogłoszono w Lublinie powstanie Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej. Premierem został Ignacy Daszyński. Piłsudski został zwolniony z internowania i przyjechał z Magdeburga do Warszawy, choć początkowo miał dostać się do Lublina. Członkowie Rady Regencyjnej zasugerowali jednak, aby udał się do Warszawy. Wezwano tam Daszyńskiego. Przekazał on władzę Piłsudskiemu, który mianował nowego premiera – Jędrzeja Moraczewskiego.

W sierpniu 1919 roku *Ustawa Tymczasowa* utworzyła pięć województw na terenach wyzwolonych spod okupacji państw centralnych. Były to: warszawskie, łódzkie, kieleckie, lubelskie i białostockie. Warszawę wyznaczono na stolicą państwa³¹.

Terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów przez sto dwadzieścia trzy lata podzielone było pomiędzy państwa zaborcze. W dobie odzyskania niepodległości na ziemiach polskich istniało aż dziewięć systemów administracyjno – ustawodawczych³². Integracja kraju była niezwykle utrudniona, gdyż w obiegu było pięć różnych walut - przy czym niektóre bez wartości, trzy kodeksy prawne, oraz używano czterech różnych języków urzędowych. O władzę natomiast walczyło osiemnaście partii politycznych³³.

Ustalono, że województwo lubelskie obejmie teren dwóch przedwojennych guberni lubelskiej i siedleckiej oraz podzielono je na dziewiętnaście powiatów (bialski, biłgorajski, chełmski, garwoliński, hrubieszowski, janowski, konstantynowski, krasnostawski, lubartowski, lubelski, łukowski, puławski, radzyński, siedlecki, sokołowski, tomaszowski, węgrowski, włodawski, zamojski) oraz trzy miasta wydzielone. Wielkość i kształt województwo lubelskie utrzymało przez

³¹ Dz. Praw Państwa Polskiego, nr 65, poz. 395 – W. Ćwik i inni, *Lubelszczyzna dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977, s. 124.

³² S. Krzykała, *op. cit.*, s. 747.

³³ N. Davies, *Boże igrzysko, historia Polski*, Kraków 1999, s. 869.

całe dwudziestolecie międzywojenne³⁴. W latach 1918 – 1939 istniało wiele projektów zmian w podziale administracyjnym kraju, lecz żaden z nich właściwie nie został wcielony w życie. Władze w województwie lubelskim zdawały sobie sprawę z wadliwego podziału administracyjnego. W 1928 roku napisano: „...Dotychczasowy podział województwa na powiaty i gminy pochodzi jeszcze z czasów zaborczych i nie uwzględnia w dostatecznej mierze ani potrzeb administracji, ani ludności”³⁵.

Ryc. 2. Podział administracyjny Lubelszczyzny około 1930 roku (oprac. autor) – na podstawie: *Wielki atlas historyczny*, red. E. Olczuk, Warszawa 2002, s. 104 - 105.

³⁴ Za: W. Ćwik i inni, op. cit., s. 125 – Dnia 1 kwietnia 1939 roku wyłączono powiaty: garwoliński, sokołowski i gminę Irena z powiatu puławskiego, (którą przyłączono do powiatu garwolińskiego na mocy ustawy Dz. U. 1939, nr 14, poz. 82) i włączono je do województwa warszawskiego – Dz. U. 1938, nr 27, poz. 240. Postanowiono również znieść powiat konstantynowski, a jego terytorium podzielono pomiędzy powiaty bialski i siedlecki – Dz. U. 1932, nr 6, poz. 33.

³⁵ „Sprawozdanie z 10 letniej działalności administracji ogólnej na terenie województwa lubelskiego”. Lub. Dz. Woj. – numer specjalny 1928 [w:] W. Ćwik i inni, op. cit., s. 135.

W 1935 roku zrezygnowano jedynie z powiatu konstantynowskiego z siedzibą w Janowie Podlaskim. Od tego roku było osiemnaście powiatów³⁶[Ryc. 2].

Tereny byłego Królestwa Polskiego, w tym obszar Lubelszczyzny, były najwcześniej uwolnione spod okupacji państw zaborczych. Tworzono tu władze terenowe, które stawały się wzorem dla odradzającej się Polski. Ocena rządów w pierwszym roku niepodległości nie wypada jednak najlepiej, gdyż zapanował ogromny chaos. W 1919 roku postanowiono uporządkować sprawy administracyjne. Wprowadzono podział kraju na województwa na czele, których stali wojewodowie powołani przez Naczelnika Państwa. Wojewoda stał się „przedstawicielem Rządu Centralnego, sprawującym z jego ramienia władzę państwową i odpowiedzialnym wobec niego za rząd województwa”³⁷.

Oprócz wojewody funkcjonowała również rada wojewódzka, która miała charakter konsultatywny. Rada wojewódzka złożona była z przedstawicieli rad miejskich oraz sejmików powiatowych³⁸. Wojewoda kierował urzędem wojewódzkim³⁹. Na czele powiatów stali starostowie, którzy kierowali urzędami powiatowymi⁴⁰.

Tak zorganizowana administracja pozwoliła na kontrolowanie i rozwój poszczególnych dziedzin życia mieszkańców. Miało to również bezpośredni wpływ na rozwój oświaty w całym kraju.

Dawna gubernia lubelska miała charakter rolniczy. Rozwijał się tu przemysł rolniczy oraz powiązany z nim metalowy (maszyny rolnicze). Przemysł spożywczy głównie gorzelnie, cukrownie i browary zatrudniały wielu robotników. W momencie wybuchu I wojny światowej przemysł stanął, było to związane z przetaczającym się frontem przez Lubelszczyznę. Pięć województw przyfrontowych oraz te objęte bezpośrednio działaniami wojennymi ucierpiały najbardziej.

W 1915 roku uciekające wojska rosyjskie zrabowały z Lublina części miedziane do maszyn; zerwały tory, zburzyły mosty oraz rozebrały gorzelnie. W latach 1915 – 1916 przemysł stanął na dobre. Zniszczenia wojenne i brak wydanych nowych koncesji przez okupacyjne władze austriackie stały się główną przyczyną przestoju⁴¹.

Obszar Lubelszczyzny był niedostatecznie rozwinięty przemysłowo, mało było skupisk ludzi oraz przeważał przemysł rolniczy. Zniszczenia po I wojnie światowej były ogromne, co pogłębiało regres

³⁶ S. Krzykała, op. cit., s. 749.

³⁷ Dz. Pr. P. P. 1919, nr 65, poz. 395.

³⁸ W. Ćwik i inni, op. cit., s. 139.

³⁹ Funkcję wojewodów na Lubelszczyźnie pełnili: Stanisław Moskalewski do 1926 roku, Antoni Remiszewski 1926-1930, Bolesław Świdziński 1930- 1933, Józef Rożniecki 1933-1938, Jerzy de Tramecourt 1938 do wybuchu II wojny światowej.

⁴⁰ T. Radzik, *W latach dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] T. Radzik i inni, *Lublin, dzieje miasta*, tom II - XIX i XX wiek, Lublin 2000, s. 196.

⁴¹ S. Krzykała, op. cit., s. 754.

ekonomiczny. Dodatkowo wojna polsko – radziecka prowadzona w 1920 roku przyczyniła się do odsunięcia na dalszy czas planu rozpoczęcia odbudowy gospodarczej.

Lubelszczyzna w latach dwudziestolecia międzywojennego była zaliczana do tzw. Polski B, czyli regionu zacofanego zarówno gospodarczo jak i kulturalnie⁴².

Przed rozpoczęciem kryzysu światowego w 1929 roku struktura przemysłowa Lubelszczyzny była już ukształtowana. Lata kryzysu wpłynęły bardzo niekorzystnie na gospodarkę na Lubelszczyźnie. Produkcja przemysłowa obniżyła się o 1/3. Kryzys w Polsce trwał do 1935 roku. W latach 1936 – 1939 obszar Lubelszczyzny włączono częściowo w skład Centralnego Okręgu Przemysłowego. Fakt ten przyczynił się do znacznego ożywienia gospodarczego⁴³.

2.2. Organizacja szkolnictwa przed i po odrodzeniu się państwowości polskiej

Początki szkolnictwa elementarnego na Lubelszczyźnie sięgają XVI wieku. Wówczas w Lublinie istniała szkoła farna przy kościele św. Michała. W szkołach elementarnych (w większości prowadzonych przez kler), miejskich i wiejskich uczono czytania i pisania lub realizowano program trivium – obejmujące gramatykę łacińską, retorykę oraz dialektykę. W miastach na szkoły miały wpływ rady miejskie. Wspierały one szkolnictwo finansowo, a w zamian oczekiwały na wprowadzenie wiadomości świeckich w program nauczania oraz arytmetyki, potrzebnej kształcącym się dzieciom na rzemieślników i handlarzy⁴⁴. Druga szkoła w Lublinie istniała na wzgórzu Czwartek przy kościele św. Mikołaja. Szkoła ta przeznaczona była dla dzieci uboższych i nauczano w niej tylko czytania i pisania⁴⁵. Szkolnictwo w XVII wieku na Lubelszczyźnie znajdowało się w rękach kościoła. Przeżywało regres. Szkoły zostały podporządkowane miejscowym proboszczom. W tym czasie uczono głównie chłopców, a przedmiotem nauki było czytanie, pisanie, rachunki oraz śpiew. Szkoły w miastach i miasteczkach podupadały, a na wsiach prawie zanikły⁴⁶.

W XVIII wieku szkolnictwo nadal podporządkowane było kościołowi. W miasteczkach istniały małe szkółki (np. w Goraju, Kraśniku, Modliborzycach, Wysokim, Zaklikowie). Były to placówki przeznaczone tylko dla chłopców⁴⁷.

⁴² S. Krzykała, op. cit., s. 755.

⁴³ Ibid., s. 759.

⁴⁴ S. Tworek, *W okresie odrodzenia i reformacji 1569-1648*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, red. J. Mazurkiewicz, H. Zins, Warszawa 1974, s. 312.

⁴⁵ Ibid., 313.

⁴⁶ E. A. Mierzwa, S. Tworek, *W okresie wojen i konfederacji*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny...*, s. 381.

⁴⁷ G. Hyszko, S. Tworek, *W dobie upadku saskiego*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny...*, s. 429.

Po trzecim rozbiórze Rzeczypospolitej Lubelszczyzna w częściowo znalazła się w zaborze austriackim. Wówczas daje się obserwować upadek szkolnictwa elementarnego. Dopiero w latach 1810 – 1812 utworzono przy prefekturze departamentowej dozór szkolny, którego zadaniem było rozwijanie tego typu szkolnictwa. Nastąpił wzrost liczby tych szkół tak, że w 1812 roku było już ich trzydzieści dziewięć, podczas gdy w 1810 było ich tylko jedenaście. Szkolnictwo znalazło się pod nadzorem zwierzchnim Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, którą kierował Stanisław Kostka Potocki.

Szkolnictwo elementarne w Królestwie Polskim rozwijało się do lat dwudziestych XIX wieku. W województwie lubelskim w 1816 roku było dwadzieścia siedem szkół miejskich i tylko dwanaście wiejskich. W stosunku do roku 1830 nastąpił rozwój, gdyż liczba szkół w miastach prawie się podwoiła, za to na wsi uruchomiono tylko dwie nowe szkoły. Szkoły były koedukacyjne i dla wszystkich wyznań te same. Kształcono dzieci pomiędzy szóstym a piętnastym rokiem życia⁴⁸. Liczebność klas dochodziła do setki dzieci na jednego nauczyciela. Szkolnictwo elementarne w tym okresie obejmowało niewielki odsetek dzieci⁴⁹.

Po klęsce powstania listopadowego, została wprowadzona nowa ustawa dotycząca szkolnictwa (1833 rok). Była ona wzorowana na ustawie rosyjskiej. Szkoły wiejskie w tym okresie zaniedbano. Główną uwagę skierowano na szkolnictwo w miastach. Wprowadzona ustawa zniósła dozory szkolne i wprowadziła instytucję inspektora szkolnego. W 1862 roku kolejna ustawa przywróciła dozory szkolne. W latach 1830 – 1860 nastąpiło prawie całkowite zahamowanie rozwoju szkolnictwa elementarnego. Program szkół był bardzo ograniczony, nauczyciele otrzymali wskazówki, aby przekazywać tylko podstawowe informacje⁵⁰.

Po klęsce powstania styczniowego carat zastosował zaostrzoną politykę rusyfikacyjną. Urzędników narodowości polskiej zamieniono na „zasłużonych” ludzi sprowadzonych z Rosji. Wprowadzono język rosyjski do urzędów. Rozwój społeczno - gospodarczy spowodował rozszerzenie biurokracji, tworzenie nowych urzędów, a te w większości obsadzone były przez Rosjan, którzy kontrolowali życie publiczne. Większość urzędników na wysokich stanowiskach była wyznania prawosławnego i stanowiła 77 procent ogółu, katolików było zaledwie 21,4 %⁵¹. Administracja niższego szczebla, czyli gminy i sołectwa dostały się w ręce chłopskie. Był to wynik reformy właszczeniowej. Samorząd był jednak ograniczony. Zależał od urzędników powiatowych. Nie brał udziału w decyzjach gminy. Stanowiska sołtysów i wójtów powierzone zostały zamożniejszym

⁴⁸ W. Śladkowski, *Pod zaborem austriackim, w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim 1795 – 1831*, [w:] Ibid., s. 521.

⁴⁹ Ibid., s. 522.

⁵⁰ T. Mencil, *Między powstaniami 1831 – 1864*, [w:] Ibid., s. 627.

⁵¹ A. Koprukowniak, *W okresie kształtowania się kapitalizmu 1864-1918*, [w:] Ibid., s. 689.

chłopom. Samorząd jednak odegrał ważną rolę w rozwoju wsi⁵². Samorządy opiekowały się systemem szkolnym oraz miały zapewniać warunki materialne zarówno dla szkoły jak i nauczyciela. Miały także pod sobą zakłady opiekuńcze, prenumerowały urzędowe periodyki oraz prasę, rozdzielały podatki i inne obciążenia finansowe związane z utrzymaniem gminy⁵³.

Najbardziej widocznym przejawem rusyfikacyjnej polityki carskiej i wynarodowienia społeczeństwa polskiego była polityka oświatowa. Szkoła oraz system wychowawczy pełnił rolę instrumentu w modelowaniu nastrojów ludności polskiej wobec caratu.

Po stłumieniu powstania styczniowego likwidowano szkoły polskie. W zamian stworzono na ziemiach Lubelszczyzny rosyjskie progimnazja i gimnazja z językiem wykładowym rosyjskim⁵⁴. Szkolnictwo elementarne jednak obejmowało większą część dzieci. Było „eksperymentem pedagogicznym carskiej polityki oświatowej i wychowawczej”⁵⁵. Odpowiedzią Polaków na działania rusyfikacyjne w szkole, zwłaszcza, po 1885, kiedy całkowicie usunięto język polski z nauczania początkowego, było rozwinięcie tajnych „kompletów”, które objęły dzieci z wszystkich warstw społecznych⁵⁶. Od 1867 roku do 1911 czyli w okresie 44 lat nastąpiło na Lubelszczyźnie podwojenie liczby szkół elementarnych oraz potrojenie liczby uczniów [Tabela 1]. W 1911 roku gubernia lubelska zajmowała pod tym względem czwarte miejsce w Królestwie.

Tabela 1. Rozwój szkolnictwa elementarnego na Lubelszczyźnie w czasie zaborów

Lata	1867	1911
Liczba szkół jedno i dwuklasowych	223	443
Liczba uczniów	11.626	30.767

Opracował autor na podstawie: A. Koprukowniak, *W okresie kształtowania się kapitalizmu 1864-1918*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, red. J. Mazurkiewicz, H. Zins, Warszawa 1974, s. 693.

W guberni lubelskiej istniały również cerkiewne szkoły elementarne. W 1911 roku było ich 210. Szkoły usytuowane zostały głównie na wsi. Tereny wschodnie Królestwa były pod tym względem uprzywilejowane. Na tym obszarze zamieszkiwała ludność prawosławna i powstawała tam większa ilość szkół. Na terenach, gdzie było więcej katolików, powstało znacznie mniej szkół. Najlepsza sytuacja była w powiecie tomaszowskim, najgorsza w puławskim⁵⁷.

Pierwszy spis ludności przeprowadzony w 1897 roku pokazywał

⁵² Ibid., s. 689.

⁵³ Ibid., s. 690.

⁵⁴ Ibid., s. 691.

⁵⁵ Ibid., s. 693.

⁵⁶ Ibid., s. 693.

⁵⁷ A. Koprukowniak, op. cit., s. 695.

poziom nauczania w szkołach elementarnych. Czytać i pisać potrafiło 48 procent ludności.

Na 100 osób potrafiących pisać i czytać było 29,9 mężczyzn i 18,2 kobiet. Stan oświaty w guberni lubelskiej wypadł niekorzystnie na tle Królestwa. Obraz dopełnia fakt, że w powiecie lubelskim nie istniała ani jedna placówka kulturalno – oświatowa.

Pod koniec XIX wieku na Lubelszczyźnie wzmogły się ruchy tajnego nauczania, bojkotowano szkołę rosyjską, warszawski generał – gubernator książę Imeretyński, zauważył w memoriale do cara z dwunastego stycznia 1898 roku, że metody stosowane dotychczas nie przynosiły pożądanych rezultatów. Postulował on o zastosowanie mniej represyjnej polityki oświatowej.

Polacy walczyli z polityką oświatową caratu. Niechętnie posyłali dzieci do szkół rosyjskich. Po 1885 roku, kiedy to wprowadzono do szkół obowiązkowy język rosyjski, wykryto aż osiemnaście tajnych szkół. Na lubelskiej wsi ruch ten rozszerzył się po wprowadzeniu w obieg „*Gazety Świątecznej*” i „*Zorzy*”, które to czasopisma propagowały hasła pozytywistyczne, kultywowały tradycje narodowe, dawały informacje z zakresu historii oraz kultury ojczystej. Chłopi prenumerowali grupowo te czasopisma oraz czytali w szerszym gronie (Trzebieszów, Pożóg, Wąwolnica, Bochotnica)⁵⁸.

Gubernator lubelski w 1903 roku napisał do Petersburga sprawozdanie o stanie oświaty. Stwierdził, że we wschodniej części szkolnictwo rozwija się zadawalająco, natomiast powiaty lubelski, lubartowski i puławski zostają w tyle i nie chcą posiadać szkół, a już istniejących nie remontują i nie łożą na ich utrzymanie. Taki stan rzeczy wywołany był według gubernatora nieprzychylnością polskiej inteligencji i wpływami polskiego duchowieństwa⁵⁹. Starali się oni przekonywać chłopów do tego, aby uczyli się języka polskiego oraz do tego, że da on im możliwość poznania własnej historii. Władze rosyjskie w tej sytuacji zaplanowały otworenie bibliotek rosyjskich oraz zwiększenie liczby szkół cerkiewnych.

Nowa taktyka władz carskich nie przyniosła oczekiwanych rezultatów, bo w latach 1900 – 1904 nasiliły się strajki oraz bojkotowanie szkół rosyjskich (175 strajków)⁶⁰.

Szkoły ludowe – elementarne w zaborze rosyjskim były prowadzone i obsadzone przez nauczycieli pochodzących z Rosji. Uważano je za wspańiałe narzędzie rusyfikacyjne. Istniały dwa typy szkół elementarnych. Pierwszy z nich to szkoły jednoklasowe, z jednym nauczycielem, które miały cztery oddziały – wstępny, pierwszy, drugi i

⁵⁸ Ibid., s. 697.

⁵⁹ Ibid., s. 696.

⁶⁰ Ibid., s. 700.

trzeci. Drugi typ to szkoły dwuklasowe. Przy czym pierwsza klasa miała cztery oddziały, a druga dwa. Tym sposobem dzieci uczyły się sześć lat. Nauczyciel uczący w drugiej klasie nazywany był starszym nauczycielem⁶¹.

Podczas zaborów w gmachu katedralnym w Lublinie istniały trzy szkoły dwuklasowe: męska, żeńska oraz mieszana, do której uczęszczały dzieci różnych narodowości. Szkoły dwuklasowe były również na Probostwie oraz przy ulicy Lubartowskiej – żydowska i kolejowa. Wszystkie szkoły wyżej zorganizowane posiadały po trzy klasy, i trzech nauczycieli⁶².

Przed wybuchem I wojny światowej w Lublinie istniało łącznie siedem szkół dwuklasowych i piętnaście jednoklasowych, w których uczyło się 2.500 dzieci.

W roku 1905, po przegranej wojnie z Japonią oraz rewolucji, Rosjanie zezwolili na zakładanie szkół elementarnych polskich, gdzie językiem wykładowym był język ojczysty. Rozpoczęła wówczas swoją działalność Polska Macierz Szkolna. Otwierała szkoły elementarne i starała się o unaradawianie szkół⁶³.

W 1905 roku powstało Towarzystwo „Światło”, któremu przewodniczył Stefan Żeromski. Otwierało oddziały tej organizacji na terenie Lubelszczyzny. Towarzystwo założyło dwie szkoły trzyoddziałowe – w Piaskach i na Kalinowszczyźnie. Szkoła w Piaskach przetrwała i w 1917 roku została przekazana miastu⁶⁴.

W 1915 roku w wyniku działań wojennych, Rosjanie zostali zmuszeni do opuszczenia Lublina. W miejsce rządu rosyjskiego powstały samorządy polskie. Na pierwszy plan wysunęła się potrzeba organizacji szkolnictwa polskiego. Mimo wielu trudności: wynikających z faktu toczącej się wojny, braku lokali, braku wykwalifikowanej kadry nauczycielskiej, szkoły powstawały żywiołowo. Zaczęto przywiązywać wagę do tego, aby wszystkie dzieci w wieku szkolnym uczęszczały do szkoły. Od 1915 roku językiem wykładowym staje się polski. Zdecydowana postawa polskiego nauczycielstwa nie dopuściła do tego, aby wprowadzić język niemiecki do szkół elementarnych⁶⁵.

Po objęciu władzy przez Austriaków na terenie Lubelszczyzny i w mieście Lublinie przestały być tłumione polskie dążenia do pracy oświatowej wśród młodzieży. Społeczeństwo polskie postanowiło szybko zająć się kwestią podniesienia poziomu oświaty oraz szkolnictwa. Radę Szkolną zorganizowano dwudziestego trzeciego sierpnia 1915 roku. Inicjatorem tego przedsięwzięcia był profesor Szkoły Handlowej Męskiej –

⁶¹ *Monografia ...*, op. cit., s. 52.

⁶² *Ibid.*, s. 53.

⁶³ A. Koprukowniak, op. cit., s. 697.

⁶⁴ *Monografia ...*, op. cit., s. 54.

⁶⁵ *Ibid.*, s. 54.

Stefan Uziembło. Na pierwszym zebraniu Rady wybrano przewodniczącego, a został nim Stefan Plewiński. Sekretarzem mianowano Władysława Muszyńskiego. Na tym zebraniu wybrano również członków Rady oraz postanowiono utworzyć Sekcję Szkolną przy Magistracie⁶⁶.

W 1916 roku nastąpiły zmiany w organizacji szkolnictwa; przeszło ono w ręce austriackie. Istnienie Rady Szkolnej zostało zagrożone. Czwartego stycznia 1916 roku uchwalono memoriał⁶⁷ w tej sprawie do władz okupacyjnych, mimo iż część członków Rady stawiała opór. Memoriał uchwalony na zebraniu Rady Szkolnej podkreślał konieczność liczenia się okupantów z opinią społeczeństwa, które reprezentowała Rada. Od 1916 roku zakładanie instytucji szkolnych było utrudnione. Nie wystarczały już tylko zgłoszenia do władz okupacyjnych, lecz należało uzyskać formalną koncesję. Następstwem tego było zmniejszenie znaczenia Rady Szkolnej. Do 1918 roku Rada zajmowała się głównie zawieraniem kontraktów na lokale szkolne, organizacją remontów tychże oraz zbieraniem funduszy na dożywianie dzieci oraz zdobywaniem obuwia i odzieży dla najbiedniejszych uczniów⁶⁸.

Dopiero pierwszego października 1917 roku szkolnictwo oraz sądownictwo przeszło w ręce polskie. Departament Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego wydał pierwszy dokument, który brzmiał:

„Do nauczycielstwa szkół elementarnych. Z dniem 1 - go października zarząd szkolnictwa objęły władze polskie. Ziścił się cel, o który daremnie walczyły pokolenia. Od ofiarnych poczynań i wysiłków jednostek, od pracy w podziemiach oświata polska przechodzi do jawnego, państwowego działania. W tej przełomowej dla sprawy wychowania narodowego chwili zwracam się do ogółu nauczycielstwa: niech każdy wzbudzi w sobie poczucie wielkości przeżywanej doby dziejowej i ciężącej na nim odpowiedzialności obywatelskiej, niechaj wbrew wszystkim piętrzącym się przed nami trudnościami i przeszkodami pracuje ofiarnie i niezmordowanie, krzewi dookoła siebie miłość Ojczyzny, surowe poczucie obowiązku, ducha ładu i karność organizacyjnej i w ten sposób przyczynia się do wzniesienia wielkim zbiorowym wysiłkiem tego, co szczęśliwsze, wolne narody budowały w ciągu wieków – do wzniesienia własnej narodowej szkoły.

Przedstawicielem polskiej władzy państwowej w okręgu jest inspektor szkolny. W łączności z organizacjami obywatelskimi, Radami w Okręgach i Dozorami w gminach wiąże on w jedną zorganizowaną całość pracę nauczyciela i społeczeństwa z działalnością Departamentu Wyznań

⁶⁶ Ibid., s. 10.

⁶⁷ Pomiędzy miejscowym społeczeństwem, a inspektorami szkolnymi powstały tarcia z powodu różnicy poglądów. – *Monografia...* op. cit., s. 14.

⁶⁸ Ibid., s. 23.

Religijnych i Oświecenia Publicznego”⁶⁹.

W 1917 roku w szkołach powszechnych w Lublinie uczyło się 4.142 dzieci, a w 1927 było ich 10.045. Nastąpił też wzrost liczby nauczycieli z 108 w 1917 do 233 w 1927 roku.

W 1917 roku w Lublinie były dwadzieścia cztery szkoły, natomiast w 1927 – dwadzieścia jeden, przy czym wszystkie były siedmioklasowe oraz jedna szkoła specjalna. Do tej statystyki przyczynił się fakt komasacji szkół niżej zorganizowanych⁷⁰.

Tuż po odrodzeniu Polski warunki pracy w szkołach były niezwykle ciężkie. Rada Szkolna dbała o dobro nauczycieli, którzy i tak musieli korzystać z zapomóg i dotacji miejskich, aby móc się utrzymać w mieście ze swojej pracy. Rada Szkolna pomagała również biednym dzieciom dając wsparcie finansowe między innymi na materiały piśmiennicze⁷¹, a także na odzież i obuwie. W 1918 roku Rada szkolna toczyła również nieustającą walkę o lokale szkolne, które zajmowane wciąż były przez wojsko⁷².

Okres po 1918 roku, był czasem szczególnym. Odbudowywano struktury państwowe, a dużo uwagi poświęcono zagadnieniu oświaty. Zaczęto od unifikacji prawa oświatowego dla całej Rzeczypospolitej. W pierwszym rządzie wprowadzono dekretem z siódmego lutego 1919 powszechny obowiązek szkolny, który obejmował dzieci pomiędzy siódmym a czternastym rokiem życia oraz ustalał siedmioletni proces kształcenia⁷³. Dokonano zmiany nazewnictwa wprowadzając szkoły powszechne w miejsce dotychczasowych elementarnych⁷⁴. Proces uruchamiania szkół początkowych miał charakter żywiołowy. W środowiskach zwłaszcza wiejskich, posiadanie szkoły było ambicją lokalnej społeczności. Każda wieś starała się o własną szkołę, co nieraz przewyższało rzeczywiste potrzeby oraz możliwości lokalnych społeczności⁷⁵.

W pierwszym roku szkolnym (1918/1919), w województwie lubelskim było łącznie 2.340 szkół powszechnych (prywatnych i państwowych łącznie), w których uczyło się 167. 300 dzieci. Na tę liczbę przypadało 2.870 nauczycieli. W jednej klasie uczyło się, zatem średnio około 63 uczniów. Szkoły były w większości najniżej zorganizowane, czyli jedno i dwuklasowe. Takich szkół było 95 %⁷⁶. Szkoły o siedmioletnim cyklu nauczania – najwyżej zorganizowane, stanowiły wówczas 0,04 %

⁶⁹ Ibid., s. 16.

⁷⁰ Ibid., s. 55.

⁷¹ Organizowała zeszyty, pióra, ołówki itp.

⁷² *Monografia...*, op. cit., s. 17.

⁷³ P. Mazur, op. cit., s. 59.

⁷⁴ Ibid., s. 59.

⁷⁵ J. Doroszewski, *Oświata i życie kulturalne społeczności ukraińskiej na Lubelszczyźnie w latach 1918 – 1939*, Lublin 2000, s. 134.

⁷⁶ P. Mazur, op. cit., s. 59.

ogółu⁷⁷.

Samorząd szkolny, czyli – Rada Szkolna odgrywała ważną rolę w kształtowaniu polityki oświatowej oraz w realizacji powszechnego nauczania. W skład Rady wchodziły znamienite osobistości. Rady Szkolne zajmowały się wszelkimi sprawami organizacyjnymi i związanymi z funkcjonowaniem szkół na swoim terenie. Największą uwagę zwracały na powszechność nauczania. Dbaly, zatem o dobrze rozplanowaną sieć szkół, o należyte warunki do nauki, zapewniając odpowiednie pomieszczenia oraz pomoce naukowe, wspierały materialnie. Rady Szkolne zajmowały się również oświatą pozaszkolną – kładziono nacisk na kształcenie dorosłych celem wyeliminowania analfabetyzmu. Rady Szkolne tak jak gminy gromadziły pieniądze na cele oświatowe. Organizowały imprezy dochodowe, kwesty, itp⁷⁸.

Już na samym początku działalności ustalono zadania Rady Szkolnej. Były nimi:

- przeprowadzenie statystyk dotyczących szkół oraz nauczycieli,
- uruchamianie szkół powszechnych początkowych,
- dostosowanie programów nauczania do nowych warunków,
- rekrutowanie nowych nauczycieli,
- zorganizowanie Rad Szkolnych Gminnych.

Dodatkowo postanowiono niezwłocznie usunąć język rosyjski z programu nauczania⁷⁹.

Rada Szkolna Lublina zreorganizowała swoją działalność 22 lutego 1918 roku na podstawie rozporządzenia zawartego w pierwszym numerze Dziennika Urzędowego Departamentu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia pierwszego października 1917 roku i aktywnie działała przez cały okres międzywojenny⁸⁰. W jej skład wchodziło czternaście osób. Przewodniczącym został Józef Arlitewicz⁸¹. Rada Szkolna podlegała Radzie Miejskiej⁸².

Rada Szkolna powołała do życia trzy agendy: Komisję Powszechnego Nauczania, Główną Opiekę Szkolną oraz Sekcję Higieny Szkolnej. Komisji Powszechnego Nauczania przewodniczył Julian Borkowski⁸³. Dwudziestego drugiego maja 1922 roku uchwalono statut, który określał zasady prawne dotyczące realizacji obowiązku szkolnego⁸⁴. W statucie tym zaznaczono, że wykształcenie w zakresie szkoły

⁷⁷ Ibid., s. 60.

⁷⁸ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 21.

⁷⁹ *Monografia...* op. cit., s. 11.

⁸⁰ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 22.

⁸¹ Później funkcję tę pełnili: ks. Kazimierz Gostyński, Władysław Bryda, Julian Borkowski oraz Lucjan Miketta.

⁸² J. Doroszewski, *Szkolnictwo...* op. cit., s. 22.

⁸³ W skład komisji weszli oprócz Borkowskiego, Bolesław Warman, Woynowski.

⁸⁴ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 23.

elementarnej powszechnej było obowiązkowe dla wszystkich dzieci. Nauka w szkole trwała siedem lat. Wszystkie dzieci, które w danym roku kalendarzowym ukończyły siódmy rok życia były zobowiązane z dniem pierwszego września rozpocząć naukę w szkole powszechnej. Jeżeli dziecko nie ukończyło całego kursu szkoły siedmioklasowej przed piętnastym rokiem życia, zobowiązane było zrobić to na kursach wieczorowych.

W roku szkolnym 1922/1923 przymus szkolny obowiązywał tylko te dzieci, które zostały do szkoły zapisane. Dzieci po piętnastym roku życia pracujące w warsztatach, jeśli nie miały wykształcenia musiały uczęszczać na kursy wieczorowe.

Dzieci zapisane do szkoły były zobowiązane do regularnego uczęszczania na zajęcia. Kierownicy szkoły mieli prowadzić statystyki dotyczące uczęszczania dzieci. Dziecko mogło nie przyjść do szkoły tylko w przypadku ważnych przyczyn: choroby, śmierci członka rodziny, choroby zakaźnej w domu, przeszkody w komunikacji itp.

Obowiązek szkolny dzieci mogły spełniać zarówno w szkołach powszechnych jak i w domu lub w szkole innego typu, jeśli zakres wiadomości nie był niższy od tego w szkołach powszechnych.

Zwolnione z obowiązku szkolnego były dzieci chore i niepełnosprawne. Dzieci słabe i chorowite mogły mieć obowiązek szkolny odroczony.

Komisja Powszechnego Nauczania prowadziła także kontrolę nad spełnianiem obowiązku szkolnego. W wypadku niewypełniania obowiązku przez dziecko odpowiedzialność ponosił ojciec dziecka. Karą mógł być areszt lub grzywna⁸⁵.

W pierwszym dziesięcioleciu obowiązek szkolny był realizowany w ramach jednolitej programowo szkoły siedmioklasowej. Poziom poszczególnych szkół był bardzo różny. Przyczyną tego stanu rzeczy był brak dostatecznej liczby lokali oraz braki w kadrze nauczycielskiej. Na wsi najczęściej istniały szkoły najniżej zorganizowane, czyli te z najwyższą klasą czwartą. W miastach i miasteczkach nieliczne szkoły były sześć - i siedmioklasowe tj. najwyżej zorganizowane. Władze samorządowe i oświatowe starały się podnosić stan organizacyjny szkół jednak postęp był niewielki⁸⁶. W roku 1922 szkoły najniżej zorganizowane stanowiły 85%⁸⁷, a w połowie lat dwudziestych ich liczba wciąż wynosiła ponad 80 % wszystkich szkół powszechnych.

Od 1922 roku administracja szkolna dążyła do komasacji obwodów szkolnych i tworzenia szkół o wyższym stopniu organizacyjnym. Realizowano bardziej przemyślane zasady kształtowania sieci szkolnej. W

⁸⁵ *Monografia ...*, op. cit., s. 87.

⁸⁶ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 20.

⁸⁷ P. Mazur, op. cit., s. 60.

każdej gminie miała powstać przynajmniej jedna szkoła siedmioklasowa. Zaczęto łączyć okoliczne wioski w jeden rejon szkolny. Likwidowano szkoły jedno - i dwuklasowe, jako mało wartościowe. Takie plany napotykały na ogromną krytykę ludności wiejskiej, która nie rozumiała planów administracyjnych, a posiadanie szkoły w jej mniemaniu podnosiło prestiż wioski.

W roku szkolnym 1922/23 w województwie lubelskim istniało 2.607 szkół powszechnych. Placówek jednoklasowych było wówczas 1.763, czyli 67,6 %, a dwuklasowych – 454 – 17,4 %⁸⁸.

W pierwszym dziesięcioleciu po odzyskaniu niepodległości dzieci mogły spełniać obowiązek szkolny w szkole powszechnej prywatnej lub państwowej albo w niższych klasach gimnazjum. Taki dualizm zlikwidowała ustawa jędrzejewiczowska z 11 marca 1932 roku⁸⁹.

Sekcja Higieny szkolnej została powołana do życia w marcu 1922 roku i była organem Rady Szkolnej⁹⁰.

Główna Opieka Szkolna powołana została w 1924 roku na jej czele stanęła Jadwiga Głuchowska. Opieka Szkolna zajmowała się dożywianiem dzieci, organizowaniem dla nich pomocy materialnej, dostarczaniem najuboższym odzieży, bielizny, obuwia oraz przyborów szkolnych⁹¹.

W 1924 roku Rada Szkolna powołała Komisję Gospodarczą, która dbała o zakup niezbędnych pomocy naukowych i sprzętów dla szkół. Przewodniczącym tej komisji został Władysław Siekierzyński.

Ósmego sierpnia 1925 roku utworzono Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego, z siedzibą w Lublinie⁹². Na terenie województwa lubelskiego wszystkie sprawy oświatowe pozostawały w gestii kuratorium. Nadzór nad szkolnictwem powszechnym w Lublinie sprawował Inspektorat

⁸⁸ J. Doroszewski, *Oświata...*, op. cit., s. 137.

⁸⁹ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 37.

⁹⁰ Początkowo składała się z trzech osób. W 1925 roku zatrudniała już trzech lekarzy, trzech dentystów oraz trzy higienistki. Przy ulicy Okopowej otworzone zostało ambulatorium przeznaczone do pomocy dzieciom. W 1926 roku zatrudniono w Lublinie również okulistę. Lekarzem szkolnym mógł zostać lekarz, który posiadał uprawnienia zawodowe respektowane w Polsce. Lekarz szkolny zostawał mianowany przez Magistrat. W każdej szkole siedmioklasowej lekarz miał pracować tygodniowo trzy godziny. Lekarz szkolny przy wykonywaniu swojej pracy miał obowiązek korzystania z pomocy higienistki szkolnej. Obowiązkiem Lekarza szkolnego był dozór higieniczny – lekarski nad szkołami powszechnymi. Miał on oglądać stan pomieszczeń lekcyjnych oraz otoczenie szkoły po zakończeniu i przed rozpoczęciem roku szkolnego. Dokonywać oględzin dzieci nowoprzyjętych do szkoły. Dzieci chore miały być niedopuszczone do podjęcia nauki w obawie przed rozszerzaniem epidemii (wszawica, parchy, świerzb, nieżyty spojówek itp.). Lekarz przed rozpoczęciem nauki szkolnej dokonywał przeglądu uczniów i usadzał ich w ławkach z uwzględnieniem wzroku, wzrostu i słuchu⁹⁰. Ponadto udzielał on uczniom kończącym szkołę wskazówek dotyczących wyboru przyszłego zawodu w związku ze stanem zdrowia. Kontrolował zachorowania dzieci na choroby zakaźne, kierował uczniami na badania specjalistyczne, organizował wraz z kierownikiem szkoły periodyczne kąpiele uczniów, współpracował w organizacji dożywiania i kwalifikował uczniów do uzyskania posiłków w szkole. Miał nadzór nad ćwiczeniami fizycznymi prowadzonymi podczas lekcji szkolnych i na zajęciach pozaszkolnych. Lekarz szkolny organizował zajęcia i pogadanki o treści higienicznej – sanitarnej. Za: Ibid., s. 92 - 93.

⁹¹ *Monografia...*, op. cit., s. 93.

⁹² J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 26.

Szkolny⁹³.

Magistrat Lublina uchwałą kolegium dwudziestego szóstego stycznia 1927 roku powołał Wydział Oświaty i Kultury z czterema oddziałami merytorycznymi: szkolnictwa powszechnego, obowiązku szkolnego, higieny szkolnej, kultury i oświaty pozaszkolnej. Wydział Oświaty i Kultury był organem wykonawczym Rady Szkolnej⁹⁴.

Rada Szkolna posiadała dużą samodzielność aż do 1928 roku, kiedy to prezydent Rzeczypospolitej wydał dekret, który ograniczał rolę społeczną, wzmacniał rolę samorządu lokalnego i administracji szkolnej. Od tego czasu Rada Szkolna nie miała wpływu na zatrudnianie nauczycieli oraz wyznaczanie kierowników szkół⁹⁵.

Podnoszenie stopnia organizacyjnego szkół oraz doskonalenie sieci szkolnej odbywało się powoli, ale systematycznie. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych tempo zmian uległo znacznemu zahamowaniu z powodu pogarszającej się sytuacji gospodarczej w kraju oraz zmniejszeniu dotacji państwowych na oświatę⁹⁶. Ogólnoświatowy kryzys gospodarczy w latach 1929 -1933 odczuwany był również na terytorium Polski, ogarnął wszystkie dziedziny życia. Między innymi spowodował paraliż w dziedzinie budownictwa.

W województwie lubelskim skomasowano w latach 1918 - 1928 tylko 320 szkół najniżej zorganizowanych. W wyniku tych działań liczba szkół sześciu - i siedmioklasowych wzrosła do 12,3 %, szkoły jednoklasowe stanowiły nadal 35 %. Najgorzej przedstawiała się sytuacja na terenach wiejskich, gdzie wciąż przeważały szkoły jedno i dwuklasowe⁹⁷.

W 1928 roku było 275.927 uczniów, którzy uczęszczali do 2.023 szkół publicznych, zatrudniających 5.484 nauczycieli. W szkołach najwyżej zorganizowanych uczyło się 35 % ogółu dzieci uczących się w szkołach powszechnych⁹⁸.

We wszystkich szkołach powszechnych realizowany był jednolity program nauczania bez względu na stopień organizacji. Dawało to możliwość przejścia ucznia ze szkoły niżej zorganizowanej do pełnej szkoły siedmioklasowej bez większych trudności.

Po wprowadzeniu w 1932 roku ustawy „o ustroju szkolnictwa”, nastąpiły znaczące zmiany w organizacji szkolnictwa powszechnego⁹⁹. Wszystkie szkoły podzielono na trzy stopnie organizacyjne, przy

⁹³ Kolejnymi Inspektorami byli: Wiktor Strzembosz, Stanisław Sowiński, Zygmunt Podgórski, Wacław Płużański, Bolesław Kaczorowski, Leonard Krupczak. Za: J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 26.

⁹⁴ Ibid., s. 45

⁹⁵ Ibid., s. 24.

⁹⁶ J. Doroszewski, *Oświata...*, op. cit., s. 139.

⁹⁷ P. Mazur, op. cit., s. 61.

⁹⁸ Ibid., s. 62.

⁹⁹ J. Doroszewski, *Szkolnictwo ...*, op. cit., s. 20.

utrzymaniu siedmioletniego obowiązku szkolnego. Aż 47 % dzieci wiejskich uczęszczało do szkół I stopnia z najwyższą klasą czwartą¹⁰⁰. Absolwenci szkół I stopnia mogli podejmować dalszą naukę tylko w szkołach zawodowych. Szkoła II stopnia miała najwyższą klasę szóstą, która była dwuletnia. Ukończenie szkoły II stopnia upoważniało do podjęcia nauki w gimnazjum. Szkoła III stopnia miała siedem jednorocznych klas. Jej absolwenci najczęściej nie podejmowali dalszej nauki. W programach szkół III stopnia kładziono nacisk na praktyczne przygotowanie młodzieży do podjęcia działalności po ukończeniu szkoły.

Szkoły I stopnia funkcjonowały głównie na wsi. W najlepszym roku szkolnym 1937/38 pobierało w nich naukę 47 % dzieci wiejskich¹⁰¹.

Ustawa Jędrzejewicza przyczyniła się do obniżenia poziomu organizacyjnego szkół¹⁰². Była niekorzystna szczególnie dla dzieci wiejskich. Nie dawała im bowiem szans na dalsze kształcenie¹⁰³. Po wprowadzeniu w 1932 roku ustawy jędrzejewiczowskiej nastąpiły znaczące procesy reorganizacyjne w szkolnictwie powszechnym. Reforma ta miała jednak znacznie więcej przeciwników niż zwolenników. Krytykowano ją za to, że ograniczała dostęp do pełnego ukończenia szkoły powszechnej przez dzieci zwłaszcza wiejskie. Opracowany nowy program nauczania znacznie różnił się na poszczególnych stopniach szkół. Szkoły I stopnia miały program ograniczony do treści podstawowych związanych z życiem gospodarczym. Nowy system szkolnictwa, zatem nie stwarzał równych szans edukacyjnych dla dzieci, biorąc pod uwagę, że na wsi istniały w większości szkoły najniżej zorganizowane¹⁰⁴.

W latach 1932- 37 liczba szkół o jednym nauczycielu wzrosła z 36 % do 42,3 %, a o dwóch nauczycielach zmalała z 28,3 % do 22,9 %¹⁰⁵.

2.3. Sytuacja lokalowa szkół powszechnych

W okresie międzywojennym na Lubelszczyźnie przeważały szkoły jednoklasowe o jednym nauczycielu. Stanowiły one ponad 40 % wszystkich szkół powszechnych. W roku szkolnym 1938/39 w województwie lubelskim do 2.297 szkół powszechnych uczęszczało 403.206 uczniów. Do szkół I stopnia 38,4 %, II stopnia 29,4 %, III stopnia 32,3 %¹⁰⁶. Jednym z największych problemów szkolnictwa powszechnego w okresie międzywojennym był brak odpowiedniej liczby pomieszczeń przeznaczonych do prowadzenia zajęć lekcyjnych oraz ich stan

¹⁰⁰ Klasa trzecia była dwuletnia a czwarta trzyletnia, po to, aby utrzymać siedmioletni cykl nauczania.

¹⁰¹ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 21.

¹⁰² P. Mazur, op. cit., s. 63.

¹⁰³ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 21.

¹⁰⁴ J. Doroszewski, *Oświata...*, op. cit., s. 146.

¹⁰⁵ P. Mazur, op. cit., s. 63.

¹⁰⁶ Ibid., s. 63.

niedostosowany do tego celu.

Powszechnym problemem był brak własnych budynków szkolnych. W 1917 roku w samym Lublinie był tylko jeden taki budynek i to z dwiema salami lekcyjnymi. W 1927 roku takich budynków było pięć, i wśród nich tylko jeden nowoczesny spełniający wymogi sanitarno – higieniczne. W 1929 roku ukończono budowę szkoły na Wieniawie¹⁰⁷.

W 1918 roku sytuacja lokalowa szkół nie była jeszcze tak ciężka jak w latach następnych, ponieważ część dzieci nie uczęszczała do szkoły, a narzucony obowiązek szkolny nie był rygorystycznie przestrzegany i pilnowany przez władze szkolne. Mimo takiego stanu rzeczy już w 1918 roku zaczęły wpływać do magistratu prośby o rozpatrzenie budowy lokalu szkolnego¹⁰⁸.

Magistrat lubelski wynajmował dwadzieścia budynków na cele szkolne. Pięć z nich było drewnianych, piętnaście murowanych. Tylko dwa posiadały sieć kanalizacyjną, pięć miało własne wodociągi. Sprawa toalet także nie przedstawiała się najlepiej. Tylko w dwóch szkołach były własne ustępy. Osiem szkół miało ustępy na podwórzu szkolnym. Reszta szkół korzystała z toalet pobliskich mieszkańców. Do dyspozycji szkoły miały trzydzieści jeden sal własnych i sto sześć wynajmowanych¹⁰⁹.

W pierwszych latach II Rzeczypospolitej ponad połowa dzieci nie uczęszczała do szkoły. Powodem takiego stanu rzeczy była niedostateczna ilość lokali szkolnych, brak wyposażenia i odpowiednio wykwalifikowanych nauczycieli. Innym powodem była niska świadomość rodziców. Analfabetyzm był powszechny, w niektórych środowiskach sięgał aż 40%. Nie przykładano więc należytej wagi do kształcenia dzieci. Kolejnym powodem było skrajne ubóstwo. Brak pieniędzy nie pozwalał na posyłanie do szkoły kilkorga dzieci¹¹⁰.

Największe problemy z realizacją obowiązku szkolnego w Lublinie występowały tuż po odrodzeniu Polski. Aż 45,6% dzieci nie pobierało nauki w roku szkolnym 1921/22. Statystyka ta może nie w pełni oddawać rzeczywisty stan rzeczy, gdyż wówczas wyliczenia były niedokładne. W kolejnych latach sytuacja ta znacznie się poprawiła i w połowie lat dwudziestych do szkoły nie uczęszczało tylko 12,7% dzieci. W latach trzydziestych odsetek dzieci nieuczęszczających do szkoły zmalał do 2-3%¹¹¹. Statystyki wyżej przytoczone dotyczą tylko dzieci z miasta Lublina.

Po odrodzeniu Polski bardzo wolno postępowała budowa nowych budynków szkolnych. W latach 1918 – 1925 w województwie lubelskim wybudowano 189 budynków szkół powszechnych: trzydzieści dziewięć murowanych i sto pięćdziesiąt drewnianych. W sumie posiadały one 420

¹⁰⁷ *Monografia...*, op. cit., s. 65.

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 17.

¹⁰⁹ *Ibid.*, s. 65.

¹¹⁰ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 37.

¹¹¹ *Ibid.*, s. 39.

sal lekcyjnych¹¹².

Wydział Oświaty i Kultury opracował dwa plany budowy nowych gmachów szkolnych w Lublinie tzw. mały i duży. Duży plan był 10 – letni i przewidywał wzniesienie dwudziestu trzech budynków szkolnych. Mały plan obejmował trzy lata i według niego miało powstać pięć gmachów szkolnych – pierwszy na Wieniawie, drugi – przy ulicy Lipowej, następne przy Krochmalnej, na Bronowicach w miejscu starej rzeźni, oraz na Kalinowszczyźnie. Przy bardzo złej koniunkturze gospodarczej kraju udało się wznieść tylko budynek na Wieniawie. Był on parterowy o dziesięciu salach lekcyjnych z kancelarią oraz pomieszczeniami gospodarczymi¹¹³.

W roku szkolnym 1925/26 w województwie lubelskim, jak wynika ze statystyk, zaledwie 29% szkół miało własne budynki.

W kwietniu 1927 roku z inicjatywy Zarządu Okręgu Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych zorganizowany został wiec mieszkańców w Lublinie. Przemawiał Feliks Popławski. Przedstawił on społeczeństwu stan higieniczno - sanitarny pomieszczeń szkolnych i wezwał władze do budowy nowych budynków¹¹⁴. W 1927 roku w Lublinie było dwadzieścia jeden szkół powszechnych, z których tylko trzy posiadały własne budynki¹¹⁵.

W latach 1927 – 1929 na Lubelszczyźnie przeprowadzono kampanię na rzecz budowy szkół. Po tej akcji wybudowano dwadzieścia siedem nowych gmachów szkolnych ze 131 salami lekcyjnymi¹¹⁶.

Dnia dziewiątego czerwca 1933 roku grono działaczy społeczno – oświatowych założyło Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych. Przewodniczącym został W. Raczkiewicz¹¹⁷. Dochody Towarzystwa stanowiły: składki członkowskie, znaczki na podręczniki i świadectwa szkolne, cegielki i przepisywane na rzecz Towarzystwa obligacje pożyczki narodowej [Ryc. 3, 4, 5].

Wydatki na administrację były niewielkie i całą sumę przeznaczano na budowę szkół. W Lublinie z jego inicjatywy powstało dziesięć nowych budynków¹¹⁸. Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych (TPBPSP) województwa lubelskiego uzbierało w latach 1933 - 1936 na budowę szkolną sumę 654.880 zł, w której 33.480 zł były bezzwrotnymi dotacjami na budynki już rozpoczęte. Dokończono budowę trzydziestu pięciu budynków szkolnych o 195 salach oraz oddano do

¹¹² P. Mazur, op. cit., s. 68.

¹¹³ *Monografia ...*, op. cit., s. 45.

¹¹⁴ P. Mazur, op. cit., s. 69.

¹¹⁵ *Ibid.*, s. 70.

¹¹⁶ E. Przesmycka, *Lubelszczyzna, wielokulturowość osadnictwa, budownictwa i architektury*, Lublin 2008, s. 158.

¹¹⁷ P. Mazur, op. cit., s. 71 - 72.

¹¹⁸ *Z przeszłości dalekiej i bliskiej. Szkice z dziejów Lubelszczyzny*, red. A. Koprukowniak, W. Śladkowski, Lublin 1980, s. 312.

użytku czternaście mieszkań nauczycielskich¹¹⁹.

W 1937 roku z inicjatywy Towarzystwa rozpoczęto budowę 171 nowych szkół. Większość nowych szkół powstawała w miastach. Wyróżniały się dużą kubaturą oraz nowoczesnym wyposażeniem. Na wsi sytuacja w zakresie budownictwa szkolnego uległa małym poprawom. Wciąż większość pomieszczeń była wynajmowana w chatach rolników¹²⁰.

Ryc. 3. Plakat z akcji Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, za: J. Doroszewski, *Wybrane problemy z dziejów oświaty na Lubelszczyźnie w latach 1918 – 1939*, Lublin 2008, s. 37.

Ryc. 4. Znaczek - cegielka Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, za: <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/pubindex?startstr=C&dirids=1>, 8. 08. 2010.

¹¹⁹ J. Doroszewski, *Oświata...*, op. cit., s. 150.

¹²⁰ Ibid., s. 151.

Ryc. 5. Znaczek - cegiełka Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, za: <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/pubindex?startstr=C&dirids=1>, 8. 08. 2010.

W roku szkolnym 1936/37 szkoły lubelskie miały do dyspozycji ponad połowę własnych izb lekcyjnych. Stawiało to miasto w najkorzystniejszej sytuacji w stosunku do wszystkich powiatów województwa lubelskiego¹²¹.

W okresie międzywojennym opracowano standardy, jakim powinny odpowiadać budynki szkolne. W 1921 roku wydano nakładem Ministerstwa Robót Publicznych zeszyty z opracowanymi projektami szkół powszechnych. Następnie, w obliczu ciągłych niedoborów budynków szkolnych, w 1925 i 1926 roku Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydało dwa zeszyty pt.: „Projekty budynków szkół powszechnych”. Zeszyty te zawierały szczegółowe przepisy dotyczące wznoszenia budynków szkolnych oraz gotowe projekty różnego rodzaju szkół. Projekty uwzględniały obowiązujące różnorodne przepisy budowlane w dawnych zaborach, warunki miejscowe, względy zdrowotne, ogniowe, gospodarcze i estetyczne.

Unifikacja prawa budowlanego dla całej Rzeczypospolitej nastąpiła dopiero szesnastego lutego 1928 roku po opracowaniu jednolitego tekstu polskiego prawa budowlanego, wydanego w formie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej „o prawie budowlanym i zabudowaniu osiedli”¹²².

2.4. Wybrane akty prawne dotyczące szkolnictwa wydane w latach 1918 – 1939

W lutym 1919 r. (7 lutego) opracowano dekret o powszechnym obowiązku szkolnym¹²³. Był to pierwszy akt prawny, jaki wprowadzono w II Rzeczypospolitej dotyczący kształcenia dzieci. Dekret obowiązywał na terenie byłego Królestwa Polskiego. Jednocześnie ujednolicił prawo

¹²¹ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 32.

¹²² E. Przesmycka, E. Rzączyńska, *Architektura szkół okresu międzywojennego na Lubelszczyźnie*, [w:] Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych, tom IV B, Lublin 2008, s. 248.

¹²³ Dz. Urz. M.W.R. i O.P. 1919, nr 2, poz. 2.

oświatowe na ziemiach polskich. Wprowadził szkoły powszechne w miejsce elementarnych – istniejących podczas zaborów. Proces kształcenia miał trwać siedem lat, a do szkoły miały uczęszczać dzieci pomiędzy siódmym a czternastym rokiem życia, przy czym nie były one zobowiązane do ukończenia wszystkich siedmiu klas. Z uczęszczania do szkoły zwolnione były dzieci chore i kalekie oraz te, które mieszkały dalej niż trzy km od budynku szkoły. Nauka w szkołach powszechnych była bezpłatna. Dekret ten obowiązywał do końca istnienia II Rzeczypospolitej.

Czwartego czerwca 1920 roku weszła w życie ustawa „o tymczasowym ustroju władz szkolnych”. Mówiła ona, że Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego sprawuje nadzór nad szkołami wszelkich typów. W myśl tej ustawy terytorium Polski miało być podzielone na okręgi szkolne - kuratoria. Podział wprowadzono dla celów administracyjnych¹²⁴.

Na czele każdego z okręgów szkolnych stał kurator, który mianowany był przez Naczelnika Państwa na wniosek Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Paragraf czwarty ustawy wymienia zadania kuratora szkolnego. Miał on między innymi administrować instytucje wychowawcze, układać projekty budżetów okręgów szkolnych, zatwierdzać dyrektorów szkół prywatnych średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich oraz mianować kierowników państwowych szkół powszechnych. Kurator szkolny miał również przenosić niestałych nauczycieli szkół średnich i seminariów nauczycielskich w granicach okręgu szkolnego¹²⁵. Na terenie każdej z gmin miały być stworzone Dozory Szkolne, a każda szkoła miała tzw. Opiekę Szkolną. Ustawa ta została podpisana przez marszałka Trąpczyńskiego Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz T. Łopuszańskiego¹²⁶.

Obszar Polski podzielono na okręgi szkolne. W 1921 roku utworzono okręgi:

- Poznański (dla obszaru województwa poznańskiego z siedzibą kuratora w Poznaniu),
- Pomorski (dla obszaru województwa pomorskiego z siedzibą kuratora w Toruniu),
- Lwowski (dla obszaru byłej Galicji podległego byłej galicyjskiej Radzie Szkolnej Krajowej tj. dla obszaru województw: lwowskiego, tarnopolskiego, stanisławowskiego, krakowskiego z siedzibą kuratora we Lwowie),
- Łódzki (w granicach województwa łódzkiego z siedzibą kuratora w Łodzi),
- Krakowski (z siedzibą kuratora w Krakowie),

¹²⁴ T. Serafin, *Władze...*, op. cit., s. 19.

¹²⁵ Ibid., s. 20.

¹²⁶ Dz. Urz. RP. 1920, nr 50, poz. 304.

W 1922 roku utworzono okręgi:

- Warszawski (w granicach miasta stołecznego Warszawy i lubelskiego z siedzibą kuratora w Warszawie),
- Wileński (z siedzibą kuratora w Wilnie),
- Wołyński (z siedzibą kuratora w Łucku),
- Białostocki (z siedzibą kuratora w Białymstoku),
- Poleski (z siedzibą kuratora w Brześciu nad Bugiem).

Okręg Lubelski powstał najpóźniej, bowiem dopiero w 1925 roku z siedzibą kuratora w Lublinie¹²⁷[Ryc. 6].

Obwód szkolny lubelski został wydzielony z wcześniej powstałego okręgu szkolnego warszawskiego. Obejmował on obszar województwa lubelskiego. Utworzono go na mocy ustawy z dnia ósmego sierpnia 1925 roku (Dz. U. RP nr 28, poz. 594). Ustawa została wprowadzona w życie pierwszego września 1925 roku. Od dnia pierwszego maja 1923 roku do pierwszego września 1925 istniała w Lublinie Ekspozytura Okręgu Finansowego Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego¹²⁸.

Rozporządzenie M.W.R. i O.P. z ósmego sierpnia 1925 roku „o zmianie granic okręgu szkolnego warszawskiego i utworzeniu okręgu szkolnego lubelskiego” (Dz. Urz. M.W.R. i O.P. nr 14 (156), poz. 1382 z dnia 1 IX 1925) brzmiało: „Na podstawie artykułu 2 i 10 z dnia 4 czerwca 1920 roku o tymczasowym ustroju władz szkolnych, zarządza się, co następujące: zmieniając częściowo pierwsze rozporządzenie z dnia 3 maja 1922 roku o utworzeniu okręgu szkolnego warszawskiego wydziela się z okręgu szkolnego warszawskiego obszar obejmujący województwo lubelskie i tworzy się w granicach tego województwa okręg szkolny lubelski z siedzibą kuratora tego okręgu w Lublinie”¹²⁹.

W okręgu szkolnym lubelskim pierwszym kuratorem został Kazimierz Juszczakowski - kierownik Ekspozytury Oddziału Finansowego Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego od dnia 1 czerwca 1923 do 31 sierpnia 1925 roku¹³⁰.

Od 1925 roku do końca okresu międzywojennego Kuratorium Okręgu szkolnego Lubelskiego miało swoją siedzibę przy ulicy 3 Maja 6¹³¹.

Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego mógł powoływać do współdziałania z Kuratorami Rady Szkolne Okręgowe.

¹²⁷ F. Śliwiński, *Organizacja władz...*, op. cit., s. 20.

¹²⁸ T. Serafin, op. cit., s. 125.

¹²⁹ Ibid., s. 156.

¹³⁰ Kolejnymi Kuratorami byli: 1. Ignacy Pytkowski – kurator okręgu szkolnego lubelskiego od 1 września 1925 do 31 grudnia 1927, 2. Kazimierz Pieracki - kurator okręgu szkolnego lubelskiego od 1 stycznia 1928 do 30 listopada 1928, 3. Eustachy Nowicki - kurator okręgu szkolnego lubelskiego od 1 grudnia 1928 do 2 kwietnia 1931, 4. Stanisław Lewicki - kurator okręgu szkolnego lubelskiego od 11 listopada 1931 do 18 lutego 1937 5. Sylwester Klebanowski - kurator okręgu szkolnego lubelskiego od 1 marca 1937 roku – Ibid., s. 124 - 125.

¹³¹ Ibid., s. 131.

Ryc. 6. Okręgi szkolne w II RP – 1925 rok (oprac. autor) – na podstawie: *Władze...*, op. cit., mapa IX.

Do zadań Rad Szkolnych należało: badanie potrzeb szkolnych, przedstawianie M.W.R. i O.P. opinii o administracji szkolnej i stanie szkolnictwa na danym terenie, rozporządzanie funduszami na cele szkolne na danym terenie¹³².

Kolejne dwie ustawy dotyczące szkolnictwa uchwalono 17 lutego 1922 roku. Pierwsza z nich traktowała „o zakładaniu i utrzymaniu publicznych szkół powszechnych”. Szkoły miały być utrzymywane przez państwo i gminę. Sieć szkolna powinna być tak zorganizowana, aby wszystkie dzieci mogły korzystać z nauki w publicznej szkole powszechnej, a władze powinny zadbać, aby szkoła ta była jak najwyższego stopnia organizacyjnego¹³³. W wypadku, gdy do danej szkoły

¹³² F. Śliwiński, *Organizacja ...*, op. cit., s. 23.

¹³³ Stopień organizacyjny szkoły zależy od liczby zamieszkałych w obwodzie dzieci w wieku szkolnym. Jeżeli liczba ta w przeciągu 3 następujących po sobie lat nie przekracza liczby 60 – szkoła jest jednoklasowa (o jednym nauczycielu), przy liczbie od 61 do 100- szkoła jest dwuklasowa (o dwóch nauczycielach), przy liczbie od 101 do 150 szkoła jest trzyklasowa (o trzech nauczycielach), od 151

uczęszczały dzieci z różnych gmin, obowiązek utrzymania spoczywał na gminie, w której szkoła była zbudowana, pozostałe gminy miały pokrywać część wydatków. Stopień organizacyjny szkoły zależał od liczby dzieci w wieku szkolnym, zamieszkujących dany obwód szkolny. Ustawa ta regulowała również kwestie wyposażenia szkół w pomoce naukowe oraz wskazywała kto miał pokrywać koszty utrzymania (opał, oświetlenie, materiały piśmiennicze itd.)¹³⁴. Druga ustawa stanowiła „o budowie publicznych szkół powszechnych” przez gminy, które miały obowiązek dostarczenia odpowiednich pomieszczeń, gruntów pod zabudowania, boiska i ogródki szkolne. Ustawa dawała też wytyczne, co do wielkości działek przeznaczonych na budowę szkół. Plany i kosztorysy miały być zgodne z ogólnymi przepisami budowlanymi oraz zatwierdzone przez kuratora okręgu szkolnego. Koszty budowy ponosił w połowie skarb państwa, drugą część - ponosiło miejscowe społeczeństwo, które w razie potrzeby mogło zaciągnąć kredyt od państwa¹³⁵.

W lipcu 1924 roku sejm uchwalił ustawę „o organizacji szkolnictwa”. Ustrój szkolny miał być jednolity dla całego kraju. Ustawa ta regulowała kwestię szkół prywatnych dla mniejszości narodowych (Ukraińców, Białorusinów, Rosjan). Miały one istnieć na takich samych warunkach, co szkoły polskie. W przypadku, gdy językiem wykładowym był inny niż państwowy, szkoły te były zobowiązane do nauczania języka polskiego¹³⁶.

Następnym dokumentem dotyczącym szkolnictwa w II Rzeczypospolitej było rozporządzenie prezydenta RP z dnia 6 marca 1928 roku „o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych”. Ustawa ta jasno regulowała kwestie związane z osobą nauczyciela. Nauczać w szkołach powszechnych mogła tylko osoba, która wcześniej ukończyła dyplomem zakład kształcenia kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych. Mógł on być państwowy lub prywatny. W przypadku rozpoczęcia pracy bez zdobycia odpowiednich kwalifikacji można było ukończyć takie seminarium w ciągu dwóch lat od rozpoczęcia pracy. Jeżeli jednak dany nauczyciel nie zdobył dyplomu, usuwany był z placówki, w której prowadził zajęcia¹³⁷.

Jedenastego marca 1932 roku weszła w życie ustawa „o ustroju szkolnictwa”, zainicjowana przez ministra Janusza Jędrzejewicza. Dopiero po wprowadzeniu tej ustawy nastąpiły zmiany w organizacji szkolnictwa powszechnego. Nauka w szkołach powszechnych była obowiązkowa, a obowiązek szkolny tak jak wcześniej trwał siedem lat. Program nauczania

do 200 – czteroklasowa (o czterech nauczycielach), od 201 do 250- pięcioklasowa, od 251 do 300 sześcioklasowa, ponad 300 dzieci – siedmioklasowa (...), Dz. Urz. RP. 1922, nr 18, poz. 143, Art. 6.

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Dz. Urz. RP. 1922, nr 18, poz. 144.

¹³⁶ Dz. Urz. RP. 1924, nr 79, poz. 766.

¹³⁷ Dz. Urz. RP. 1928, nr 28, poz. 258.

przewidywał trzy szczeble edukacyjne – pierwszy obejmował „elementarny zakres wykształcenia ogólnego, - szczebel drugi jest rozszerzeniem i pogłębieniem szczebla pierwszego, szczebel trzeci ma nadto przysposobić młodzież pod względem społeczno – obywatelskim i gospodarczym.” Szkoły powszechne były dodatkowo podzielone na trzy stopnie w zależności od realizacji szczebli edukacyjnych¹³⁸.

Czwartego lipca 1933 roku wyszła ustawa „o organizacji obwodowych władz szkolnych”. W myśl ustawy okręgi szkolne podzielono na obwody szkolne. Obwód szkolny mógł obejmować jeden lub więcej powiatów administracji ogólnej. Podziału okręgów szkolnych oraz oznaczenia siedziby inspektora szkolnego dokonywał Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego drogą rozporządzeń. Na czele obwodu szkolnego miał stać inspektor szkolny. Inspektor podlegał kuratorowi okręgu szkolnego. Organem inspektora szkolnego był inspektorat szkolny¹³⁹.

Czternastego lipca 1933 roku zostało wydane rozporządzenie M.W.R. i O.P. „o podziale okręgów szkolnych na obwody szkolne.”¹⁴⁰ W myśl tej ustawy okręg szkolny lubelski został podzielony na obwody szkolne.

- Bialsko – Podlaski, który obejmował powiaty bialski i radzyński. Siedzibą tego obwodu była Biała Podlaska,
- Chełmski, obejmujący powiat chełmski oraz włodawski z siedzibą w Chełmie,
- Lubelski miejski, który obejmował miasto Lublin,
- Lubelski – obejmujący powiat lubelski, lubartowski i janowski. Siedzibą okręgu był Lublin,
- Puławski, obejmujący powiaty puławski i garwoliński, z siedzibą w Puławach,
- Siedlecki, do którego należały powiaty siedlecki i łukowski, a siedziba znajdowała się w Siedlcach,
- Sokołowski w granicach powiatów sokołowskiego oraz węgrowskiego, z siedzibą inspektora szkolnego w Sokołowie,
- Tomaszowski obejmujący powiaty tomaszowski i hrubieszowski z siedzibą inspektora szkolnego w Tomaszowie,
- Zamojski – obejmował powiaty zamojski, biłgorajski oraz krasnostawski z siedzibą inspektora szkolnego w Zamościu¹⁴¹ [Ryc. 7, 8].

Podział ten zachował się do początku II wojny światowej.

¹³⁸ Dz. Urz. RP. 1932, nr 38, poz. 389.

¹³⁹ Dz. Urz. RP. 1933, nr 50, poz. 389.

¹⁴⁰ Dz. Urz. RP. 1933, nr 61, poz. 459.

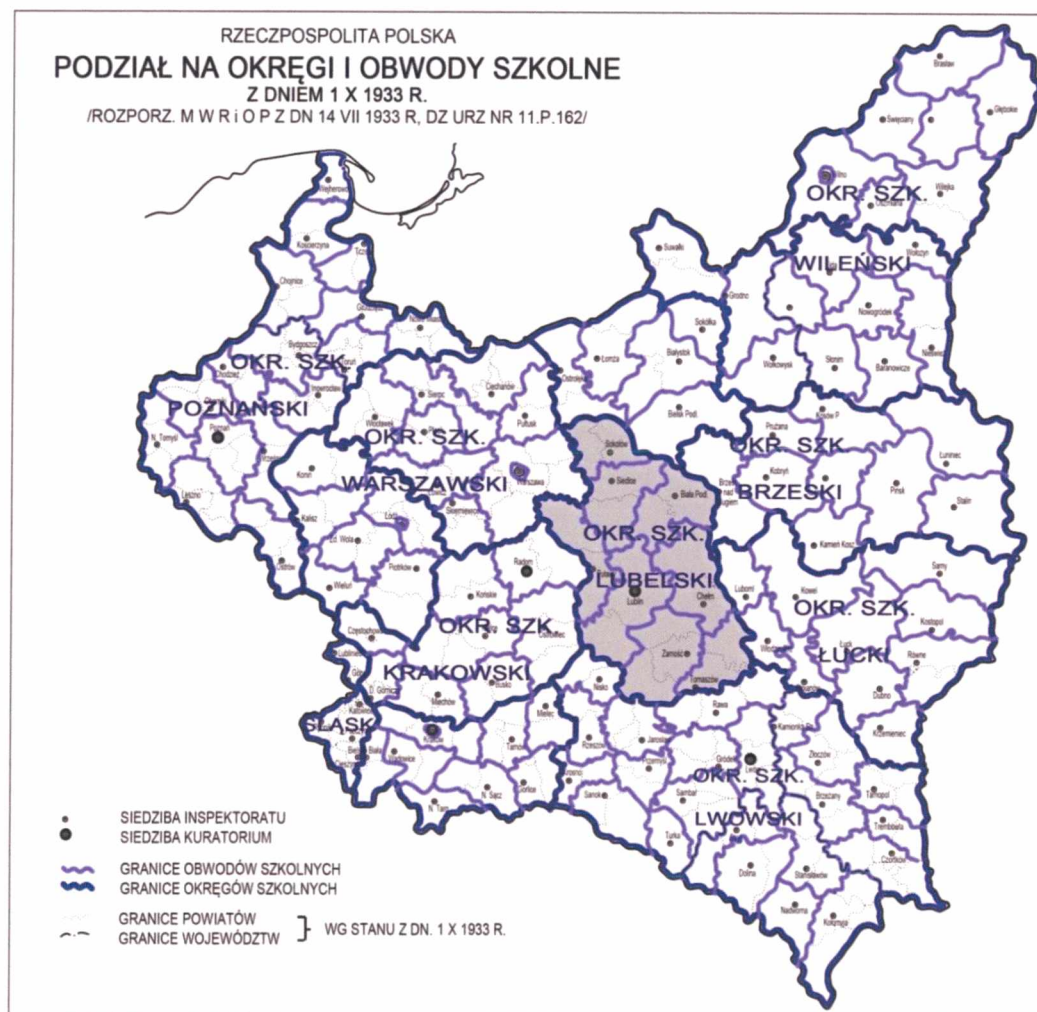
¹⁴¹ T. Serafin, op. cit., s. 207.

Wprowadzanie reform w szkolnictwie powszechnym utrudniały bardzo złe warunki lokalowe. W wielu miejscowościach zwłaszcza na terenach wiejskich brakowało budynków, które można by było zaadaptować na potrzeby oświatowe¹⁴².

Ustawa o budowie i zakładaniu i utrzymaniu publicznych szkół powszechnych została zawieszona na skutek tzw. ustawy „sanacyjnej” ministra Stanisława Grabskiego z grudnia 1925 roku¹⁴³.

2.5. Problematyka kształcenia kadry nauczycielskiej

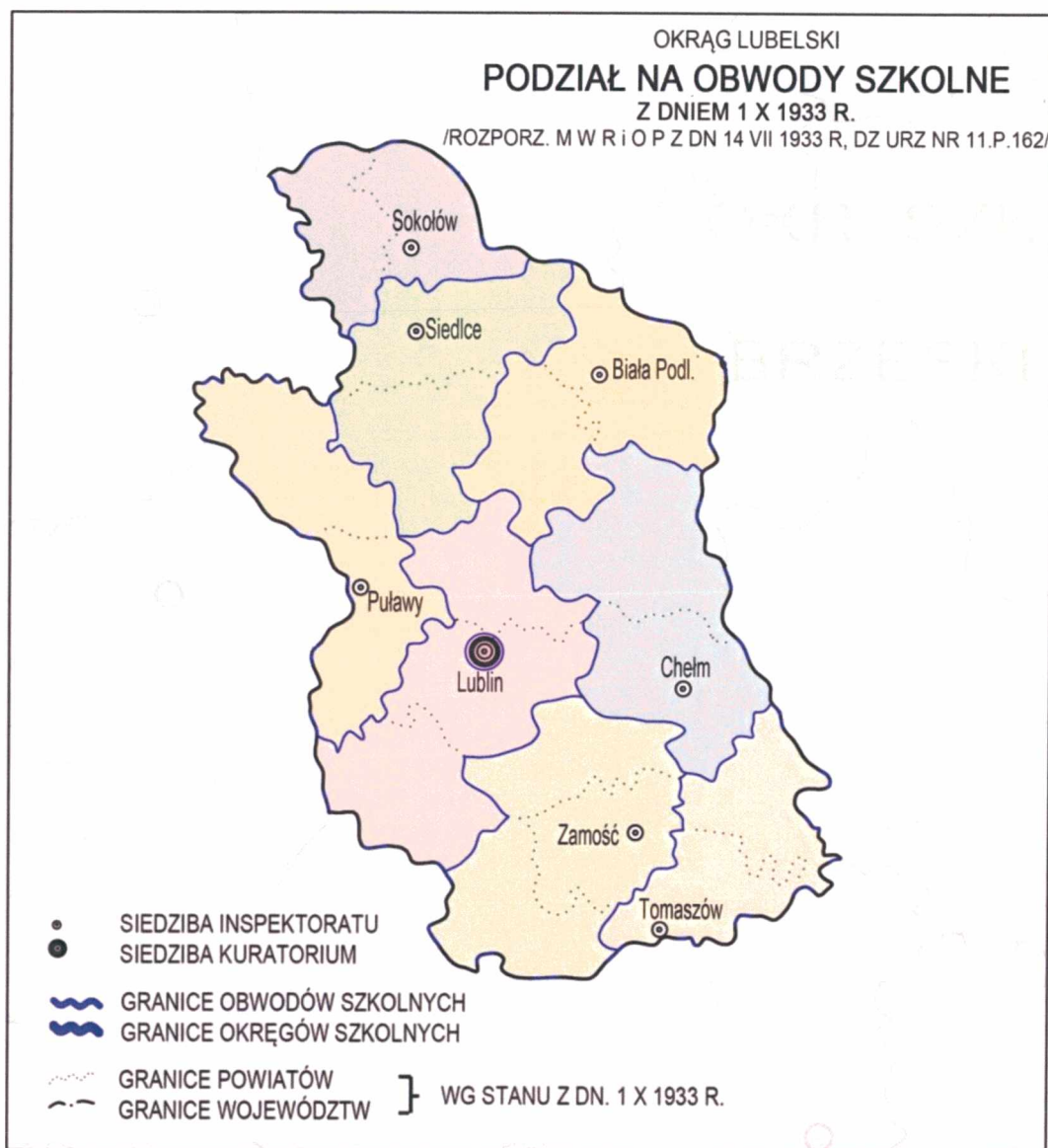
Najtrudniejsza sytuacja w zakresie przygotowania kadrowego istniała na początku II Rzeczypospolitej. Brakowało wówczas nauczycieli we wszystkich szkołach, a poziom ich wykształcenia dawał wiele do życzenia. W przedwojennym Lublinie nie było szkoły kształcącej nauczycieli. Braki kadrowe starano się jak najszybciej uzupełnić.

Ryc. 7. Okręgi szkolne w 1933 (oprac. autor) – na podstawie: *Władze...*, op. cit., mapa XV.

¹⁴² P. Mazur, op. cit., s. 68.

¹⁴³ *Monografia...*, op. cit., s. 78.

Ryc. 8. Podział Lubelszczyzny na obwody szkolne stan w 1933 roku (oprac. autor) – na podstawie: *Władze...*, op. cit., mapa XV.

W Lublinie postanowiono utworzyć siedmioletnie kursy przygotowujące do nauczania w szkołach powszechnych¹⁴⁴. Kursy te były organizowane przez Związek Nauczycielski¹⁴⁵. Przyszli nauczyciele musieli posiadać wiedzę z zakresu: języka polskiego, historii Polski, geografii, rachunków, geometrii, śpiewu oraz metodyki nauczania wyżej wymienionych przedmiotów. Na kursy przyjmowani byli kandydaci, którzy ukończyli szkołę średnią rządową. Po ukończeniu kursu należało zdać egzamin z dydaktyki. Absolwenci dostawali zaświadczenie o ukończeniu kursu. W 1915 roku utworzono w Lublinie seminarium nauczycielskie¹⁴⁶ pod kierunkiem Oktawiana Zagrobskiego. W 1916 roku powstało drugie

¹⁴⁴ Ibid., s. 12.

¹⁴⁵ Ibid., s. 58.

¹⁴⁶ Ibid., s. 12.

seminarium. Seminarium Zagrobskiego przeorganizowano na trzyletnie, a drugie było czteroletnie¹⁴⁷. Między 1915 a 1917 działało również seminarium dla kobiet, które zorganizowało „Koło Lublinianek” w Szkole Handlowej przy ulicy Bernardyńskiej w Lublinie. Do tego seminarium przyjmowane były nauczycielki czynne oraz te, które ukończyły, co najmniej 6 klas szkoły powszechnej i zdały maturę w gimnazjum. Dyrektorką seminarium była Zofia Kasińska, po niej Julian Borkowski, a kierowniczką Zofia Kwapiszewska¹⁴⁸.

Szesnastego czerwca 1919 uchwalono, aby nauczyciele obowiązkowo brali udział w doksztalających kursach wakacyjnych¹⁴⁹. W Lublinie zorganizowano także dwuletnie kursy uzupełniające, wieczorowe dla nauczycieli, kierowane przez Kazimierza Pierackiego¹⁵⁰.

W 1923 roku ukończyli seminaria pierwsi studenci. Już w 1925 roku w Lublinie nie odczuwano braków kadrowych¹⁵¹. Wszyscy zatrudniani nauczyciele posiadali odpowiednie kwalifikacje do prowadzenia zajęć lekcyjnych. Wielu z nich nie przestawało się kształcić i po ukończeniu średniej szkoły pedagogicznej podejmowali dalszą naukę specjalistyczną, przygotowującą do nauczania pojedynczych przedmiotów w klasach starszych¹⁵².

W 1923 roku uruchomiono państwowy Wyższy Kurs Nauczycielski. Był to kurs jednoroczny dzienny, w którym uczestniczyli nauczyciele przebywający na urlopie. Powstał również Wyższy Kurs Nauczycielski dwuletni wieczorowy. Obydwa kursy miały taki sam program i były o kierunku humanistycznym. W 1926 roku zorganizowano Kurs fizyko – matematyczny, który był prowadzony przez kolejne trzy lata. Od 1927 roku organizowano też kursy doksztalające wakacyjne dla nauczycieli, które podnosiły kwalifikacje w różnych dziedzinach.

Od 1927 roku nie było już niewykwalifikowanych nauczycieli w szkołach powszechnych¹⁵³. Od 1926 działał prywatny Korespondencyjny Wyższy Kurs Nauczycielski o kierunku geograficzno – przyrodniczym i humanistycznym, uruchomiony staraniem Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych¹⁵⁴. Kurs ten był przeznaczony dla czynnych nauczycieli, którzy po dwóch latach zaocznej nauki uzyskiwali pełne wykształcenie specjalistyczne.

W 1928 roku otworzono Państwowe Pedagogium im. E. Estkowskiego. Szkoła ta przyjmowała tylko kandydatów z ukończoną

¹⁴⁷ Ibid., s. 58.

¹⁴⁸ Ibid., s. 12.

¹⁴⁹ Ibid., s. 19.

¹⁵⁰ *Monografia ...*, op. cit., s. 19.

¹⁵¹ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 40.

¹⁵² Ibid., s. 41.

¹⁵³ *Monografia ...*, op. cit., s. 59.

¹⁵⁴ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 41.

szkołą średnią. Nauka w Pedagogium trwała dwa lata. Absolwenci tej szkoły byli bardzo cenieni w środowisku nauczycielskim.

Liczba nauczycieli szkół powszechnych systematycznie wzrastała przez całe dwudziestolecie międzywojenne (ze 108 w 1918 roku do 295 w 1939 roku)¹⁵⁵. Lublin w okresie dwudziestolecia międzywojennego stał się ważnym ośrodkiem naukowym.

2.6. Szkoły powszechne, prywatne, mniejszości narodowe, szkoły specjalne

Na Lubelszczyźnie, obok państwowych szkół prowadzonych przez samorząd miejski, funkcjonowały prywatne szkoły powszechne. W pierwszych latach po odrodzeniu Polski umożliwiały one dzieciom w dużym stopniu realizację obowiązku szkolnego. W pierwszym roku szkolnym po odzyskaniu niepodległości - 1918/19 w województwie lubelskim istniały aż 303 szkoły prywatne, w których uczyło się 14.105 uczniów. Zatrudniały one 379 nauczycieli. Wraz z rozwojem szkolnictwa publicznego nastąpił spadek liczby szkół prywatnych. W roku szkolnym 1922/23 na ogólną liczbę 2.603 szkół powszechnych było już tylko 39 prywatnych placówek, czyli - 1,5 %. Taki stan utrzymywał się przez całe dwudziestolecie międzywojenne¹⁵⁶.

W 1927 roku funkcjonowało w Lublinie siedemnaście szkół prywatnych, wśród których przeważały placówki żydowskie – chedery, było ich dziewięć. W szkołach tych uczyło się 1.769 dzieci¹⁵⁷.

Pełnych szkół siedmioklasowych prywatnych było jedenaście, jedna była czteroklasowa, trzy były trzyklasowe oraz dwie dwuklasowe. Szkoły te miały do dyspozycji pięćdziesiąt siedem izb lekcyjnych oraz siedemdziesięciu jeden nauczycieli¹⁵⁸.

Prywatne szkoły powszechne były powoływane głównie przez środowiska mniejszości narodowych. W województwie lubelskim były to przede wszystkim szkoły dla dzieci wyznania mojżeszowego. Zakładaniem tych szkół zajmowały się organizacje i stowarzyszenia kulturalno – oświatowe oraz osoby fizyczne. (Zjednoczenie Szkół Żydowskich, Stowarzyszenie „Tarbut”, Żydowska Liga Oświaty Ludowej)¹⁵⁹.

W okresie międzywojennym w Lublinie ludność żydowska stanowiła 33 - 34% ogółu mieszkańców. Część dzieci żydowskich swój obowiązek szkolny realizowała w chederach. Chedery były najstarszym typem żydowskiej szkoły elementarnej i spotykały się z dużym uznaniem społeczeństwa żydowskiego. Cheder to była szkoła religijna dla dzieci w

¹⁵⁵ Ibid., s. 42.

¹⁵⁶ P. Mazur, op. cit., s. 65.

¹⁵⁷ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 29.

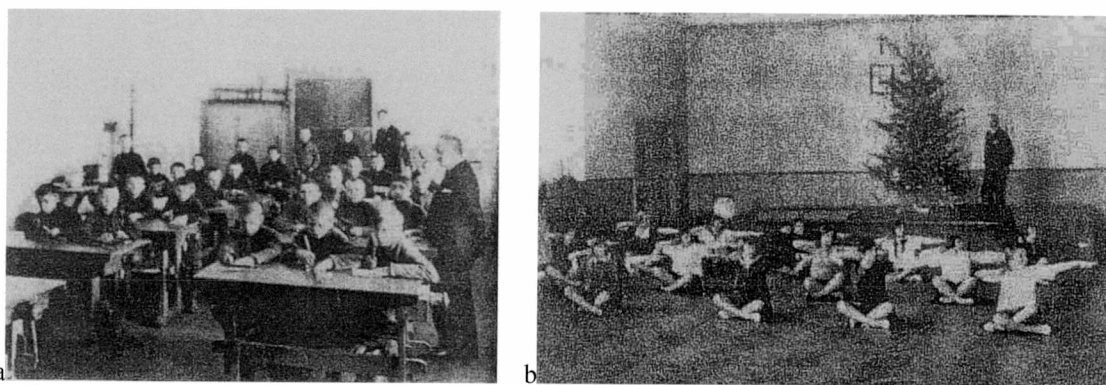
¹⁵⁸ *Monografia...*, op. cit., s. 58.

¹⁵⁹ P. Mazur, op. cit., s. 66.

wieku od pięciu do dwunastu lat. Do chederów uczęszczali głównie chłopcy uważano, że to chroniło ich przed odejściem od religii. W 1924 roku Rada Szkolna miasta Lublina dokonała rejestracji wszystkich chederów. Rozpatrzyła wnioski właścicieli i wydała pozytywne opinie na prowadzenie trzydziestu takich placówek na Lubelszczyźnie¹⁶⁰. Wszystkie chedery w Lublinie były placówkami bardzo małymi z jednym nauczycielem, który uczył od piętnastu do dwudziestu pięciu uczniów. Osobno utworzono chedery dla dziewcząt, a tylko jeden z nich w Lublinie był koedukacyjny¹⁶¹.

Szkoły prywatne realizowały program nauczania zatwierdzony przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, ten sam, co w szkołach publicznych oraz podlegały nadzorowi i kontroli administracji szkolnej¹⁶².

Dzieci mniejszości ukraińskiej, również bardzo licznej na Lubelszczyźnie realizowały swój obowiązek szkolny w szkołach polskich w przypadku braku szkół własnych. Podlegały takim samym zasadom, co dzieci polskie¹⁶³. Ustawodawstwo polskie regulowało sprawy związane z mniejszościami narodowymi, wprowadzając równouprawnienie. Na ryc. 9 przedstawiono zdjęcie uczniów podczas zajęć oraz zdjęcie z lekcji wychowania fizycznego prowadzonych w szkole na Czwartku w Lublinie.

Ryc. 9. Fotografie z zajęć dydaktycznych w szkole powszechnej na Czwartku w Lublinie, a) lekcja przyrody ok. 1930, b) lekcja wychowania fizycznego ok. 1930, za: J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 34 – 36.

W roku szkolnym 1922/23 zanotowano różnice w zakresie stopnia organizacji szkół w poszczególnych powiatach województwa lubelskiego. Najgorzej pod tym względem sytuacja przedstawiała się w powiatach wschodnich – hrubieszowskim, bialskim, chełmskim oraz włodawskim – tj. tam gdzie zamieszkiwała ludność ukraińska. Szkoły o jednym nauczycielu stanowiły w tamtym regionie od 75 do 80%. Taka sytuacja jednak nie

¹⁶⁰ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 54.

¹⁶¹ Ibid., s. 55.

¹⁶² P. Mazur, op. cit., s. 65.

¹⁶³ J. Doroszewski, *Oświata...*, op. cit., s. 133.

dotyczyła tylko dzieci ukraińskich, ponieważ w tych samych szkołach uczyli się również Polacy¹⁶⁴.

W 1919 roku po raz pierwszy poruszono na zebraniu Rady Szkolnej kwestię szkół specjalnych. Rada Szkolna ufundowała dwa stypendia dla nauczycieli na studia specjalistyczne w Warszawie. Wysłano dwie nauczycielki z Lublina: Marię Skrodzką i Friedbergerówną¹⁶⁵.

Szkoła specjalna szybko jednak w Lublinie nie powstała. Zorganizowano taką placówkę dopiero w 1921 roku, po powrocie nauczycielek ze szkoły¹⁶⁶. Była to trzecia szkoła w Polsce dla dzieci niepełnosprawnych¹⁶⁷. Kierowniczką szkoły została pani Skrodzka. Szkołę umieszczono w lokalu przy ulicy Dolnej Panny Marii przy szkole powszechnej. Dzieci niedorozwinięte otrzymały jedną małą salę¹⁶⁸. W szkole przygotowywano uczniów do praktycznego życia, ucząc ich zawodu¹⁶⁹.

W 1927 roku do szkoły specjalnej uczęszczało 165 uczniów podzielonych na osiem klas, w zależności od stopnia upośledzenia. Praca w szkole opiera się na systemie opracowanym przez prof. Jean – Ovide’a Decroly’ego z Brukseli¹⁷⁰.

Leopold Dussyl ukończywszy studia w Państwowym Instytucie Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, w 1925 roku został kierownikiem nowej szkoły specjalnej w Lublinie. W 1927 roku w Lublinie pracowało już ośmiu pedagogów o wykształceniu specjalnym¹⁷¹.

W kolejnych latach utworzono jeszcze dwie szkoły specjalne. Jedną dla umysłowo upośledzonych, drugą dla głuchoniemych. W 1935 roku otworzono szkołę dla dzieci zaniedbanych moralnie. W roku szkolnym 1937/38 w sześciu szkołach specjalnych na terenie Lublina uczyło się 400 dzieci pod kierunkiem dwudziestu siedmiu nauczycieli¹⁷².

¹⁶⁴ Ibid., s. 137.

¹⁶⁵ *Monografia...*, op. cit., s. 19.

¹⁶⁶ Ibid., s. 23.

¹⁶⁷ P. Mazur, op. cit., s. 67.

¹⁶⁸ *Monografia ...*, op. cit., s. 23.

¹⁶⁹ P. Mazur, op. cit., s. 67.

¹⁷⁰ *Monografia ...*, op. cit., s. 127.

¹⁷¹ J. Doroszewski, *Szkolnictwo ...*, op. cit., s. 52.

¹⁷² P. Mazur, op. cit., s. 67.

3. SZKOŁY POWSZECHNE - TYPOLOGIA

3.1. Zasady rozmieszczania szkół powszechnych w województwie lubelskim

Budynek szkolny mógł być wzniesiony tylko dla szkoły, która była ujęta w planie sieci szkolnej – zgodnie z ustawą z dnia siedemnastego lutego 1922 roku o zakładaniu i utrzymaniu publicznych szkół powszechnych¹⁷³. W ustawie tej uregulowano warunki, jakie musiała spełniać miejscowość, w której planowano szkołę. Podstawą była dostateczna ilość dzieci w wieku szkolnym. To także warunkowało stopień organizacyjny szkoły. W Odrodzonej Polsce przeważały szkoły jedno - i dwuklasowe, czego powodem było duże rozdrobnienie osiedli wiejskich, które uniemożliwiało zebranie większej liczby uczniów, tak aby stworzyć szkołę wyżej zorganizowaną¹⁷⁴. Plany sieci szkolnych w początkach II Rzeczypospolitej nie były do końca opracowane. Budynków szkół brakowało w całym kraju, a plany budowy nowych obiektów nie mogły być odkładane.

Aby dostać pozwolenie na budowę nowej szkoły, należało ustalić czy wybrana miejscowość, w której ma znajdować się szkoła, odpowiada przyszłym planom organizacji sieci szkolnej. Po ustaleniu miejsca usytuowania szkoły kolejnym ważnym punktem było obliczenie liczby dzieci w danym okręgu szkolnym. Było to bowiem konieczne dla ustalenia stopnia organizacji szkoły, a co za tym idzie wielkości budynku szkolnego. Jeżeli liczba dzieci była większa niż 300, to szkoła musiała być najwyżej zorganizowana czyli siedmioklasowa. Wtedy budynek powinien mieć siedem sal lekcyjnych. Szkoła mogła posiadać oddziały równoległe, ale w szkole siedmioklasowej, tych oddziałów nie mogło być więcej niż sześć. W takiej szkole siłą rzeczy było więcej izb lekcyjnych, ale liczba ich nie mogła przekraczać trzynastu. W szkołach o niższej organizacji najstarsze roczniki miały uczyć się we wspólnej klasie, natomiast klasy młodsze osobno. Należało zatem dążyć do tego, aby szkoły były jak najwyższej organizacji i aby w obwodzie szkolnym znajdowało się jak najwięcej dzieci. Uczniowie nie mogli jednak mieszkać więcej niż trzy km od budynku szkoły. W wypadku, gdy w obwodzie szkolnym znajdowało się więcej niż 650 dzieci, należało zbudować dwie szkoły¹⁷⁵.

Już w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości architekci zwracali uwagę na to, iż zniszczone wojnami ziemie polskie powinny być odbudowywane zgodnie z nowoczesnymi zasadami budownictwa. Myśleli perspektywicznie zalecając prawidłowe rozmieszczanie budynków

¹⁷³ Dz. Urz. RP. 1922, nr 18, poz. 143.

¹⁷⁴ W. Ozga, *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Warszawa 1960, s. 181.

¹⁷⁵ *Projekty budynków szkół powszechnych*, zeszyt I, op. cit., s. 8.

użyteczności publicznej, szczególnie mając na myśli małe miasta i miasteczka, które po wojnie rozwijały się niezwykle szybko. W 1918 roku we Lwowie inż. Artur Kühnel napisał książkę „*Zasady budowy miast małych i miasteczek*”. Szkoły powszechne w myśl tej publikacji nie powinny mieścić się w budynkach usytuowanych przy rynku, ani w jego pobliżu. Unikać należało także miejsc w pobliżu targowisk, dworców kolejowych oraz fabryk. Szkoła jednak powinna być położona w miejscu dogodnym dla wszystkich dzieci uczęszczających do niej. Preferowano takie lokalizacje, gdzie można było wznieść budynek wolnostojący, w obszernym ogrodzie, aby zapewnić dzieciom spokój podczas trwania zajęć¹⁷⁶.

3.2. Wymagania dotyczące terenów przeznaczonych pod zabudowę szkolną

Międzywojenne wzorniki budynków szkół powszechnych, wydawane przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, podawały wytyczne, co do warunków, jakie powinien spełniać plac pod budowę szkoły. Zalecano, aby położony on był w środku obwodu szkolnego. Dodatkowo należało zadbać, aby droga dzieci do szkoły była bezpieczna i dostępna o każdej porze roku. Plac szkolny miał być bezpieczny oraz sprzyjający prowadzeniu zajęć; z dala od trakcji kolejowych, tramwajowych, od ruchliwych ulic, cmentarzy, głębokich rzek, jezior, bagien itp. W miastach działka budowlana miała znajdować się na uboczu z dala od domów mieszkalnych. Na budynki szkolne proponowano miejsca w ładnym i spokojnym otoczeniu. W miejscowościach, gdzie nie było wodociągów, należało zadbać o studnię z wodą pitną.

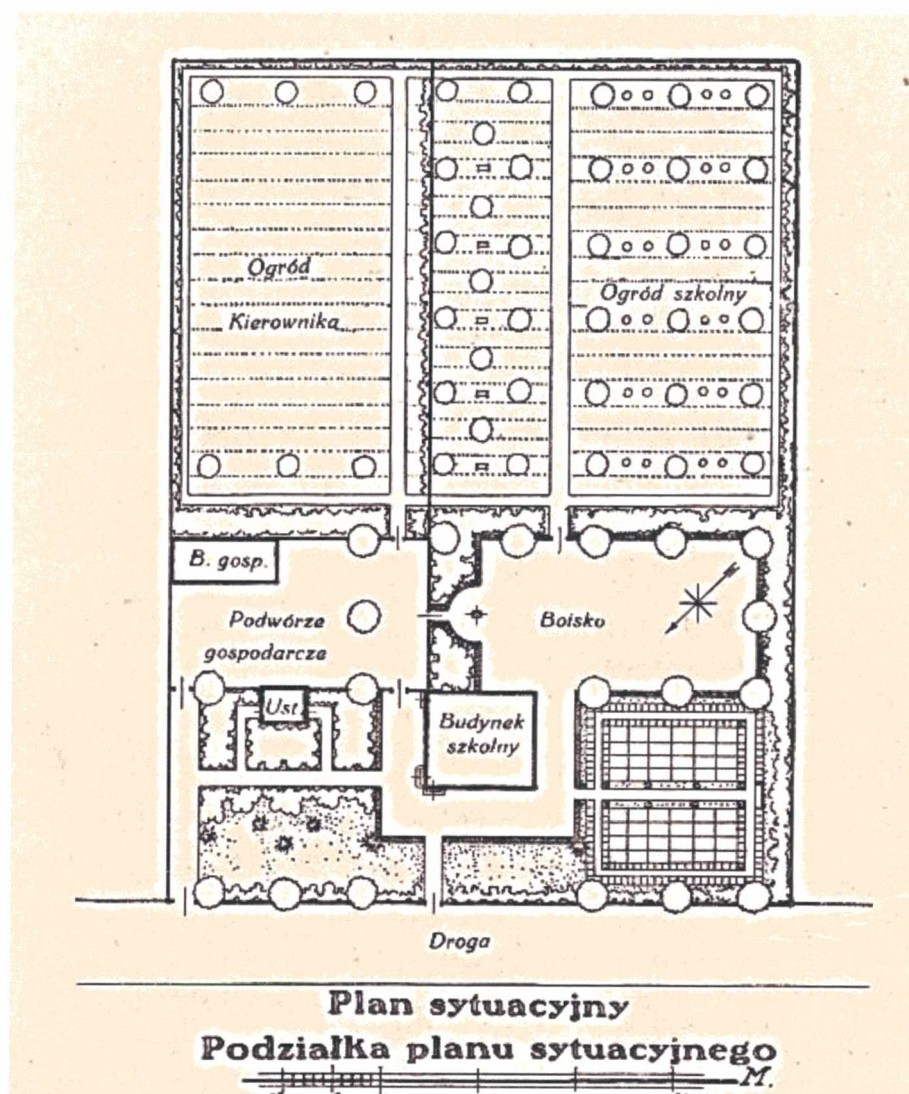
Gminy wiejskie miały obowiązek oprócz szkoły zapewnić lub wznieść dom dla nauczycieli. W miastach nie było takiej konieczności. Dom dla nauczyciela mógł sąsiadować ze szkołą, ale powinien znajdować się na odrębnym placu. Dodatkowo działki pod szkołę i dom dla nauczyciela musiały być zbadane pod względem warstw gruntu i wód głębinowych. Zalecano, by badania te wykonywać jesienią lub wiosną.

Kształt i rozmiar działki budowlanej

Kształt i rozmiar placu powinien pozwalać na umieszczenie budynku szkolnego, toalet, studni, budynków gospodarczych oraz mieszkań dla kierownika szkoły, nauczycieli i woźnego. Dodatkowo na działce miało być ulokowane boisko i ogród szkolny. Powierzchnia placu szkolnego miała wynosić 5.500 m² dla szkół niżej zorganizowanych jedno-,

¹⁷⁶ A. Kühnel, *Zasady budowy miast małych i miasteczek*, Lwów 1918, s. 88 - 89.

dwu-, i trzyklasowych [Ryc. 10], oraz nie mniej niż 8.500 m² dla pozostałych [Ryc. 11]. W miastach, gdzie uzyskanie tak dużej działki było niemożliwe, ograniczano się do wydzielenia boiska przyszkolnego¹⁷⁷.

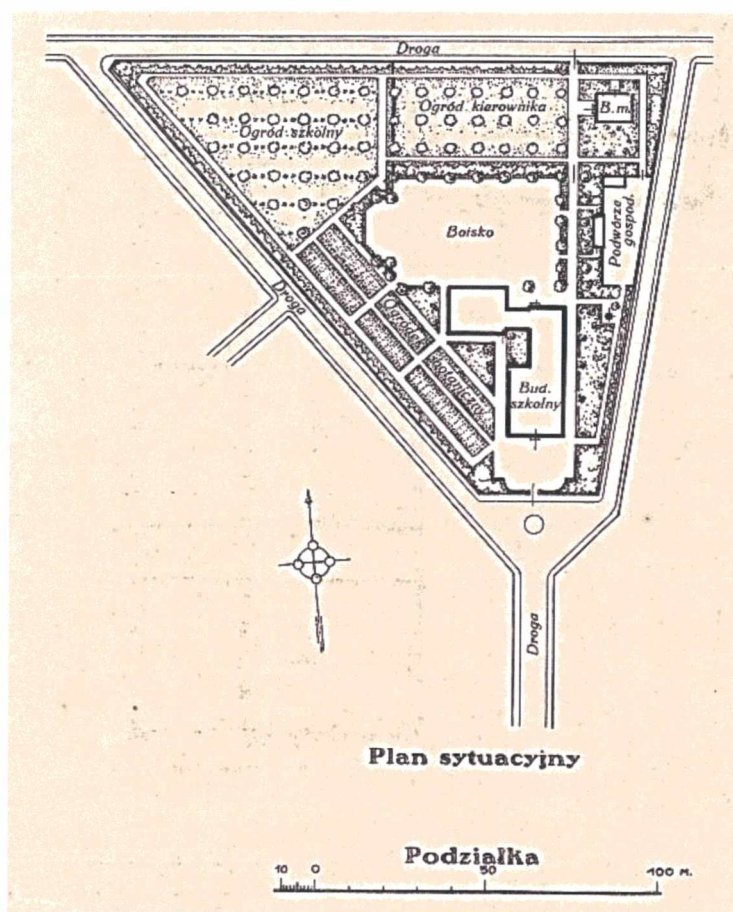
Ryc. 10. Wzorcowy plan sytuacyjny szkoły wg wzoru nr 3 wykonanego przez Akademicką Spółdzielnię Architektoniczną, *Projekty budynków...*, zeszyt I, op. cit., s. 36.

Konieczność organizowania „placów” na działki dla nauczycieli wpływała z możliwości finansowych państwa. Pensja nauczyciela przed wojną wynosiła ok. 120 zł, podczas gdy np. pensja maszynisty kolejowego 500 zł. Z tego przykładu wynika, że nigdy w Polsce nie była doceniana praca nauczyciela.

Wielkość działki przeznaczonej na „ogródki przydomowe” dla nauczycieli wynikała również z faktu, że na wsi nie można było zakupić jarzyn i owoców. Nauczyciel musiał je sam wyhodować, ucząc jednocześnie dzieci wiejskie jak prawidłowo rozplanować i prowadzić

¹⁷⁷ *Materiały Architektoniczne, Budowle użyteczności publicznej wsi i miasteczka, zeszyt I, szkoły powszechne*, op. cit., s. 9.

ogród. Przykładem jest szkoła w Wysokim, gdzie nauczyciel posiadał do swojej dyspozycji cztery morgi ziemi, sad oraz ogród¹⁷⁸. W miastach sytuacja wyglądała inaczej, gdyż w podstawowe produkty można było zaopatrzyć się na targu, stąd wynika fakt, że dla nauczycieli miejskich nie planowano ogrodów¹⁷⁹. Dodatkowo pensje nauczycieli w miastach były wyższe (700 rubli rocznie dla starszych nauczycieli, 600 rubli dla młodszych)¹⁸⁰.

Ryc. 11. Wzorcowy plan sytuacyjny szkoły na trójkątnej działce wg wzoru nr 94 wykonanego przez Z. Rabika, *Projekty budynków...*, zeszyt II, op. cit., s. 72 – 73.

Wzorniki ministerialne zalecały, aby kształt działki w miarę możliwości był zbliżony do kwadratu. Obszar placu pod szkołę uzależniano od stopnia organizacji szkoły. Dla szkół jedno-, dwu- i trzyklasowych – 0,56 hektara, dla cztero-, pięcio-, sześć- i siedmioklasowych – 0,85 hektara. Działka pod budowę domu dla nauczyciele musiała mieć przynajmniej 500 m²¹⁸¹.

¹⁷⁸ W Niemienicy dla nauczyciela przeznaczono 1,5 morgi, w Szurchowie, dwie morgi. Za: W. Z. Romanowski, *Z dziejów szkoły i oświaty elementarnej na Lubelszczyźnie w początkach XX wieku*, Lublin S. L., s. 74.

¹⁷⁹ *Projekty budynków szkół powszechnych*, zeszyt I, op. cit., s. 9.

¹⁸⁰ W. Z. Romanowski, *Z dziejów...*, op. cit., s. 74.

¹⁸¹ *Projekty budynków szkół...*, op. cit., s. 9.

Rozmieszczenie budynków szkolnych

Budynek szkolny powinien być odpowiednio usytuowany względem stron świata oraz działek sąsiadujących z nim, dróg i ulic przylegających do placu szkolnego. Pomiedzy budynkiem szkolnym a sąsiadującym z nim miała być zachowana, co najmniej 10 m, odległość, jeśli był to budynek parterowy. W wypadku budynków piętrowych odległość ta powinna wynosić, co najmniej 20 m. W przypadku obszarów niezabudowanych należało także zachować taką odległość, aby w przyszłości powstające budynki nie zasłaniały światła słonecznego. Szkołę zalecono umieszczać w głębi placu szkolnego, co najmniej 6 m od drogi. Miało to zapewnić bezpieczeństwo dzieci wybiegających ze szkoły, a także chronić budynek szkolny przed przeniesieniem ognia w razie pożaru budynków sąsiednich.

Budynki gospodarcze oraz ustępy umieszczano na tyle działki daleko od okien klas, aby zapachy z nich wydobywające się nie docierały do szkoły. Zalecano, aby studnia szkolna była oddalona, co najmniej, 20 m od toalet i zabudowań gospodarczych.

Boisko szkolne oraz plac gimnastyczny miały być oddalone od okien sal lekcyjnych, ze względu na towarzyszący zabawom dzieci hałas.

Boisko oraz wejścia do ustępów powinny być widoczne z okien klas oraz mieszkań nauczycieli¹⁸².

Plac szkolny miał służyć wielorakim celom. Miał się tam znajdować budynek szkoły, budynek z salą gimnastyczną, toalety, studnia, boisko wraz z placem gimnastycznym, ogród szkolny, dom z mieszkaniem dla kierownika szkoły, nauczyciela, woźnego, zabudowania gospodarcze, ogród kierownika oraz podwórze. Mieszkania nauczycielskie mogły znajdować się również w budynku szkoły. Przy rozplanowaniu placu szkolnego musiały być uwzględnione warunki lokalne – ukształtowanie terenu, strony świata, drogi dojazdowe. Należało oddzielić strefę prywatną kierownika, nauczyciela od życia szkolnego.

Budynek szkolny powinien być usytuowany w taki sposób, aby w klasach było jak najwięcej światła słonecznego – najlepiej południowo wschodnia strona lub południowo zachodnia¹⁸³. Dodatkowo od granicy posesji musiał on być oddalony o 10 metrów.

Boisko szkolne miało być tak usytuowane, aby dzieci uczące się i korzystające z zajęć ruchowych nie przeszkadzały sobie wzajemnie, zalecano by umieszczone było, co najmniej 12 metrów od okien klas lekcyjnych. Ustępy także powinny znajdować się w oddaleniu od budynku szkoły. Studnia miała być usytuowana pomiędzy szkołą a boiskiem¹⁸⁴.

¹⁸² *Materiały Architektoniczne...*, op. cit., s. 9.

¹⁸³ *Projekty budynków szkół...*, op. cit., s. 10.

¹⁸⁴ *Ibid.*, s. 11.

3.3. Wzory projektów szkół powszechnych

Na fali entuzjazmu tuż po odzyskaniu niepodległości przez Polskę żywiłowo organizowano życie społeczne. Z powodu ogromnych zniszczeń wojennych oraz zaniedbań spowodowanych niewolą kraju brakowało niemalże w każdej miejscowości budynków użyteczności publicznej. Te braki dostrzec można było również w sferze oświaty. Ludność zaczęła organizować miejsca przeznaczone na szkoły. Większość jednak budynków, zastanych po zawierusze wojennej nie odpowiadała jakimkolwiek standardom¹⁸⁵.

W początkach II Rzeczypospolitej nie było wydawnictw przedstawiających ówczesne rozwiązania techniczne w budownictwie. Wszelkie projekty z czasów wcześniejszych gromadzone były w ministerstwach oraz w tekach architektów. Nie były wydane i nie było do nich bezpośredniego dostępu. W takiej sytuacji Ministerstwo Robót Publicznych zdecydowało się na publikację wzorcowych projektów budowl użyteczności publicznej w zeszytach tematycznych.

Potrzeba nowych budynków dostrzegana była na terenie całego kraju, nie tylko w rejonach szczególnie zrujnowanych przez działania wojenne. Rozbiory kraju i entuzjazm ludzi po odrodzeniu Polski przyczyniły się do poszukiwania tradycji narodowych w nowoprojektowanych budynkach. Wydany w 1921 roku zeszyt „szkoły powszechne” miał być wzorem stosowanych w projektowaniu przepisów budowlanych. Zamieszczone tam projekty budynków szkolnych zaakceptowane zostały przez Wydział Budownictwa Szkolnego przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Publikacja brała pod uwagę powojenne problemy finansowe oraz kwestie natury technicznej przy zdobywaniu materiałów budowlanych potrzebnych do wznoszenia szkół.

Ministerstwo Robót Publicznych nie dążyło do ustalenia „typu” szkół powszechnych. Zwracało jednak uwagę na to, aby dostosować budynek szkoły do warunków miejscowych. Inne rozwiązania miały być używane dla szkół wiejskich, inne w małych i dużych miastach¹⁸⁶.

Pierwszy projekt przepisów budowlanych dla budynków szkolnych z 1921 roku¹⁸⁷ znalazł swoją kontynuację w wydanych w 1925 i 1926 roku przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie dwóch zeszytach poświęconych w całości problemowi wznoszenia budynków szkół powszechnych. Publikacja ta szczegółowo opisywała wszelkie problemy związane z projektowaniem szkół oraz podawała ponumerowane przykłady budynków szkolnych. Poradnik ten

¹⁸⁵ Ibid., s. 8.

¹⁸⁶ *Materiały Architektoniczne...*, op. cit., s. 4.

¹⁸⁷ Ibid., s. 4.

spełnił doniosłą rolę, gdyż wielu majstrów budowlanych, ale także i architektów korzystało z opracowanych przez wybitnych specjalistów gotowych projektów szkół powszechnych. Prace były dodatkowo bardzo cenne z uwagi na to, iż w odrodzonej Polsce nie zostało jeszcze opracowane jednolite prawo budowlane. W latach następnych zostały wydane jeszcze dwa wzorniki szkół powszechnych, zawierające projekty obiektów szkolnych. Niestety są one obecnie niedostępne, jednak w wielu miejscowościach szkoły według tych wzorów powstawały.

W zeszycie I „*Projekty budynków szkół powszechnych*” znajdujemy następujące informacje. „Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego podjęło się publikacji opracowanych projektów budynków szkolnych w celu umożliwienia ich zastosowania przy budowie nowych szkół oraz uniknięcia projektowania i zatwierdzania oddzielnych projektów budynków dla każdej miejscowości. Zeszyt I zawiera 48 projektów budynków szkolnych, podzielonych tak, aby uwzględnić potrzeby szkół wszystkich stopni organizacyjnych”¹⁸⁸. Dodatkowo zwrócono uwagę na to, aby wykorzystując projekt, uwzględnić warunki rzeczywiste, czyli wielkość działki przeznaczonej pod budowę szkoły, ustawienie budynku względem stron świata, a także, aby teren szkolny był dobrze rozplanowany. Miał posiadać odpowiednich rozmiarów boisko, ogród, miejsce na pomieszczenia gospodarcze oraz podwórze i toalety.

Pomieszczenia w budynkach szkół powszechnych

Budynki szkolne oprócz klas składały się z szeregu korytarzy o różnym przeznaczeniu, szatni, pomieszczeń do zajęć specjalnych - czyli robót ręcznych, rysunków, śpiewu, nauki gospodarstwa domowego, nauki przyrody, sali gimnastycznej, natrysków, kancelarii, pokoju na pomoce naukowe, pokoju nauczycielskiego, gabinetu lekarza, jadalni dla dzieci, pokoju uczniowskiego, ustępów oraz pomieszczenia gospodarczego. Nie wszystkie jednak pomieszczenia były bezwzględnie potrzebne. Ze względów finansowych najczęściej ograniczano się do minimum potrzebnego, aby szkoła mogła bez zakłóceń funkcjonować i powstać w jak najkrótszym czasie [Ryc. 12, 13].

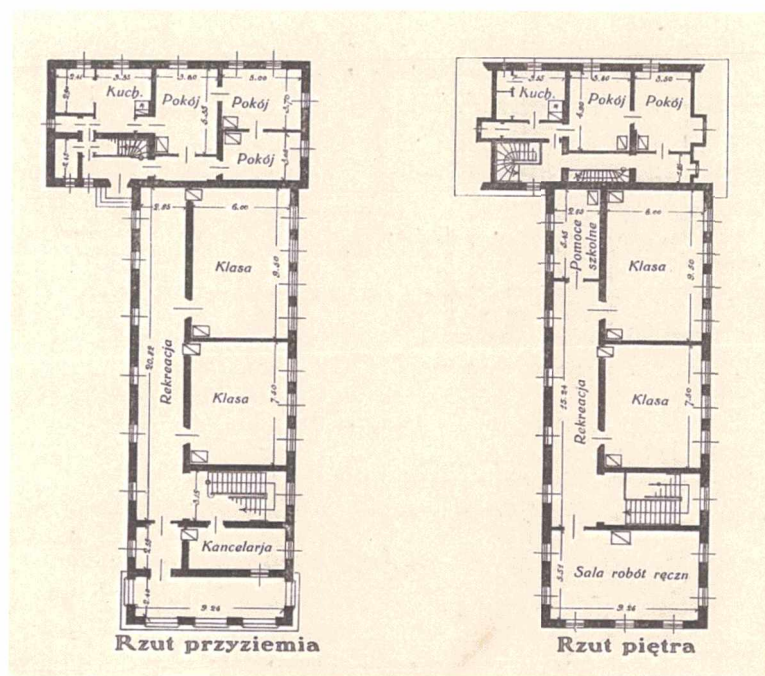
W szkołach siedmioklasowych mogły istnieć klasy – oddziały równoległe, jednak ich liczba nie mogła przekraczać sześciu. W takiej szkole było trzynaście izb lekcyjnych, nie licząc klas dodatkowych.

W miastach, gdzie gęstość zaludnienia była wysoka należało dążyć do tego, aby takie właśnie, duże szkoły budować. W miejscowościach gdzie trudno było uzyskać działki budowlane pod budowę szkół, proponowano budowę szkół bliźniaczych. Każda z takich szkół mogła być siedmioklasowa i mieć oddziały równoległe, natomiast pomieszczenia

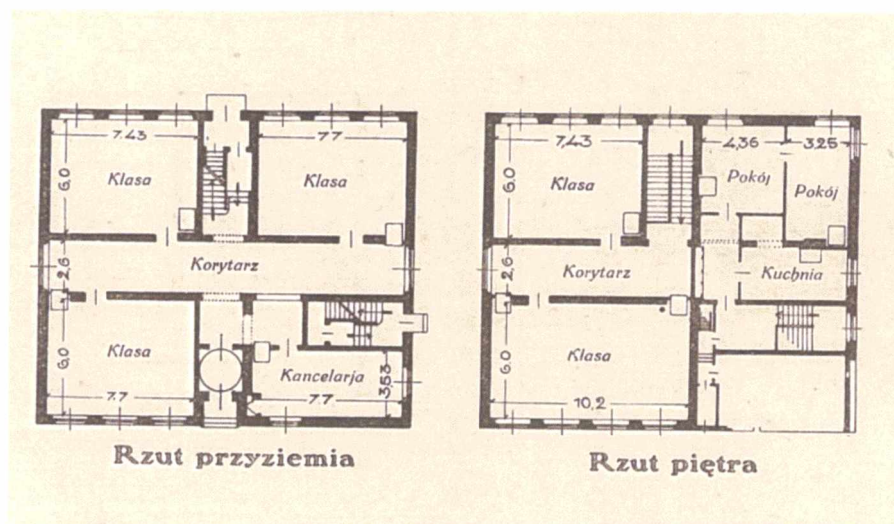
¹⁸⁸ *Projekty budynków szkół...*, op. cit., s. 7.

dodatkowe mogły być wspólne dla obu szkół – sala gimnastyczna, sala gospodarstwa domowego, rysunkowa itp. Był jeden warunek, jaki szkoły te musiały spełnić. Wejścia do tych sal miały być oddzielne dla każdej szkoły.

Duże budynki szkolne można było wznosić etapowo. Jednak projekt musiał być zatwierdzony dla całości budynku.

Ryc. 12. Rzuty przyziemia i pierwszego piętra szkoły czteroklasowej wg projektu A. Paprockiego
Projekty budynków ..., zeszyt I, op. cit., s. 53.

Ryc. 13. Rzuty przyziemia i pierwszego piętra szkoły pięcioklasowej wg projektu H. Rutkowskiego
Projekty budynków..., zeszyt II, op. cit., s. 39.

Budynki dla szkół jedno-, dwu- i trzyklasowych zalecano wznosić, jako parterowe. W miastach skanalizowanych, budynki mogły być piętrowe, a nawet trzypiętrowe. W większych budynkach szkolnych pomieszczenia pomocnicze mogły znajdować się w suterrenach, ale tylko

wówczas, gdy wody gruntowe były nisko. Pomieszczenia w przyziemiu nie mogły być bardziej zagłębione niż na 1/3 swojej wysokości i nie mogły być przeznaczone na klasy¹⁸⁹.

Przy rozplanowywaniu pomieszczeń szkolnych należało uwzględnić: bezkonfliktową komunikację między sienią a szatniami, dobre oświetlenie izb lekcyjnych, sale dla małych dzieci zalecano umieszczać na parterze budynku, kancelaria oraz gabinet lekarski miały być zaplanowane blisko wejścia głównego, pamiętało należało również, aby mieszkania służbowe były oddzielone od pomieszczeń szkolnych.

Pomieszczenia przeznaczone na natryski, według wskazówek Ministerstwa, projektowano w budynku szkolnym. Salę gimnastyczną zalecano umieszczać w oddzielnym budynku.

Budowa szkół w technologiach murowanych

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zalecało budowanie szkół powszechnych z cegły, tynkowanie oraz pokrywanie materiałem ogniotrwałym. W wypadku planowania budowy szkoły z innego materiału należało porozumieć się z władzami budowlanymi. Gdy zdobycie cegły palonej na danym terenie było niemożliwe, dopuszczano wznoszenie budynków z drewna. Jednak takie budynki mogły być budowane tylko dla szkół jedno- i dwuklasowych, wyjątkowo dla trzy-, czteroklasowych.

Fundamenty budynku musiały być wykonane z betonu, kamienia lub cegły. Dachy zalecano wykonywać z materiałów ogniotrwałych. Należało je kryć dachówką z gliny palonej. Wyjątkowo można było zastosować gont lub strzechę moczoną w glinie. Stropy miały być zaprojektowane jako ogniotrwałe. Każdy budynek szkolny musiał być widny, ciepły i suchy¹⁹⁰.

Stosowano izolację poziomą z tektury smołowcowej ułożonej na fundamencie, aby nie dopuścić do zamknięcia budynku. Podłoga w przyziemiu musiała być podniesiona na wysokość 50 cm od poziomu gruntu.

Odpowiednie rozmieszczenie okien miało zapewniać dostateczną ilość światła dziennego w pomieszczeniach, dlatego zalecano, by górna krawędź okna znajdowała się jak najwyżej sufitu.

Dla zapewnienia ciepła w budynku, ściany ceglane wykonywano jako grube na dwie cegły, natomiast w drewnianych zalecano konstrukcje wieńcowe z bali, nie cieńszych niż 12 cm. Okna w budynku zalecano projektować podwójne, a szyby grube, na co najmniej 2 mm. Do ogrzewania budynków wiejskich zalecano stosowanie pieców kaflowych. W szkołach dużych w miastach - stosowanie ogrzewania centralnego.

¹⁸⁹ Ibid., s. 16.

¹⁹⁰ *Projekty budynków szkół ...*, op. cit., s. 17.

Drzwi wejściowe miały otwierać się na zewnątrz¹⁹¹. Według zaleceń zawartych w zeszycie I „*szkoły powszechne*” z 1921 roku wejście do budynku szkolnego powinno być poprzedzone sieni¹⁹². Przy liczbie do 100 uczniów drzwi wejściowe miały mieć szerokość 1 metra. Powyżej 100 uczniów – 1,30 m, a gdy liczba uczniów przekracza 350 wówczas szkoła miała mieć drzwi podwójne – każde skrzydło po – 1,30 m. Zalecano aby wejście do szkoły poprzedzało maksymalnie trzy stopnie, a sień powinna być łatwa do utrzymania¹⁹³.

Szatnia

Według zaleceń zawartych we wzornikach ministerialnych szatnie szkolne powinny być umiejscowione przy wejściu głównym do budynku. Mogły znajdować się w przyziemiu, a nawet w podziemiu, ale tak, aby był do nich dostęp z sieni oraz z korytarza rekreacyjnego. Zalecano, by powierzchnia szatni przewidywała 0,15 m² na jednego ucznia¹⁹⁴.

Korytarze

W proponowanych projektach szkół powszechnych zalecano, aby korytarze były przystosowane do swobodnego poruszania się uczniów podczas przerw. Na jednego ucznia miało przypadać od 0,3 do 0,5 m² powierzchni korytarza. W szkołach jednoklasowych powierzchnia korytarza rekreacyjnego nie mogła mieć mniejszej powierzchni niż 20 m². Szerokość korytarza powinna wynosić 3 m w przypadku, gdy pomieszczenia lekcyjne znajdowały się po jednej stronie, gdy były rozplanowane po obu stronach korytarza, wtedy jego szerokość należało zwiększyć do 3,5 m. Wszelkie uskoki i występy w murze należało likwidować, a krawędzie zaokrągląć.

W projektowaniu zwracano uwagę, aby korytarze były dostatecznie widne. Stosunek powierzchni okien do powierzchni podłogi w korytarzach rekreacyjnych miał wynosić 1:8¹⁹⁵, a według zaleceń z 1921 roku stosunek ten powinien wynosić 1:5¹⁹⁶. Oświetlenie korytarzy mogło być bezpośrednie, wystarczało ono na odległość 10 m, lub pośrednie z klatek schodowych bądź wpadające przez oszklone drzwi sal lekcyjnych. W korytarzach zalecano, aby posadzka była wykonana na podłożu betonowym, ułożona z klepek dębowych lub pokryta linoleum. Ściany na korytarzach miały być zabezpieczone do wysokości 1,5 m farbą lub

¹⁹¹ Ibid., s. 18.

¹⁹² *Materiały Architektoniczne...*, op. cit., s. 11.

¹⁹³ *Projekty budynków szkół...*, op. cit., s. 18.

¹⁹⁴ Posadzka w szatni zalecano, aby była wykonana z materiału łatwo zmywalnego: kamienia, płytek ceramicznych. Ściany w szatni powinny być pomalowane farbą olejną lub wyłożone płytkami ceramicznymi do wysokości 1,5 m. Powierzchnia okien w szatni w stosunku do powierzchni podłogi powinna wynosić 1:8. Temperatura powietrza w szatni miała wynosić minimum 12°C. Za: Ibid., s. 19.

¹⁹⁵ Ibid., s. 19.

¹⁹⁶ *Materiały Architektoniczne...*, op. cit., s. 11.

płytkami glazurowanymi ewentualnie „oszewką drewnianą”. Ściany należało malować na jasno w tonacji ciepłej¹⁹⁷.

Komunikacja pionowa

Klatka schodowa w szkole przeznaczona była tylko do komunikacji pomiędzy pomieszczeniami szkolnymi. Do mieszkania nauczycielskiego miało prowadzić osobne wejście i schody. W szkołach siedmioklasowych, w których znajdowało się trzy lub więcej oddziałów równoległych powinny być zaprojektowane dwie klatki schodowe.

Biegi schodowe w szkołach musiały być proste; zalecano, aby ich szerokość wynosiła od 1,2 do 2 m w zależności od liczby dzieci w szkole. Jeden bieg nie mógł mieć więcej niż 16 stopni¹⁹⁸, początkowo zaś przewidywano 18¹⁹⁹. Spoczniki w klatkach schodowych powinny być szerokie na długość biegów²⁰⁰.

Kancelaria, pokój nauczycielski, gabinet lekarski, pokoje pomocnicze

Zakładano, iż kancelaria powinna znajdować się w pobliżu wejścia, w przyziemiu. Gabinet lekarski także zalecano, by umieszczony był w przyziemiu. W budynkach piętrowych należało wyżej wymienione pomieszczenia rozlokować na różnych kondygnacjach. W szkołach małych kancelaria miała spełniać rolę pokoju nauczycielskiego oraz pomieszczenia na pomoce naukowe²⁰¹.

Klasy

W przepisach dotyczących szkół powszechnych ustalono, iż izby lekcyjne miały mieć powierzchnię od 50 do 54 m², nie mogły być jednak większe niż 60 m², a mniejsze niż 42 m².

Szerokość klasy w zaleceniach ministerialnych miała być nie mniejsza niż 5,6 m, ale nie mogła przekraczać 6 m, zaś długość klasy miała wynosić od 9 do 10 m. Zalecano, aby klasy w poszczególnych szkołach miały takie same wymiary, ponieważ liczebność poszczególnych roczników nie różniła się zbyt. Klasy planowano tak, aby mieściło się w nich od 25 do 30 ławek dwuosobowych. Wysokość klasy powinna wynosić 3,5 m, a okna miały wychodzić na słoneczną stronę²⁰².

¹⁹⁷ *Projekty budynków szkół...*, op. cit., s. 19.

¹⁹⁸ *Ibid.*, s. 20.

¹⁹⁹ *Materiały Architektoniczne...*, op. cit., s. 12.

²⁰⁰ Wysokość stopnia wahała się między 14 a 16 cm. Stopnie powinny nie być śliskie, wykonane z trwałego materiału. Schody powinny być zabezpieczone balustradą na wysokości 1 m. Szczelbelki w balustradzie powinny mieć rozstaw 15 cm (w przepisach z 1921 roku – 10 cm). Balustrada musiała mieć takie zabezpieczenia, aby dzieci nie zsuwały się po niej. Ściany klatki schodowej miały być pomalowane farbą olejną do wysokości 1 do 1.2 m. Na klatkach schodowych należało zamieścić okna tak, aby po ich otwarciu nie utrudniać ruchu dzieciom.

²⁰¹ *Projekty budynków szkół...*, op. cit., s. 20.

²⁰² Najlepszym umieszczeniem klas była strona południowo - zachodnia, ponieważ wówczas dzieci podczas nauki miały słońce za sobą i nie oślepiało ich ono podczas zajęć. Natomiast na czas

Jeżeli klasy ogrzewane były piecami kaflowymi, wówczas pomieszczenia z jedną ścianą zewnętrzną powinny mieć powierzchnię grzewczą jednego pieca wynoszącą 6,5 m³. W przypadku zastosowania ogrzewania centralnego grzejniki miały znajdować się we wnękach pod oknami.

Zalecano by podłoga w klasach była zaprojektowana, jako ciepła i trwała²⁰³.

Dla sal rysunkowych zalecano poddasze. Powierzchnia okien w tych pomieszczeniach powinna stanowić 1/5 powierzchni podłogi.

Sala gimnastyczna

Mogła być umiejscowiona w przyziemiu budynku lub w oddzielnym pawilonie w pobliżu szkoły. Podłoga w sali gimnastycznej mogła być zagłębiona tylko na 1 m w głąb terenu.

Najlepsze proponowane wymiary sali ustalono na 10 x 15 m. Jedna ze ścian miała być zaprojektowana bez otworów okiennych. Wiązary dachu mogły być otwarte, zwiększało to wysokości sali²⁰⁴. Zalecano, by stosunek okien do powierzchni podłogi wynosił 1: 8.

Podłoga w sali gimnastycznej powinna być wykonana z klepek dębowych położonych na asfalcie. Dawało to efekt elastyczności. Sala miała być tak urządzona, aby było dostatecznie dużo miejsca na umieszczenie przyrządów gimnastycznych oraz szatni dla uczniów.

Kuchnia do nauki gospodarstwa domowego

Zakładano, że w szkole powinna znajdować się kuchnia usytuowana w wysokim przyziemiu lub na poddaszu. Miejsce to miało spełniać następujące warunki: być widne, przewiewne, suche, zaopatrzone w dwa podwójne lub trzy pojedyncze trzony kuchenne. Obok kuchni powinna znajdować się zmywalnia, spiżarnia i piwnica gospodarcza.

wietrzenia i sprzątania sal słońce w pełni oświetlało klasy. Oświetlenie w klasach powinno być jednostronne i skierowane na lewą stronę ucznia. Powierzchnia okien nie powinna być mniejsza niż 1/6 powierzchni podłogi w klasie. Krawędź okien powinna być prosta, nigdy łukowata, a krawędzie miały znajdować się jak najbliżej sufitu – nie mniej niż 42 cm. Parapet okna miał znajdować się 1 m nad podłogą. Okna powinny się łatwo otwierać, a skrzydła okien nie powinny przekraczać szerokości 1,5 m. Wentylacja w salach lekcyjnych powinna znajdować się przynajmniej 25 cm od sufitu, daleko od pieców kaflowych. Szerokość kanału wentylacyjnego miała wynosić „na 1 cegłę”, a w przekroju, miała stanowić kwadrat. Zalecano by kanały wentylacyjne musiały być wyprowadzone ponad dach budynku. Klasy powinny być możliwie jak najlepiej wyciszone. Ściany działowe powinny mieć grubość 1 cegły. Stropy powinny także posiadać elementy wyciszające. Końce belek stropowych powinny być oparte na materiałach izolujących dźwięk. Podłoga na piętrach powinna być ułożona na legarach z warstwą polepy lub gruzu. Kolor ścian w klasach powinien być w tonacji jasnej.

²⁰³ Najlepsza by była z klepek dębowych. Podłogi sosnowe należało układać na podłożu bez kurzu, deski musiały być suche i nie dłuższe niż 12 cm, łączone na wpust. Można było także stosować linoleum na podłożu betonowym. Wejście do klas powinno znajdować się naprzeciw okien, obok katedry. Szerokość drzwi miała wynosić średnio od 0,9 do 1 m. Miały być to drzwi jednoskrzydłowe i otwierać się na zewnątrz. Rama drzwi miała być założona od wewnątrz klasy. Wnęka drzwiowa miała być ścięta ukośnie tak, aby drzwi po ich otwarciu jak najmniej wystawały na korytarz.

²⁰⁴ *Projekty budynków szkół ...*, op. cit., s. 23.

Natryski i rozbieralnia

Mogły się znajdować w przyziemiu lub podziemiu budynku szkolnego albo w odrębnym pawilonie. Pomieszczenia na natryski musiały być ciepłe, jasne i czyste. Stosunek powierzchni okien do podłogi miał wynosić od 1: 6 do 1: 8. Ściany powinny być zmywalne do wysokości 2 m. Posadzka także powinna być wykonana z materiału łatwo zmywalnego i musiała mieć takie pochylenie, aby woda łatwo odpływała²⁰⁵.

Na posadzce umieszczano kraty drewniane, aby uniknąć chodzenia po śliskiej i zimnej podłodze. Ilość natrysków wahała się od 10 do 12. Można było zamieścić również wannę. Wodę do kąpieli ogrzewano „specjalnym przyrządem” lub organizowano oddzielne pomieszczenie na kocioł. Rozbieralnia mogła mieć podłogę drewnianą, a ściany musiały być pomalowane farbą olejną do wysokości 1,5 m.

Wymagania dotyczące pomieszczeń sanitarnych

Jeżeli budynek szkolny był nieskanalizowany wówczas zalecano, by ustępy umieszczać w osobnym budynku na placu szkolnym. Wejścia do toalet powinny być osobne dla obu płci. Sam budynek toalet powinien być przysłonięty roślinnością. Ustępy zewnętrzne musiały mieć podwójne drzwi. Podłoga miała być wykonana z cementu, a ściany wewnętrzne pomalowane farbą olejną do wysokości 1,5 m. Przedziały ustępów miały być urządzone na wzór włosko – turecki, czyli przeznaczone do kucania.

Ustępy w budynku szkolnym miały być splukiwane wodą i należało projektować je tylko w budynkach skanalizowanych. Pomieszczenia na toalety powinny być oddzielone od korytarza sionką z oknem, w której mogły znajdować się umywalki. Należało oddzielać toalety dla chłopców i dziewcząt. Liczbę toalet szacowano jako jedną na 50 chłopców i jedną na 25 dziewcząt. Pisuary 1 na 25 chłopców. Dla nauczycieli powinna być przewidziana osobna toaleta zamykana na klucz. Przedziały ustępowe miały mieć szerokość 0,8 m, a ich głębokość powinna wynosić 1,2 m. Pisuary powinny być od siebie oddalone o 0,4 – 0,6 m. Przejście w toaletach miało wynosić 1,5 m. Pomieszczenia na toalety powinny być widne i mieć dobrą wentylację²⁰⁶.

Zaopatrywanie w wodę

Studnia powinna być łatwo dostępna i znajdować się przynajmniej 20 m od toalet. Woda przeznaczona była do picia, więc należało unikać wznoszenia jej w pobliżu zabudowań gospodarczych, aby zanieczyszczenia nie dostawały się do środka. Studnię można było kopać lub wiercić. Studnia kopana powinna być zaopatrzona w cembrowinę wykonaną z kręgów betonowych. Średnica tych kręgów miała wynosić 70 cm. Studnia

²⁰⁵ *Projekty budynków szkół...*, op. cit., s. 24.

²⁰⁶ *Ibid.*, s. 25.

miała posiadać pompę. Jak wynika z projektów studnię, najczęściej lokalizowano pomiędzy budynkiem szkoły, boiskiem, a mieszkaniem dla nauczyciela.

W szkołach skanalizowanych należało umieszczać po jednej umywalce na klasę w korytarzach rekreacyjnych.

Urządzenia sportowe

Każda szkoła musiała posiadać własne boisko sportowe. Dla szkoły jednoklasowej powierzchnia boiska powinna wynosić 300 m², dla dwuklasowej – 500 m², trzyklasowej – 650 m², czteroklasowej – 800 m², pięcioklasowej – 900 m², sześcioklasowej – 1.000 m², siedmioklasowej – 1.050 m². Obszar boiska można było zmniejszyć w zależności od warunków. Zalecano, by boisko miało prostokątny kształt. Powinno znajdować się z dala od drogi, być obsadzone wysokimi drzewami, najlepiej lipami, dla mniejszych boisk zalecało się obsadzanie naokoło skupiskami bujnych krzewów. Niedaleko boiska powinno znajdować się źródło wody pitnej.

Boisko szkolne powinno mieć nawierzchnię suchą i niekurzącą się. Podłoże należało przygotować w następujący sposób: zebrać próchniczą warstwę ziemi od 3 do 12 cm – w zależności od podłoża, na jakim miało być urządzone, a następnie tak przygotowany teren wypełnić drobnym żwirem lub trocinami zmieszanymi z piaskiem i gliną. Powierzchnia boiska musiała być równa i elastyczna.

Szkoły wyżej zorganizowane miały mieć wydzielony plac gimnastyczny z urządzeniami gimnastycznymi.

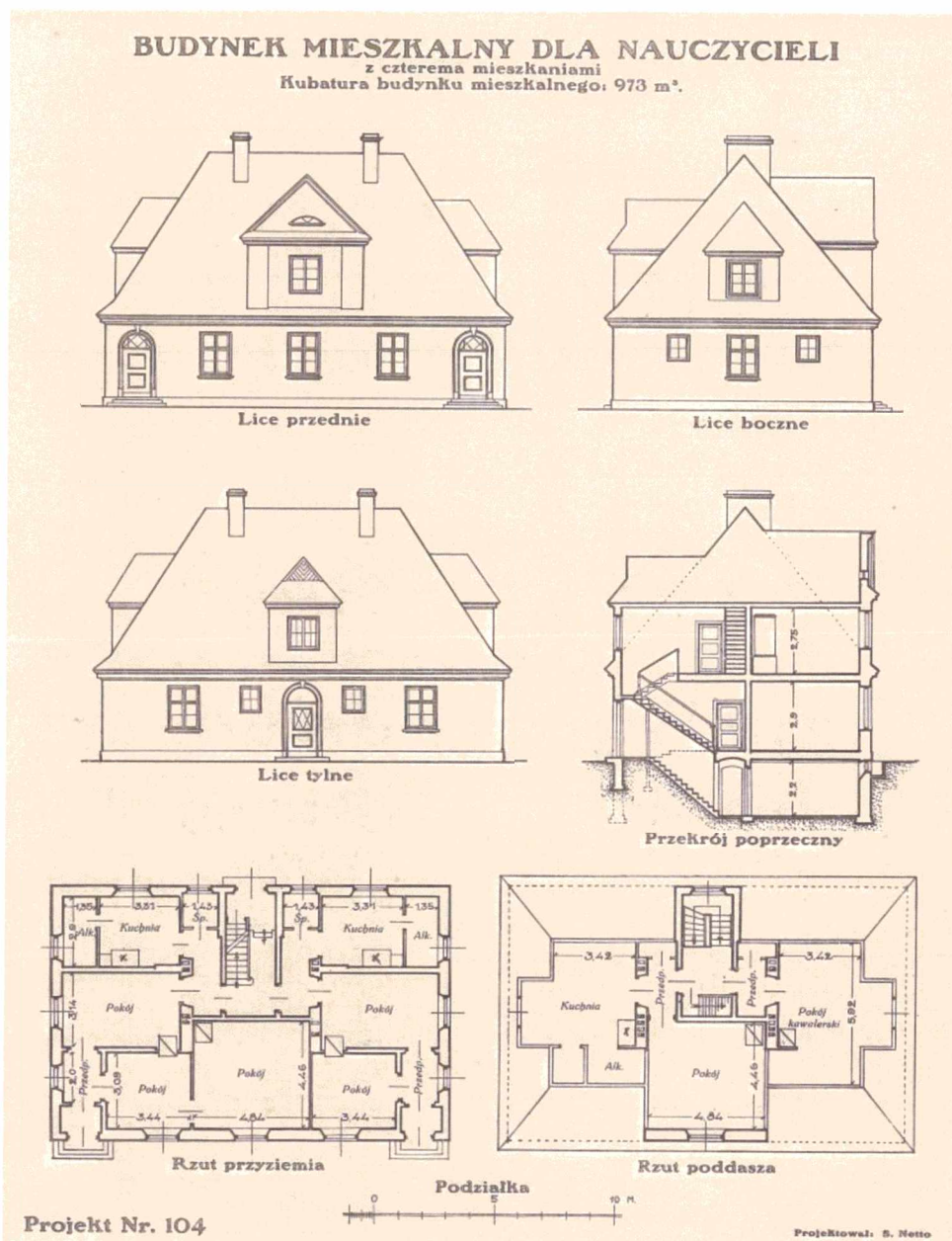
Ogród szkolny

Na ogród szkolny planowano powierzchnię od 1.500 do 2.500 m² przy budynku szkolnym. Powinien być zagospodarowany tak, aby w części znajdowały się krzewy ozdobne, ogródek owocowo – warzywny z pasieką. Zalecano także projektowanie oddziału roślin pszczelnych, ziół kuchennych oraz ogródka botanicznego. Ogród miał mieć układ osiowy²⁰⁷.

Mieszkania dla kierownika szkoły, nauczycieli, woźnych

Mogły znajdować się w budynku szkolnym, ale lepiej było wznosić oddzielny budynek na placu szkolnym. Mieszkania znajdujące się wewnątrz szkoły musiały mieć osobne wejścia i w żaden sposób nie mogły łączyć się z pomieszczeniami szkolnymi. Mieszkania nie mogły znajdować się pod salami lekcyjnymi. Mieszkanie kierownicze w szkołach jedno- i dwuklasowych powinno mieć powierzchnię 75 m² i posiadać trzy pokoje oraz kuchnię. W szkołach dużych mogło mieć nawet rozmiar do 80 m².

²⁰⁷ *Projekty budynków szkół...*, op. cit., s. 28.

Ryc. 14. Projekt budynku mieszkalnego dla nauczycieli wykonany przez S. Netta, *Projekty budynków...*, zeszyt II, op. cit., s. 96.

Mieszkanie przeznaczone dla woźnego miało mieć powierzchnię 35 m² do 55 m². Wysokość mieszkań służbowych powinna mieć od 2,4 do 3 m. W mieszkaniach bez kanalizacji powinno znaleźć się miejsce na zimowy ustęp, z dobrą wentylacją i oknem.

Mieszkania dla nauczycieli zalecano budować na osobnej działce, jednak ze względu na oszczędność najczęściej umieszczane było w budynku szkolnym. Domy dla nauczycieli w miejscowościach wiejskich powinny być piętrowe. Mieszkania mogły mieć powierzchnię od 50 do 75 m²²⁰⁸[Ryc. 14].

²⁰⁸ *Projekty budynków szkół...*, op. cit., s. 30.

4. ARCHITEKTURA SZKÓŁ POWSZECHNYCH – WYBRANE PRZYKŁADY

Przystępując do badań wytypowano z każdego obwodu szkolnego reprezentatywne budynki szkolne. Kryterium podziału na grupy stanowiła ilość klas – wybrano po jednym przykładzie z każdego typu szkoły. Starano się wybrać szkoły różniące się formą architektoniczną.

Powstające na Lubelszczyźnie szkoły w omawianym okresie są zróżnicowane często pod względem układów funkcjonalno – przestrzennych, konstrukcji oraz formy bryły. Okres międzywojnia na terenach oswobodzonych spod niewoli zaborców sprzyjał rozpowszechnianiu i stosowaniu w realizowanych projektach form stylowych często podobnych, ale jednak różniących się między sobą.

We wszystkich wczesnych projektach można dopatrzyć się poszukiwania stylu narodowego²⁰⁹. Dla potrzeb rozróżnienia obiektów szkolnych, szczególnie tych najmniejszych szkół jedno - i dwuklasowych, lokalizowanych na terenach wiejskich zastosowano określenie „styl dworcowy”²¹⁰. Tego typu szkoły na Lubelszczyźnie powstawały w całym okresie międzywojennym jednocześnie budowano szkoły, w których można doszukać się cech klasycystycznych, eklektycznych, czasem tylko zaakcentowanych detalami architektonicznymi²¹¹.

W niektórych obiektach szczególnie architektury drewnianej widać wpływy „stylu zakopiańskiego”²¹².

²⁰⁹ Po 1918 roku architektura nawiązuje do tradycyjnych form klasycznych lub do stylizowanej sztuki ludowej. Styl narodowy był nawiązaniem do cech architektury klasycznej, przede wszystkim zaś stylem harmonijnym i szlachetnym w proporcjach. Po I wojnie światowej chętnie sięgano po znajome wzorce klasycyzmu akademickiego, kojarzonego pozytywnie z minionymi epokami dobrobytu. Wyniszczony wojnami kraj potrzebował niezawodnych form nadających się do budowy nowych gmachów użyteczności publicznej. Klasyczne formy były reprezentacyjne, monumentalne i dobrze nadawały przez swoją „czystość stylową” do zaspokojenia potrzeb budowli administracyjnych, bankowych, szkolnych. Za: A. K. Olszewski, *Nowa forma w architekturze polskiej 1900 – 1925, Teoria i praktyka*, Wrocław 1967, s. 124 - 131.

²¹⁰ Tzw. „styl dworcowy”, odmiana stylu narodowego, charakteryzuje się prostokątną bryłą z gankiem wspartym na kolumnach, trójkątnym tympanonem oraz czterospadowym dachem. Stosowano go w gmachach użyteczności publicznej, szkołach, ratuszach i dworcach kolejowych. Za: A. K. Olszewski, op. cit., s. 124.

²¹¹ Eklektyzm - był kierunkiem polegającym na łączeniu w jednej budowli w swobodny sposób elementów wybranych z różnych stylów architektonicznych. W początkach XX wieku był świadomie i programowo stosowany (historyzm). Za: W. Szolginia, *Architektura*, Warszawa 1992, s. 42. Historyzm - występował w architekturze XIX i XX w. charakteryzował się odradzaniem stylów historycznych. Przykładano wielką wagę do naśladownictwa szczegółów ornamentalnych. Za: N. Pevsner i inni, *Encyklopedia architektury*, Warszawa 1997, s. 148.

Klasycyzm - to nawrót do form architektury antycznej. W XX w. tendencje te pojawiały się wśród artystów awangardowych a określane były nowym klasycyzmem, klasycyzmem awangardowym. Występowały przeciwko degradacji klasycznych wzorców. Widziano w tej tendencji nową postawę wobec sztuki dawnej. Za: N. Pevsner i inni, *Encyklopedia ...*, op. cit., s. 188.

²¹² Jego twórcą był S. Witkiewicz, który miejscowy styl górali z Podhala chciał przedstawić, jako styl narodowy polski. Projektował domy jedno-, dwutraktowe ze spadzistymi dachami. Ustawione były na wysokich podmurówkach murowanych z miejscowego kamienia. Na górzystym terenie podmurówki posiadały różną wysokość, co pozwalało na umieszczenie łukowatych okien. Ściany domów

Od roku 1925 pojawiają się obiekty szkolne zwiastujące nadejście modernizmu. Zalecane wzorniki z lat trzydziestych przedstawiają projekty modernistyczne²¹³, których jednak na Lubelszczyźnie nie zrealizowano wiele z powodu wybuch II wojny światowej.

Badania typów szkół przeprowadzono dla każdego obwodu oddzielnie, aby móc zestawić obiekty zgodnie z panującymi wówczas trendami zmian w sposobie projektowania.

4.1. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym bialsko – podlaskim

Obwód szkolny bialsko – podlaski obejmował dwa powiaty należące do okręgu szkolnego lubelskiego: bialski oraz radzyński. Siedzibą inspektora szkolnego dla tego obwodu była Biała Podlaska.

Powiat bialski w 1921 roku miał powierzchnię 1.402 km²²¹⁴, w 1931 roku zmienił się układ granic powiatu i powierzchnia wzrosła prawie dwukrotnie (2.122 km²)²¹⁵. Liczba ludności także się podwoiła (z 59.520 do blisko 116 tysięcy).

Powiat radzyński w 1921 roku posiadał powierzchnię trochę większą w stosunku do powiatu bialskiego (1.608 km²), natomiast w 1931 jego obszar prawie się nie zmienił i wynosił 1.621 km². Liczba ludności z 88.381 nieznacznie wzrosła do 99.100 mieszkańców.

Przez cały okres międzywojenny granice powiatów oraz ich liczba zmieniały się kilkakrotnie. Pierwsza znacząca zmiana granic nastąpiła w 1935 roku, kiedy to zmniejszono liczbę powiatów do osiemnastu, pozbywając się powiatu konstantynowskiego. Kolejna zmiana nastąpiła tuż przed wybuchem II wojny światowej, kiedy zrezygnowano z dwóch powiatów: sokołowskiego i węgrowskiego wcielając ich terytoria do innych jednostek administracyjnych²¹⁶ [Ryc. 15].

W obwodzie szkolnym bialsko – podlaskim w latach 1918 - 1939 powstawały szkoły zarówno o konstrukcji murowanej jak i drewnianej. Szkół powszechnych o konstrukcji murowanej powstało

wykonane były z drewnianych pni na zrąb (konstrukcja wieńcowa z zamkami węglowymi bez ostatków). Dachy kryto gontem. Witkiewicz formy detali architektonicznych zaczerpnął ze wzornictwa ludowego. Za: A. K. Olszewski, *Dzieje sztuki polskiej 1890 – 1980*, Warszawa 1988, s. 24 - 26.

²¹³ Zamiennie stosowano funkcjonalizm i konstruktywizm w formach budynków modernistycznych. Olszewski dzielił architekturę I połowy XX w. na III fazy pokrywające się z generacjami twórców modernizmu. I – forma stylizacyjno – dekoracyjna (narodowa o akcentach modernistycznych), II – funkcjonalizm: architektura nowoczesna rozwijająca się do 1925, III – formy pośrednie. Modernizm nie wypracował jednolitych form stylowych. Budynki modernistyczne miały operować lekką, kubiczną bryłą, unikano symetrii, detal architektoniczny oszczędny, duże płaskie powierzchnie, stosowano surowe materiały jak beton i stal, częste były oszklone klatki schodowe. Występowały okrągłe okna. Stosowano ścianę kurtynową, płaski dach z tarasem, szerokie okna wpuszczające dużo światła do wnętrza. Za: A. K. Olszewski, *Nowa forma...*, s. 30.

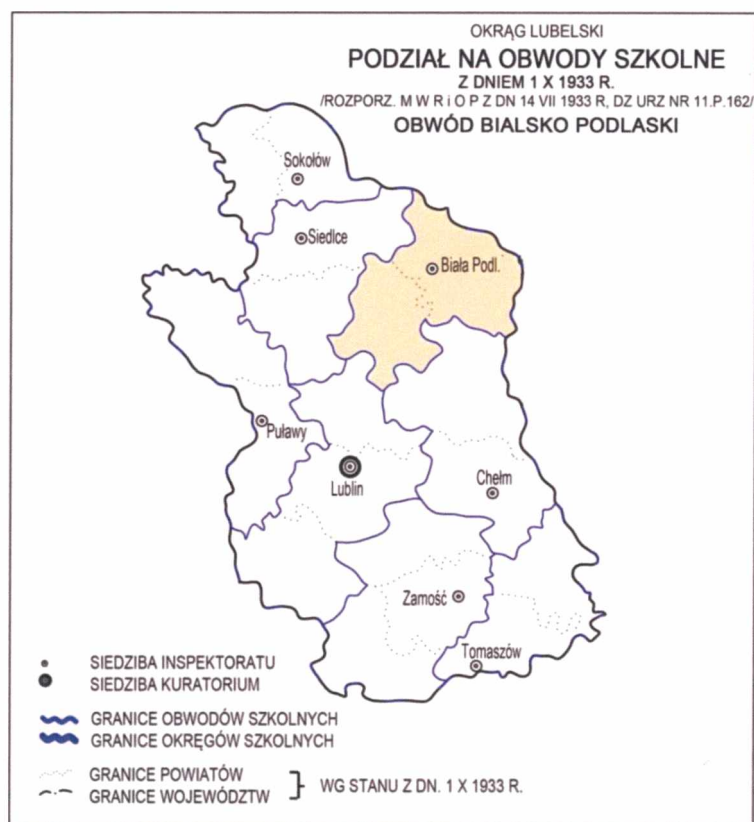
²¹⁴ S. Krzykała, *W Polsce niepodległej 1918 - 1939*, op. cit., s. 750.

²¹⁵ *Mały rocznik statystyczny*, 1939, s. 12.

²¹⁶ S. Krzykała, *Ibid.*, s. 750.

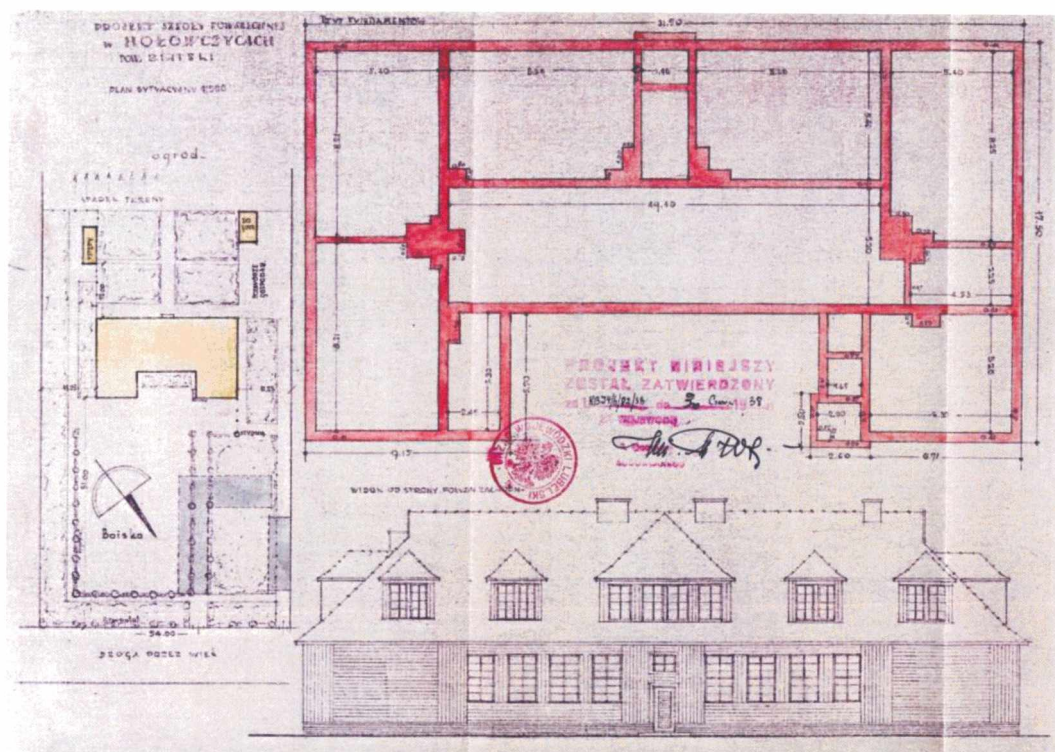
znacznie więcej. Było ich łącznie trzydzieści cztery, przy czym w powiecie bialskim dwadzieścia, a w radzyńskim zaledwie czternaście. Jedenaście szkół powstało w latach dwudziestych XX wieku, a więc przed światowym kryzysem gospodarczym. Najwcześniejszy projekt szkoły powszechnej pochodzi z 1926 roku (Biała Podlaska). Następne projekty zostały wykonane w 1927 roku (Rossosz, Piszczac, Suchowola, Krzymoszyce), co nie oznacza, że szkolnictwo na tym terenie wcześniej nie istniało. Należy pamiętać, że większość szkół początkowo umieszczana była w budynkach wynajętych. Cztery plany szkół powstały w 1939 i część z nich nie zostało zrealizowanych z powodu wybuchu II wojny światowej.

Większość szkół w obwodzie szkolnym bialsko – podlaskim była wykonana o konstrukcji murowanej, natomiast szkół drewnianych w tym obwodzie było siedemnaście. Szkoły o konstrukcji drewnianej, to najczęściej szkoły małe jedno – czteroklasowe. Największą szkołą o konstrukcji drewnianej była szkoła pięcioklasowa w Hołowczycach [Ryc. 16]. Pierwszy budynek szkolny o konstrukcji drewnianej pochodzi z 1920 roku, jednak jego projekt się nie zachował.

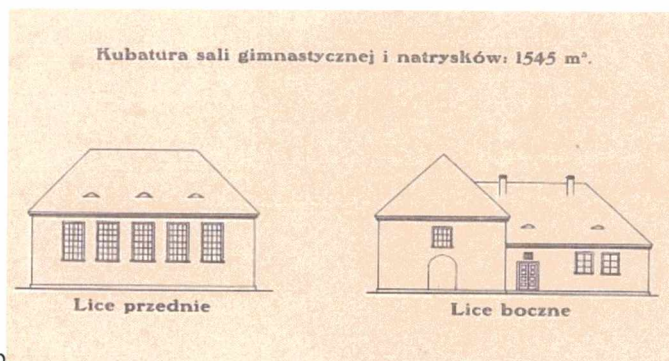
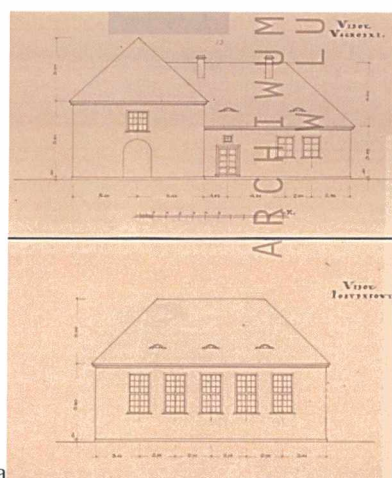

Ryc. 15. Obrys obwodu szkolnego bialsko – podlaskiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).

Analizowane w pracy budynki szkolne w większości posiadają oryginalną dokumentację architektoniczną. Tylko w przypadku ośmiu szkół w obwodzie bialsko - podlaskim nie zachowały się materiały dotyczące historii ich powstania.

Ryc. 16. Fragment projektu szkoły powszechnej 5 – klasowej w Hołowczycach (powiat bialski), z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 383.

Ryc. 17. a) Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 7 - klasowej w Milanowie (powiat radzyński), wg projektu Z. Mączyńskiego z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 2090, b) fragment projektu wzorcowego nr 82 Z. Mączyńskiego, *Projekty budynków ...*, zeszyt II, op. cit., s. 49.

Na terenie powiatu bialskiego pięć szkół powszechnych powstało według wzorów zawartych w wydawanych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wzornikach budynków szkół powszechnych powstałych w latach dwudziestych²¹⁷. Są to szkoły w Mazanówce (1928), Łukowcach (1939), Huszczy (1928), Tucznej (1928), Piszczacu (1927). W powiecie radzyńskim była jedna taka szkoła,

²¹⁷ *Projekty budynków szkół powszechnych*, zeszyt I, 1925, zeszyt II, 1926, wydane przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

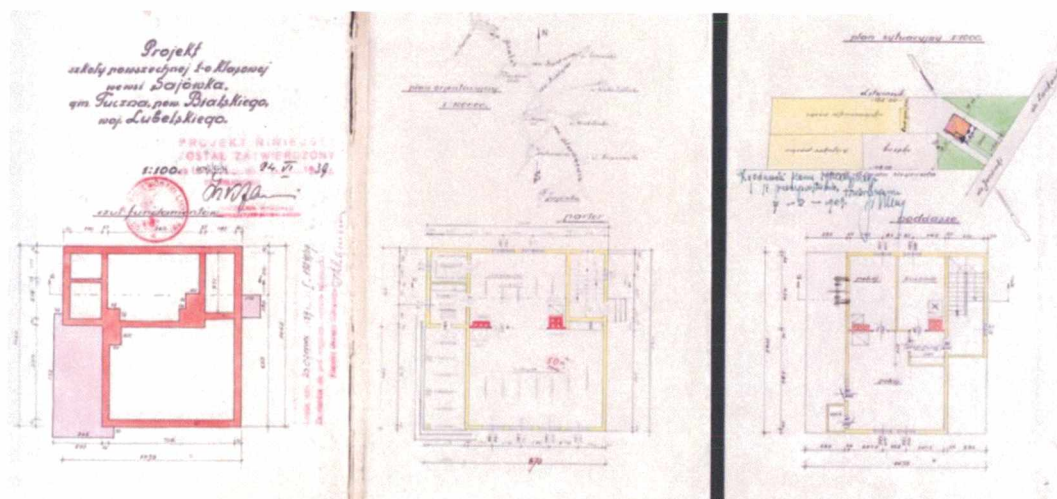
wybudowana w Milanowie w 1928 roku, według wzoru nr 82 zamieszczonego w zeszycie II „*Projekty budynków szkół powszechnych*” z 1926 roku [Ryc. 17].

W 1936 roku na terenie obwodu szkolnego bialsko - podlaskiego istniały siedemdziesiąt dwa Koła Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych²¹⁸. Towarzystwo to powstało w 1933 roku, a jego celem było zbieranie środków finansowych, które przeznaczano na budowę nowych budynków szkolnych. Towarzystwo pożyczalo pieniądze gminom na 20 lat bez oprocentowania. Na budowę, szkoły otrzymywały one od Towarzystwa 25 % ogólnych kosztów budowy. Przewodniczącym towarzystwa był Władysław Raczkiewicz²¹⁹.

Podstawowym ogniwem nowego systemu oświatowego w odrodzonej Polsce były szkoły jednoklasowe. W obwodzie szkolnym bialsko – podlaskim powstała jedna taka szkoła we wsi Sajówka.

Szkoła była wzniesiona o konstrukcji drewnianej. Była parterowa z poddaszem użytkowym.

Położona została na wąskiej działce prostokątnej ściętej ukośnie od strony drogi, usytuowanej centralnie w stosunku do okolicznych wsi, dla których była budowana. Wejście zaprojektowano od strony południowo zachodniej w narożniku budynku. Do szkoły prowadziły dwie drogi umieszczone po obu stronach budynku szkolnego. Sam budynek oddzielony był od drogi pasem zieleni. Północno zachodnia część działki została podzielona na dwie części mieszczące: ogród dla kierownika oraz ogród szkolny. Pomiędzy ogrodami, a szkołą wydzielono miejsce na boisko oraz budynki gospodarcze i toalety [Ryc. 18].

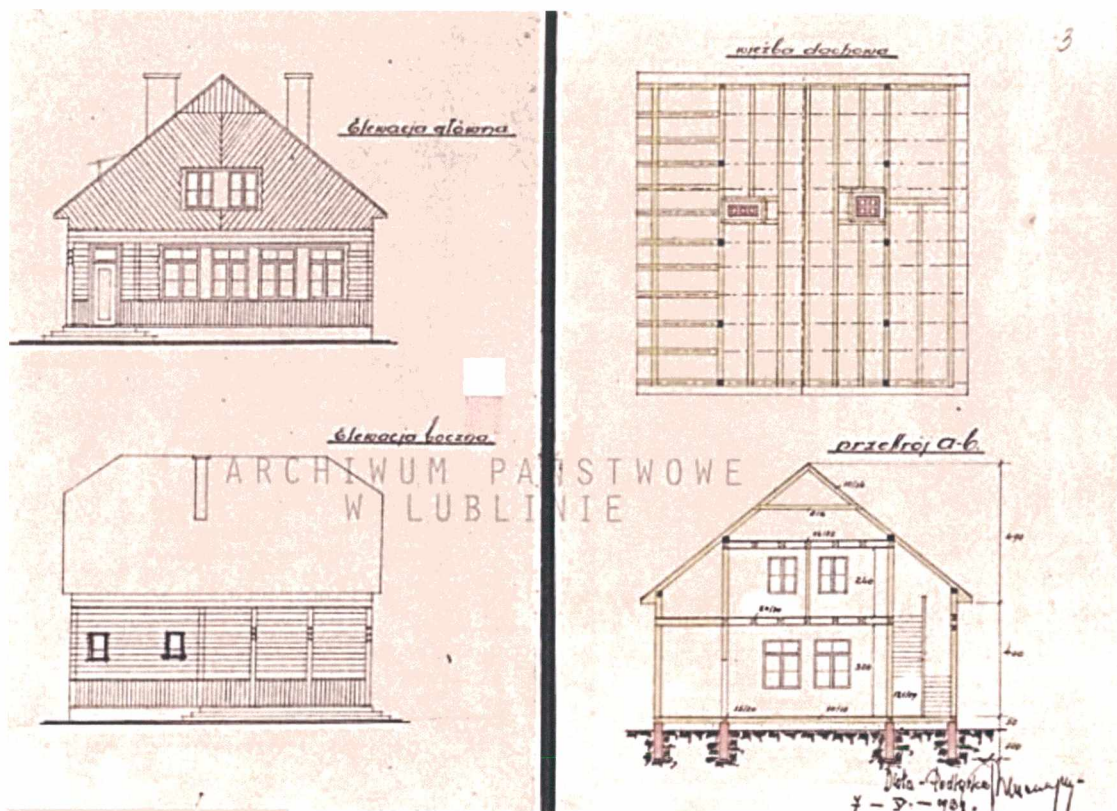
Ryc. 18. Fragment projektu szkoły powszechnej 1 – klasowej we wsi Sajówka (powiat bialski), z 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 389.

²¹⁸ E. Karolczuk, *Monografia Rogoźnicy nad Krzną*, Lublin 2008, s. 429.

²¹⁹ http://pl.wikipedia.org/wiki/Towarzystwo_Popierania_Budowy_Publicznych_Szk%C3%B3%C5%82_Powszechnych, 29.07.2012.

Szkoła została zaprojektowana na planie prostokąta, zbliżonego do kwadratu. Główne wejście do budynku zlokalizowano od strony wschodniej w elewacji frontowej [Ryc. 19]. Prowadziło ono przez sień do szatni i na prostokątny korytarz rekreacyjny.

Na parterze znajdowała się obszerna sala lekcyjna. W elewacji zachodniej budynku znajdowało się drugie wejście prowadzące na klatkę schodową wiodącą na poddasze, gdzie mieściło się mieszkanie kierownika szkoły.

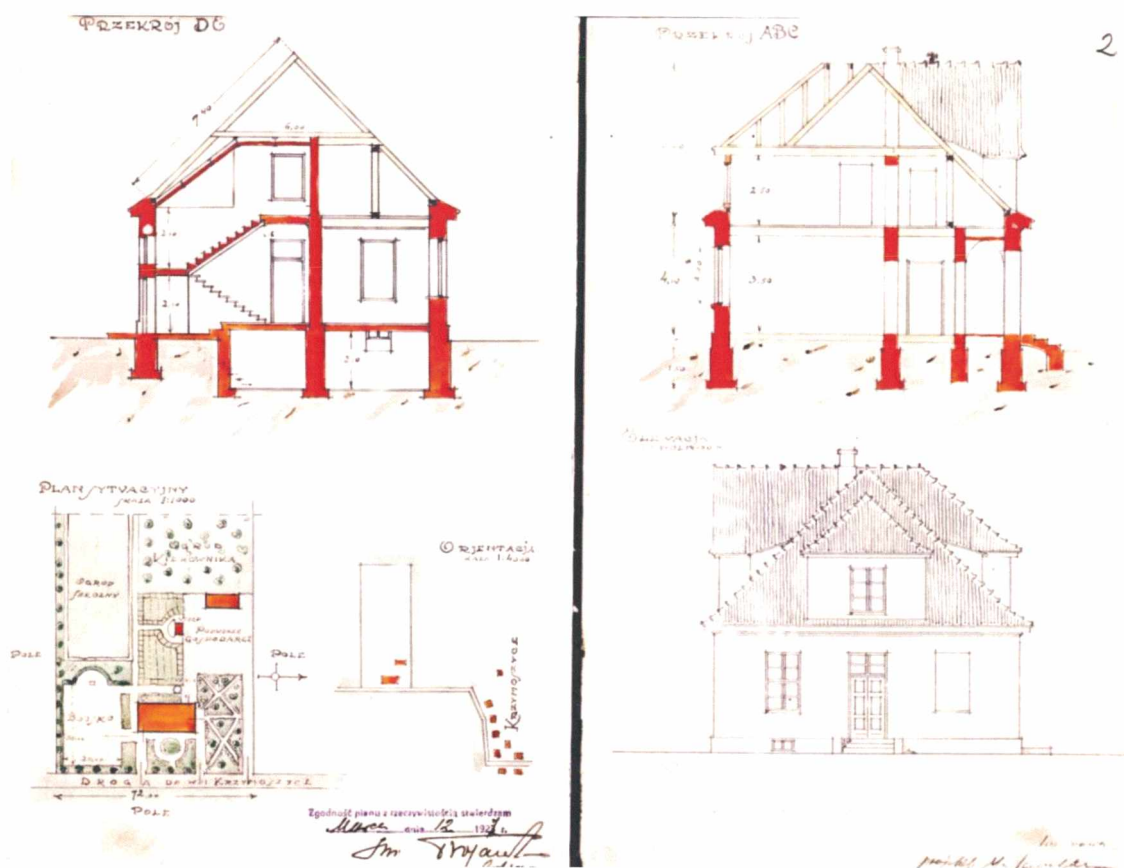

Ryc. 19. Fragment projektu szkoły powszechnej 1 – klasowej we wsi Sajówka (powiat bialski), z 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 389.

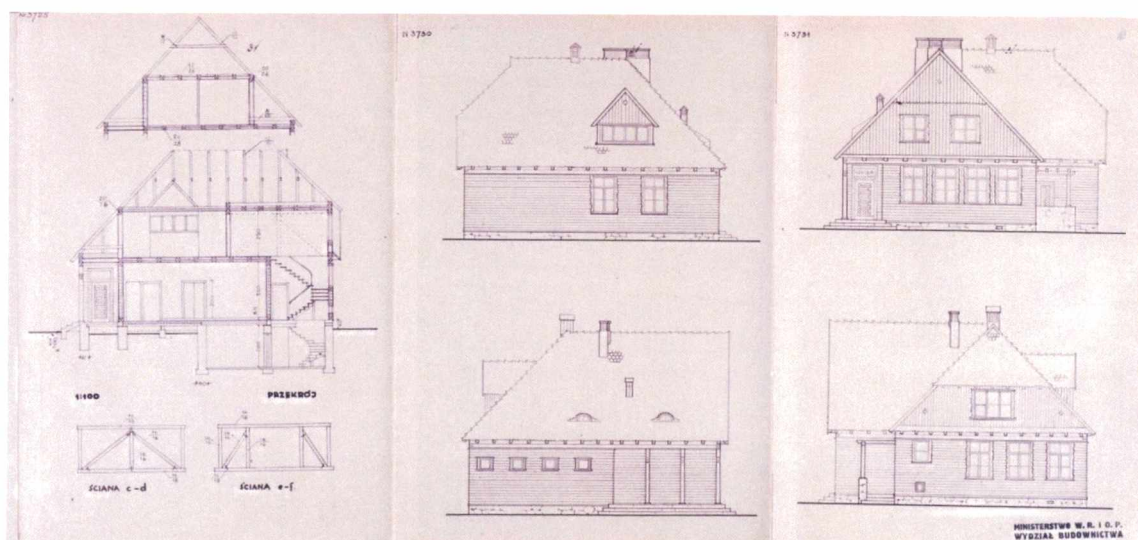
Konstrukcja budynku charakteryzuje się interesującym układem szkieletu drewnianego, o dziesięciu słupach podpierających dwie kondygnacje: parteru (klasy i korytarza rekreacyjnego) o wysokość 3.20 m oraz piętra o wysokości 2.40 m. Całość konstrukcji przykrywa wysoki dwuspadowy dach naczółkowy, którego konstrukcja wsparta została na zewnętrznym drewnianym szkielecie. Architektura budynku została utrzymana jest w stylu narodowym.

W obwodzie bialsko - podlaskim powstały w omawianym okresie dwie szkoły dwuklasowe o konstrukcji murowanej. Jedna w powiecie bialskim – w Bronisławowie (1939) utrzymana w stylu modernistycznym, druga w powiecie radzyńskim – w Krzymoszykach (1927) o cechach stylu narodowego.

Szkoły dwuklasowej o konstrukcji drewnianej w powiecie radzyńskim nie stwierdzono, natomiast w białskim powstały trzy takie szkoły: w Matiaszówce (1938), Marcinkowie (1938) i Husince (1927). Wszystkie trzy zaprojektowano na podstawie projektów ministerialnych. Utrzymane były w stylu narodowym [Ryc. 20, 21, 22].

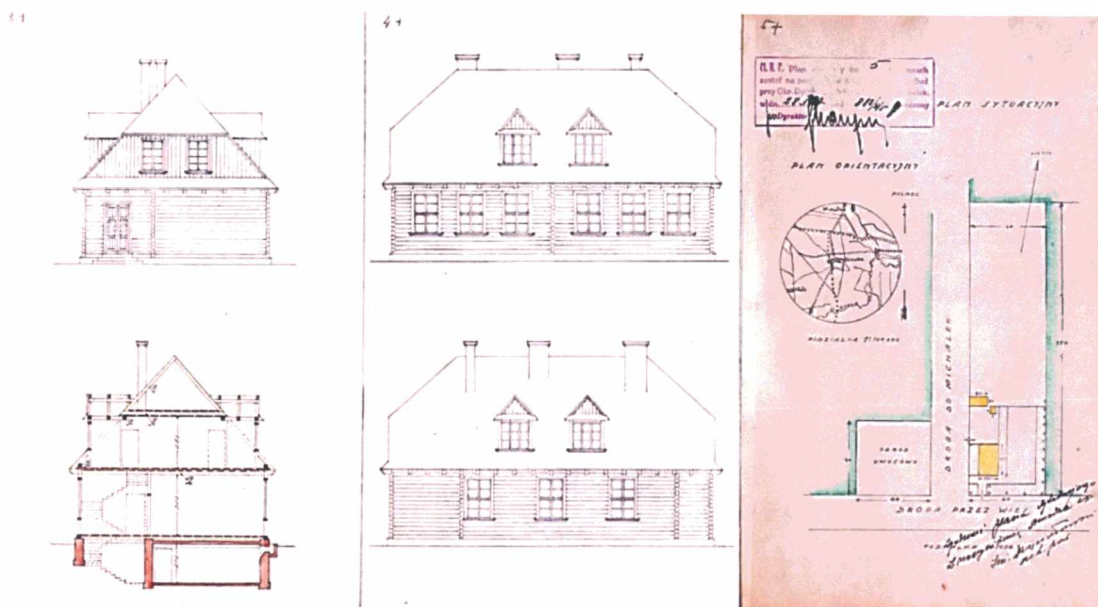

Ryc. 20. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 2 – klasowej w Krzymoszycach (powiat radzyński), z 1927, APL, UWL, WKB, sygn. 2087.

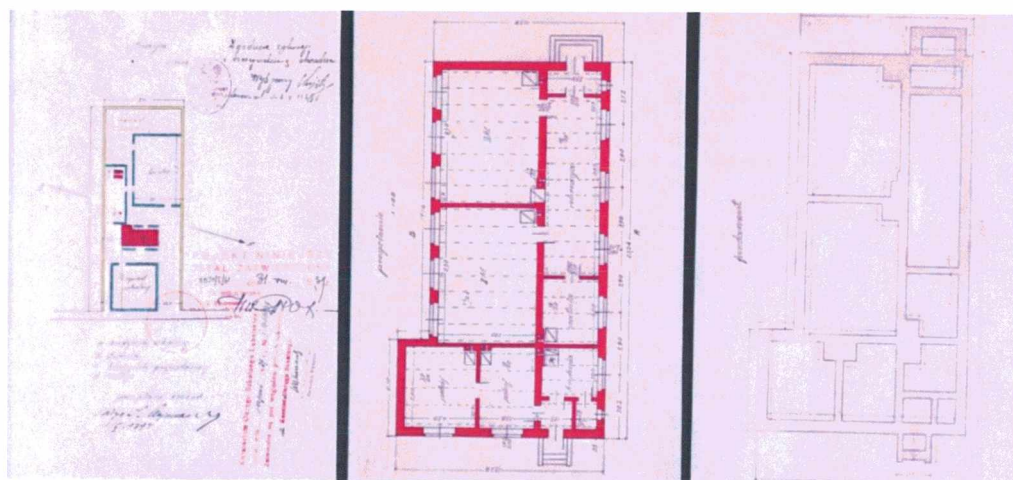
Ryc. 21. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Matiaszówce (powiat białski), z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 380.

Jedyny projekt szkoły dwuklasowej, jaki powstał w obwodzie szkolnym bialskim, o cechach architektury typowych dla okresu modernizmu został wykonany dla obiektu w Bronisławowie [Ryc. 23, 24].

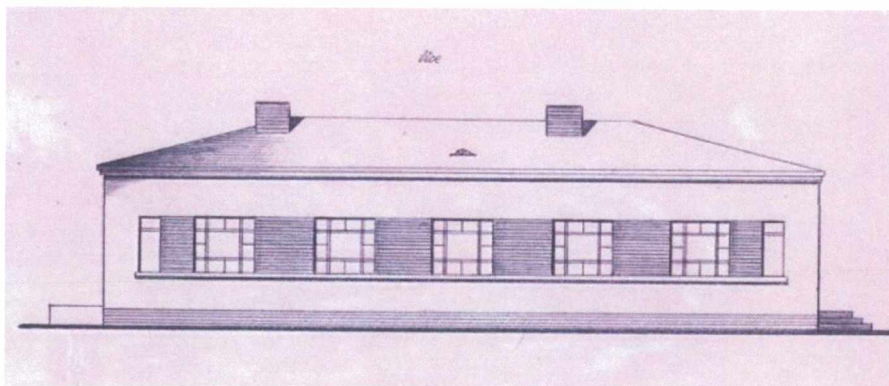

Ryc. 22. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Husinka (powiat bialski), wg projektu wzorcowego autorstwa C. Thullie z 1927, APL, UWL, WKB, sygn. 369.

Budynek szkolny w Bronisławowie został zlokalizowany na wąskiej, prostokątnej działce. Usytuowany był kalenicowo do głównego wjazdu prowadzącego na teren podwórka. Od strony drogi zaplanowano ogród szkolny. Boisko szkolne znajdowało się w tylnej części działki, za boiskiem wydzielono miejsce na ogród dla kierownika szkoły. Budynek szkoły zaprojektowany był na rzucie odwróconej litery L. Wejście główne znajdowało się od strony północno wschodniej. Prowadziło do niewielkiej sionki, poprzedzającej korytarz rekreacyjny.

Ryc. 23. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Bronisławowie (powiat bialski), z 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 365.

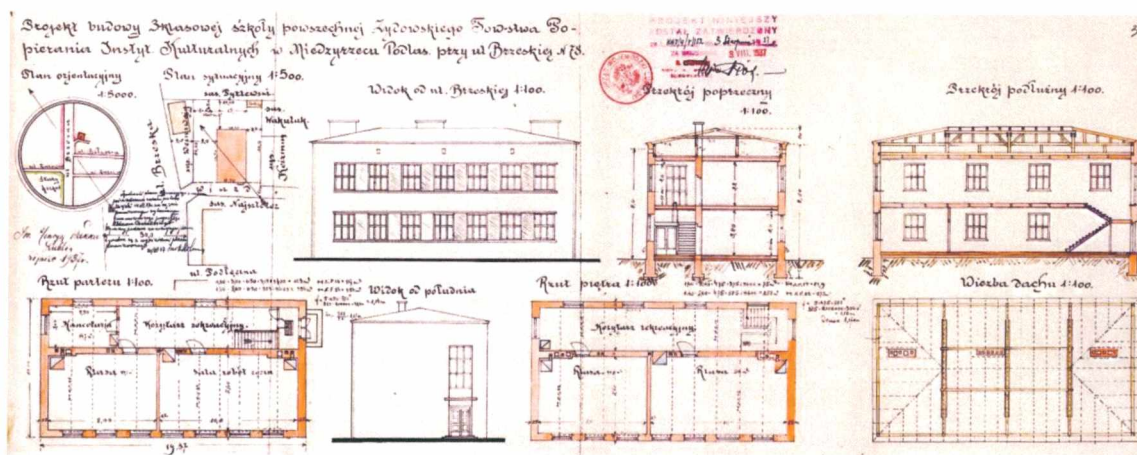

Ryc. 24. Widok frontowy szkoły powszechnej 2 – klasowej w Bronisławowie (powiat bialski), z 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 365.

Dwie klasy zaplanowano po jednej stronie korytarza (zachodniej). Na końcu korytarza znajdowała się kancelaria. Krótsze ramie litery L zajmowało mieszkanie dla nauczyciela, do którego prowadziło osobne wejście od strony południowo zachodniej.

Parterowy budynek szkolny, niepodpiwniczony, o konstrukcji murowanej, przykryty został stropodachem o nowoczesnej wówczas konstrukcji z dźwigarów deskowanych. Wysokość pomieszczeń użytkowych wynosiła 3.30 m. Górny strop budynku zaprojektowano, jako drewniany będący częścią integralną konstrukcji stropodachu. Spłaszczona konstrukcja dachu, brak szerokich okapów i charakterystyczne podziały stolarki okiennej ujętej w jednym ciągu horyzontalnej kompozycji wraz z przestrzeniami międzyokiennymi stanowi o jego modernistycznym wyrazie architektonicznym.

Na terenie powiatu bialskiego powstało pięć szkół trzyklasowych o konstrukcji murowanej. Wszystkie powstałe tu budynki nawiązywały do tradycyjnego stylu narodowego. W powiecie radzyńskim były dwie takie szkoły, z czego jedna żydowska (cheder) w Międzyrzecu Podlaskim [Ryc. 25, 26].

Ryc. 25. Projekt żydowskiej szkoły powszechnej 3 – klasowej w Międzyrzecu, (powiat radzyński), z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 2089.

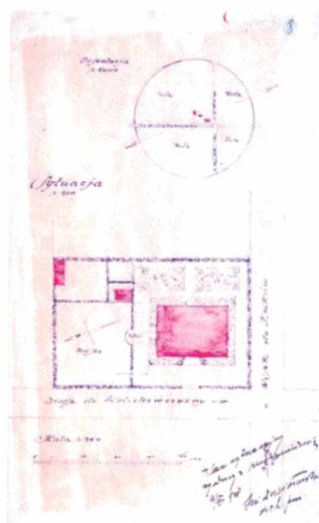

Ryc. 26. Szkoła powszechna w Międzyrzeczu Podlaskim, za: E. Przesmycka, *Lubelszczyzna. Wielokulturowość osadnictwa, budownictwa i architektury*, Lublin 2008, s. 162.

Szkoły o konstrukcji drewnianej powstały dwie: w Dubowie (1928) i Dokudowie (1927), miały one cechy stylowe typowe dla lat dwudziestych XX wieku.

Budynek szkoły w Mazanówce jest jednym z przykładów szkoły powszechnej trzyklasowej [Ryc. 27, 28], która została zaprojektowana na podstawie wzoru ministerialnego nr 67, pochodzącego z zeszytu II „*Projekty budynków szkół powszechnych*”²²⁰.

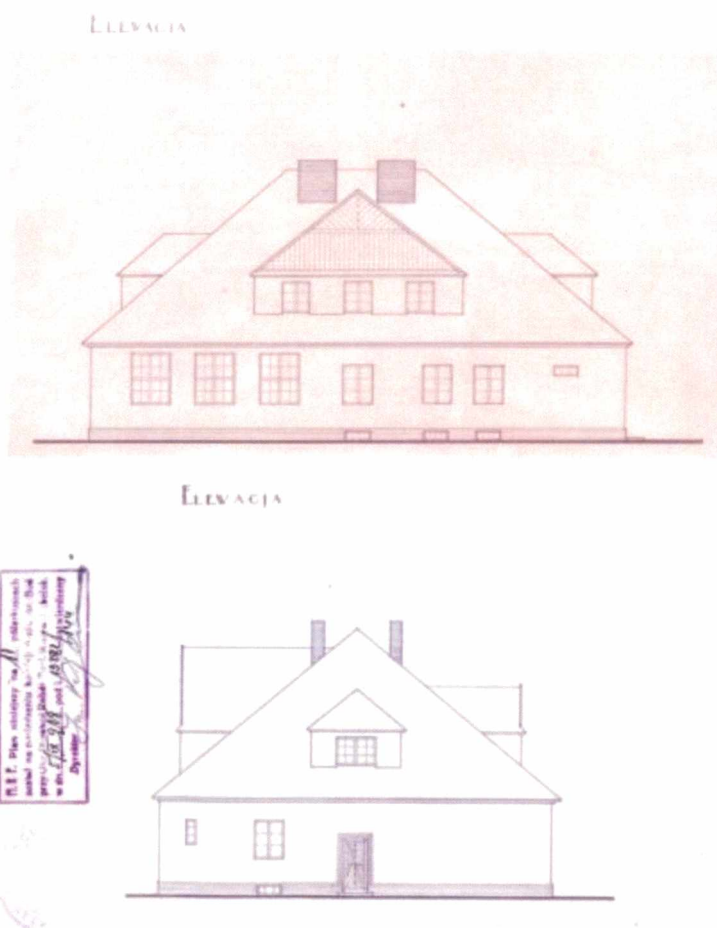
Działkę szkolną (60 x 40 m) podzielono na dwie części. Jedna przeznaczona na budynek szkolny znajdowała się bliżej dróg, druga zajmowana była przez boisko szkolne. W punkcie najbardziej oddalonym od dróg zaplanowano budynek gospodarczy, podwórze oraz toalety. Za budynkiem szkolnym usytuowano ogród warzywno – owocowy.

Ryc. 27. Lokalizacja szkoły powszechnej 3 – klasowej w Mazanówce (powiat bialski), z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 381.

²²⁰ *Projekty budynków szkół powszechnych*, zeszyt II, 1926, s. 32, Projekt został zatwierdzony pod względem potrzeb szkolnych przez kuratora Okręgu Szkolnego Lubelskiego – Kazimierza Pierackiego dnia 27 sierpnia 1928 roku.

Budynek szkoły zaplanowany był na rzucie prostokąta o wymiarach 22 x 16 m. Miał on konstrukcję murowaną, był podpiwniczony. Wejście do budynku zaprojektowano w krótszej elewacji frontowej. Klasy znajdowały się po obu stronach korytarza rekreacyjnego. Drugie wejście do budynku - w elewacji bocznej, prowadziło na klatkę schodową, którą można było się dostać do mieszkań dla personelu szkoły. Jedno mieszkanie znajdowało się na parterze szkoły, dwa na poddaszu.

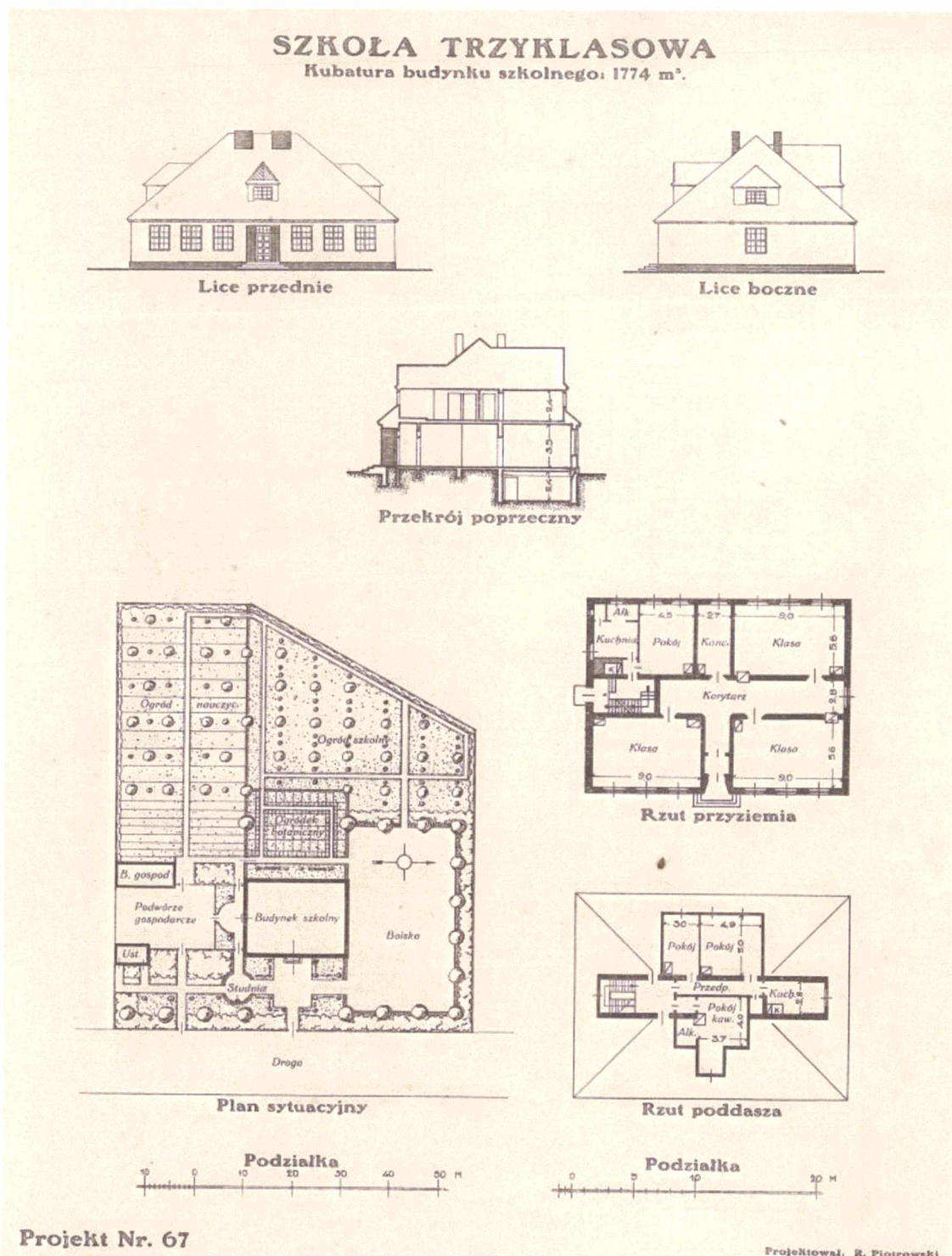

Ryc. 28. Widok elewacji szkoły powszechnej 3 – klasowej w Mazanówce (powiat bialski), z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 381.

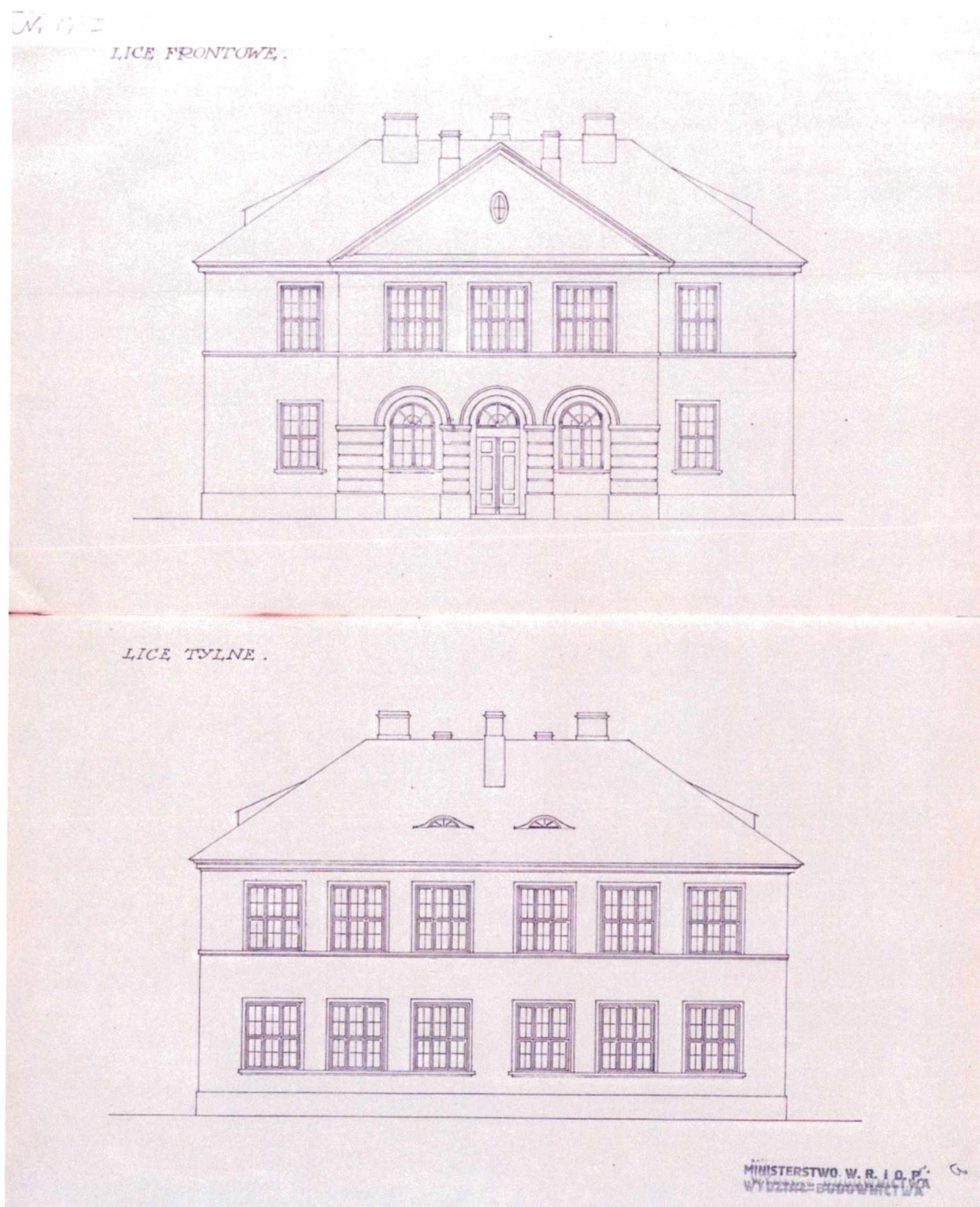
Bryła budynku była charakterystyczna dla większości wzorów zalecanych do stosowania w budownictwie szkolnym przez ministerstwo, a zawarta w zeszycie II nr wzoru 67 [Ryc. 29]. Mieszkanie dla nauczycieli mieściło się w wysokim poddaszu z czterema facjatami. Pięcioosiowa elewacja ściany frontowej została zaznaczona skośnym cofnięciem głównego wejścia, którego kontynuacja znajdowała się w ostro zakończonej lukarnie umieszczonej symetrycznie w połaci dachowej. Charakterystyczny dla obiektu był szesnastopolowy podział okien typowy w większości z zalecanych wzorów szkół.

W powiecie bialskim istniała tylko jedna szkoła czteroklasowa o konstrukcji murowanej w Łukowcach (1939) [Ryc. 30] oraz dwie o

konstrukcji drewnianej w Dąbrowicy (1938) i w Mokranach (1939). W powiecie radzyńskim były cztery szkoły murowane i trzy drewniane. Szkoła w Łukowcach została zaprojektowana według wzoru nr 17 pochodzącego z zeszytu nr I „*Projekty budynków szkół powszechnych*”, z 1925 roku.

Ryc. 29. Projekt wzorcowy szkoły trzyklasowej R. Piotrowskiego nr 67, *Projekty budynków...*, zeszyt II, op. cit., s. 32.

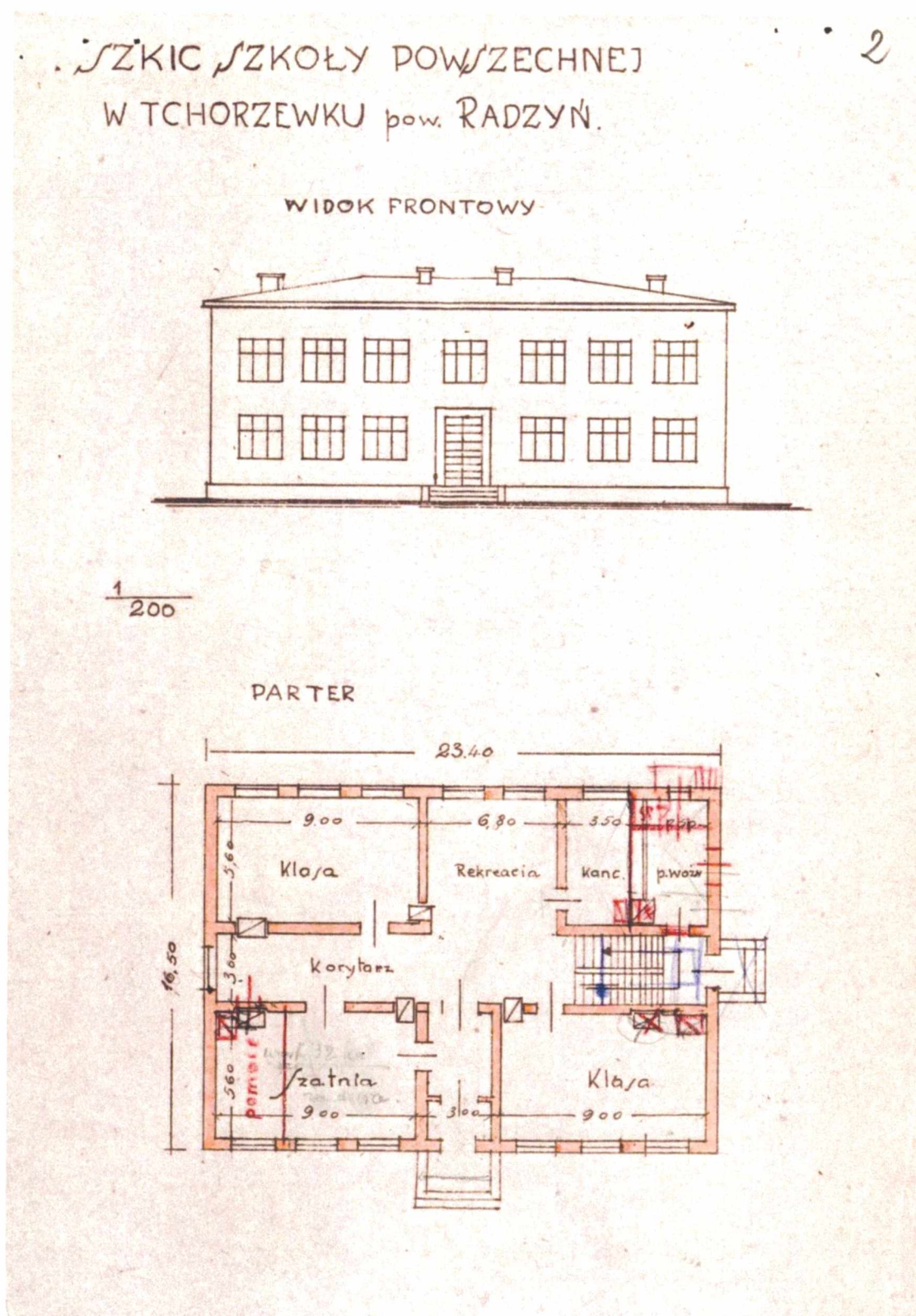
Ryc. 30. Widok elewacji szkoły powszechnej 4 – klasowej w Łukowcach (powiat bialski), wg projektu F. Kummanta z 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 378.

Przykładem projektów szkół o konstrukcji murowanej w powiecie radzyńskim, są dwa projekty przebudowy istniejących budynków (Branica i Dołda) oraz wykonany w 1938 roku projekt szkoły w Tchórzewku [Ryc. 31] oraz w Gęsi (1936).

Przykładem szkół o konstrukcji drewnianej w powiecie radzyńskim są dwie szkoły utrzymane w stylu narodowym (Ostrówki, Turów) oraz jedna szkoła we wsi Szóstka, o cechach modernistycznych.

Wszystkie szkoły czteroklasowe w okręgu szkolnym bialskim

powstały w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku.

Ryc. 31. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 4 – klasowej w Tchórzewku (powiat radzyński), wg projektu H. Południaka z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 2094.

W powiecie radzyńskim zachowała się dokumentacja szkoły zaprojektowanej w istniejącym pałacu Branickich [Ryc. 32, 33, 34]. Jest to

Widol'główny

S. Benoit
1930

[illegible]

71

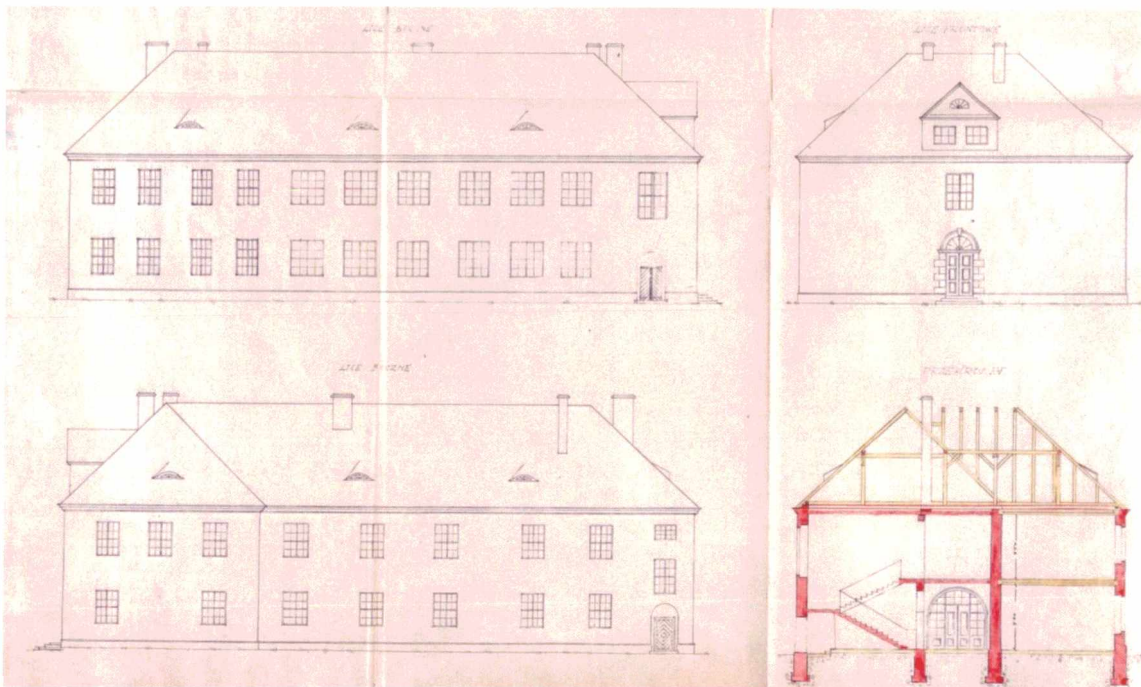
Ryc. 34. Szkoła powszechna w Branicy w dawnym pałacu – stan obecny, za:
<http://www.garnek.pl/jolkas/2648760/branica-radzynska-dawny-dwor>, 16.10.2011.

Jest to jednocześnie ciekawy przykład konserwacji historycznego obiektu z zachowaniem w większości jego historycznej tkanki²²¹.

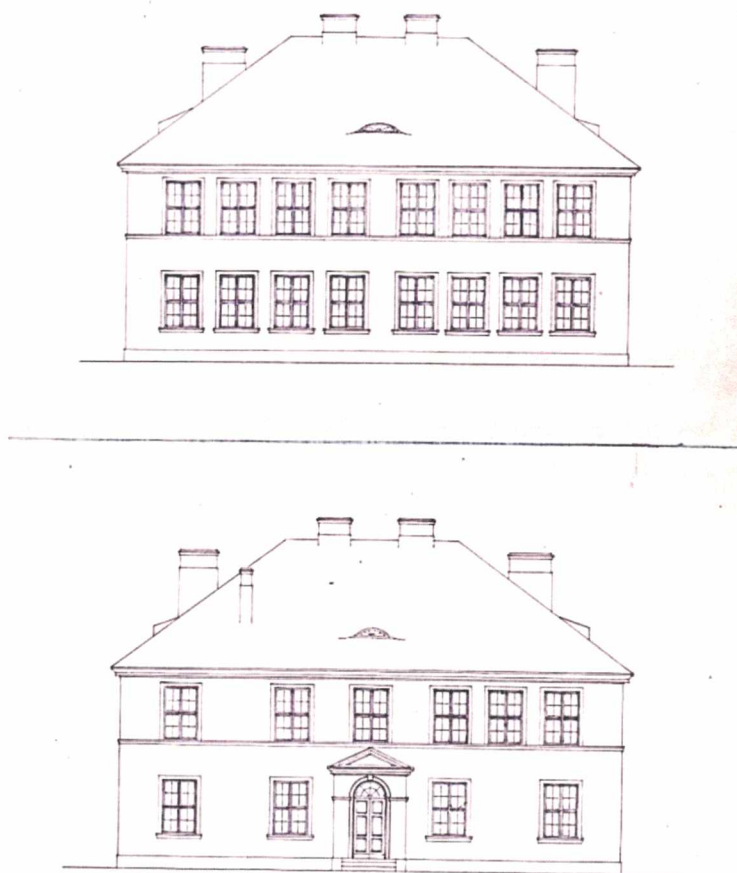
Na terenie obwodu szkolnego bialsko - podlaskiego powstały cztery szkoły pięcioklasowe. Trzy z nich miały konstrukcję murowaną (Huszcza [Ryc. 35], Kijowiec, Tucza [Ryc. 36]) jedna w Hołowczycach - drewnianą. W powiecie radzyńskim w latach 1918 – 1939 nie powstała ani jedna szkoła pięcioklasowa. Dwie szkoły zostały zaprojektowane według wzornika ministerialnego (Huszcza²²², Tucza). Szkoła w Kijowcu wybudowana w 1935 roku, miała typowy modernistyczny charakter.

²²¹ Plan sytuacyjny zatwierdził A. Ziółkowski.

²²² Projekt 5-klasowej murowanej szkoły powszechnej w Huszczy, pow. bialski, 1928. Szkoła wykonana według wzoru nr 20, zeszyt I, 1925, projektował S. Filasiewicz. Szkoła w Huszczy istniała jeszcze pod zaborami. Była to szkoła rosyjska, do której uczęszczało niewielu uczniów. Szkoła ta posiadała własny budynek na placu kościelnym. Uległ on spaleniowi podczas działań wojennych w 1915 roku. Wzniesienie nowego budynku szkolnego stało się priorytetem dla miejscowej ludności jednak z powodu braku funduszy odkładano budowę. Ubogi rolnik z Huszczy Aleksander Kowieski podarował na cele szkolne 1500 zł oraz sosny ze swego lasu na budulec. W 1928 roku rozpoczęto prace budowlane, wmurowano kamień węgielny i poświęcono plac budowy. W styczniu następnego roku oddano do użytku parter szkoły. Rok szkolny 1930/1931 rozpoczął się już w wykończonym budynku szkolnym. Nauczycielem w Huszczy od 1918 roku był Wiktor Knapik oraz Aniela Głowacka, która pracowała do 1921 roku. Następnie w szkole podjęli pracę Józef Mazur ze swoją żoną Heleną, do których dołączyła Romualda Wolaninowa – pracowali oni do roku 1926. W 1926 roku w szkole zmieniono kadrę nauczycielską. Rozpoczęli pracę Roman Germata, Edward Wójcik, Aniela Wójcikówna. Po śmierci Edwarda Wójcika zastąpił go Czesław Jędrzejowski. W 1928 roku do pracy przyszedł czwarty nauczyciel – A. Najwerówna. W 1929 roku kierownikiem szkoły pracującej już w jeszcze nieukończonym nowym budynku został Stanisław Kruszyński. Ósmego stycznia 1930 roku szkoła na dobre przeniosła się do nowego budynku szkolnego, który wykorzystywany był do końca II RP, za: http://sphuszcza.cba.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=52&Itemid=37, 28.05.2012

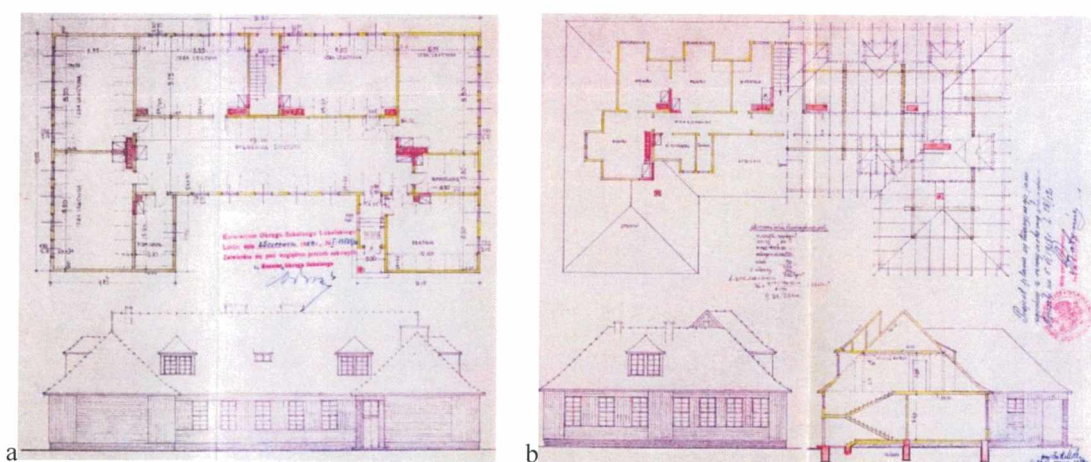

Ryc. 35. Fragment projektu szkoły powszechnej 6 – klasowej w Huszty (powiat bialski), wg projektu S. Filasiewicza z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 370.

Ryc. 36. Widok elewacji szkoły powszechnej 5 – klasowej we wsi Tuczn (powiat bialski), wg projektu A. Ruśkiewicza z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 391.

Szkoła powszechna w Hołowczycach [Ryc. 37] mimo, iż powstała dopiero w 1938 roku utrzymana była w stylu narodowym. Była to szkoła o konstrukcji drewnianej, parterowa z poddaszem użytkowym. Rzut budynku oparty został na planie regularnego prostokąta z wysuniętymi ryzalitami przypominającymi formę alkierzy. Wejście do szkoły zlokalizowano w północno wschodnim ryzalicie. Prowadziło ono poprzez sień do szatni i na korytarz rekreacyjny, z którego prowadziły wejścia do pięciu izb lekcyjnych i kancelarii. Do mieszkania kierownika szkoły prowadziło osobne wejście usytuowane osiowo w tylnej elewacji budynku. Mieszkanie składało się z czterech pokoi, kuchni oraz spiżarni. Dziesięcioosiowa elewacja oszalowana została deskami.

Ryc. 37. Projekt szkoły powszechnej 5 – klasowej w Hołowczycach (powiat bialski), wg projektu z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 383, a) rzut parteru, elewacja północno - zachodnia, b) rzut poddasza, elewacja boczna, przekrój poprzeczny.

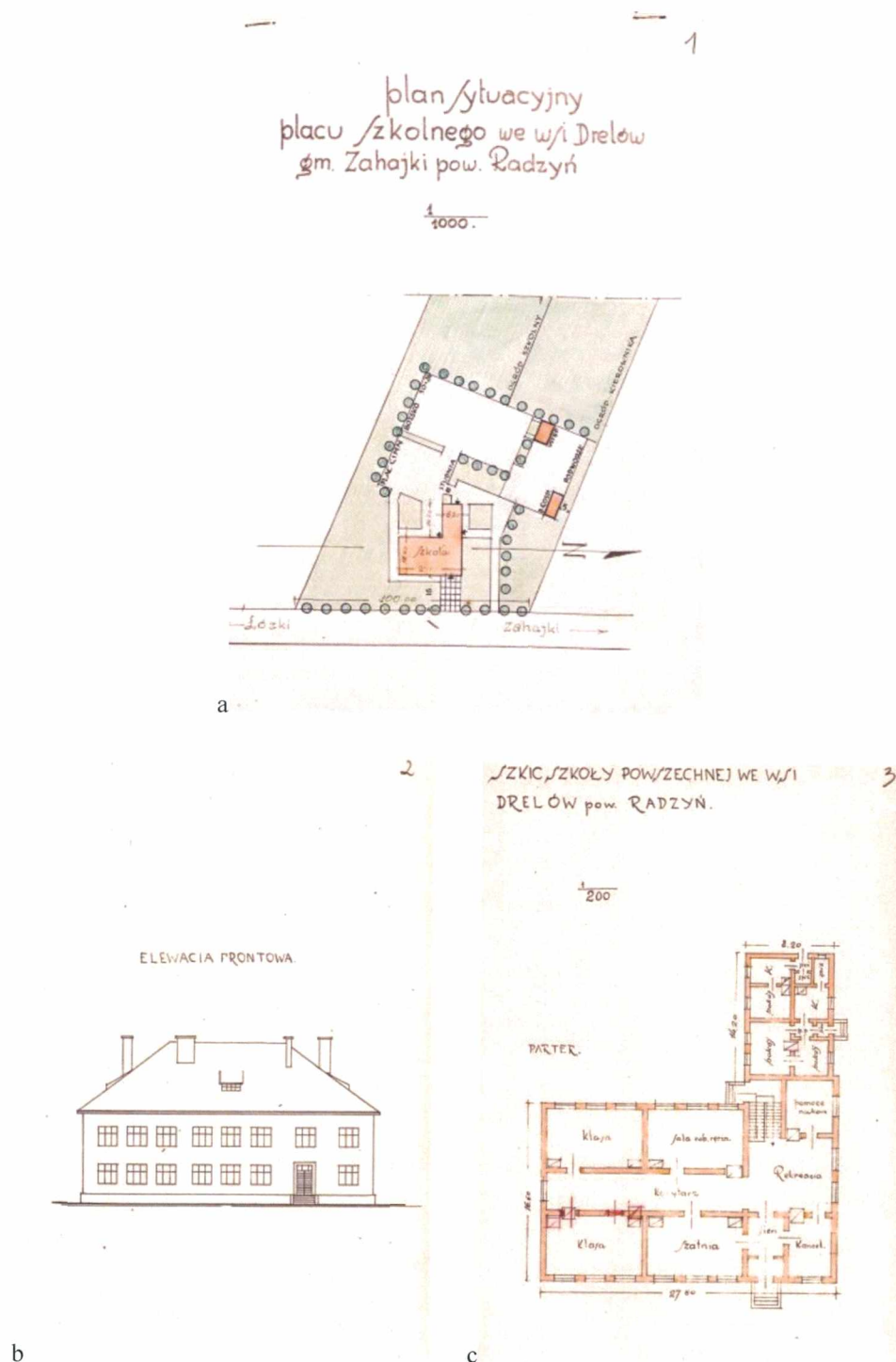
Budynek szkoły usytuowany został na regularnej prostokątnej działce. Przed szkołą plac podzielono na dwie części w jednej znajdowało się boisko otoczone drzewami, w drugiej ogród szkolny. Obie części rozdzielala aleja prowadząca do wejścia głównego budynku. Z tyłu szkoły zaplanowano część gospodarczą z podwórzem oraz ustępy.

W obwodzie szkolnym bialskim powstała tylko jedna szkoła sześcioklasowa w powiecie radzyńskim, we wsi Drelów²²³. Szkołę zaplanowano na działce w kształcie rombu przy drodze prowadzącej z Łózek do Zahajek. Większe szkoły sześcio- i siedmioklasowe najczęściej realizowane były, jako dwukondygnacyjne.

Projekt ten zakładał oparcie szkoły na rzucie odwróconej litery L, jednym skrzydłem położonym równolegle do drogi. Do głównego wejścia miała prowadzić wybrukowana aleja od strony wschodniej. Wejście do szkoły w elewacji głównej usytuowane zostało w narożniku. Na parterze budynku umieszczono dwie klasy oraz salę robót ręcznych. Po przeciwnej

²²³ Projekt szkoły powstał w 1938 roku, prawdopodobnie nie został zatwierdzony, gdyż nie ma na nim żadnych pieczęci urzędowych.

stronie korytarza rekreacyjnego zlokalizowano klatkę schodową (z wyjściem na podwórze) prowadzącą na piętro budynku. Na piętrze, umieszczono symetrycznie po obu stronach korytarza cztery klasy, pomieszczenie na pomoce naukowe, bibliotekę oraz pokój nauczycielski. Do mieszkania dla kierownika szkoły prowadziło osobne wejście od strony północnej [Ryc. 38].

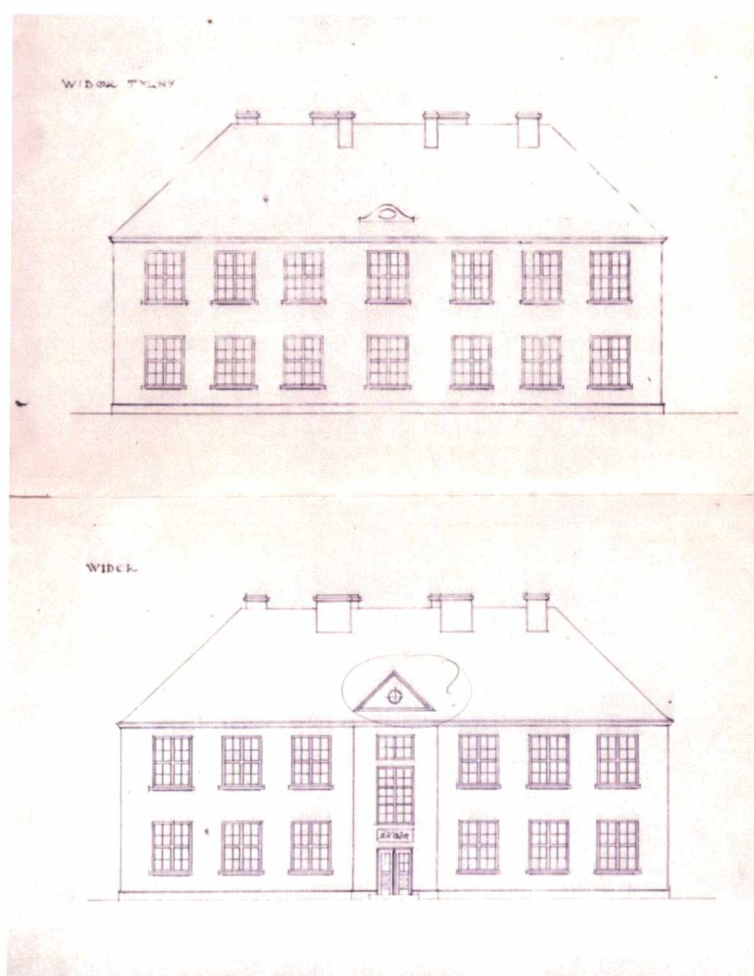
Ryc. 38. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 6 – klasowej w Drelowie (powiat radzyński), z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 2083, a) plan sytuacyjny, b) elewacja frontowa, c) rzut parteru.

Teren szkoły został rozplanowany zgodnie z wymogami stosowanymi przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Znalazł się tam plac gimnastyczny, boisko szkolne, dwa ogrody warzywno – owocowe, jeden dla szkoły drugi dla kierownika placówki. Zaplanowano także podwórze gospodarcze z budynkami gospodarczymi oraz ustępy. Boisko szkolne otoczono wysokimi drzewami. Szkołę od drogi odizolowano również wysoką zielenią.

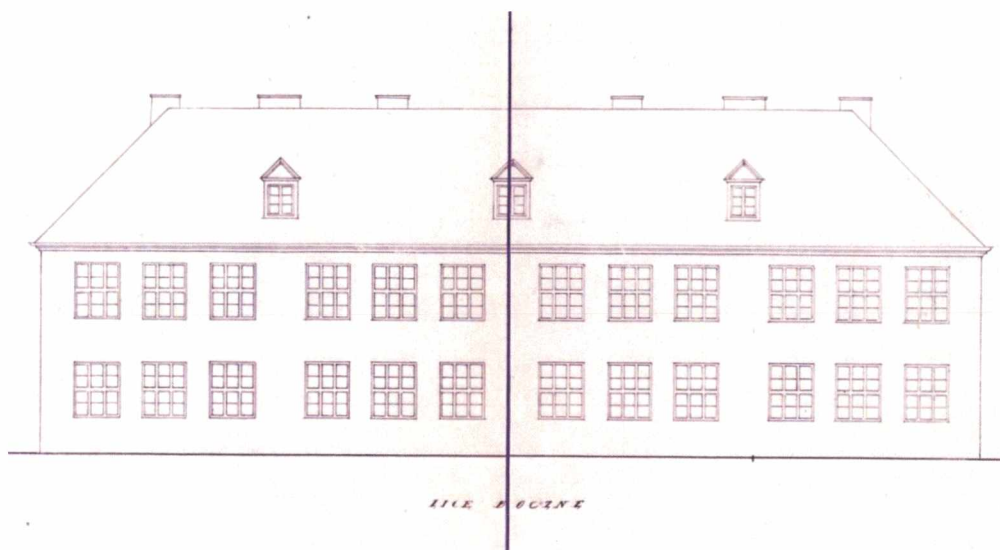
Budynek utrzymany jest w charakterze nawiązującym do wzorów stylu narodowego.

W powiecie bialskim powstało pięć szkół siedmioklasowych w stylu modernistycznym. Powstawały one w latach 1936 – 1939. Dwie szkoły murowane posiadały salę gimnastyczną (Piszczac i Biała Podlaska). Szkoły o cechach stylu narodowym były dwie. Jedna w Piszczacu (1927), druga w Zabłociu (1930) [Ryc. 39, 40].

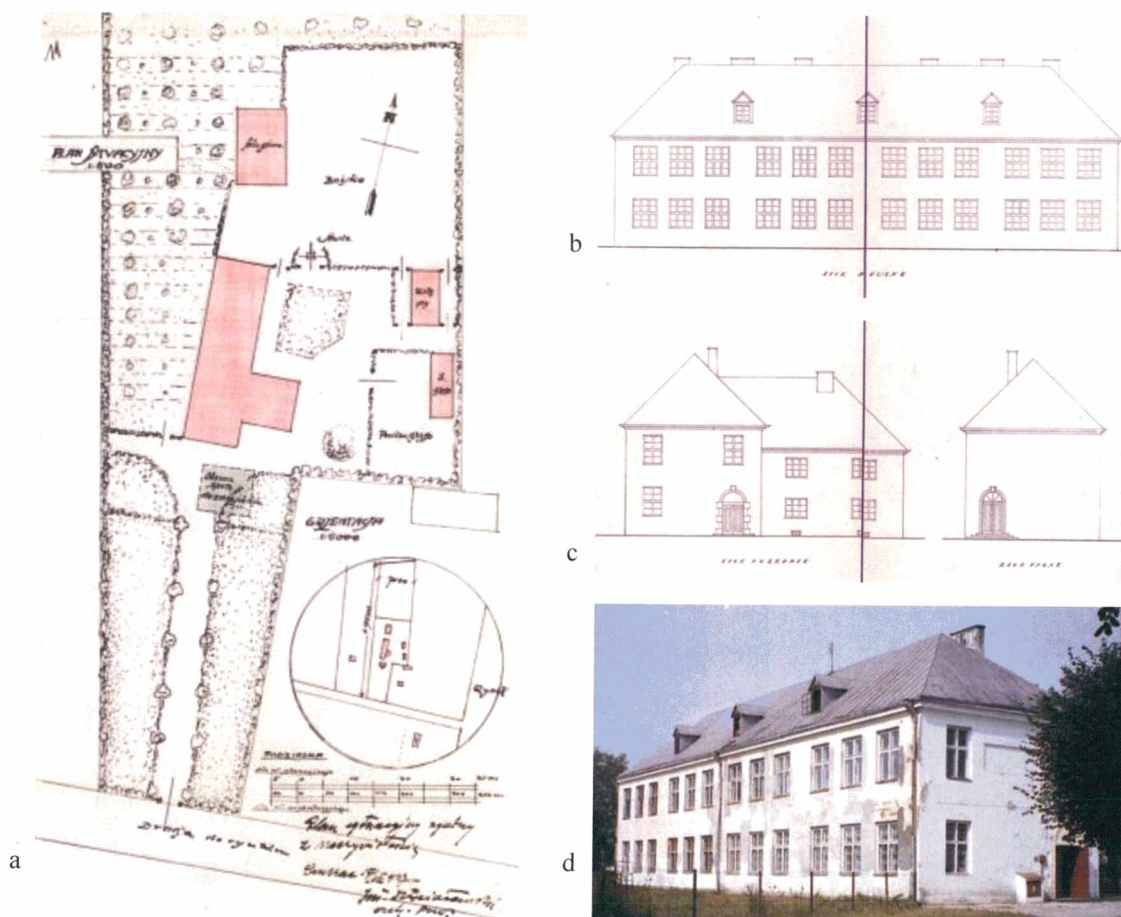
Interesującym zjawiskiem był fakt iż na tym terenie zarejestrowano większą ilość szkół murowanych niż o konstrukcji drewnianej. Po roku 1922 można zauważyć tendencję budowy dużych szkół najczęściej siedmioklasowych, które miały zastępować szkoły najniżej zorganizowane.

Ryc. 39. Widok elewacji szkoły powszechnej 7 – klasowej w Zabłociu (powiat bialski), z 1930, APL, UWL, WKB, sygn. 392.

Ryc. 40. Elewacja boczna szkoły powszechnej 7 – klasowej w Piszczacu (powiat bialski), wg projektu A. Bojemskiego z 1927, APL, UWL, WKB, sygn. 387.

Ryc. 41. Fragment projektu szkoły powszechnej 7 – klasowej w Piszczacu (powiat bialski), wg projektu A. Bojemskiego z 1927, APL, UWL, WKB, sygn. 387, a) plan sytuacyjny szkoły, b) elewacja boczna, c) elewacja frontowa i tylna, d) widok szkoły w Piszczacu – stan obecny za: <http://www.genealogia.okiem.pl/foto2/displayimage.php?pid=36757>, 10.09.2012.

W powiecie radzyńskim powstało pięć szkół siedmioklasowych. Dwie o stylu modernistycznym (Wohyń i Juliopol), trzy charakterystyczne

dla stylu narodowego (Suchowola, Milanów, Kąkolewnica). Żadna z nich nie posiadała sali gimnastycznej. Dwie szkoły zostały wykonane według wzornika ministerialnego.

Jednym z przykładów szkoły siedmioklasowej w obwodzie szkolnym bialsko – podlaskim jest szkoła powszechna w Piszczacu [Ryc. 41]. Projekt szkoły powstał w 1927 roku²²⁴. Był kopią wzoru nr 87 z zeszytu II „*Projektów budynków szkół powszechnych*” wydanego w 1926 roku²²⁵.

Szkoła została usytuowana na nieregularnej działce prostokątnej, dodatkową częścią od strony drogi. Znajdowała się w pobliżu rynku miasteczka, od jego strony zachodniej. Od drogi zaprojektowano szeroką aleję obsadzoną drzewami prowadzącą w głąb głównego placu szkolnego. W środkowej części placu usytuowano budynek szkolny na osi północ – południe. Od strony wschodniej ulokowano ustępy, zabudowania gospodarcze, przy nich obszerne podwórze oddzielone od reszty placu krzewami. Od strony północnej działki szkolnej usytuowano boisko oraz salę gimnastyczną umieszczoną w osobnym budynku. Przy sali gimnastycznej, od strony zachodniej rozplanowano ogród szkolny. Działka obsadzona została żywopłotem.

Szkołę zaprojektowano na rzucie wydłużonego prostokąta z przyległym kwadratem od strony wschodniej przeznaczonym na mieszkanie dla nauczyciela. Główne wejście do szkoły znajdowało się naprzeciw alei. Drzwi były dwuskrzydłowe, zakończone łukowatym tympanonem, ościeża ozdobiono boniowaniem. Wejście prowadziło do sionki, w której znajdowała się klatka schodowa. Na parterze zaprojektowano cztery sale lekcyjne, których okna wychodziły na stronę zachodnią. Na piętrze zaplanowano trzy klasy oraz salę robót ręcznych. Korytarz na piętrze od strony północnej posiadał niewielkie wydzielone pomieszczenie²²⁶.

W kwadratowej części budynku na parterze umieszczono kancelarię, pokój na pomoce naukowe – dostępny ze szkoły oraz mieszkanie dla woźnego, do którego wejście znajdowało się od strony boiska szkolnego. Na piętrze zaplanowano drugie mieszkanie składające się z trzech pokoi, kuchni, zimowej toalety oraz przedpokoju. Część administracyjna budynku była podpiwniczona. Piwnice rozdzielono na szkolne oraz dla personelu szkoły. Bryła budynku murowana, przykryta

²²⁴ Został zatwierdzony pod względem potrzeb szkolnych przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego w Lublinie 25 sierpnia 1927 roku pod nr 125150/7. Podpisał kurator Ignacy Pytlakowski. Na projekcie znajduje się również pieczętka Ministerstwa Robót Publicznych, która zatwierdza plan pod względem architektonicznym. Widnieje pod nią podpis naczelnika wydziału architektoniczno – budowlanego inż. Stanisława Piotrowskiego.

²²⁵ Projekt ze wzornika opracował architekt A. Bojemski.

²²⁶ Według zaleceń Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, takie pomieszczenia w okresie zimowym miały służyć za toaletę.

została wysokim dachem o konstrukcji drewnianej. Szkoła nawiązywała do stylu narodowego. Elewację od strony ogrodu zaprojektowano jako dwunastoosiowa.

Analizując dostępne materiały projektowe archiwalne oraz wzory zawarte w „Projektach budynków szkół powszechnych” zeszyt I i II można stwierdzić, iż w obwodzie szkolnym bialsko – podlaskim powstała wystarczająca liczba jak na ówczesne potrzeby obiektów szkół powszechnych.

Architektura szkół w tym obwodzie nie odbiegała charakterem od narzuconych ogólnie wzorów. Może jedynie budynek zlokalizowany w Branicy świadczy o istniejących obiektach użytkowych, które zostały zaadaptowane na cele szkolne. Nie można dziś stwierdzić, dlaczego część szkół została wzniesiona w technologiach murowanych, a część przy zastosowaniu konstrukcji drewnianych. Prawdopodobnie związane było to z aktualnymi możliwościami finansowymi społeczeństwa, koniecznością szybkiego wznoszenia szkół lub też wielkością obiektów.

Tabela 2 przedstawia zestawienie szkół powszechnych w obwodzie bialsko – podlaskim wzniesionych w latach 1918 – 1939.

Tabela 2. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym bialsko – podlaskim wybudowane w latach 1918 - 1939

L.p.	Powiat	Miejscowość	Typ szkoły	Rok	Autor projektu	Konstrukcja, technologia	Architektura szkoły, cechy stylowe
1.	bialski	Sajówka	1 klasowe	1939	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym przeznaczonym na mieszkanie dla nauczyciela w stylu narodowym.
2.	bialski	Bronisławów	2 klasowe	1939	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z dwoma niezależnymi mieszkaniami dla nauczycieli obok klas, bez pomieszczeń dodatkowych, o cechach stylu modernistycznego.
3.		Husinka		1927	Inż. arch. C. Thullie	Drewniana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym przeznaczonym na mieszkanie dla nauczyciela. W szkole znajduje się kancelaria. Wzniesiona w stylu narodowym wg wzoru nr 58 zamieszczonego w zeszycie II.
4.		Matiaszówka		1938	Projektant nieznany	Drewniana, o konstrukcji	Szkoła parterowa z mieszkaniem dla nauczyciela na poddaszu,

						szkieletowej	Wzniesiona w stylu narodowym wg wzoru nr 5 (z zeszytu nr IV-niedostępnego).
5.		Marcinków		1938	Projektant nieznany	Drewniana, o konstrukcji szkieletowej	Szkoła parterowa z poddaszem przeznaczonym na mieszkanie dla nauczyciela. Bez pomieszczeń dodatkowych. W stylu narodowym, wykonana według wzoru ministerialnego (nr brak wpisu).
6.	radzyński	Krzymoszyce		1927	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym przeznaczonym na dwa mieszkania dla nauczycieli. Na parterze wydzielona kancelaria. Budynek szkoły utrzymany w stylu narodowym.
7.		Koroszczyn		1932 - 1933	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z kancelarią oraz wydzielonym mieszkaniem dla nauczyciela. W stylu narodowym.
8.		Koszoly		1936	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem przeznaczonym na mieszkanie dla nauczyciela. Na parterze oprócz klas wydzielono kancelarię. W stylu narodowym.
9.	białski	Mazanówka		1928	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa, podpiwniczona z poddaszem przeznaczonym na mieszkanie. Bez pomieszczeń dodatkowych. W stylu narodowym, wzniesiona wg wzoru nr 67, zamieszczonego w zeszycie II.
10.		Młyniec		1928	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z kancelarią. Poddasze użytkowe przeznaczonym na dwa mieszkania nauczycielskie. Bryła budynku utrzymana w stylu narodowym.
11.		Olszyna		1938	Inż. arch. K. Milewski	Murowana	Szkoła parterowa z dwoma pomieszczeniami dodatkowymi: kancelaria

						i szatnią. Poddasze użytkowe z dwoma niezależnymi mieszkaniami. Utrzymana w stylu narodowym.
12.		Dokudów	1927	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła dwukondygnacyjna. Kancelaria przy wejściu głównym. Na piętrze zaprojektowano salę robót ręcznych oraz niezależne mieszkanie nauczycielskie. Bryła budynku utrzymana w stylu narodowym.
13.		Dubów	1928	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z wydzielonym pomieszczeniem na kancelarię. Na poddaszu zaplanowano mieszkanie nauczycielskie. Utrzymana w stylu narodowy.
14.		Międzyrzec	1937	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna, z kancelarią. Utrzymana w stylu modernistycznym. Wzniesiona dla dzieci pochodzenia żydowskiego.
15.	radzyński	Żerocin	1930	Projektant nieznany	Murowana	Parterowy budynek szkoły z kancelarią. Wzniesiony w stylu charakterystycznym dla początków modernizmu.
16.		Łukowce	1939	Inż. arch. F. Kummant	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna, podpiwniczona z pomieszczeniami dodatkowymi: kancelarią, pokojem na pomoce naukowe oraz salą robót ręcznych. W stylu narodowym, wzniesiona wg wzoru nr 17, pochodzącego z zeszytu I.
17.		Dąbrowica Duża	1938	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym. Dwa pomieszczenia dodatkowe: kancelaria oraz szatnia. Utrzymana w stylu narodowym.
18.	bialski	Hołowczyce	1938	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z poddaszem przeznaczonym na mieszkanie dla nauczyciela. Wzniesiona w stylu narodowym.

19.		Mokrany		1939	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią oraz kancelarią. Wydzielono mieszkanie dla nauczyciela. Utrzymana w stylu modernistycznym.
20.		Gęś		1936	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym. Posiada pomieszczenia dodatkowe: szatnię i kancelarię. Utrzymana w stylu narodowym.
21.		Branica		1938 - 1939	Projektant nieznany	Murowana	Przebudowa istniejącego pałacu Branickich.
22.		Dolda		1936	Projektant nieznany	Murowana	Przebudowa spichrza. Szkoła piętrowa bez pomieszczeń dodatkowych.
23.	radzyński	Tchórzewek		1938	Inż. arch. H. Południak	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z pokojem nauczycielskim, biblioteką, kancelarią oraz pomieszczeniem dla woźnego. Utrzymana w stylu modernistycznym.
24.		Szóstka		1936 - 1938	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym. O cechach stylu charakterystycznego dla początków modernizmu.
25.		Ostrówki		1934 - 1935	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z poddaszem przeznaczonym na mieszkanie dla nauczyciela. Na parterze zaplanowano szatnię. Budynek w stylu narodowym.
26.		Turów		1934 - 1936	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym. Na parterze zaplanowano szatnię. Budynek w stylu narodowym.
27.		Huszcza		1928	Inż. arch. S. Filasiewicz	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią oraz pokojem nauczycielskim. Mieszkanie służbowe wydzielono na parterze szkoły. Budynek utrzymany w stylu narodowym, wzniesiony wg wzoru nr 20, pochodzącego z zeszytu I.
28.	białski	Kijowiec	5-klasowa	1935	Inż. arch. K. Milewski	Murowana	Szkoła w części mieszkalnej parterowa, w

							części z pomieszczeniami szkolnymi piętrowa. Utrzymana w stylu modernistycznym.
29.		Tuczna		1928	Inż. arch. A. Ruśkiewicz	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem dla nauczyciela. Utrzymana w stylu narodowym, wzniesiona wg wzoru nr 75, zamieszczonego w zeszycie II.
30.		Międzylesie		1938	Projektant nieznany	Drewniana	Narodowy
31.	radzyński	Drelów	6 - klasowe	1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem dla nauczyciela. Zaprojektowano szatnię oraz salę robót ręcznych. Utrzymana w stylu narodowym.
32.		Biała Podlaska		1926	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
33.		Biała Podlaska		1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna, z salą gimnastyczną, natryskami, rozbieralnią, pokojem na pomoce naukowe, kancelarią, gabinetem lekarskim, szatniami oraz toaletami wewnątrz budynku szkolnego. Utrzymana w stylu modernistycznym.
34.	bialski	Janów Podlaski	7-klasowe	1938 - 1939	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią, pokojem na pomoce naukowe, gabinetem lekarskim, oraz salą zajęć praktycznych. Budynek utrzymany w stylu modernistycznym.
35.		Łobaczew		1937	Inż. arch. K. Milewski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatnią, kancelarią oraz mieszkaniem dla nauczyciela w budynku w części wydzielonej na parterze. Utrzymana w stylu modernistycznym.
36.		Piszczac		1927	Inż. arch. A. Bojemski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna, podpiwniczona z mieszkaniem dla nauczyciela. W stylu narodowym, wzniesiona wg wzoru nr 87,

							zamieszczonego w zeszycie II.
37.		Rossosz		1936	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatnią, pokojem na pomoce naukowe oraz kancelarią. Utrzymana w stylu modernistycznym.
38.		Terespol		1937	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z pomieszczeniami dodatkowymi: kancelarią, pokojem na pomoce naukowe, pokojem nauczycielskim oraz szatnią. Utrzymana w stylu modernistycznym.
39.		Zabłocie		1930	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z pokojem na pomoce naukowe oraz kancelarią. Bryła budynku utrzymana w stylu narodowym.
40.	radzyński	Juliopol		1929	Inż. arch. J. Siennicki	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem dla nauczyciela. Budynek utrzymany w stylu modernistycznym.
41.		Kąkolewnica		1930	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem dla nauczyciela na parterze. W stylu narodowym.
42.		Milanów		1928	Inż. arch. Z. Mąceński	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z mieszkaniem dla kierownika na parterze. W stylu narodowym, wzniesiona wg wzoru nr 82, zamieszczonego w zeszycie II.
43.		Suchowola		1927	Projektant nieznany	Murowana	Dwukondygnacyjna z salą robót ręcznych na piętrze i mieszkaniem dla kierownika szkoły na parterze. W stylu narodowym.
44.		Wohyń		1935-1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z kancelarią oraz szatnią. Utrzymana w stylu modernistycznym.
45.	bialski	Wisznice [Ryc. 42]	Brak	1930	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
46.		Polubicze		1939	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych

47.	radzyński	Radzyń Podlaski		1925	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
48.		Derewiczna		Brak danych	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
49.		Międzyrzec Podlaski		1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
50.		Sitno		1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
51.		Wola Osowińska		1920	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych

Opracował autor na podstawie materiałów archiwalnych.

Na potrzeby skrótego ujęcia tabelarycznego architektonicznych cech stylowych, przyjęto uproszczone określenia: styl narodowy, początek modernizmu, modernizm.

Ryc. 42. Szkoła powszechna w Wisznicach – stan obecny (fot. autor, 2006), a) elewacja frontowa, b) elewacja od strony ogrodu.

Z powyższego zestawienia wynika [Tabela 2], że najwięcej szkół powszechnych w obwodzie szkolnym bialsko – podlaskim powstało, po kryzysie (po 1936 roku). Pomiędzy rokiem 1936 a 1939 wybudowano dwadzieścia pięć budynków szkół. W latach 1918 – 1928 powstało ich czternaście, natomiast w latach kryzysu dziesięć. W budownictwie szkolnym na tym terenie przeważają szkoły wzniesione w stylu

narodowym (26 obiektów), propagowanym przez wzorniki ministerialne. Styl modernistyczny jest reprezentowany przez dwanaście szkół powszechnych. Najczęściej występują budynki dwukondygnacyjne, obiekty siedmioklasowe posiadają w kilku przypadkach trzy kondygnacje.

Mieszkania nauczycielskie umieszczano najczęściej w szkołach. W małych obiektach znajdowały się one przeważnie na poddaszu, w szkołach większych dobudowywano oddzielne skrzydło mieszczące nawet po kilka mieszkań zarówno dla nauczycieli jak i kierowników szkół.

Znaczna większość projektowanych szkół została wykonana w technice murowanej (34 szkoły). W kilku przypadkach można odczytać projektantów szkół. Na terenie obwodu szkolnego bialsko – podlaskiego działali: inż. K. Milewski, inż. F. Kummant, inż. H. Południak.

4.2. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym chełmskim

Obwód szkolny chełmski wchodzący w skład okręgu szkolnego lubelskiego obejmował dwa powiaty: chełmski i włodawski²²⁷ [Ryc. 43]. Siedziba inspektora szkolnego tego obwodu mieściła się w Chełmie. Po I wojnie światowej sprawami oświaty w powiecie chełmskim zajmował się Zygmunt Podgórski²²⁸.

Powierzchnia obwodu szkolnego chełmskiego wynosiła w 1921 roku – 4.203 km² przy liczbie ludności – 198.193²²⁹. W 1931 roku powierzchnia obwodu nieznacznie się zwiększyła (4.301km²), a liczba ludności zamieszkująca ten teren wzrosła (275,9 tysięcy osób)²³⁰.

W powiecie chełmskim powstało w omawianym okresie 1918 – 1939 sześćdziesiąt szkół powszechnych. Były one wznoszone, jako murowane oraz drewniane. Dokumentacja dotycząca historii powstania trzydziestu jeden szkół nie zachowała się, ale ich budynki istniały jeszcze w 2002 roku, gdyż wymieniane są w inwentarzu topograficzno rzeczowym dotyczącym terenu Lubelszczyzny²³¹.

W początkowym okresie, tuż po odzyskaniu niepodległości przeważały w Polsce południowo – wschodniej szkoły jedno i dwuklasowe. Na terenie obwodu szkolnego chełmskiego powstały dwie szkoły jednoklasowe. We wsi Rybie (1934) [Ryc. 44] oraz w Kasiłanie (1938).

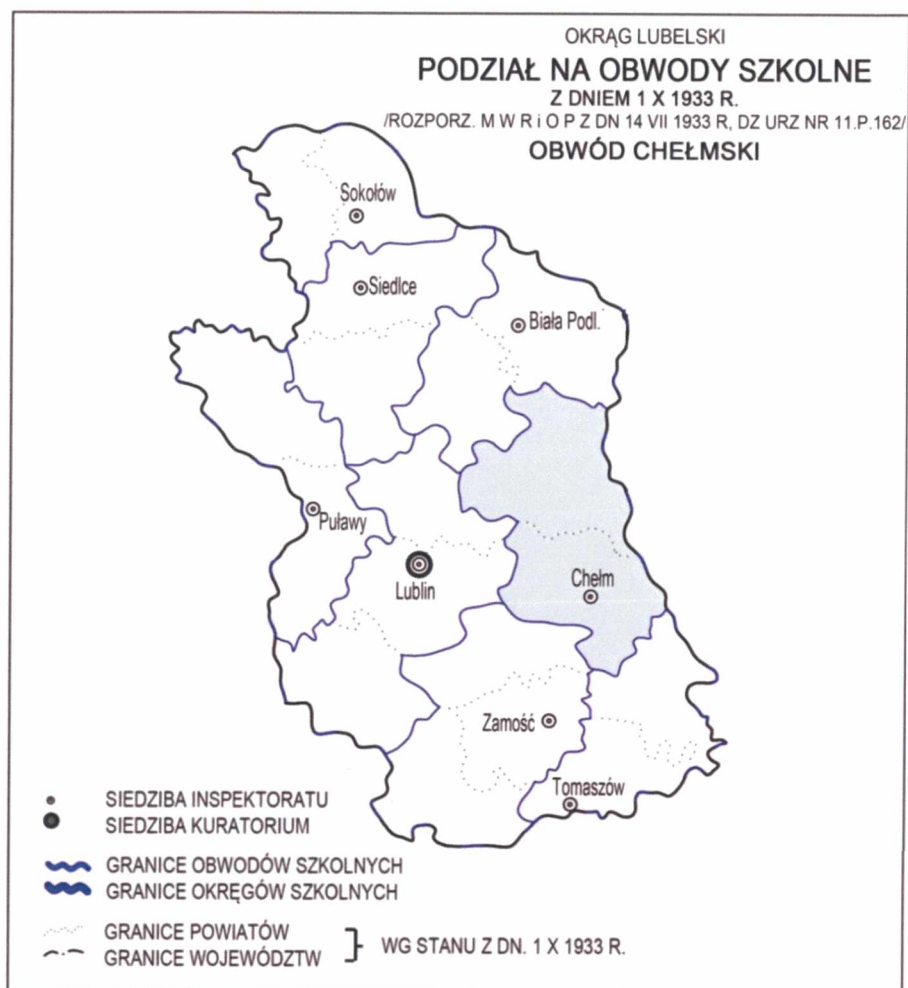
²²⁷ Przy omawianiu architektury szkół powszechnych w obwodzie szkolnym chełmskim pominięto teren powiatu włodawskiego z powodu braku danych na temat szkolnictwa na jego obszarze.

²²⁸ Szesnastego czerwca 1918 roku objął on posadę inspektora szkolnego. Sprawował tę funkcję do 1921 roku, kiedy to nowym inspektorem mianowano Stanisława Sowińskiego, który pracował na tym stanowisku do 1925 roku. Po nim pełnili funkcję inspektorów szkolnych w Chełmie Piotr Żdek do 1927, Kazimierz Peche, Witold Wadowski do 1930. Za: S. Pyszko, *Oświata i związki nauczycielskie w powiecie chełmskim w latach 1915 – 1939*, Chełm 2004, s. 32.

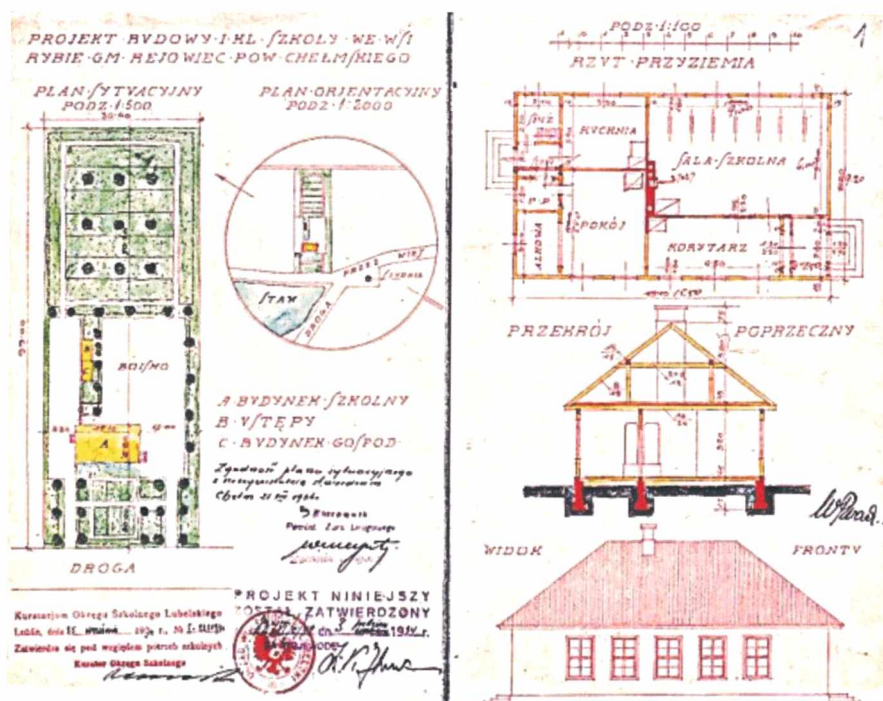
²²⁹ S. Krzykała, *W Polsce niepodległej 1918 – 1939*, op. cit., s. 750.

²³⁰ *Mały rocznik statystyczny*, op. cit., s. 12.

²³¹ I. Rolska – Boruch, *Z przeszłości kulturowej Lubelszczyzny. Inwentarz topograficzno – rzeczowy zabytków województwa lubelskiego*, Lublin 2002, s. 178.

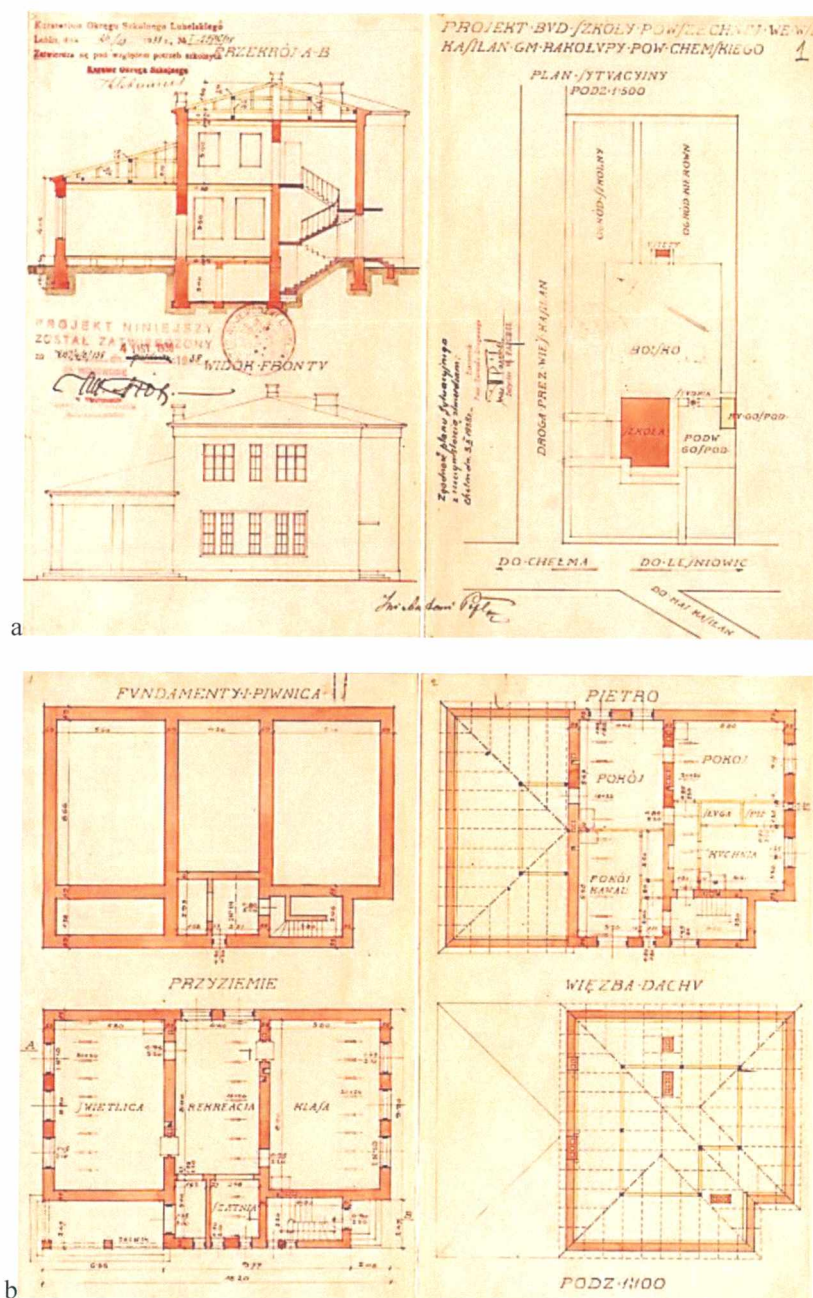

Ryc. 43. Obrys obwodu szkolnego chełmskiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).

Ryc. 44. Projekt szkoły powszechnej 1 – klasowej we wsi Rybie (powiat chełmski), z 1934, APL, UWL, WKB, sygn. 633.

Szkoła powszechna jednoklasowa w Kasilanie [Ryc. 45] była jedną z dwunastu szkół, jakie funkcjonowały w gminie Rakolupy w okresie dwudziestolecia międzywojennego²³². Była to szkoła o konstrukcji murowanej. Projekt szkoły powstał w 1938 roku, był kopią wzorcowego projektu nr 7 zawartego w publikacji „Publiczne szkoły powszechne I stopnia” opracowanej przez architekta Z. Mączyńskiego.

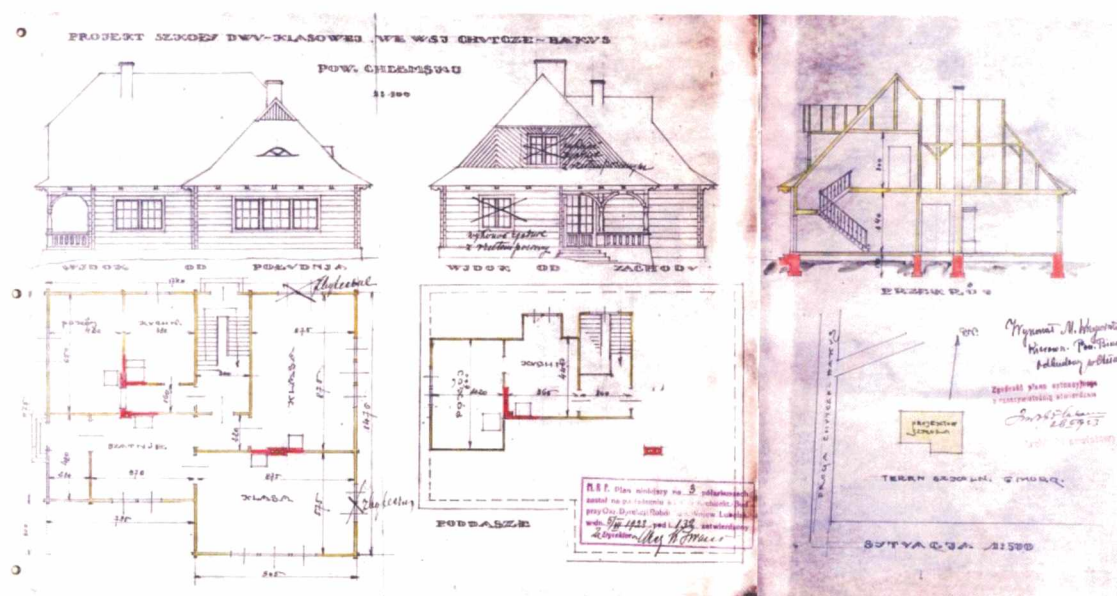
Ryc. 45. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 1 – klasowej w Kasilanie (powiat chełmski), z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 625, a) przekrój poprzeczny, widok elewacji, plan sytuacyjny, b) rzuty szkoły powszechnej w Kasilanie.

²³² W roku szkolnym 1918 – 1919 na terenie gminy Rakolupy było 12 szkół powszechnych w: Sielcu, Kasilanie, Kumowie wsi, Kumowie Plebanii, Leśniowicach, Majdanie Leśniowskim, Majdanie Ostrowskim, Czarnoławach, Rakolupach, Ostrowie, Pliskowie, Kukawce. Za: S. Łopuszański, *Gmina Leśniowice i okolice*, Leśniowice 2000, s. 33.

Szkoła została usytuowana na wąskiej, prostokątnej działce położonej przy głównych drogach prowadzących do pobliskich miejscowości. Do szkoły prowadziły dwa dojazdy. Jeden skierowany był w stronę wejścia głównego do budynku szkolnego, drugi przeznaczony był do komunikacji pomiędzy wejściem do mieszkania nauczyciela, a podwórzem gospodarczym oraz drogą. W centralnej części działki znajdowało się boisko szkolne. Po północno wschodniej stronie zaplanowano ogrody - dla kierownika oraz ogród szkolny²³³.

Budynek szkoły zaprojektowany był na planie prostokąta, w części podpiwniczony. Wejście główne znajdowało się w elewacji północno zachodniej, było dość nietypowo umieszczone w zadaszonym narożniku. Prowadziło ono przez sień na centralny korytarz rekreacyjny i do szatni. Po obu stronach korytarza znajdowały się pomieszczenia szkolne. Z jednej strony klasa, z drugiej świetlica dla młodszych dzieci. Szkoła była piętrowa z mieszkaniem dla nauczyciela. Została zrealizowana w stylu modernistycznym.

Najliczniejszą grupę szkół w obwodzie szkolnym chełmskim stanowiły szkoły dwuklasowe. Powstało ich osiem – pięć o konstrukcji drewnianej (we wsi Chutcze, Gdola, Rudka, Wolawce, Wólka Okopska), trzy o konstrukcji murowanej (Busówno, Stawek, Wólka). Szkoły o konstrukcji drewnianej pochodzą z okresu wcześniejszego. Najstarsza szkoła została zaprojektowana w 1923 roku we wsi Chutcze [Ryc. 46].

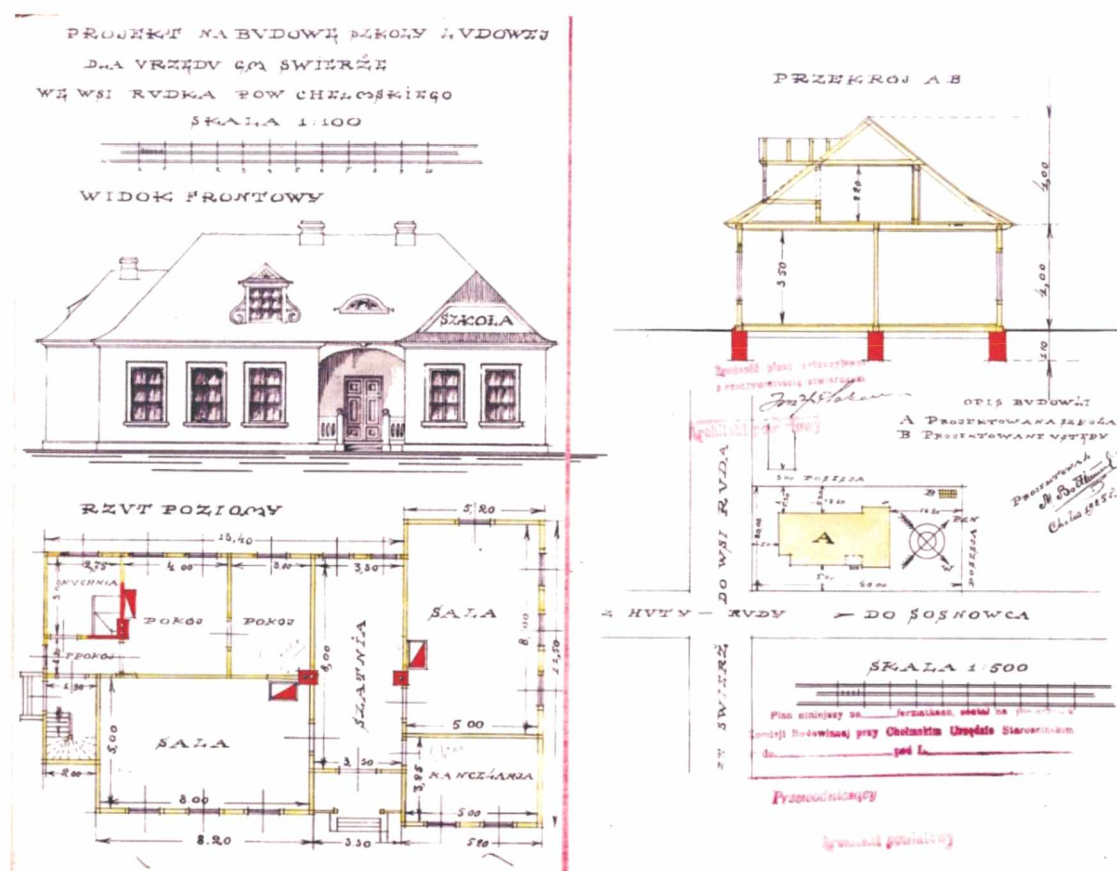
Ryc. 46. Projekt szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Chutcze (powiat chełmski), z 1923, APL, UWL, WKB, sygn. 621.

Szkoły o konstrukcji murowanej zostały wzniesione w drugiej

²³³ Zgodność planu sytuacyjnego z rzeczywistością zatwierdził kierownik powiatowy zarządu drogowego – inż. Wł. Pajchel. Pod względem potrzeb szkolnych zatwierdził kurator Sylwester Klebanowski.

połowie lat trzydziestych.

Przykładem dwuklasowego, drewnianego budynku szkolnego jest szkoła ludowa w Rudce. Projekt został wykonany w 1925 roku [Ryc. 47].

Ryc. 47. Projekt szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Rudka (powiat chełmski), z 1925, APL, UWL, WKB, sygn. 632.

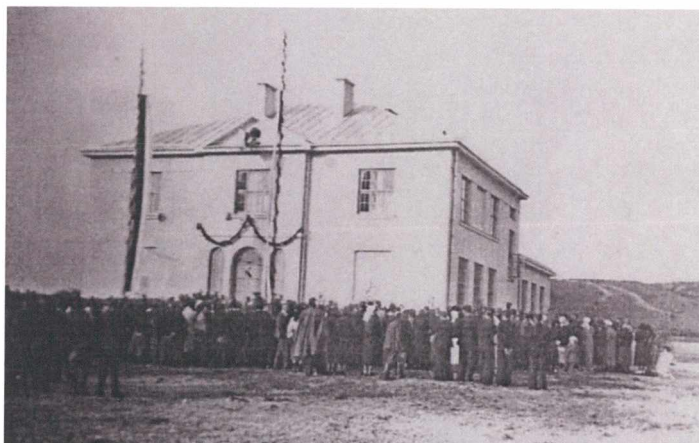
Usytuowana została na prostokątnej działce przy zbiegu dwóch dróg prowadzących do sąsiednich wiosek. Na działce oprócz budynku szkolnego zaplanowano ustępy. Nie zaznaczono na niej ani boiska, ani ogrodu szkolnego.

Budynek szkoły, na rzucie prostokąta dłuższym bokiem, położony był równolegle do drogi wiodącej z Huty do Sosnowca. Szkoła była parterowa i niepodpiwniczona.

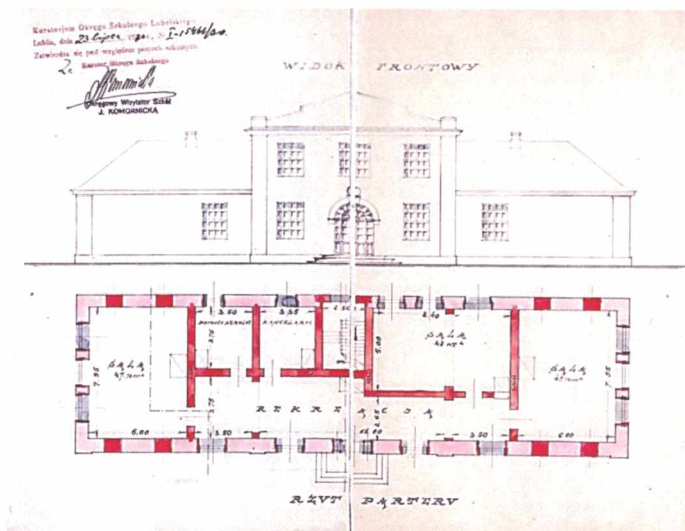
Wejście do szkoły znajdowało się w fasadzie południowo-wschodniej prowadziło do szatni i korytarza rekreacyjnego umieszczonego centralnie. Po obu stronach znajdowały się sale lekcyjne oraz kancelaria. Mieszkanie dla nauczyciela zaprojektowano w zachodnim narożniku szkoły. Prowadziło do niego osobne wejście w fasadzie bocznej budynku. Mieszkanie składało się z przedpokoju, dwóch pokoi oraz kuchni.

Na terenie powiatu chełmskiego powstało w latach 1918 – 1939 siedem szkół trzyklasowych. Wśród nich tylko jedna posiadała konstrukcję drewnianą - w Kopinie, pozostałe były wzniesione jako murowane. Trzy

szkoły zaprojektowane były w stylu narodowym (Majdan Ostrowski²³⁴ [Ryc. 48], Borysowiec, Busówno). Szkoła w Borowicy chociaż zaprojektowana została w 1930 roku posiada cechy typowe dla wczesnego modernizmu z zauważalnymi jeszcze akcentami klasycyzmu i eklektyzmu (ryzality narożne, półkolisty portal wejściowy, podziały okien). Szkoła w Stawie posiada cechy charakterystyczne dla wczesnego modernizmu z zarysowanymi horyzontalnie pasami okien i wypłaszczonym dachem [Ryc. 49, 50, 51].

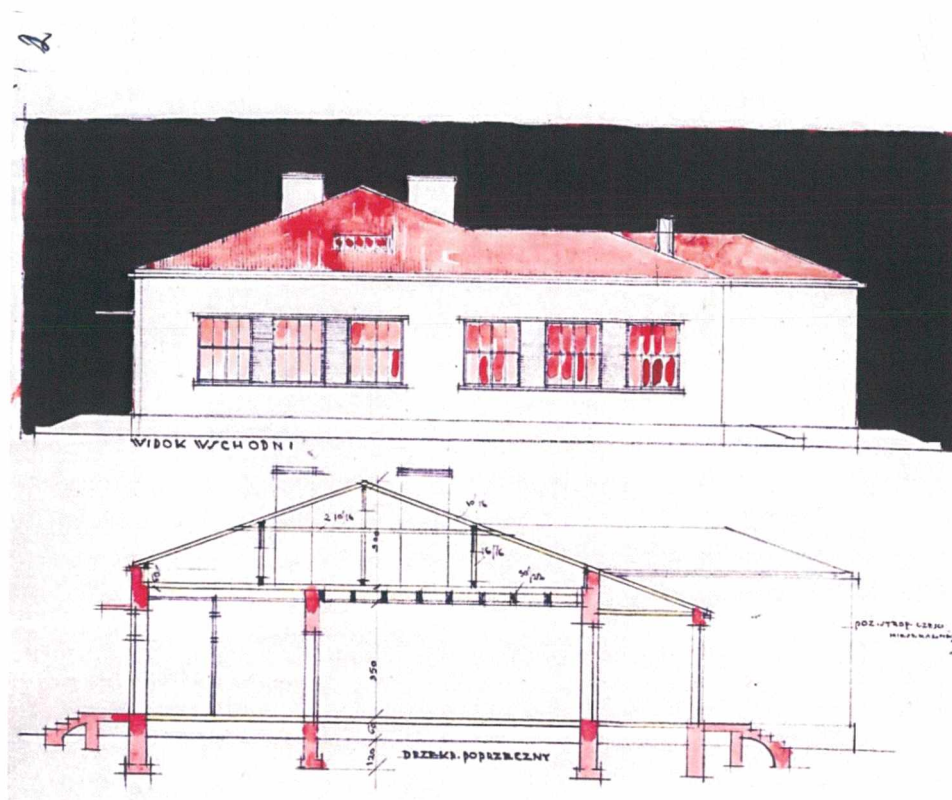

Ryc. 48. Szkoła powszechna w Majdanie Ostrowskim – widok frontowy, za: F. Świstowski, *Dzieje szkoły podstawowej w Majdanie Ostrowskim*, Wojsławice – Chełm 2007.

Ryc. 49. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej w Borowicy (powiat chełmski), z 1930, APL, UWL, WKB, sygn. 615.

²³⁴ I. Rolska – Boruch, op. cit., s. 131; Szkoła istniała już w 1916 roku w budynkach wynajętych. Początkowo była jednoklasowa. W 1935 roku mieszkańcy wsi Czarnołązy, Ostrów i Majdan Ostrowski podjęli decyzję o budowie szkoły powszechnej. Wzniesiono murowany, piętrowy budynek. Na parterze znajdowały się sale lekcyjne, pokój nauczycielski oraz korytarz rekreacyjny. Na piętrze umieszczono mieszkania dla nauczycieli. Przy szkole znajdowały się ogródki warzywne. Szkoła posiadała własne ujęcie wody. Pomieszczenia były ogrzewane piecami kaflowymi. Koszt budowy szkoły wyniósł 56 tysięcy złotych. Do budowy szkoły wykorzystano cegłę z rozebranej cerkwi w Rakolupach. Za: F. Świstowski, *Dzieje szkoły podstawowej w Majdanie Ostrowskim*, Wojsławice – Chełm 2007, s. 23 - 24.

Ryc. 50. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej we wsi Staw (powiat chełmski), elewacja wschodnia i przekrój poprzeczny, z 1935, APL, UWL, WKB, sygn. 635.

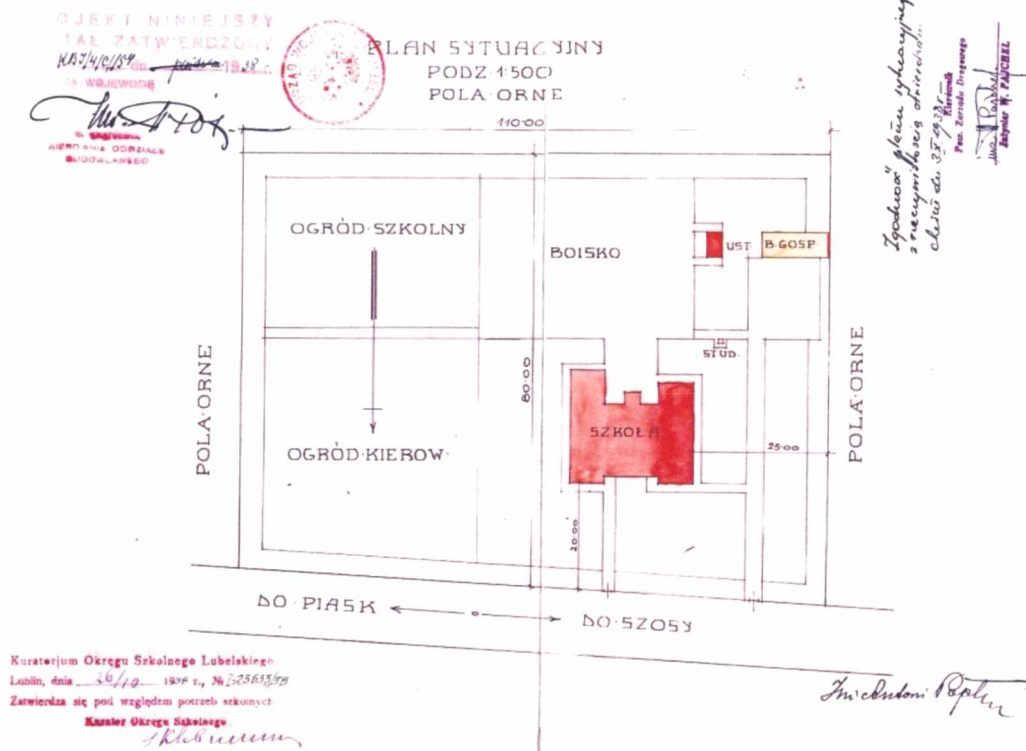
Ryc. 51. Szkoła powszechna w Stawie (a, b), za: <http://www.zsstaw.internetdsl.pl/historia.html>, 7.06. 2009.

Tylko jedna szkoła, zaprojektowana w 1938 roku była w stylu modernistycznym.

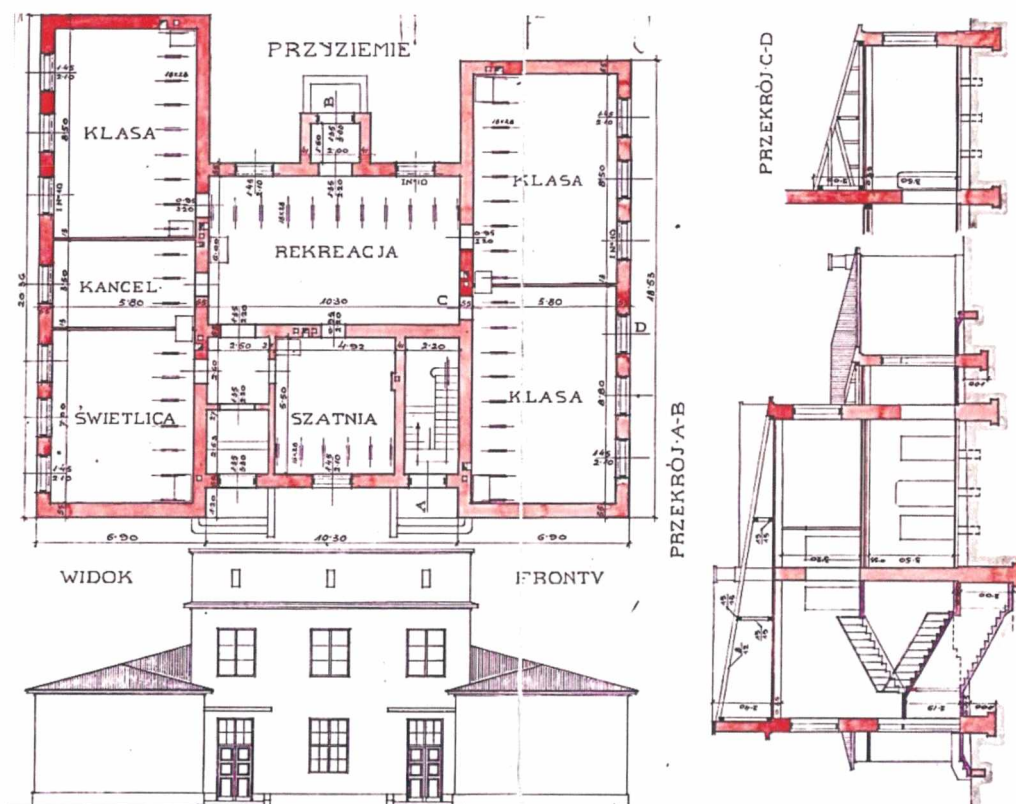
Szkoła w Kolonii Tomaszówka zaprojektowana została na prostokątnej działce o wymiarach 110 m x 80 m, położonej przy szosie prowadzącej do Piask. Działka szkolna otoczona była polami ornymi. Teren szkoły podzielono symetrycznie na dwie części. W jednej znalazły swoje miejsce ogrody: szkolny i dla kierownika. W drugiej północno zachodniej części znajdowała się szkoła oddzielona od drogi szerokim pasem zieleni. Za budynkiem szkolnym zaplanowano boisko, oraz część gospodarczą z toaletami i budynkiem gospodarczym. Po środku między szkołą, boiskiem a podwórzem znajdowała się ogólnodostępna studnia²³⁵ [Ryc. 52].

²³⁵ Plan sytuacyjny, jako zgodny z rzeczywistością zatwierdził inż. Wł. Pajchel – Kierownik Powiatowego Zarządu Drogowego.

PROJEKT BUD. SZKOŁY POWSZECHNEJ
W KOL. TOMASZÓWCE GM. BUKOWA
POW. CHEŁMSKIEGO

Ryc. 52. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 3 – klasowej w Tomaszówce (powiat chełmski), z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 638.

Ryc. 53. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej w Tomaszówce (powiat chełmski), z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 638.

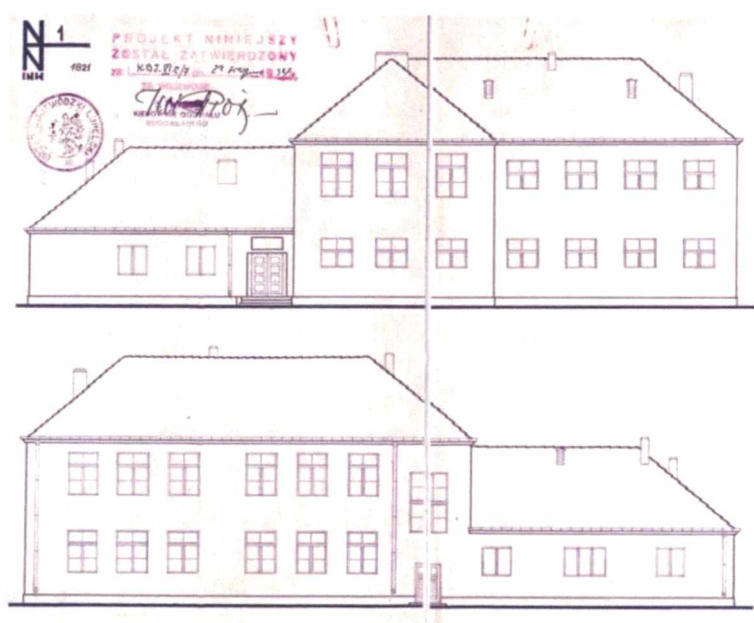
Budynek szkoły na rzucie prostokąta z dwoma ryzalitami bocznymi. Elewacja frontowa była trzyosiowa, z dwoma symetrycznie rozmieszczonymi wejściami. Jedno z nich prowadziło do pomieszczeń szkolnych, drugie wychodziło na klatkę schodową wiodącą na piętro przeznaczone dla personelu szkoły. Parter szkoły zajmowały klasy, umieszczone w bocznych ryzalitach połączone korytarzem rekreacyjnym.

Szkoła przykryta została stropodachem o konstrukcji drewnianej [Ryc. 53].

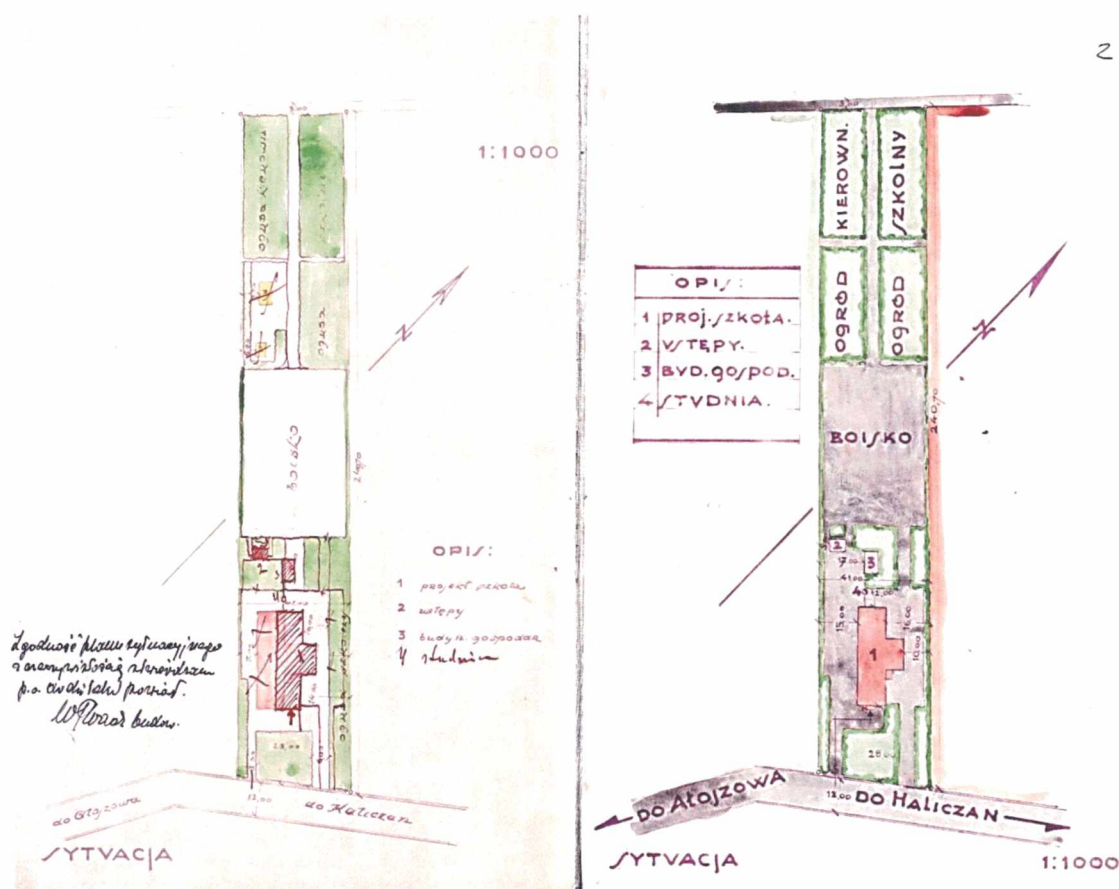
Ryc. 54. Szkoła powszechna w Leszczanach - stan obecny (fot. autor, czerwiec 2010).

Szkoły czteroklasowe w obwodzie szkolnym chełmskim reprezentowane są przez trzy obiekty o konstrukcji murowanej (szkół o konstrukcji drewnianej o tej liczbie klas nie było). Wszystkie trzy obiekty powstały w latach trzydziestych. Najstarszy z nich powstały w 1934 roku znajdował się w Leszczanach i był utrzymany w stylu narodowym oraz stanowił kopię wzoru ministerialnego nr 1 [Ryc. 54, 55].

Ryc. 55. Elewacje szkoły powszechnej 4 – klasowej w Leszczanach (powiat chełmski), wg projektu A. Popławskiego z 1934, APL, UWL, WKB, sygn. 627.

Budynki szkół czteroklasowych w tym obwodzie były dwukondygnacyjne. Najciekawszym przykładem jest szkoła zaprojektowana w 1938 roku w Lisznie. Została ona usytuowana na działce zbliżonej do prostokąta, przy drogach wiodących do pobliskich wiosek, dla których była przeznaczona. Centralną część placu szkolnego zajmowało boisko, na brzegach działki zaplanowano ogrody warzywno – owocowe. Budynek szkolny został ulokowany w południowej części działki. Obok zaplanowano część gospodarczą²³⁶[Ryc. 56].

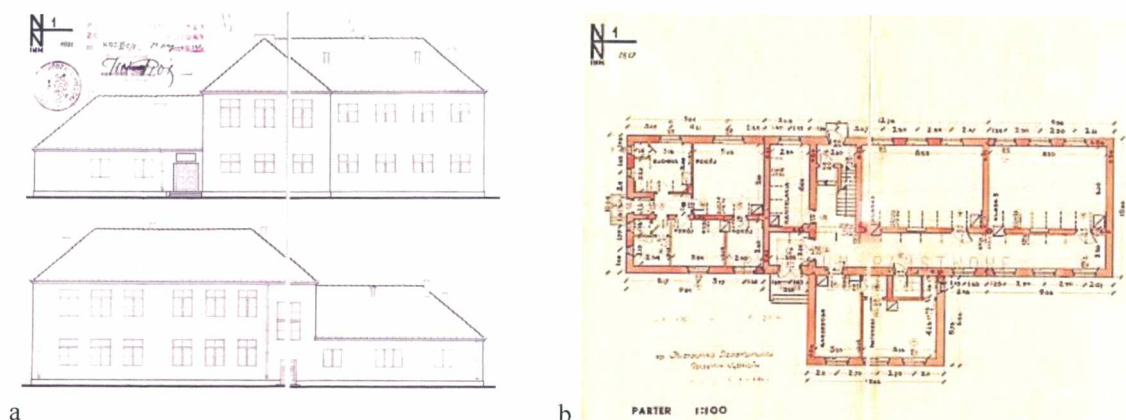

Ryc. 56. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 4 – klasowej w Lisznie (powiat chełmski), wg projektu A. Popławskiego z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 627.

Plan szkoły został zaprojektowany na rzucie litery T. Wejście główne do budynku znajdowało się w części, która była usytuowana równolegle do drogi. Elewacja frontowa - czteroosiowa z wejściem głównym prowadzącym na korytarz rekreacyjny, po którego prawej stronie znajdowały się dwie klasy. Z korytarza można było przedostać się klatką schodową na piętro budynku, do kancelarii i szatni. Na piętrze zaplanowano dwie klasy oraz pomieszczenie na pomoce naukowe. Po zachodniej stronie znajdowały się wydzielone mieszkania dla nauczycieli.

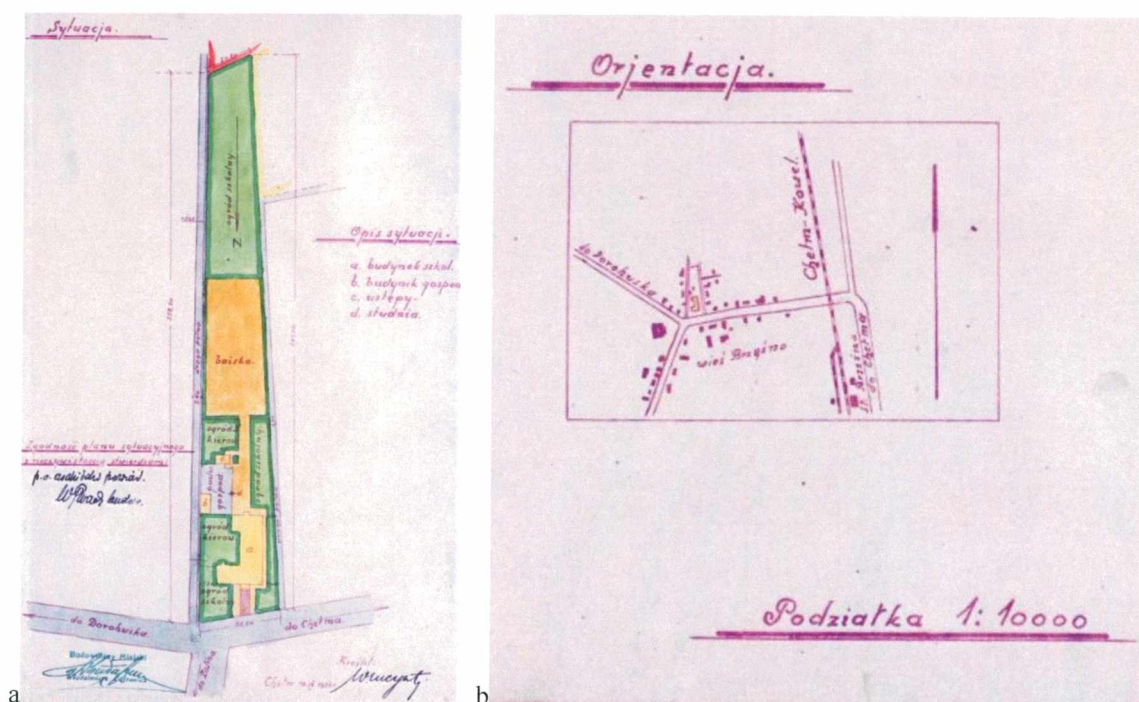
²³⁶ Plan sytuacyjny został zatwierdzony, jako zgodny z rzeczywistością przez technika W. Meysztowicza 27 czerwca 1938 roku.

Prowadziły do nich osobne wejścia. Jedno z mieszkań - mniejsze jednopokojowe było na parterze, drugie - większe na piętrze [Ryc. 57].

Ryc. 57. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 4 – klasowej w Lisznie (powiat chełmski), wg projektu A. Popławskiego z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 627, a) elewacje połudźne budynku, b) rzut parteru.

W obwodzie szkolnym chełmskim w latach 1918 – 1939 powstało znacznie więcej szkół niż zorganizowanych. Szkoły wyżej zorganizowane, a więc pięcio-, sześcio- i siedmioklasowe stanowiły niewielki procent ogółu. Szkoły pięcioklasowe na tym terenie powstały dwie: w Nowym Chojnie i Brzeźnie. Sześcioklasowe natomiast nie występowały wcale. Obydwie szkoły pięcioklasowe wykonane były jako drewniane. Przykładem takiej szkoły jest obiekt w Brzeźnie. Powstała ona w latach 1933 – 1935 [Ryc. 58].

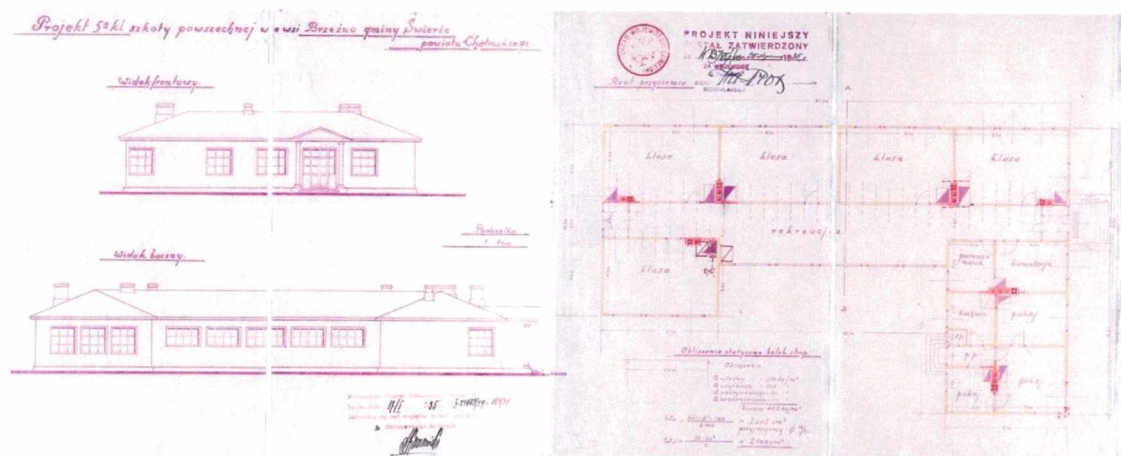

Ryc. 58. Lokalizacja szkoły powszechnej 5 – klasowej w Brzeźnie (powiat chełmski), z lat 1933 – 1935, APL, UWL, WKB, sygn. 617, a) plan sytuacyjny, b) plan orientacyjny.

Szkoła była zaprojektowana na bardzo wąskiej działce w kształcie klina przy drodze prowadzącej z Chełma do Dorohuska. Szkoła ta funkcjonowała już w 1849 roku. Jej istnienie potwierdza wzmianka w czasopiśmie „*Chołomsko – Warszawskij Wiestnik*” z 15 czerwca tego roku. Najstarszy dokument szkolny pochodzi z roku szkolnego 1927/28 i jest to „*Księga Główna Jednoklasowej Publicznej Szkoły Powszechnej w Brzeźnie*”²³⁷. Na podstawie księgi wiadomo, że w trakcie nauki oceniano sprawowanie, pilność oraz postępy w nauce. Przedmiotami nauczania były: religia, język polski, rachunki z geometrią, przyroda, geografia, historia, rysunki, roboty, śpiew, gry sportowe i gimnastyka²³⁸.

Według planów szkoła w Brzeźnie miała być pięciodziałowym budynkiem piętrowym, jednak po opracowaniu dokumentacji terenowej okazało się, że grunt, na którym szkołę planowano zbudować nie nadaje się na tak ciężką konstrukcję, gdyż jest podmokły. Drugi projekt szkoły zatwierdzono dopiero siedemnastego stycznia 1935 roku. Projekt zatwierdziło Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego. Szkoła miała być pięcioklasowa²³⁹.

Budynek nowej szkoły w Brzeźnie ukończono w 1937 roku²⁴⁰. Był to budynek drewniany z pięcioma salami lekcyjnymi, salą pomocniczą oraz dwoma mieszkaniami dla nauczycieli. W 1939 roku szkoła miała rangę II stopnia z trzema nauczycielami. Przed wybuchem II wojny światowej uczęszczało do niej 239 uczniów²⁴¹.

Ryc. 59. Fragment projektu szkoły powszechnej 5 – klasowej w Brzeźnie (powiat chełmski), z lat 1933 – 1935, APL, UWL, WKB, sygn. 617.

Szkoła była usytuowana w przedniej, najszerszej części działki,

²³⁷ Kierownikiem szkoły była w tamtym okresie Maria Gierlińska.

²³⁸ *80 lat szkoły w Brzeźnie 1927/28 – 2007/8. Otwieranie świata*, red. Renata Górka, Brzeźno – Chełm 2008, s. 5.

²³⁹ Ibid., s. 10.

²⁴⁰ Wybudowany został z pieniędzy gminy Świerże, a koszt budowy wyniósł 40 tysięcy złotych.

²⁴¹ Nauczycielami byli: Piwowarska, Struzik i Władysława Borek. Za: S. Pysko, Ibid., s. 25.

która przylegała do drogi. Budynek zaprojektowany został na rzucie prostokąta z dwoma ryzalitami. Krótszym bokiem ustawiony był w kierunku drogi głównej, z tej strony znajdowało się wejście do szkoły. Cztery klasy zaprojektowano po stronie wschodniej, z jednej strony korytarza rekreacyjnego. Piąta klasa znajdowała się od strony boiska po stronie południowej, dostępna była z korytarza podobnie jak kancelaria oraz pomieszczenie na pomoce naukowe. Mieszkanie dla kierownika szkoły umiejscowiono z lewej strony od wejścia głównego do szkoły [Ryc. 59].

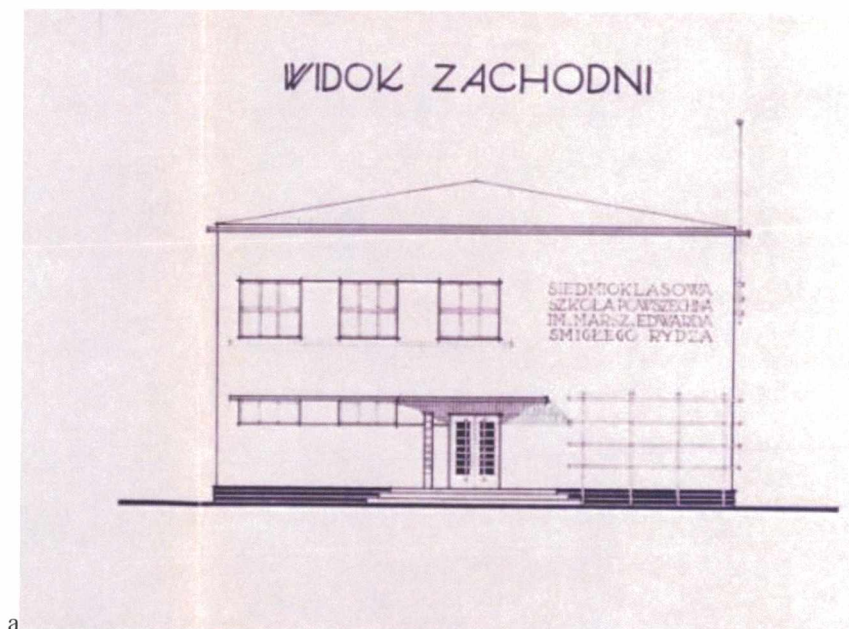
Ryc. 60. Szkoła powszechna we wsi Żmudź – stan obecny, za:
<http://www.szkolnictwo.pl/gimnazjum,%C5%BBmud%C5%BA,H06690,Zesp%C3%B3%C5%82+Szk%C3%B3%C5%82>, 10.11. 2010.

Ryc. 61. Elewacja szkoły powszechnej 7 – klasowej we wsi Żmudź (powiat chełmski), wg projektu K. Barszczewskiego z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 642.

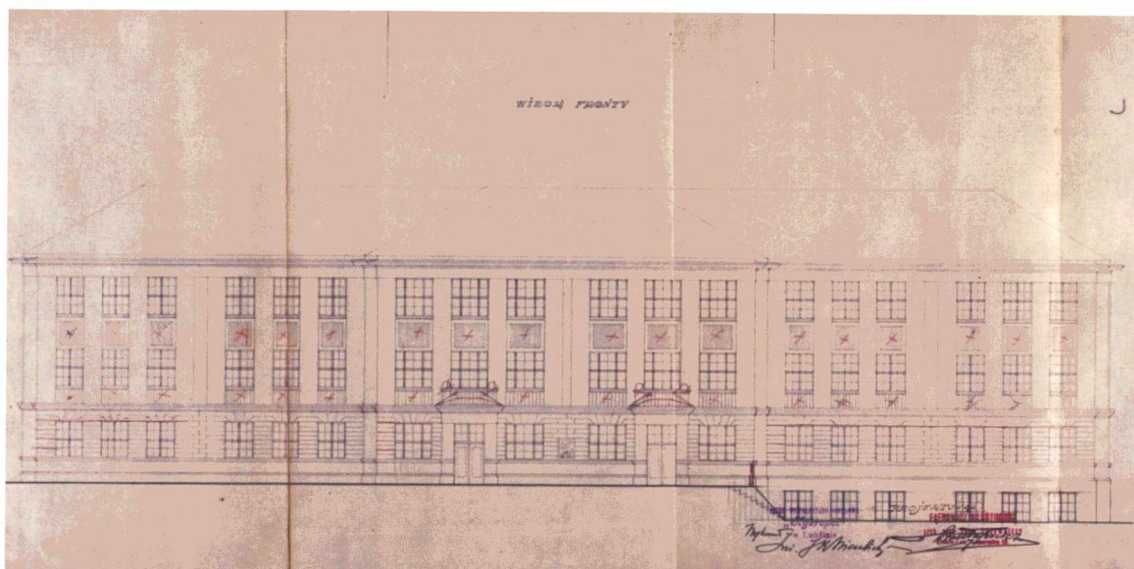
Szkoły najwyżej zorganizowane w obwodzie szkolnym chełmskim były nieliczne. Istniało siedem takich szkół, w tym aż dwie w Chełmie. Ze względu na większe rozmiary szkół siedmioklasowych wybierano konstrukcje murowane. Nieznane są przykłady szkół siedmioklasowych drewnianych w obwodzie szkolnym chełmskim.

Znaczna większość szkół zaprojektowana była w modnym w latach trzydziestych stylu modernistycznym. Przykładem mogą być szkoły w miejscowościach: Żmudź [Ryc. 60, 61], Kamień [Ryc. 62] i Chełm.

Ryc. 62. a) Elewacja szczytowa szkoły powszechnej 7 – klasowej we wsi Kamień (powiat chełmski), wg projektu K. Barszczewskiego z 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 624, b) widok szkoły w Kamieniu (elewacja wschodnia) – stan obecny (fot. E. Przesmycka, październik 2012).

Ciekawym przykładem jest szkoła w Chełmie. Z powodów dużej gęstości zaludnienia w większych ośrodkach miejskich umieszczano po dwie szkoły w jednym budynku. Takie szkoły bliźniacze nie należą do rzadkości. Szkoła bliźniacza w Chełmie wybudowana została w 1927 roku [Ryc. 63, 64].

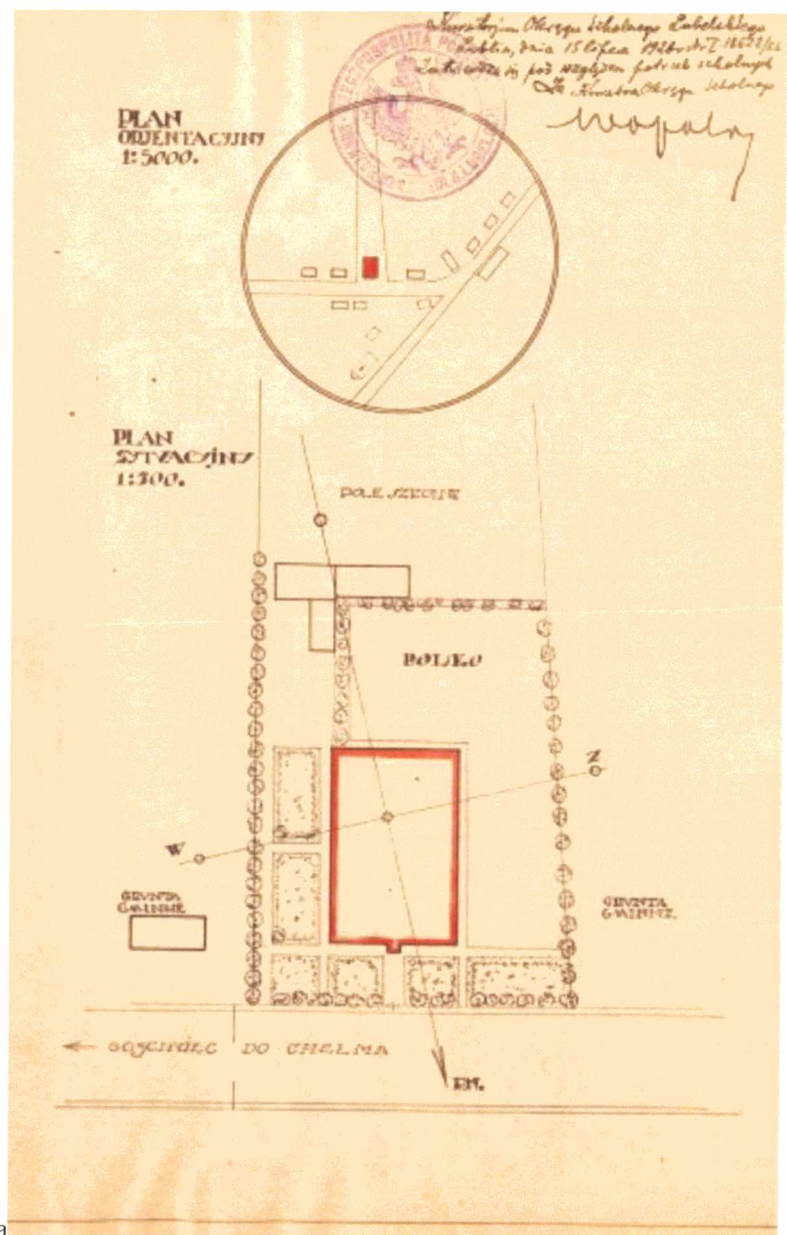
Ryc. 63. Elewacja frontowa szkoły powszechnej 7 – klasowej bliźniaczej w Chełmie (powiat chełmski), z lat 1937 – 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 611.

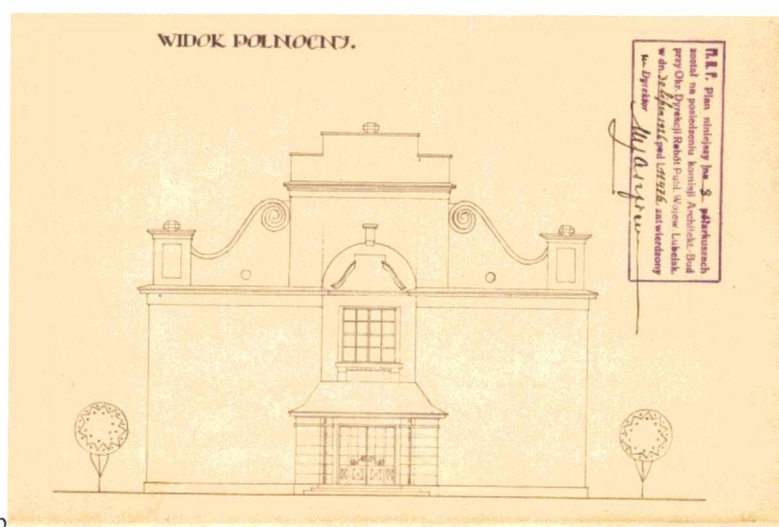
Ryc. 64. Szkoła powszechna bliźniacza w Chełmie – stan obecny, za:
[http://commons.wikimedia.org/wiki/File:POL_Chelm_Szkola_Podstawowa_nr_5_\(1\).JPG](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:POL_Chelm_Szkola_Podstawowa_nr_5_(1).JPG),
 5.09.2012.

Na omawianym terenie powstała jedna szkoła w stylu narodowym w Pawłowie oraz jedna eklektyczna w Cycowie.

Historia szkolnictwa w Cycowie rozpoczęła się już w 1917 roku. Pierwszego września 1919 roku do szkoły w gminie posłano 683 dzieci, w tym wyznania rzymskokatolickiego 513, prawosławnego 117, mojżeszowego 78 a ewangelickiego 29. Statystyka ta pokazywała zróżnicowanie kulturowe tego regionu i dodatkowe trudności, z jakimi spotykali się miejscowi nauczyciele.

a

b

Ryc. 65. Fragmenty projektu szkoły powszechnej 7 – klasowej w Cychowie (powiat chełmski), z 1926, APL, UWL, WKB, sygn. 622, a) plan sytuacyjny szkoły, b) elewacja frontowa.

W początkach II RP ogromnym problemem był brak budynków szkolnych. Także w gminie Cyców brakowało gmachów szkolnych. Kierownicy szkół wynajmowali pomieszczenia od mieszkańców. Pod koniec 1918 roku w gminie było czternaście placówek oświatowych. W latach 1917 – 1923 gmina zatrudniała dwudziestu nauczycieli²⁴².

Projekt nowej szkoły w Cycowie został złożony przez Lubelskie Kuratorium 16 Lipca 1926 roku. Zatwierdziła go Okręgowa Dyrekcja Robót Publicznych w Lublinie 30 Lipca 1926 roku²⁴³. Kierownikiem szkoły był Kazimierz Strąkowski. W 1929 roku przekształcił on szkołę w siedmioklasową. W tym roku dzieci rozpoczęły naukę w nowej, jeszcze niewykończonej szkole. Od pierwszego września 1939 roku uczniowie mieli do dyspozycji w pełni ukończoną, dwukondygnacyjną szkołę z siedmioma klasami²⁴⁴[Ryc. 65, 66].

Ryc. 66. Szkoła powszechna w Cycowie – stan obecny, za: <http://zs-cycow.republika.pl/index003.htm>, 11.11.2011.

Szkoła była usytuowana na działce zbliżonej kształtem do prostokąta przy drodze prowadzącej do Chełma. Działka znajdowała się w miejscowości pomiędzy domami mieszkalnymi. Budynek szkoły usytuowany był w centralnej części działki. Od drogi oddzielony pasem zieleni. Za szkołą w części południowo zachodniej znajdowało się boisko.

Budynek szkolny zaprojektowany był na rzucie prostokąta. Na krótszym boku zwróconym w kierunku drogi znajdowało się wejście

²⁴² G. Figiel, *Dzieje Cycowa, Od II do III RP*, Cyców 2010, s. 207.

²⁴³ Ibidem, s. 214.

²⁴⁴ Ibidem, s. 215.

główne, które przez sień prowadziło na korytarz rekreacyjny. Klasy znajdowały się po obu stronach korytarza. Na parterze umieszczono trzy sale lekcyjne, kancelarię oraz mieszkanie dla nauczyciela, do którego prowadziło oddzielne wejście zaprojektowane we wschodniej elewacji budynku. Na piętrze budynku znajdowały się cztery klasy umieszczone symetrycznie po obu stronach korytarza oraz pomieszczenie na pomoce naukowe. Na piętro prowadziła klatka schodowa umieszczona w połowie długości korytarza.

W części przeznaczonej dla personelu szkoły, znajdował się pokój dla woźnego umieszczony na piętrze budynku.

W tabeli 3 przedstawiono zestawienie szkół powszechnych powstałych w latach 1918 – 1939 na terenie obwodu szkolnego chełmskiego.

Tabela 3. Zestawienie szkół powszechnych w obwodzie szkolnym chełmskim, powstałych w latach 1918 – 1939

L.p.	Powiat	Miejscowość	Typ szkoły	Rok	Autor projektu	Konstrukcja, technologia	Architektura szkoły, cechy stylowe
1.	chełmski	Kasiłan	1 - klasowe	1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem dla nauczyciela na piętrze. Utrzymana w stylu modernistycznym, wzniesiona wg wzoru nr 7 zamieszczonego w publikacji „ <i>Publiczne szkoły powszechne I stopnia</i> ”.
2.		Rybie		1934	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem dla nauczyciela na parterze. Utrzymana w stylu modernistycznym.
3.		Busówno	2 - klasowe	1936	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z pomieszczeniami dodatkowymi: kancelarią, szatnią, świetlicą oraz wydzielonym mieszkaniem dla nauczyciela. Utrzymana w stylu modernistycznym.
4.		Stawek		1937	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z pomieszczeniami dodatkowymi: kancelarią, szatnią, świetlicą oraz wydzielonym mieszkaniem dla nauczyciela. Utrzymana w stylu charakterystycznym dla początków modernizmu.

5.	Wólka	3 - klasowe	1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa, podpiwniczona z: kancelarią, szatnią, świetlicą oraz wydzielonym mieszkaniami. Utrzymana w stylu charakterystycznym dla początków modernizmu.
6.	Chutcze		1923	Inż. arch. M. Krzy..(?)	Drewniana	Szkoła parterowa z poddaszem mieszczącym mieszkanie dla nauczyciela i drugim mieszkaniem wydzielonym na parterze szkoły. Utrzymana w stylu narodowym.
7.	Gdola		1925	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z dwoma mieszkaniami dla nauczycieli. W stylu narodowym.
8.	Rudka		1925	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią oraz mieszkaniami. O eklektycznych detalach architektonicznych.
9.	Wolawce		1933 - 1934	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniami. O cechach stylu charakterystycznego dla początków modernizmu.
10.	Wólka Okopska		1925	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z poddaszem przeznaczonym na dwa mieszkania. O cechach stylu narodowego.
11.	Borowica	3 - klasowe	1930	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna. Na parterze sale lekcyjne kancelaria oraz pomieszczenie na pomoce naukowe. Piętro przeznaczono na mieszkanie. Bryła budynku o cechach stylowych charakterystycznych dla początków modernizmu.
12.	Borysowiec		1930	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym. Zaprojektowano dwa niezależne mieszkania służbowe. Jedno na poddaszu, drugie na parterze. Zamieszczono dwa pomieszczenia dodatkowe: na pomoce naukowe i na kancelarię. Budynek utrzymany w stylu narodowym.

13.	Busówno	4 - klasowe	1930	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym. Na poddaszu zaprojektowano dwie klasy. Na parterze kancelarię oraz mieszkanie służbowe. Szkoła utrzymana w stylu narodowym.
14.	Kopina		1929	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z poddaszem przeznaczonym na mieszkanie. Na parterze kancelaria. Budynek utrzymany w stylu narodowym.
15.	Majdan Ostrowski		1936 - 1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna, podpiwniczona. Na piętrze dwa mieszkania dla nauczycieli. Na parterze świetlica i kancelaria. Szkoła utrzymana w stylu narodowym.
16.	Staw		1935	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z kancelarią, świetlicą, pokojem nauczycielskim oraz wydzielonym mieszkaniami. Utrzymana w stylu modernistycznym.
17.	Tomaszówka		1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna. Na parterze świetlica, szatnia i kancelaria. Piętro budynku przeznaczone na mieszkanie. Utrzymana w stylu modernistycznym.
18.	Kumów		1925	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych.
19.	Leszczany		1934	Inż. arch. A. Popławski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem dla nauczyciela. Na parterze natryski i garderoba oraz kancelaria. Utrzymana w stylu narodowym.
20.	Liszno	4 - klasowe	1938	Inż. arch. A. Popławski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią, świetlicą pokojem na pomoce naukowe oraz wydzielonym mieszkaniami służbowymi. Utrzymana w stylu modernistycznym, wzniesiona wg wzoru nr 1.
21.	Teresin		1935	Inż. arch. M. Krzy... (?)	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatnią, świetlicą, kancelarią i mieszkaniem dla kierownika szkoły. W stylu modernistycznym.

22.	Brzeźno	5 - klasowe	1933 - 1935	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
23.	Chojno Nowe		1929	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem dla nauczyciela Początek modernizmu.
24.	Chełm	7 - klasowe	1937 - 1939	Projektant nieznany	Murowana	Dwukondygnacyjna szkoła bliźniacza z kancelarią, salą robót ręcznych, salą gimnastyczną oraz toaletami w budynku szkoły. Utrzymana w stylu modernistycznym.
25.	Chełm		1927	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna bliźniacza. Utrzymana w stylu modernistycznym.
26.	Cyców		1926	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem dla nauczyciela oraz pomieszczeniem dla woźnego. Budynek posiada dekorację eklektyczną.
27.	Kamień		1939	Inż. arch. K. Barszczewski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą gimnastyczną, rozbieralnią, natryskami, salą gospodarstwa domowego, szatnią oraz mieszkaniem dla nauczyciela w suterrenach. Utrzymana w stylu modernistycznym.
28.	Pawłów		1929	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna, podpiwniczona, z kancelarią. Utrzymana w stylu narodowym.
29.	Rejowiec		1929	Inż. arch. M. Krzy...(?)	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna, bliźniacza. Początek modernizmu.
30.	Żmudź		1938	Inż. arch. K. Barszczewski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą gimnastyczną oraz mieszkaniem dla nauczyciela, toalety wewnątrz budynku. Utrzymana w stylu modernistycznym.
31.	Bezek	brak danych	1935	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
32.	Depułtycze Królewskie		1930	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
33.	Kumów Majoracki		1920	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
34.	Marysin		1924	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych

35.	Okszów	1923	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
36.	Rozdżałów	1935	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
37.	Skryhiczyn	1926	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
38.	Żółtańce Kolonja	1930	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
39.	Bachus	1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
40.	Brzozowiec	1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
41.	Bukowa Wielka	1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
42.	Czulczyce	1918 i 1920	Projektant nieznany	Drewniane	Brak danych
43.	Dobryłów	1939	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
44.	Horodyszcze	1939	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
45.	Huta	1920	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
46.	Janów	1939	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
47.	Karolinów	1925	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
48.	Leśniczówka	1937 - 1939	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
49.	Łukówek Piękny	1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
50.	Malinówka	1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
51.	Michałówka	1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
52.	Putnowice Kolonja	1935	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
53.	Rozęcin	1933	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
54.	Stanisławów	1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
55.	Stary Majdan	1928	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
56.	Strupin Mały	1928	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
57.	Średni Łan	1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
58.	Świerże	1924	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
59.	Rogatka	1928	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
60.	Wólka Leszczańska	1939	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych

Opracował autor na podstawie materiałów archiwalnych.

Z zestawienia wynika [Tabela 3], że w obwodzie szkolnym chełmskim powstała taka sama ilość szkół o konstrukcji murowanej jak i drewnianej. Dwadzieścia jeden szkół powszechnych powstało w latach dwudziestych XX wieku, a zaledwie sześć tuż przed wybuchem II wojny światowej. W budownictwie szkolnym przeważał styl modernistyczny⁽¹¹⁾. Styl narodowy jest reprezentowany przez dziewięć obiektów. Dwie szkoły powstałe na omawianym terenie posiadają cechy architektury eklektycznej. Tylko dwie zostały zrealizowane w oparciu o wzorniki ministerialne, które w większości zalecały styl narodowy w budownictwie szkolnym.

Szkoły siedmioklasowe najczęściej były wznoszone jako dwukondygnacyjne, większe – bliźniacze jako trzykondygnacyjne. W obiektach tych w większości przypadków znajdowało się mieszkanie dla kierownika szkoły umieszczone bezpośrednio w budynku szkoły.

W obwodzie szkolnym chełmskim nie występowały szkoły sześcioklasowe. Obiekty pięcioklasowe i czteroklasowe były nieliczne. Najwięcej zachowanych, archiwalnych projektów architektonicznych dotyczy najmniejszych szkół - dwu i trzyklasowych. Stanowiły one przeważającą grupę szkół powszechnych powstałych na omawianym terenie w latach 1918 – 1939.

Podobnie jak w omawianym już obwodzie bialsko – podlaskim, w obwodzie chełmskim większość szkół została zaprojektowana przez nieznaną projektantów.

Najwięcej obiektów szkolnych powstało w okresie kryzysu (1929 – 1935 – powstało 27 szkół powszechnych). W pierwszym dziesięcioleciu odrodzonej Polski wzniesiono – 18 szkół, natomiast w latach 1936 – 1939 – powstało 15 szkół powszechnych.

4.3. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym Lublin – miasto

Dla miasta Lublina utworzono w 1925 roku odrębny obwód szkolny Lublin – miasto, z siedzibą inspektora szkolnego w Lublinie przy ulicy 3 Maja 6. Powierzchnia miasta wynosiła 9 km², a liczba ludności w 1921 roku – 94.412 osób²⁴⁵. Pod koniec dwudziestolecia międzywojennego przeprowadzono spis ludności (1939) i obliczono, że powierzchnia miasta wzrosła do 30 km², czyli niemalże trzykrotnie. Liczba ludności także się powiększyła do 112.300²⁴⁶ [Ryc. 67].

Początki szkolnictwa w mieście Lublinie były niezwykle trudne. W roku szkolnym 1917/18 samorząd miejski prowadził dwadzieścia cztery szkoły powszechne, w których uczyło się 4.142 dzieci. Ponad połowa dzieci w mieście, w tym okresie nie uczęszczała do szkoły²⁴⁷. Już dziesięć

²⁴⁵ S. Krzykała, *W Polsce niepodległej...*, op. cit., s. 750.

²⁴⁶ [pl.wikipedia.org/wiki/województwo_lubelskie_\(II Rzeczpospolita\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/województwo_lubelskie_(II Rzeczpospolita)), data 18.08.2012.

²⁴⁷ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 26.

lat później szkolnictwo w Lublinie osiągnęło najwyższy poziom organizacyjny. Funkcjonowało wtedy łącznie trzydzieści placówek oświatowych [Tabela 4].

Tabela 4. Szkoły powszechne powstałe w Lublinie w latach 1918 – 1939

Nr szkoły/ imię patrona	Adres szkoły	Rodzaj szkoły	Uwagi
Nr 1 im Konarskiego	ul. Bychawskiej 25	szkoła mieszana	Własny budynek murowany
Nr 2 im Emilii Plater	ul. Żmigród 3	szkoła żeńska	Budynek wynajmowany
Nr 3 im Króla Bolesława Chrobrego ²⁴⁸	ul. Św. Mikołaja 10	szkoła mieszana	Własny budynek murowany, inż. arch. Ignacy Kędzierski, 1924
Nr 4 im Adama Mickiewicza	ul. Lubartowska 24	szkoła żeńska	Własny budynek drewniany/bliźniaczy
Nr 5 im Elizy Orzeszkowej	ul. Lubartowska 17	szkoła żeńska	Własny budynek drewniany/bliźniaczy
Nr 7 im Klementyny z Tańskich Hofmanowej	ul. Miedziana 2	szkoła żeńska	Budynek wynajmowany
Nr 8 im Hugona Kołłątaja	ul. Dolna Panny Marii 10	szkoła męska	Budynek wynajmowany
Nr 9 im Narcyzy Żmichowskiej	ul. Narutowicza 16	szkoła żeńska	Budynek wynajmowany
Nr 10 im Henryka Sienkiewicza	ul. Tatarska 6	szkoła mieszana	Budynek wynajmowany
Nr 11 im Józefa Ignacego Kraszewskiego	ul. 1-go Maja 57	szkoła męska	Budynek wynajmowany
Nr 12 im Św. Stanisława Kostki ²⁴⁹	ul. Jezuicka	szkoła żeńska	Budynek wynajmowany
Nr 13 im Króla Stefana Batorego	ul. Okopowa 8	szkoła męska	Budynek wynajmowany
Nr 15 im Grzegorza Piramowicza	ul. Długa 6	szkoła mieszana	Własny budynek drewniany
Nr 17 im Henryka Dąbrowskiego	ul. Krochmalna 21	szkołą mieszana	Własny budynek drewniany
Nr 18 im Jana Długosza	Aleje Długosza 4	szkoła mieszana	Własny budynek murowany
Nr 21 im Królowej Jadwigi	Aleje Długosza 4	szkoła żeńska	Własny budynek murowany
Nr 22 im Marii Konopnickiej	ul. przy torze kolejowym	szkoła żeńska	Budynek wynajmowany
Nr 24 im Mateusza Butrymowicza ²⁵⁰	ul. Karmelicka 3	szkołą żeńska	Budynek wynajmowany
Nr 25 im Tadeusza Kościuszki	ul. Rynek 13	szkoła męska	Budynek wynajmowany
Nr 28 im Stanisława Jachowicza	ul. Zamojska 29	szkoła męska	Budynek wynajmowany
Szkoła specjalna ²⁵¹	ul. Niecała 6	szkoła mieszana	Budynek wynajmowany

Opracował autor na podstawie materiałów archiwalnych.

²⁴⁸ *Monografia ...*, op. cit., s. 55.

²⁴⁹ *Ibid.*, s. 56.

²⁵⁰ *Monografia...*, op. cit., s. 57.

²⁵¹ *Ibid.*, s. 58.

Po odrodzeniu Polski tylko jedna szkoła na Kalinowszczyźnie posiadała własny budynek. Pozostałe mieściły się w pomieszczeniach wynajętych, w kamienicach czynszowych. Nie spełniały one podstawowych wymogów sanitarnych. Sale lekcyjne były małe, niskie, nie miały dostatecznego dostępu do światła dziennego. Brakowało pomieszczeń na szatnie, sekretariat, pokój nauczycielski. Nie było toalet. Władze miejskie zdawały sobie sprawę z trudnych warunków i podjęły działania sprawdzające się do jak najszybszej budowy nowych obiektów szkolnych²⁵².

W Lublinie powstawały w okresie dwudziestolecia międzywojennego zarówno budynki szkół powszechnych drewniane jak i o konstrukcji murowanej. Powszechnym zjawiskiem było umieszczanie dwóch szkół w jednym budynku i tworzenie tzw. szkół bliźniaczych. Jednym z przykładów takiego działania jest szkoła o konstrukcji drewnianej przy ul. Lubartowskiej 17 – oddana do użytku w 1937²⁵³.

Ryc. 67. Obrys obwodu szkolnego Lublin – miasto, stan w 1933 roku (oprac. autor).

²⁵² J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 29.

²⁵³ Ibid., s. 31.

Kolejną szkołą o konstrukcji drewnianej był budynek szkoły nr 15 na Kośminku. Powstała ona w latach 1922 – 1925. Jej kierownikiem został Czesław Wycech. Szkoła o konstrukcji drewnianej powstała również przy ul. Krochmalnej. Oddana została do użytku w 1937 roku. Miała sześć klas, gdzie uczyło się ok. 1000 dzieci²⁵⁴.

Szkoły o konstrukcji murowanej w omawianym okresie, w Lublinie powstały cztery. Jednym z przykładów jest szkoła murowana nr 3 na Czwartku powstała w latach 1922 - 1925. Była najnowocześniejszym obiektem w mieście. Wyróżniała się kubaturą, odpowiednią liczbą i powierzchnią sal lekcyjnych oraz pomieszczeniami pomocniczymi, posiadała salą gimnastyczną. Dodatkowo była dobrze wyposażona w pomoce naukowe. Kierownikiem szkoły został Teodor Wolski²⁵⁵.

„Gmach szkolny ma cztery kondygnacje: w suterynach (niski parter) mieszczą się szatnie uczniowskie i nauczycielskie, natryski, sala robót, kotłownia z węglarką, mieszkanie woźnego itp., ubikacje; na parterze jest kancelaria, pracownia fizyko – chemiczna, jedna izba lekcyjna, sala gimnastyczna i aktowa, szatnia przy Sali gimnastycznej, mieszkanie kierownika szkoły i wygodka; na pierwszym piętrze są 4 izby lekcyjne, pokój nauczycielski, sala rysunkowa, sala robót kobiecych, pracownia biologiczna, pokój na pomoce naukowe i wygodka, na drugim piętrze są 4 izby lekcyjne, pokoik lekarski i wygodka. Nad czwartą kondygnacją (wejście od podwórza) są trzy mieszkania nauczycielskie, a w podwórzu - domek dwóch woźnych i wygodka podwórzowa. Gmach posiada bardzo ładną klatkę schodową. Ponieważ miasto nie jest jeszcze skanalizowane, więc szkoła ma filtry biologiczne. Gmach szkolny wyposażony jest w wygodne i trwałe sprzęty. Przy szkole jest niewielkie boisko”²⁵⁶.

Drugą szkołą o konstrukcji murowanej była szkoła przy alei Długosza. Była to szkoła bliźniacza o dziesięciu klasach (nr 21 i nr 18). Szkoła powszechna o konstrukcji murowanej powstała również przy ul. Bychawskiej (dziś Kunickiego). Została wybudowana w 1936 roku. Był to obiekt duży o dwudziestu czterech salach lekcyjnych. Uczyło się w nim 1200 dzieci²⁵⁷.

Przed wybuchem II wojny światowej rozpoczęto budowę szkoły przy ul. Lipowej. Budowę tego obiektu rozpoczęto w 1938 roku. Budynek nie został wykończony przed wojną, jednak zachowała się dokumentacja projektowa tej szkoły²⁵⁸. Po wojnie wzniesiono szkołę, ale opartą na innym projekcie, o cechach architektury modernistycznej [Ryc. 68].

²⁵⁴ Ibid., s. 31.

²⁵⁵ Ibid., s. 30.

²⁵⁶ *Monografia ...*, op. cit., s. 113.

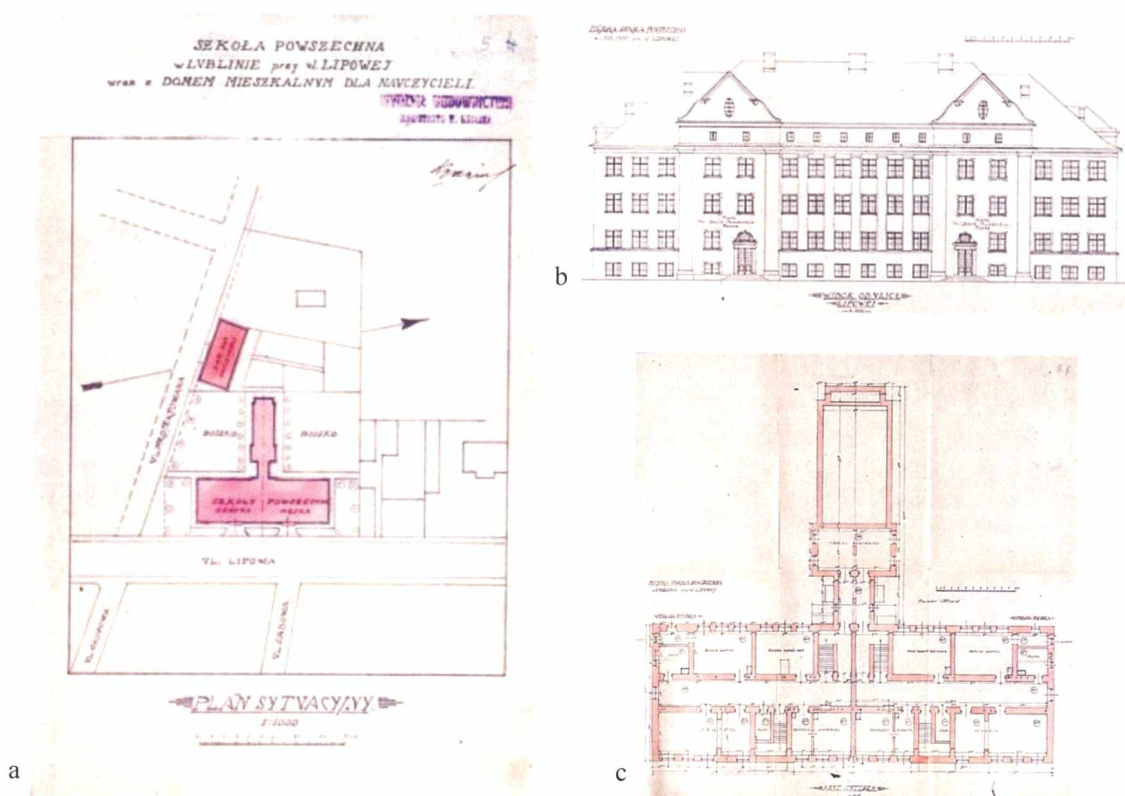
²⁵⁷ J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 31.

²⁵⁸ Ibid., s. 31.

Ryc. 68. Szkoła powszechna przy ul. Lipowej – stan obecny (fot. autor, październik 2010).

Szkoła została zaprojektowana na narożnej działce przy ulicy Lipowej i projektowanej ulicy Zgody (dziś Skłodowskiej). Była przewidziana, jako szkoła bliźniacza - męska i żeńska z salą gimnastyczną w budynku szkoły [Ryc. 69].

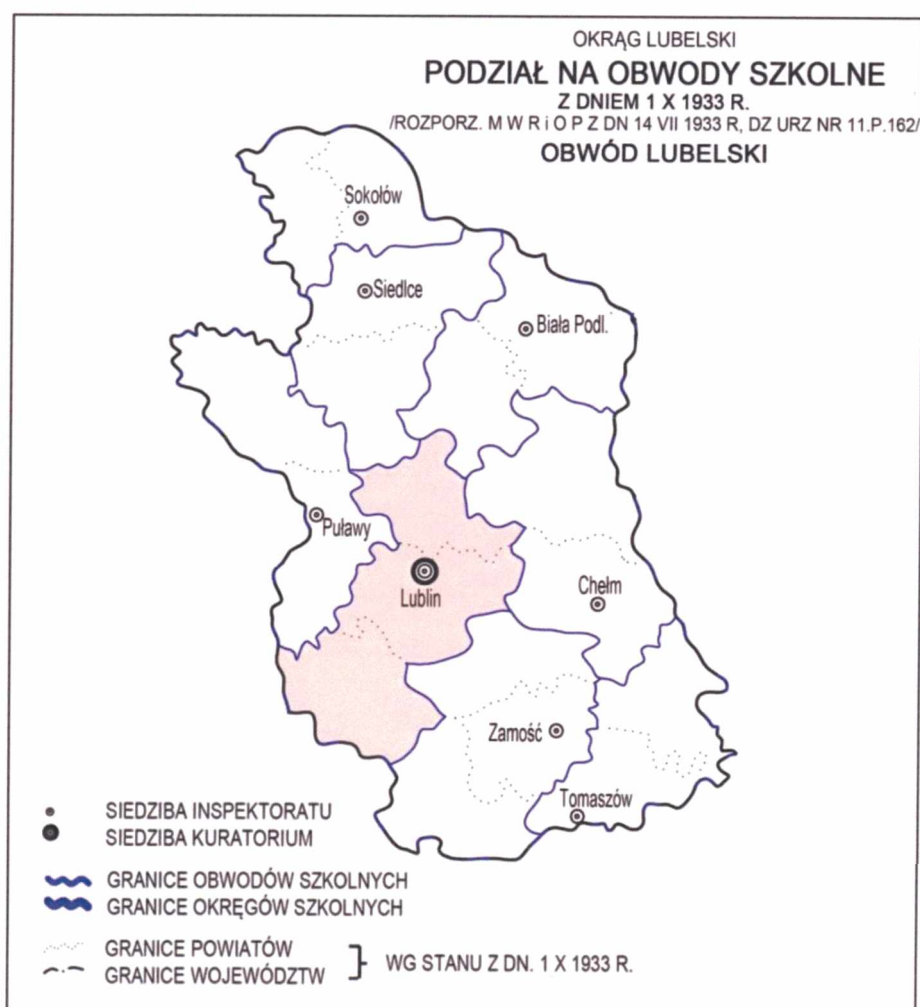
Ryc. 69. Fragment projektu szkoły powszechnej 7 – klasowej bliźniaczej w Lublinie przy ul. Lipowej, z 1930, APL, UWL, WKB, sygn. 1493, a) lokalizacja szkoły, b) elewacja frontowa, c) rzut parteru.

Budynek ustawiony był kalenicowo do ulicy Lipowej. Na działce zaplanowano dwa boiska, dla każdej ze szkół osobno. Nie było przy szkole ogrodu, natomiast planowano wznieść budynek mieszkalny dla nauczycieli, którego projekt zachował się. Do szkoły prowadziły dwa wejścia dla każdej

szkoły osobne. Były one umieszczone w fasadzie frontowej budynku. Szkoła posiadała dwadzieścia cztery sale lekcyjne, oraz dwie sale rysunkowe. Lublin w tym okresie był już częściowo skanalizowany, więc toalety znajdowały się wewnątrz budynku. Sala gimnastyczna była wspólna dla obu szkół.

4.4. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym lubelskim

Największym pod względem powierzchni (5.244 km² w 1921 roku²⁵⁹) w województwie był obwód szkolny lubelski, do którego należały trzy powiaty: lubelski, lubartowski oraz janowski. Z obwodu tego wyłączone zostało miasto Lublin, dla którego utworzono odrębny obwód szkolny Lublin – miasto. Siedziba inspektora szkolnego znajdowała się w Lublinie przy ulicy 3 Maja 6. Kuratorium od 1925 roku, kiedy to powstał okręg szkolny lubelski, ma swoją siedzibę w tym samym miejscu [Ryc. 70].

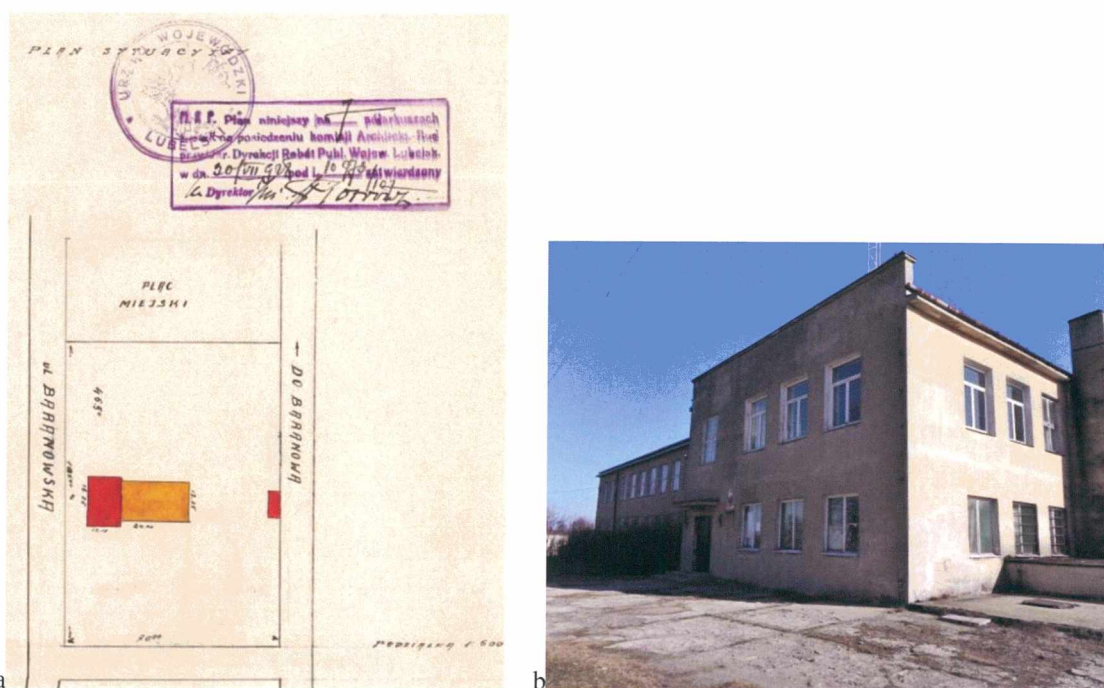

Ryc. 70. Obrys obwodu szkolnego lubelskiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).

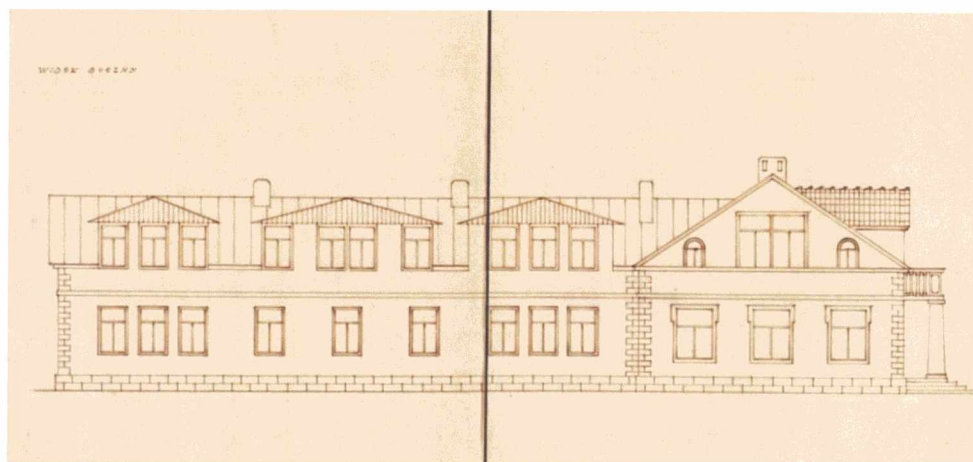
²⁵⁹ S. Krzykała, *W Polsce niepodległej...*, op. cit., s. 750.

Najmniejszym powiatem w obwodzie szkolnym lubelskim był powiat lubartowski. Miał on powierzchnię 1.370 km², a liczba ludności zamieszkująca ten teren wynosiła 96.243 w 1921 roku²⁶⁰.

W powiecie lubartowskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego powstawały szkoły o konstrukcji murowanej i drewnianej (łącznie trzydzieści budynków szkolnych). Szkół powszechnych o konstrukcji murowanej powstało dwanaście, a drewnianych więcej, bo siedemnaście. Jedna szkoła miała konstrukcję mieszaną drewniano – murowaną [Ryc. 71, 72].

Ryc. 71. a) Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 7 – klasowej w Michowie (powiat lubartowski), z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 1338, b) widok szkoły - stan obecny, za: <http://www.gminamichow.pl/web/guest/aktualnosci?id=33>, 9.11.2012.

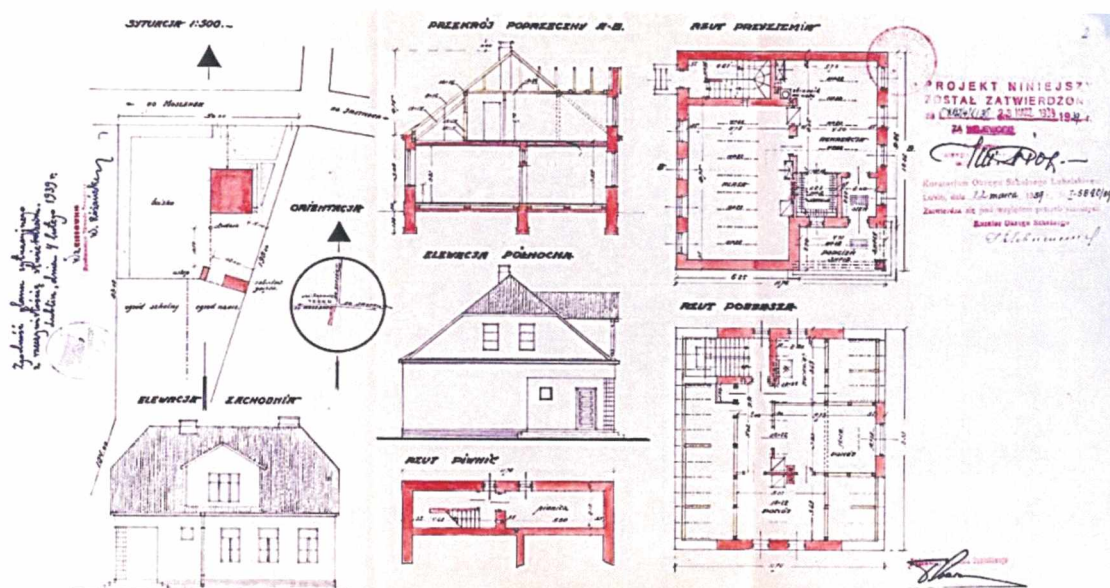
Ryc. 72. Elewacja szkoły powszechnej 7 – klasowej w Michowie (powiat lubartowski), z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 1338.

²⁶⁰ Ibid., s. 750.

Sytuacja budownictwa szkolnego w powiecie janowskim, którego powierzchnia wynosiła 1.964 km², a liczba ludności przekraczała sto trzydzieści jeden tysięcy wyglądała inaczej. Na jego terenie powstało mniej szkół powszechnych - dwadzieścia jeden, z czego trzynaście o konstrukcji murowanej, a zaledwie osiem w technikach drewnianych.

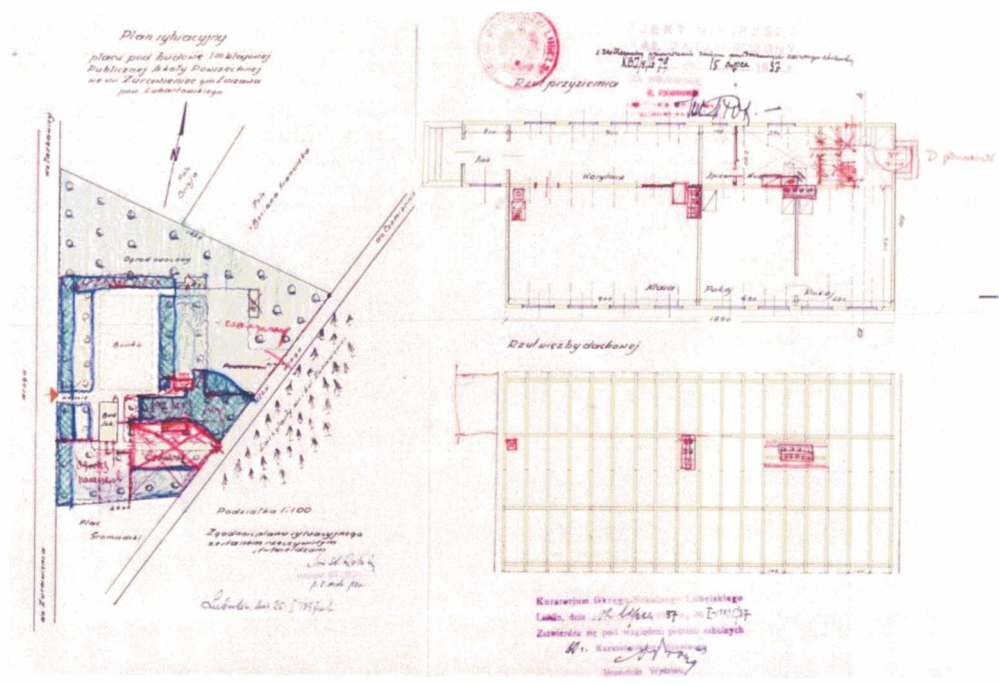
Najwięcej budynków szkół powszechnych powstało w powiecie lubelskim, który pod względem powierzchni był mniejszy od powiatu janowskiego (1.910 km²). Powstało tu w latach 1918 – 1939 aż sześćdziesiąt trzy budynki szkół powszechnych. O konstrukcji murowanej powstało znacznie więcej szkół – czterdzieści dwie, o konstrukcji drewnianej zaledwie dwadzieścia obiektów.

Szkół jednoklasowych w obwodzie szkolnym lubelskim powstało w latach 1918 - 1939 tylko pięć. W powiecie lubelskim powstały dwie szkoły jednoklasowe - jedna o konstrukcji murowanej w Sieprawicach (1939) [Ryc. 73] druga drewniana w Walentynowie (1936). Pozostałe trzy szkoły były o konstrukcji drewnianej i powstały w powiecie lubartowskim: w Żurawieńcu (1937) [Ryc. 74], w Wólce Zabłockiej (1935 – 1938) i Mieczysławce (1936 – 1938). W powiecie janowskim budynków szkolnych jednoklasowych nie stwierdzono.

Ryc. 73. Projekt szkoły powszechnej 1 – klasowej w Sieprawicach (powiat lubelski), z 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 1655.

Ciekawym przykładem szkoły jednoklasowej jest budynek we wsi Mieczysławka w powiecie lubartowskim. Oprócz oryginalnego projektu szkoły, zachował się do naszych czasów również kosztorys robót wykonywanych przy wznoszeniu szkoły wyszczególniający wszystkie wykonywane prace (murarskie, ciesielskie, stolarskie, blacharskie, szklarskie, zduńskie oraz malarskie) [Ryc. 75]. Koszt budowy tej małej szkoły miał wynosić około dwunastu tysięcy złotych.

Ryc. 74. Fragment projektu szkoły powszechnej we wsi Żurawieniec (powiat lubartowski), wg projektu S. Rokity z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 1346.

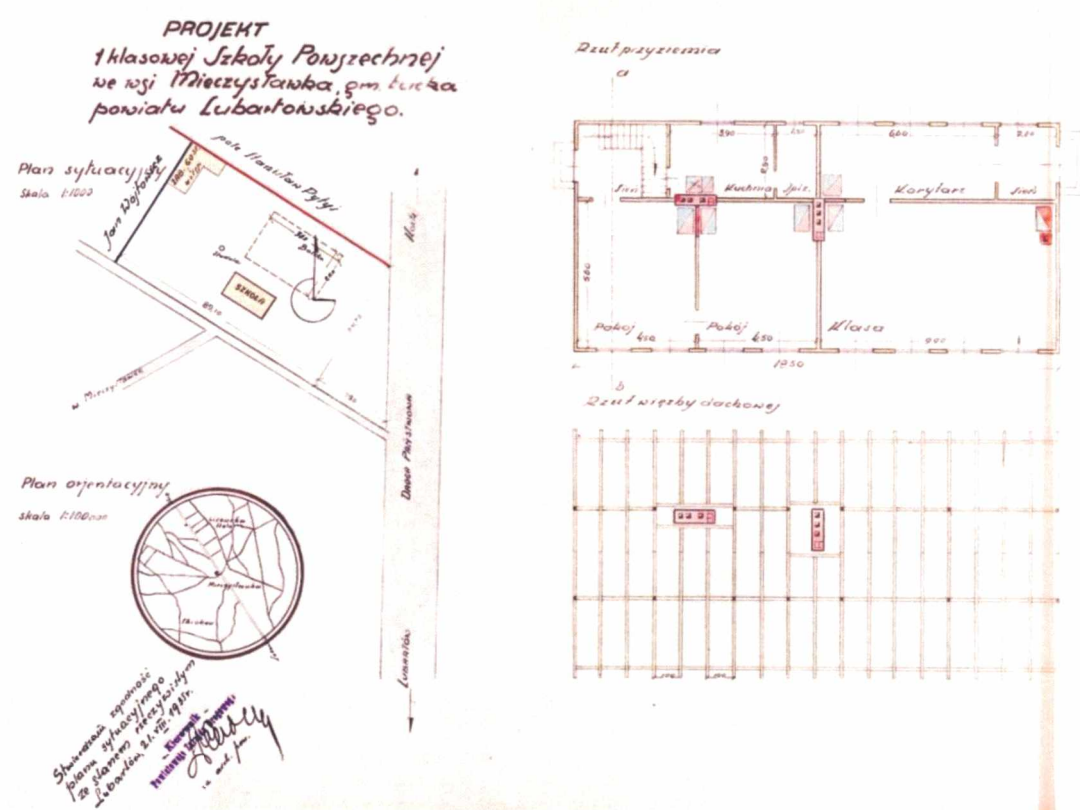
Kosztorys					
budowy 1 kl. szkoły z mieszkaniem dla nauczyciela w Mieczysławce, gm. Łaska.					
Lp.	Wykazanie robót	Jedn.	Ilość	Cena	Koszt
I. Roboty murarskie					
1.	Wykonanie fundamentu z cokołem /podmurówką/ z zaprawy wapiennej z cegły i podmurówek pod piasek	m ³	48,0	30,00	1440,00
2.	Wykonanie 2 kominów 8 str. dług. 4 otworowych z cegły na zaprawie wapiennej i z wypr. wewnętrznymi i zewnętrznymi zapr. wapi.	mb.	16,00	15,00	240,00
3.	Wyprawienie sufitów i ścian wewnętrznych zaprawą wapienną po otrockowaniu.	m ²	550,0	1,40	770,00
4.	Założenie polepy z gliny ze słomą.	"	123,00	0,20	24,60
5.	Założenie izolacji na fundamenty z podwójnej tektury, mpolo.	"	27,5	0,50	13,75
II. Roboty ciesielskie					
6.	Wykonanie ścian szew. i wewn. konstr. wędrowej z bali 5" z umieszczeniem futryn drzwiowych i okiennych.	m ³	35,00	50,00	1750,00
	robotnicza fachowa wraz z dodatkami, jak gwoździe, pakuly i t.p.	m ²	230,0	5,00	1150,00
7.	Wykonanie podłogi z desek gr. 4 cm. na lagarach o wym. 7 x 14 cm.	m ²	10,00	60,00	600,00
	desek 15" i bali 8"	m ²	160,00	1,50	240,00
8.	Wykonanie więźby dachowej z oszalowaniem krokwi pod blachą.	"	241,2	6,00	1447,20
9.	Założenie belek stropowych o wym. 20 x 24.	m ³	8,0	50,00	400,00
	drzewa robotnicza	mb.	168,00	0,3	49,20
10.	Wykonanie schody na strych 18 stropowych z własnym materiałem	trepów	18,0	5,00	90,00
III. Roboty stolarskie					
11.	Wykonanie 4 okien wraz z futrynami, podoklejkami, opaskami, skrzydełkami letnie i letnie z własnego materiału wraz z okuciem.	ust.	14,0	40,00	560,00
12.	Wykonanie 3 drzwi dwuskrzydłowych wraz z okuciem, listwami i futrynami.	"	3	40,00	120,00
13.	Wykonanie 5 drzwi dwuskrzydłowych wraz z okuciem, listwami i futrynami.	"	5	30,00	150,00
IV. Roboty blacharskie					
Do umiarkowania.					9300,75

Lp.	Wykazanie robót	Jedn.	Ilość	Cena	Koszt	Uwagi
13.	Wykonanie pokrycia dachu blachą zel. cynkową z własnego materiału	m ²	160,00	12,00	1920,00	
14.	Wykonanie rynien i rur spustowych z własnego materiału z ułożeniem.	mb.	51,00	2,00	102,00	
V. Roboty szklarskie						
15.	Zaszklić 14 okien i 2 świetlników szybel grub. 2 m/m.	m ²	67,2	5,00	336,00	
VI. Roboty malarzkie						
16.	Wykonanie 5 pisów ogryzających kafliowych z własnego materiału.	ust.	5	80,00	400,00	
17.	Wykonanie pięć kucusów	"	1	100,00	100,00	
VII. Roboty malarskie						
18.	Pomalować klejowo ściany i sufity 2 kr. nie z zaprawianiem.	Brzoza i ten			150,00	
19.	Pomalowanie na olejno otworów okiennych i drzwiowych.	ust.	11	14,00	308,00	
Razem:					12666,65	
Słownie: dwanaście tysięcy złotych 66 groszy.						

Ryc. 75. Kosztorys prac wykonanych przy budowie szkoły we wsi Mieczysławka (powiat lubartowski), S. Rokita, 1936 – 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 1339.

Polska szkoła w Mieczysławce została utworzona w 1915 roku. Początkowo zajęcia odbywały się w pomieszczeniach wynajętych. Była to szkoła jednoklasowa z jednym nauczycielem. Do tej szkoły uczęszczały

również dzieci z sąsiednich wiosek: Woli Lisowskiej oraz Wincentowa. W 1935 roku szkoła otrzymała od Zarządu Gminy Łucka grunt przy drodze z Lubartowa do Kocka pod budowę nowego budynku szkolnego. Prace budowlane trwały do 1938 roku. Szkoła była piętrowa, kryta blachą²⁶¹.

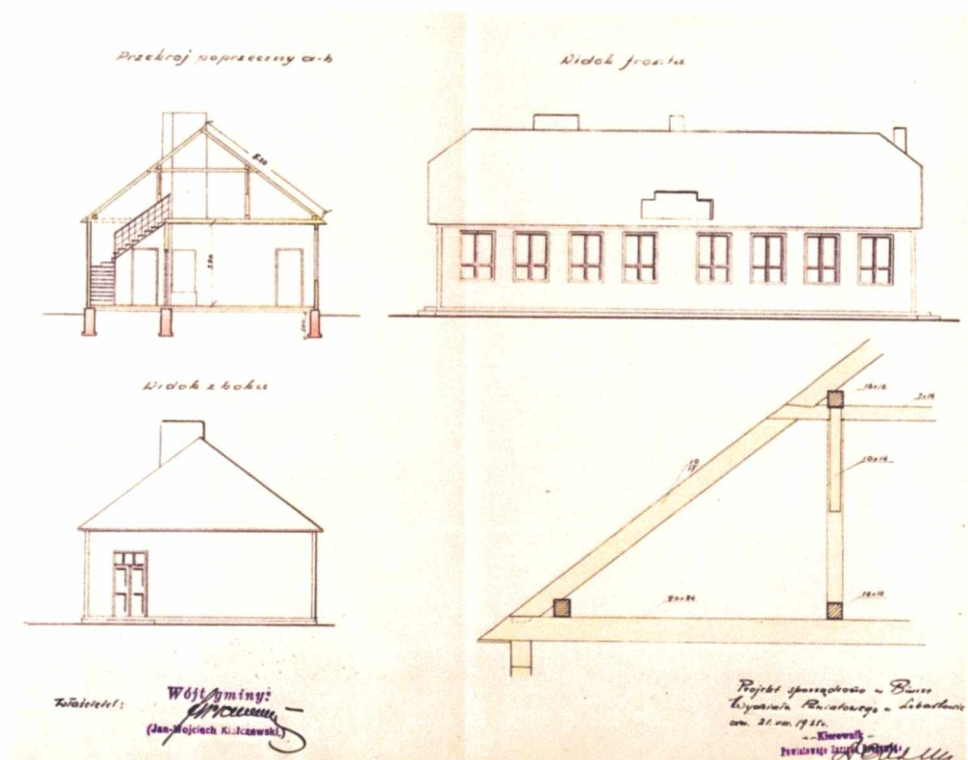
Ryc. 76. Fragment projektu szkoły powszechnej 1 – klasowej w Mieczysławce (powiat lubartowski), wg projektu S. Rokity z lat 1936 – 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 1339.

Została zaprojektowana na prostokątnej działce ściętej ukośnie od strony drogi. Budynek szkolny wraz z boiskiem znajdował się w centralnej części działki. W północno zachodnim rogu działki zaplanowano zabudowania gospodarcze. Pomiedzy szkołą a boiskiem zaprojektowano studnię. Na planie nie zaznaczono miejsca na ogrody szkolne, ani nie wyznaczono toalet [Ryc. 76].

Budynek szkolny o konstrukcji drewnianej zaprojektowano na rzucie prostokąta. Prowadziły do niego dwa wejścia umieszczone po jednym z każdej strony krótszego boku prostokąta. Wejście do pomieszczeń szkolnych znajdowało się po południowo wschodniej stronie. Prowadziło przez sieni na korytarz rekreacyjny, z którego było wejście do klasy. Drugie wejście po przeciwnej stronie prowadziło do mieszkania przeznaczonego dla nauczyciela składającego się z dwóch pokoi oraz kuchni. Z sieni poprzedzającej wejście do mieszkania prowadziła klatka

²⁶¹ Za: <http://spmieczyslawka.edupage.org/about/?>, 28.05.2010.

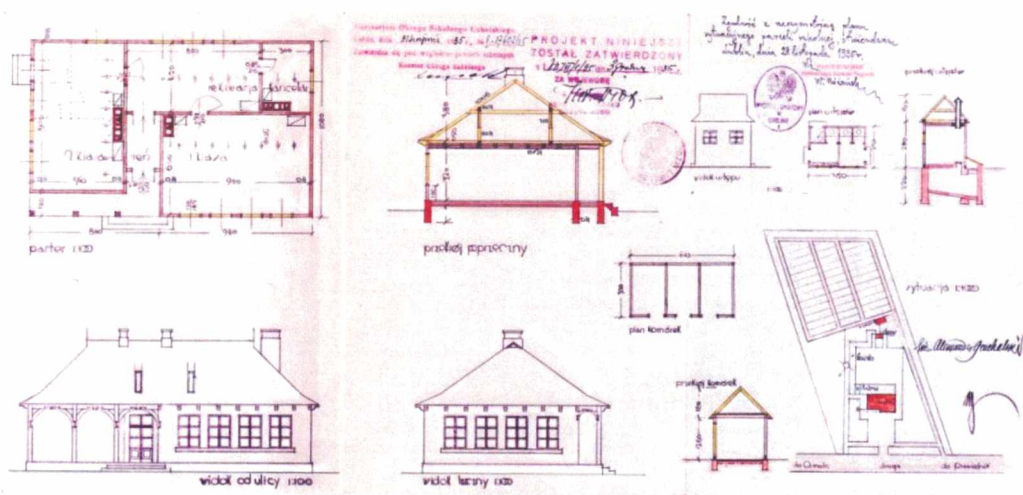
schodowa na poddasze. Elewacja frontowa była ośmioosiowa [Ryc. 77].

Ryc. 77. Fragment projektu szkoły powszechnej 1 – klasowej w Mieczysławce (powiat lubartowski), wg projektu S. Rokity z lat 1936 – 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 1339.

Szkoły jednoklasowe w większości zaprojektowane były w stylu narodowym. Tylko jedna szkoła w Walentynowie posiadała cechy charakterystyczne dla początków modernizmu.

Budynków szkolnych dwuklasowych w obwodzie szkolnym lubelskim powstało również niewiele, bo zaledwie sześć. Było to związane z prowadzoną od 1922 roku akcją komasacji szkół powszechnych najniżej zorganizowanych.

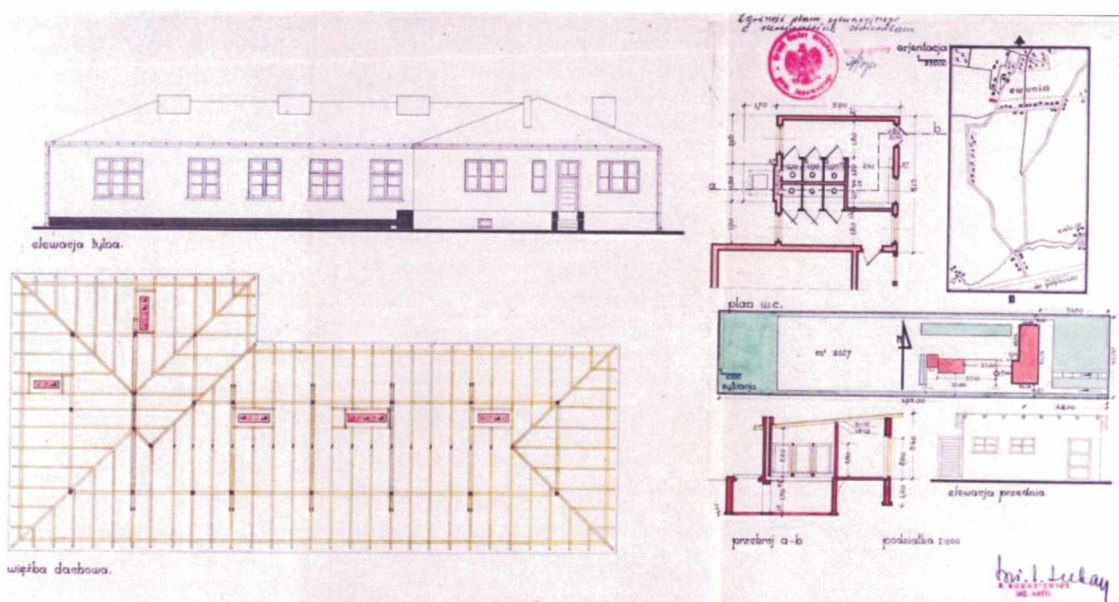

Ryc. 78. Projekt szkoły powszechnej 2 – klasowej w Żabiej Woli (powiat lubelski), wg projektu z 1935, APL, UWL, WKB, sygn. 1662.

Cztery takie szkoły powstały w powiecie lubelskim. Dwie z nich były o konstrukcji drewnianej: w Czólnach i Żabiej Woli [Ryc. 78], pozostałe były murowane: w Miłocinie i Rudniku.

W powiecie lubartowskim powstała jedna szkoła dwuklasowa, o konstrukcji drewnianej w Mejsnerzynie. Na terenie powiatu janowskiego powstała także jedna szkoła dwuklasowa w Dwuninie.

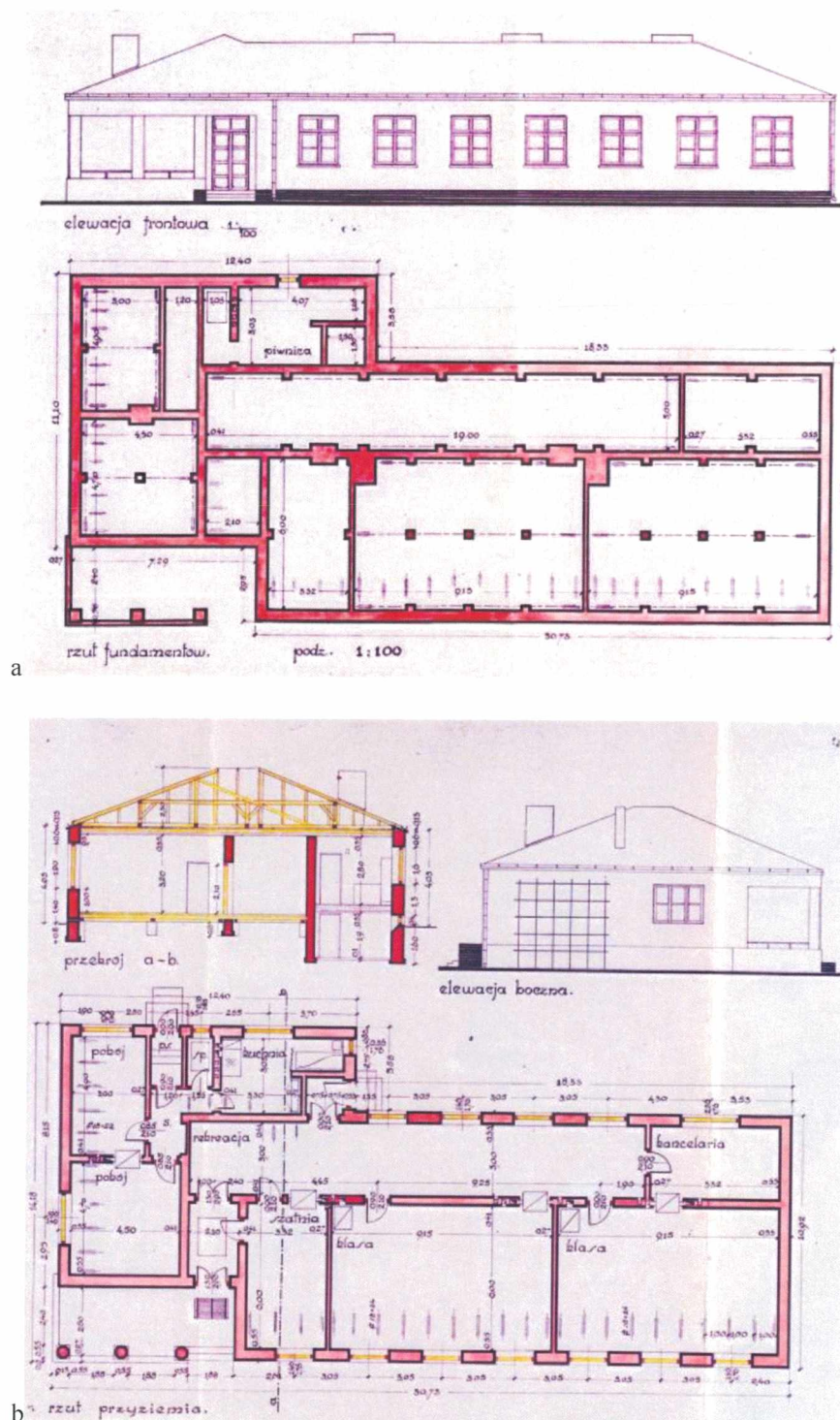
Przykładem szkoły najniżej zorganizowanej w powiecie janowskim jest dwuklasowa szkoła w Dwuninie (1938). Usytuowana została na bardzo wąskiej działce [Ryc. 79], na której oprócz budynku szkoły zaplanowano boisko, podwórze gospodarcze wraz z zapleczem sanitarnym oraz ogrody. Główne wejście do szkoły znajdowało się w podcienionym narożniku przy węższej krawędzi działki.

Ryc. 79. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Dwuninie (powiat janowski), wg projektu S. Łukasiewicza z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 1009.

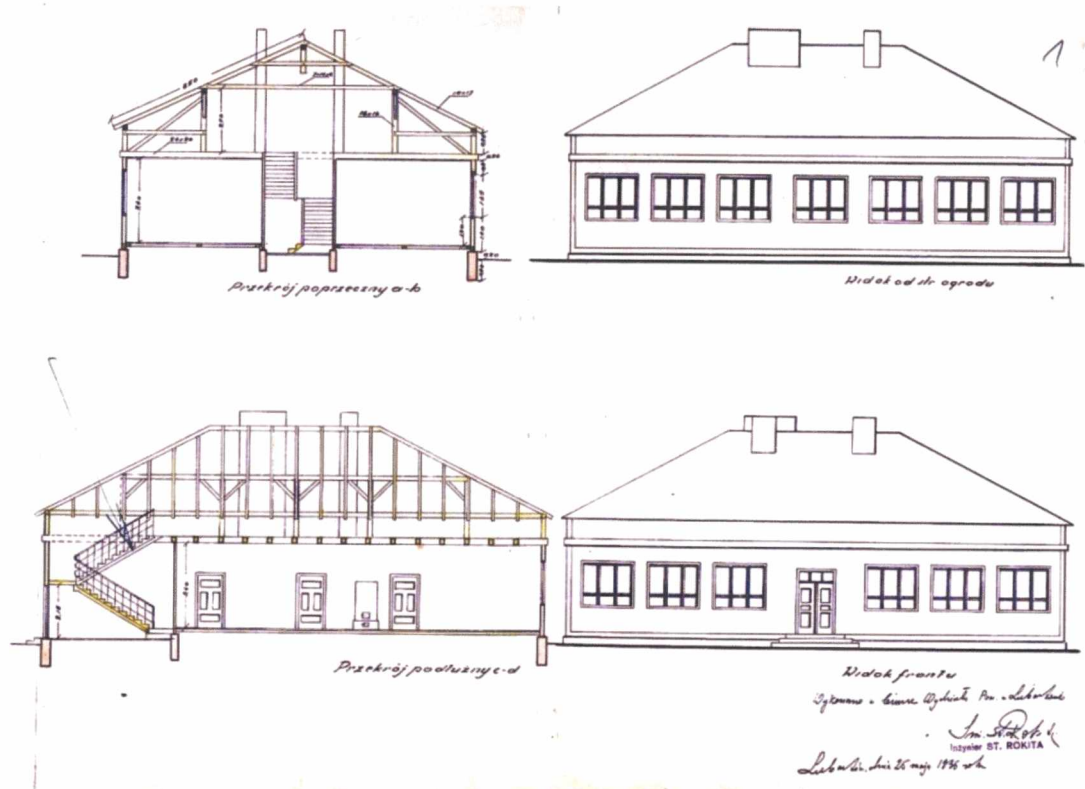
Budynek został zaplanowany na rzucie litery L. Szkoła posiadała jeden korytarz rekreacyjny zaprojektowany od strony zachodniej, do którego przylegały dwie klasy i szatnia. Krótsze ramię litery L zajmowało mieszkanie dla nauczyciela, do którego wejście znajdowało się od strony dziedzińca gospodarczego. Mieszkanie składało się z dwóch pokoi oraz kuchni i spiżarni. Budynek szkolny w części mieszkalnej był podpiwniczony (pod częścią kuchenną). Interesującym rozwiązaniem było podcienie wejściowe. Szkoła nawiązywała do form modernistycznych poprzez wypłaszczony dach, brak okapu charakterystycznego dla obiektów wcześniejszych, poprzeczny układ części okien z podziałami charakterystycznymi dla modernizmu²⁶² [Ryc. 80].

²⁶² Projekt szkoły w Dwuninie zatwierdził pod względem potrzeb szkolnych kurator okręgu szkolnego lubelskiego – Sylwester Klebanowski.

Ryc. 80. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Dwuninie (powiat janowski), wg projektu S. Łukasiewicza z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 1009, a) elewacja frontowa, rzut przyziemia, b) przekrój poprzeczny, elewacja boczna, rzut parteru.

Szkół trzyklasowych na terenie obwodu szkolnego lubelskiego także było stosunkowo mało. W okresie dwudziestolecia międzywojennego wzniesiono trzy takie obiekty. Powstały w powiecie lubartowskim. Dwie szkoły posiadały konstrukcję murowaną: w Brzeźnicy Bychawskiej (1936 - 1938), we wsi Wielkie (1937). Jedna szkoła miała konstrukcję drewnianą w Woli Skromowskiej (1936) [Ryc. 81, 82].

Ryc. 81. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 3 – klasowej w Woli Skromowskiej (powiat lubartowski), wg projektu S. Rokity z 1936, APL, UWL, WKB, sygn. 1344.

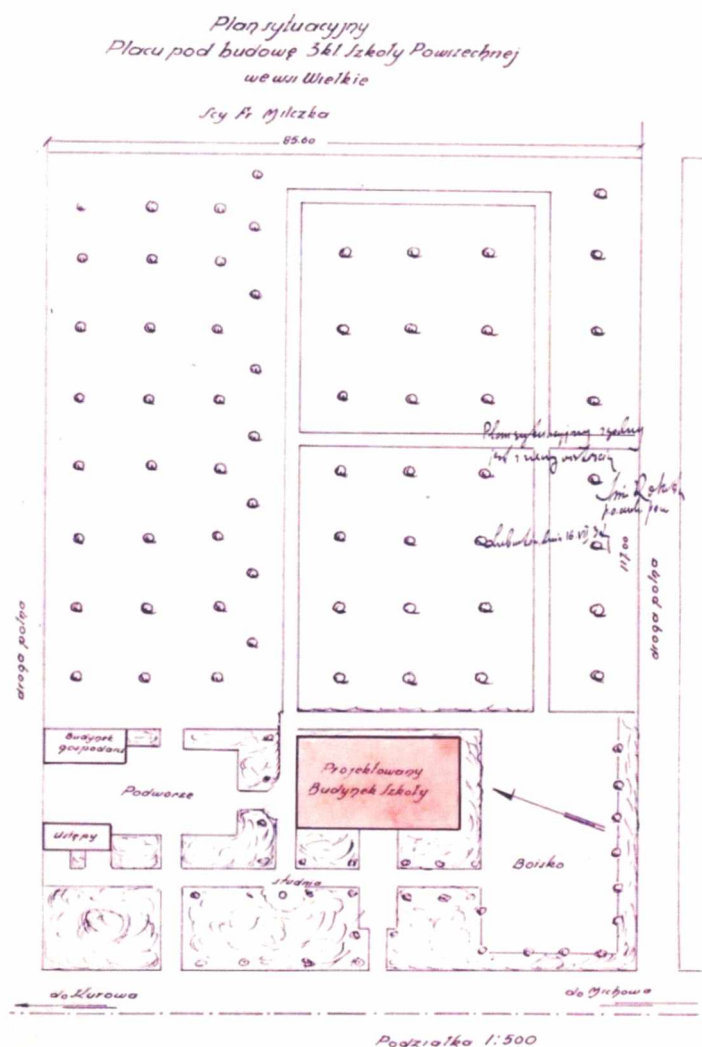
Ryc. 82. Widok szkoły w Woli Skromowskiej, za: E. Przesmycka, Lubelszczyzna. *Wielokulturowość osadnictwa, budownictwa i architektury*, Lublin 2008, s. 162.

Jednym z przykładów szkoły trzyklasowej jest szkoła w Wielkim. Szkoła powstała w 1937 roku²⁶³.

Szkoła we wsi Wielkie zaprojektowana została na rzucie prostokąta o wymiarach ok. 24 x 13 m. Była ona przykryta wysokim dachem

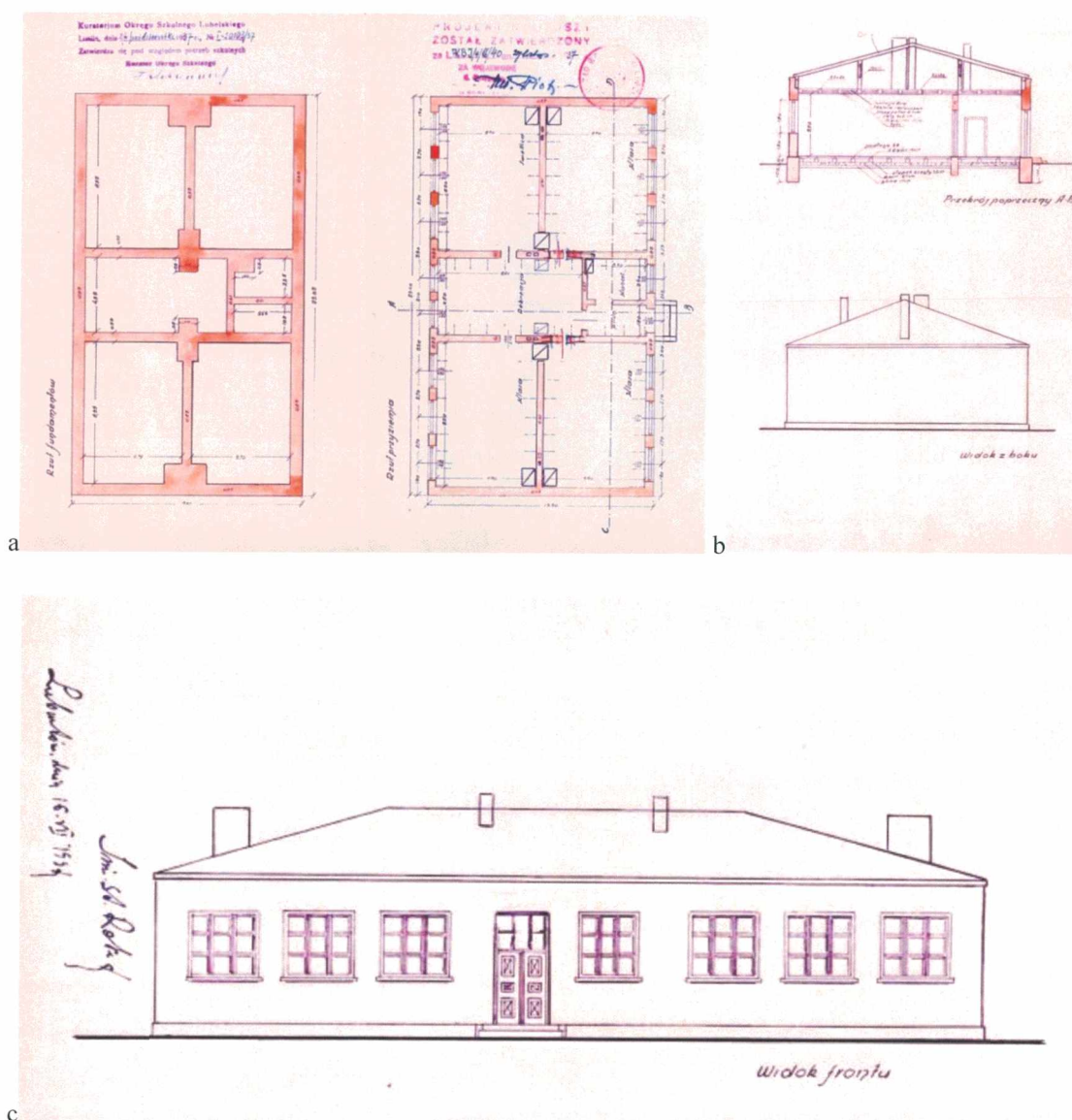
²⁶³ Zgodność planu sytuacyjnego z rzeczywistością zatwierdził inż. Stanisław Rokita. Pod względem potrzeb szkolnych zatwierdził kurator Sylwester Klebanowski.

kopertowym o konstrukcji drewnianej. Budynek formą przypominał typową zabudowę małych miasteczek. Usytuowany został kalenicowo na działce prostokątnej o wymiarach 86 x 117 m. Działka charakterystyczna była dla pomocniczych rozwiązań wzorcowych, gdzie przed frontem budynku znajdowały się tereny zieleni z główną aleją prowadzącą do szkoły. Z jednej strony budynku zaprojektowano boisko otoczone wysokimi drzewami z drugiej podwórze gospodarcze z toaletami. Cała część zajmowała 1/3 powierzchni działki [Ryc. 83].

Ryc. 83. Lokalizacja szkoły powszechnej 3 – klasowej w Wielkim (powiat lubartowski), wg projektu S. Rokity z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 1343.

Do budynku prowadziło wejście na osi centralnej. W poprzek osi głównej budynku biegł korytarz rekreacyjny. Prowadził on do trzech sal. Jedno z czterech pomieszczeń w budynku przeznaczone było na świetlicę dla młodszych dzieci. Prowadziło do niej osobne, bezpośrednie wejście umieszczone na zewnątrz budynku. W szkole w Wielkim nie przewidziano mieszkania dla nauczyciela [Ryc. 84].

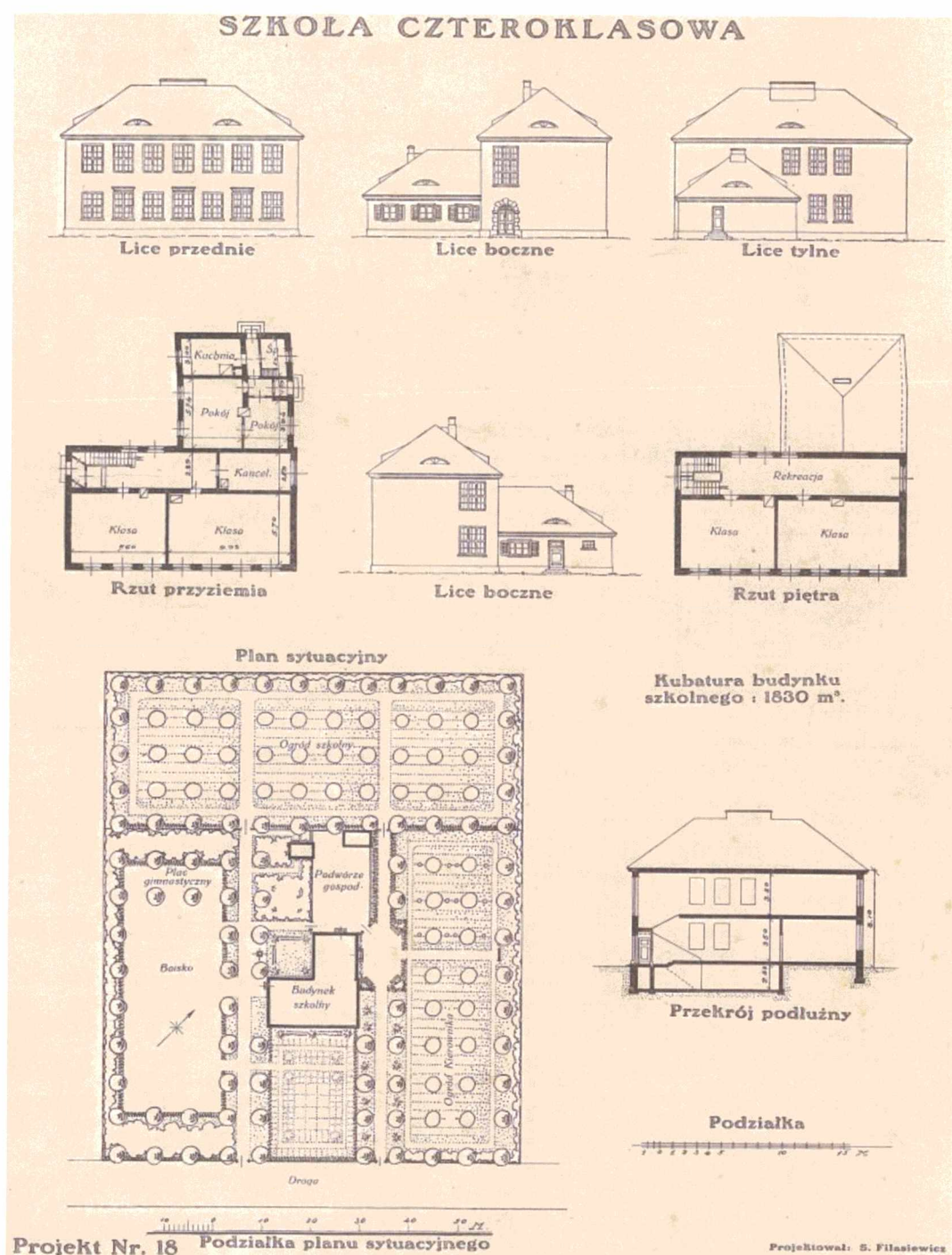
Ryc. 84. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej w Wielkim (powiat lubartowski), wg projektu S. Rokity z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 1343, a) rzuty budynku, b) przekrój poprzeczny, elewacja boczna, c) elewacja frontowa.

W lubelskim obwodzie szkolnym było sześć szkół trzyklasowych. Trzy z nich wzniesiono w stylu nawiązującym do narodowego, zaś pozostałe nawiązywały do początków modernizmu.

Szkoły czteroklasowe w obwodzie szkolnym lubelskim powstały w omawianym okresie w liczbie jedenastu. Większość szkół powstała w powiecie lubelskim. Cztery szkoły: w Brzostówce (1939), Dębicy (1936 – 1938), Jeziorzanach (1926) i Staroście (1935), zostały wzniesione w powiecie lubartowskim. Natomiast jedna, o której wiemy, powstała w Aleksandrówce, na terenie powiatu janowskiego, nie miała ona jednak własnego budynku.

Szkoły czteroklasowe powstały w drugiej połowie lat trzydziestych. Tylko jedna, która powstała najwcześniej, była wykonana w konstrukcji drewnianej - w Radawcu (1934-1935). Trzy szkoły zostały wzniesione na

podstawie wzorników ministerialnych (Bychawa - 1935, Jabłonna - 1935 wzór nr 1 oraz Krzesimów - wzór nr 18 z zeszytu I *Projekty budynków szkół powszechnych*, Warszawa 1925 [Ryc. 85]).

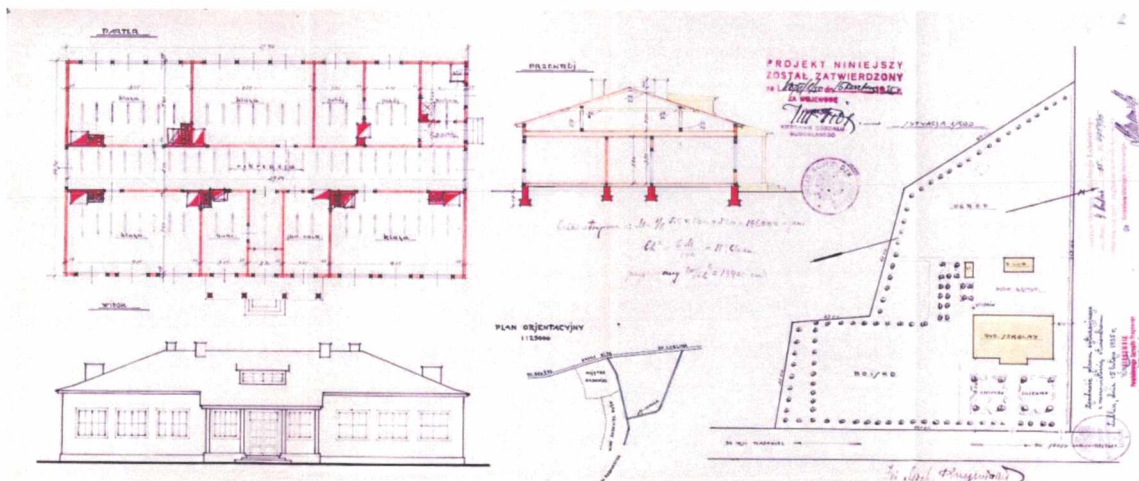

Ryc. 85. Wzór szkoły czteroklasowej nr 18 S. Filasiewicza, *Projekty budynków...*, zeszyt I, op. cit., s. 55.

Jedyna szkoła czteroklasowa drewniana, jaka została zaprojektowana w obwodzie szkolnym lubelskim powstała w Radawcu. Była to szkoła o cechach nawiązujących do modernizmu.

Szkoła została zaprojektowana na działce umieszczonej przy drodze

wiodącej do wsi Radawiec. Działka pod szkołę miała bardzo nietypowy, wielokątny kształt [Ryc. 86, 87].

Ryc. 86. Fragment projektu szkoły powszechnej 4- klasowej w Radawcu (powiat lubelski), z lat 1934 – 1935, APL, UWL, WKB, sygn. 1652.

Ryc. 87. Szkoła powszechna w Radawcu – stan obecny, za: <http://nk.pl/school/24250>, 8.08.2010.

Budynek szkoły zaprojektowano w północno wschodniej części działki. Od drogi odizolowany był ogródkami z zielenią ozdobną, pomiędzy którymi znajdowała się ścieżka wiodąca do wejścia głównego szkoły. W przedniej, południowo wschodniej części działki zaplanowano boisko otoczone wysokimi drzewami. Za budynkiem szkolnym znajdowała się część gospodarcza: podwórze, budynek gospodarczy oraz ustępy. Ogród szkolny znajdował się w części działki najbardziej oddalonej od drogi.

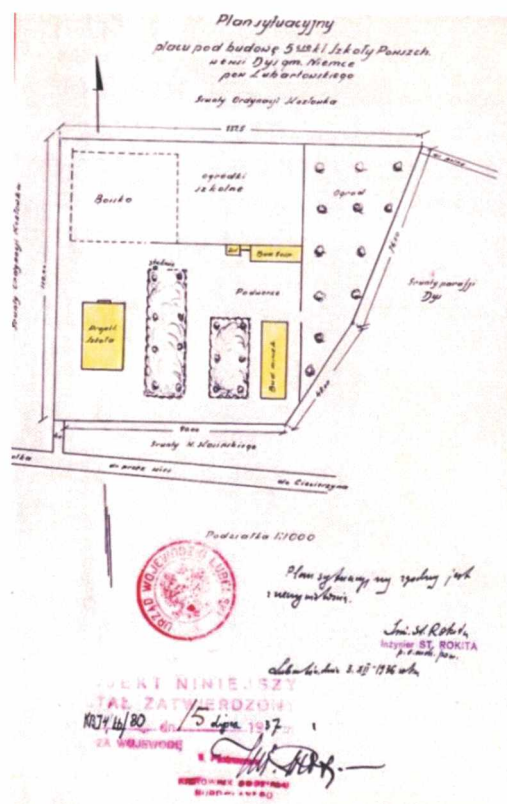
Szkoła została zaprojektowana na rzucie prostokąta, była parterowa. Wejście główne do budynku znajdowało się w centralnej części fasady zachodniej, która była dziewięcioosiowa. Wiodło do sieni, z której można było dostać się do szatni lub na korytarz rekreacyjny usytuowany wzdłuż budynku. Po obu stronach korytarza umieszczone były pomieszczenia szkolne: cztery klasy oraz pokój nauczycielski. Mieszkanie dla nauczyciela znajdowało się w północno zachodnim rogu budynku. Składało się z dwóch pokoi oraz kuchni. Miało osobne wejście i było oddzielone od pomieszczeń szkolnych. Okna mieszkania zaplanowano od

strony podwórza gospodarczego, tak aby nauczyciel mógł widzieć co dzieje się przy toaletach szkolnych. We wzornikach szkół z lat dwudziestych zalecano takie rozwiązanie.

W lubelskim obwodzie szkolnym powstało osiem szkół pięcioklasowych. Były to szkoły o konstrukcji murowanej – w Sobieszczanach (1928), Firleju (1936), Konopnicy (1934 – 1935), Świdniku Małym (1938), Godziębowie (1928), Łychowie (1928) i Studziankach (1937). Tylko jedna szkoła miała konstrukcję drewnianą – w Dysie (1937). Większość szkół pięcioklasowych powstała w latach trzydziestych.

Dwie szkoły zostały wykonane z wykorzystaniem wzornika ministerialnego: nr 76 w Łychowie i nr 65 w Godziębowie.

Przykładem szkoły pięcioklasowej jest szkoła o konstrukcji drewnianej w Dysie. Została ona usytuowana na działce o nieregularnym kształcie przy drodze prowadzącej przez wieś. Wejście na teren szkoły znajdowało się w południowo zachodnim rogu działki, z tej też strony zaplanowano budynek szkolny. W północnej części działki znajdowało się boisko szkolne oraz ogród. We wschodniej części działki zaplanowano osobny budynek mieszkalny dla nauczycieli, przepisowo oddzielony od zabudowań szkoły, a za nim budynki gospodarcze, toalety oraz podwórze. W centrum działki znajdowała się studnia zaopatrująca w wodę szkołę oraz dom nauczycielski [Ryc. 88].

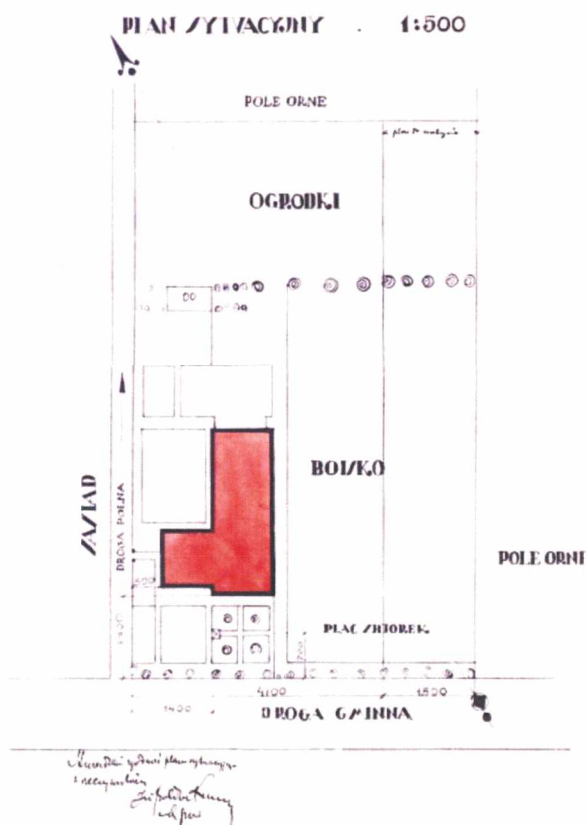
Ryc. 88. Plan sytuacyjny szkoły 5 – klasowej w Dysie (powiat lubartowski), wg projektu S. Rokity z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 1330.

Budynek szkoły zaplanowano na rzucie prostokąta. Dłuższym bokiem usytuowany na osi północ – południe. W obu krótszych bokach znajdowały się wejścia do szkoły połączone centralnie przebiegającym korytarzem rekreacyjnym. Jedno wejście (główne) znajdowało się od strony drogi, drugie wychodziło na boisko szkolne. Po obu stronach korytarza rozmieszczono symetrycznie pięć klas oraz kancelarię i pokój nauczycielski połączony z pomieszczeniem na pomoce naukowe.

W projekcie uwzględniono także budynek na mieszkanie dla nauczyciela oraz toalety.

W omawianym obwodzie powstały trzy szkoły pięcioklasowe w stylu narodowym (Łychów, Sobieszczany, Konopnica), dwie o cechach charakterystycznych dla początku modernizmu (Świdnik Mały, Firlej) oraz jedna o modernistyczna (Dys). Łącznie było osiem szkół pięcioklasowych.

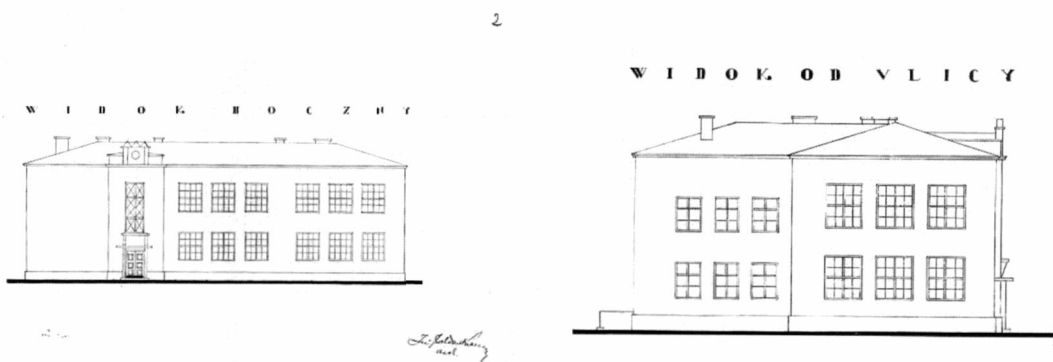
Na terenie obwodu szkolnego lubelskiego istniały trzy szkoły sześcioklasowe. Wszystkie posiadały dokumentację dotyczącą historii ich powstawania oraz zachowały się ich oryginalne projekty budowlane. Dwie z nich zostały wzniesione w powiecie lubelskim: Kielczewice (1929), Rury Jezuickie (1929), jedna powstała w powiecie lubartowskim: we wsi Łuca. Budynek szkoły w Łucy, mimo iż został zaprojektowany w 1938 roku, wzniesiono go po zakończeniu II wojny światowej.

Ryc. 89. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 6 – klasowej we wsi Rury Jezuickie (powiat lubelski), wg projektu B. Kelles – Krauzego z 1929, APL, UWL, WKB, sygn. 1654.

Przykładem szkoły sześcioklasowej jest obiekt powstały w Rurach Jezuickich zaplanowany na regularnej prostokątnej działce. Część działki znajdująca się od drogi została podzielona na dwie części. Na jednej znajdował się budynek szkolny, druga przeznaczona była na plac zabaw oraz boisko szkolne. W części najbardziej oddalonej od drogi znajdował się ogród szkolny. Plac szkolny od strony drogi obsadzony był wysokimi drzewami [Ryc. 89].

Budynek szkolny zaprojektowany był na rzucie odwróconej litry L. Wejście do budynku znajdowało się w południowo wschodniej elewacji, która była siedmioosiowa [Ryc. 90].

Ryc. 90. Elewacje szkoły powszechnej 6 – klasowej we wsi Rury Jezuickie (powiat lubelski), wg projektu B. Kelles – Krauzego z 1929, APL, UWL, WKB, sygn. 1654.

Prowadziło na klatkę schodową wiodącą na parter budynku i piętro. Na parterze zaplanowano trzy klasy. Korytarz umieszczony został po stronie północno zachodniej. Na piętrze znajdował się analogiczny układ pomieszczeń.

Krótsze ramię litery L zajmowały dwa mieszkania dla nauczycieli.

Szkoły siedmioklasowe, czyli najwyżej zorganizowane w obwodzie szkolnym lubelskim stanowiły najliczniejszą grupę obiektów. W okresie dwudziestolecia międzywojennego na tym terenie powstały aż trzydzieści trzy budynki szkół siedmioklasowych. Znaczna większość posiadała konstrukcję murowaną. Tylko pięć szkół powstało w technikach drewnianych: Michów (1928), Rozkopaczew (1937) - budynek szkolny został niewykończony przed wojną, Gościeradów (1932), Rzeczyca Ziemiańska (1938) - projekt wykonany przez M. W. R. i O. P. nr 6, zeszyt IV, Biała Ordynacka (1932).

Szkoły siedmioklasowe o konstrukcji drewnianej powstawały w powiatach janowskim i lubartowskim. Na terenie powiatu lubelskiego szkół drewnianych siedmioklasowych nie stwierdzono.

Szkoły siedmioklasowe o konstrukcji murowanej powstały dwadzieścia dwie. W powiecie lubartowskim powstało pięć takich szkół w Czemiernikach, Lubartowie (1928), we wsi Łucka, Kamionka i Wola

Sernicka. Dokumentacja historyczna nie zachowała się w przypadku szkół w Kamionce²⁶⁴ i Woli Sernickiej²⁶⁵.

Pozostałe szkoły siedmioklasowe w Łucce (1939), Czemiernikach i Lubartowie posiadają projekty budowlane. Szkoła w Czemiernikach została wzniesiona na wzór projektu ministerialnego nr 34²⁶⁶ w 1928 roku. Miała cechy stylu narodowego.

²⁶⁴ Murowany budynek szkoły 1925. Za: I. Rolska – Boruch, op. cit., s. 203.

²⁶⁵ Informacje dotyczące szkoły w Woli Sernickiej pochodzą z przekazów ustnych najstarszych mieszkańców tej wsi oraz z kroniki szkolnej prowadzonej przez ówczesnego kierownika tej szkoły Stanisława Rentflejsza. Szkoła powstała jeszcze przed powstaniem styczniowym z inicjatywy Ludwika Sagana. Była to szkoła prywatna. W okresie powstania zaprzestała swojej działalności. Po 1905 roku działała koła Polskiej Macierzy Szkolnej. Miały one pozwolenie władz carskich. W Woli Sernickiej Polską Macierz Szkolną założyła Helena Mrozowiczowa pochodząca z Lubartowa. Początkowo szkoła w Woli Sernickiej mieściła się w dawnej karczmie należącej do dziedziczki Karoliny Grabowskiej. Zajęcia trwały do lipca 1906 roku. Po tej dacie władze carskie zamknęły szkołę i zakazały uczenia dzieci i młodzieży. Rozpoczęło się tajne nauczanie. Podczas I wojny światowej władzę w Woli Sernickiej przejęli Austriacy. Szkolnictwem w tym czasie, za pozwoleniem okupanta, zajęli się Polacy. W 1916 roku powstała polska szkoła. Podzielono ją na dwa oddziały. Część dzieci uczyła się nadal w dawnej karczmie pod okiem Antoniny Kamińskiej (35 dzieci podzielonych na 3 klasy), druga część we wschodnim rejonie wsi, pobierała nauki w wynajętym lokalu od Karoliny Wysokowej. W oddziale wschodnim uczyło się około 50 dzieci, a ich nauczycielką była Wawrykiewiczówna. Wraz z odzyskaniem niepodległości wzrosła liczba dzieci pobierających naukę. W części zachodniej do 70 we wschodniej do 110 uczniów. W roku szkolnym 1924/25 szkoła w Woli Sernickiej została przemianowana na czteroklasową. Było czterech nauczycieli: Bolesław Iwanek, Józef Maj, Stanisław Rentflejsz i Wiktoria Ziębina. W roku szkolnym 1926/27 władze podwyższyły stopień organizacyjny szkoły do sześcioklasowej oraz zmieniły kadrę nauczycielską. 21 października 1928 roku oddano do użytku nowy budynek szkolny, zbudowany przy pomocy władz oraz z udziałem ogromnego zaangażowania miejscowej ludności. Szkoła uzyskała stopień siedmioklasowy. Kierownikiem szkoły w tym czasie był wspomniany wyżej Stanisław Rentflejsz. Do szkoły uczęszczało już 300 uczniów. Budynek szkolny został wybudowany za łączną kwotę 78. 443 złotych. W budynku tym nie było ani wodociągu ani kanalizacji. W 1932 roku kierownikiem szkoły został Stanisław Olszewski i pozostał nim do wybuchu wojny. W okresie II wojny światowej dzieci nie korzystały ze szkoły. Stacjonowały w niej wojska niemieckiego okupanta, a potem oddziały polskie. Po wojnie budynek wyremontowano i dzieci ponownie rozpoczęły w nim naukę. Za: H. i Z. Walczakowie, *Z dziejów Woli Sernickiej*, [w:] *Lubartów i Ziemia Lubartowska*, Lubartów 2006, s. 86 - 88.

²⁶⁶ W Czemiernikach szkoła istniała już w XVI wieku. Była to szkoła parafialna. W 1836 roku powstała „Szkoła Elementarna Rządowa łącznie Żeńska i Męska katolicka”. Do 1928 roku zajęcia szkolne odbywały się w drewnianym budynku wybudowanym w 1895 roku. W roku szkolnym 1919/1920 szkoła miała status siedmioklasowej. Szkoła posiadała własny budynek drewniany, był on jednak zbyt mały w stosunku do potrzeb wsi. W początkach 1922 roku postanowiono zbudować nowy budynek szkolny. Inicjatorami budowy byli: Stefan Czerwiński przewodniczący doboru Szkolnego Gminy Czemierniki i Władysław Lizis – kierownik szkoły. Rada Gminna wydała pozwolenie na budowę. Początkowo planowano parterowy budynek drewniany przy ulicy Parczewskiej. Gmina wygospodarowała na ten cel 5 milionów marek polskich, a drugą połowę Czemierniki otrzymały od Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Plan tej szkoły nie został jednak zatwierdzony ze względu na nieprawidłową lokalizację działki. Władze poleciły, aby szkoła powstała na placu miejskim obok Urzędu Gminy. Taka lokalizacja nie odpowiadała mieszkańcom Czemiernik. W listopadzie 1926 roku zapadła decyzja o budowie szkoły na placu miejskim. W 1927 roku zmieniono plany i w miejsce szkoły drewnianej zaplanowano murowaną, większą niż pierwotnie zamierzano. Po zmianach planów plac miejski okazał się nieodpowiedni. Starosta lubartowski Krauze wybrał działkę za cmentarzem i polecił ją nabyć, jako odpowiednią pod budowę szkoły. Kamień węgielny pod nową szkołę poświęcono 15 sierpnia 1927 roku. Budowa szkoły trwała kilka miesięcy. W 1928 roku wykańczano budynek wewnątrz. Koszt budowy szkoły wyniósł 105 569 złotych i 29 groszy. Nowy gmach szkolny był dwupiętrowy. Na parterze znajdowały się cztery klasy oraz kancelaria szkolna. Na pierwszym piętrze też zaplanowano cztery sale lekcyjne oraz pokój nauczycielski. Na drugim piętrze były dwie klasy oraz cztery pomieszczenia na pomoce naukowe. W

Szkolnictwo w powiecie lubartowskim w XIX i na początku XX wieku miało niski poziom. Powszechnym zjawiskiem był analfabetyzm, gdyż niewielki procent dzieci w wieku szkolnym uczęszczał do szkół elementarnych. Dodatkową przyczyną takiego stanu rzeczy była polityka caratu, któremu nie zależało na kształceniu polskich obywateli²⁶⁷. W okresie zaborów w Lubartowie istniała tylko jedna szkoła elementarna. Po 1905 roku otworzono czteroklasowe progimnazjum. Wówczas Lubartów był już miastem powiatowym. W roku szkolnym 1849/50 w powiecie lubartowskim na 164 uczniów, szkołę elementarną ukończyło zaledwie 11 uczniów²⁶⁸.

Pierwsza szkoła powstała w Lubartowie w czasie zaborów w 1819 roku. Szkoła ta funkcjonowała przez cały wiek XIX, a już w początkach XX wieku stała się placówką dwuklasową z podziałem na klasę żeńską i męską. W okresie II RP istniały w Lubartowie dwie szkoły powszechne.

Do I wojny światowej działała w Lubartowie elementarna szkoła rosyjska. W sierpniu 1915 roku Lubelszczyzna została zajęta przez wojska austro - węgierskie, które okupowały dawny zabór rosyjski. Zaczęła rozwijać się oświata. Austriacy podnieśli poziom nauczania, a szkoła lubartowska stała się czteroklasową Szkołą Miejską. Pracowali w niej Henryk Czerwiński, Helena Dziedzic, Ludwika Piekarz, Leonard Kisiel i Natalia Kochańska.

W 1917 roku szkołę przejął rząd polski. Uczęszczało wówczas do niej 460 dzieci. Rok później kierownictwo pedagogiczne powierzono Helenie Dudzic, a sprawami finansowymi zajmował się Henryk Czerwiński. W tym też roku szkołę podzielono na dwie dwuklasowe: męską i żeńską. W 1919 roku w szkole pracowało już 9 nauczycieli. Stworzono siedmioklasową szkołę żeńską i rozwojową szkołę męską²⁶⁹.

W obliczu wciąż powiększającej się liczby dzieci w wieku szkolnym zaistniała potrzeba budowy nowego budynku szkolnego. W lipcu 1920 roku Rada Miasta zwróciła się z prośbą do Ministra Oświaty o wsparcie finansowe na ten cel. Spotkała się jednak z odmową. Podobnie stało się też w październiku 1921 roku. Powstał pomysł utworzenia nowej szkoły na peryferiach Lubartowa na Jacku – Jadwinowie w budynkach dawnej ochronki prowadzonej przez siostry felicjanki. Wcześniej w

gminie Czemierniki było siedem szkół powszechnych. Znajdowały się one w Czemiernikach, Belczacu, Dębicy, Tarkawicy, Jeleniu, Skokach, Stoczku. Najwyższy stopień organizacyjny miała szkoła w Czemiernikach, pozostałe były jedno lub dwu klasowe. Kierownikami w szkole w Czemiernikach byli: Władysław Lizis do 1934 roku, Ludwik Czugała do 1936, Władysław Rzańnicki do 1940. Za: B. Kulbicka, *Dzieje szkolnictwa w Czemiernikach*, [w:] *Czemierniki. Ziemia czemiernicka. Ludzie. Wydarzenia. Pamiątki*, Czemierniki 2009, s. 203 - 211.

²⁶⁷ J. Lulek, *Materiały do historii szkolnictwa w powiecie Lubartowskim 1831 – 1863*, [W:] *Lubartów i ziemia Lubartowska*, Lublin 1964, s. 125.

²⁶⁸ Ibid., s. 127.

²⁶⁹ E. Sędzimir, *Lubartowska szkoła powszechna w czasach II Rzeczypospolitej*, [w:] *Lubartów i ziemia lubartowska*, Lubartów 2010, s. 112.

ochronie działała prywatna szkoła dwuklasowa. Plany te jednak odrzucono.

Dopiero w marcu 1929 roku rozpoczęto budowę nowej szkoły. W 1930 roku oddano do użytku 13 sal lekcyjnych oraz szatnię, kancelarię i dwa gabinety – przyrodniczy i pomocniczy. W roku następnym oddano trzy kolejne sale oraz wykończono korytarze i klatkę schodową. Kryzys ekonomiczny spowolnił tempo prac, wciąż pozostało do wykończenia 10 sal. Prace przy budowie szkoły trwały do 1936 roku²⁷⁰.

Na przełomie 1930/31 dwie szkoły podstawowe w Lubartowie wprowadziły się do nowego gmachu przy ulicy Kamionkowskiej. Południowa strona szkoły nie była jeszcze wykończona. „Klasy były duże, jasne. Nie było sali gimnastycznej, więc postanowiono nie ropiczyć części podłogi. Korytarz na II piętrze miał wyszorowaną podłogę i tam odbywały się lekcje wychowania fizycznego”²⁷¹.

Do 1933 roku szkoła męska i żeńska funkcjonowały we wznoszącym się budynku przy ulicy Kamionkowskiej 3. W 1933 roku podzielono szkoły na Szkołę Powszechną nr 1 i Szkołę Powszechną nr 2²⁷².

Szkoły siedmioklasowe w powiecie lubelskim powstały w liczbie trzynastu. Większość szkół siedmioklasowych w powiecie lubelskim powstała w stylu narodowym: w Głusku (1926), Milejowie (1928-1929)²⁷³, Puchaczowie (1927-1928)²⁷⁴, w Wólce (1928)²⁷⁵ i Biskupicach (1929)[Ryc. 91]. Trzy szkoły miały cechy charakterystyczne dla okresu modernizmu: Ostrówek (1929-1930), Wojciechów (1938), Jastków (1929) [Ryc. 92]. Dwie szkoły posiadały cechy stylowe swoiste dla początków modernizmu i jedna miała dekorację eklektyczną.

W powiecie janowskim szkół siedmioklasowych powstało dziewięć: w Chrzanowie (1935)²⁷⁶, Dzierzkowicach (1934), Janowie (1923)²⁷⁷, Kraśniku (1938-1939), Krzemieniu (1937), Księżomierzu, Ostrowie

²⁷⁰ Ibid., s. 117.

²⁷¹ I. Skawińska - Maj, *Mój Lubartów*, [w:] *Lubartów i ziemia lubartowska*, Lubartów 1993, s. 185.

²⁷² E. Sędzimir, op. cit., s. 112.

²⁷³ Szkoła wzniesiona według wzornika nr 90, zeszyt II, s. 64-65, architekt F. Kummant.

²⁷⁴ Szkoła wzniesiona według wzornika nr 35, zeszyt II, s. 86-87, architekt T. Majewski; Projekt szkoły powszechnej w Puchaczowie został zatwierdzony w 1927 roku. Przewidywał on wzniesienie drewnianego budynku siedmioklasowego przy ulicy Koziej. Parter szkoły z wejściem w fasadzie frontowej miały zajmować sale lekcyjne, położone po obu stronach obszernego korytarza. Z tyłu budynku znajdowało się drugie wejście prowadzące do osobnego mieszkania dla nauczyciela. Składało się ono z czterech pomieszczeń: sypialni, pokoju stołowego, kuchni oraz sieni. Na poddaszu zaplanowano mieszkanie dla kierownika szkoły. Na piętro prowadziły schody z sieni głównej szkoły. Oprócz budynku szkoły zaprojektowano również jej otoczenie. Wydzielono miejsce na boisko oraz sad, a cały teren szkoły miał być według planów obsadzony wysokimi drzewami. Za: E. Przesmycka, E. Rzączyńska, *Architektura szkół okresu międzywojennego na Lubelszczyźnie*, [w:] *TEKA Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych*, Tom IV B, Lublin 2008, s. 243 - 244.

²⁷⁵ Szkoła wzniesiona według wzornika nr 83, zeszyt II, s. 50-51, architekt A. Raniecki.

²⁷⁶ Szkoła wzniesiona według wzornika ministerialnego, nr wzoru 43.

²⁷⁷ Szkoła wzniesiona według wzornika M.W.R. i O.P. nr 39, który powstał w 1925 roku, zeszyt I, s. 92-93, architekt Marian Kontkiewicz.

(1928), Wilkołazie (1938-1939), Zakrzówku (1934).

Ryc. 91. Szkoła powszechna w Biskupicach – stan obecny, za:
<http://www.panoramio.com/photo/64138152>, 7.08.2011.

Ryc. 92. Szkoła powszechna 7 – klasowa w Jastkowie, projektu B. Kelles – Krauzego (fot. autor, październik 2009) – stan obecny.

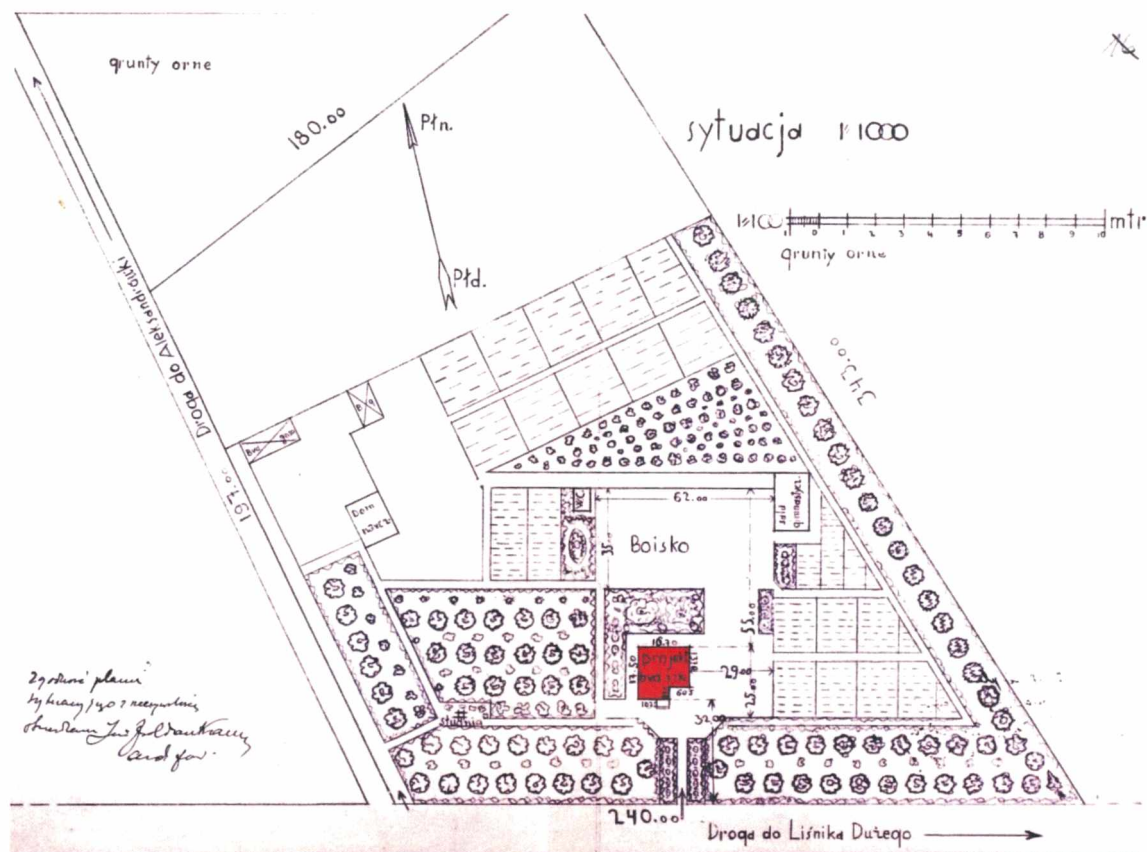
Ciekawym przykładem szkoły siedmioklasowej jest szkoła siedmioklasowa w Księżomierzu. Projekt szkoły powstał w 1930 roku.

Szkoła w Księżomierzu istniała już na początku XIX wieku. Miała własny murowany budynek z mieszkaniem dla nauczyciela²⁷⁸.

W dwudziestoleciu międzywojennym wykorzystywano, ze względu

²⁷⁸ Po I wojnie światowej w Księżomierzu pracowali, jako nauczyciele: Wiącek, Franciszek Bąk, Józef Mich, Maria Biernat, Franciszek Majerowski, Eugeniusz Całyniuk, Janina Zając, Józef Bąk i Jan Zając.

na dużą liczbę dzieci, w Księżomierzu wiele budynków na cele szkolne. Pod koniec lat trzydziestych zdecydowano się na budowę nowego gmachu szkoły. Został on ukończony przed wybuchem wojny tylko w stanie surowym. Przez cały okres międzywojenny była to szkoła siedmioklasowa.

Ryc. 93. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 7 – klasowej w Księżomierzu (powiat janowski), z 1930, APL, UWL, WKB, sygn. 1014.

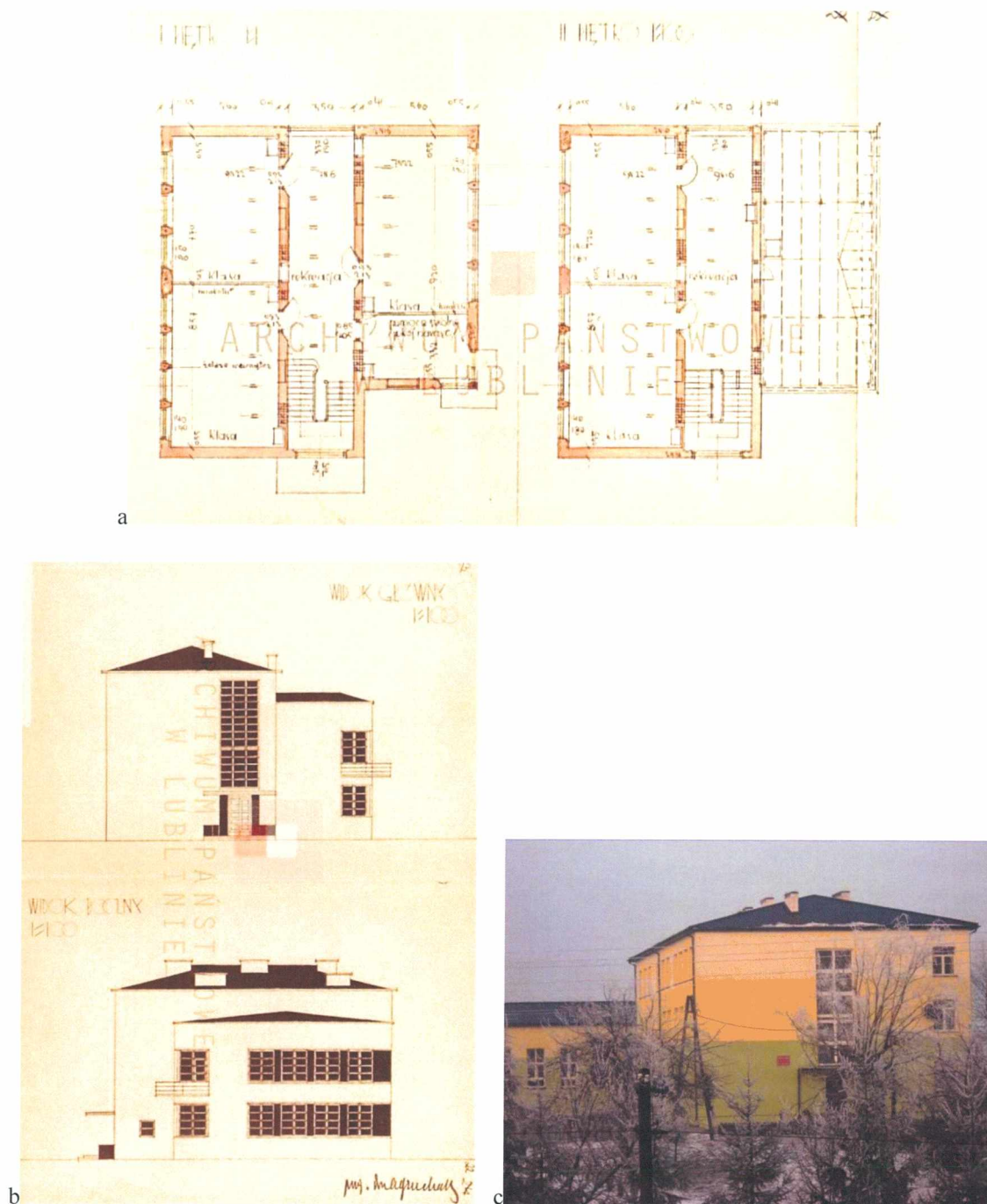
Po wojnie korzystano z nowej szkoły, została ona zmodernizowana, powiększona oraz dobudowano salę gimnastyczną²⁷⁹.

W obwodzie lubelskim niewiele jest szkół o typowych formach modernistycznych. Jednym z przykładów jest projekt Aleksandra Gruchalskiego szkoły w Księżomierzu. Szkoła zaprojektowana została, jako siedmioklasowa o trzech kondygnacjach. Usytuowano ją na działce w kształcie trapezu [Ryc. 93]. Budynek posiadał zwarty plan składający się z dwóch prostokątów równoległych o różnych wymiarach. Większy prostokąt zawiera w sobie szeroki korytarz rekreacyjny i po dwie klasy na każdej kondygnacji. Prostokąt mniejszy obejmuje klasę i część administracyjną i jest podstawą niższej części budynku. Przez takie rozwiązanie bryła budynku staje się typową dla kubistycznych rozwiązań modernistycznych.

Dodatkowo zaprojektowano przeszkloną klatkę schodową

²⁷⁹ Za: <http://zksieziemierz.szkolnastrona.pl/index.php?p=m&idg=zt,39,124>, 28.05.2012.

prowadzącą przez trzy kondygnacje oraz horyzontalnie umieszczonych pasów okien klas nadaje całości efektowny kubistyczny wyraz [Ryc. 94].

Ryc. 94. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 7 – klasowej w Księżomierzu (powiat janowski), z 1930, APL, UWL, WKB, sygn. 1014, a) rzuty budynku, b) elewacje, c) widok szkoły – stan obecny, za: <http://nk.pl/school/23913>, 09.11.2012.

Narożnik wystającego prostokąta zaakcentowano przylegającym balkonem. Przykrycie obu brył budynku zaprojektowano, jako stropodach dwudzielny i wentylowany. Konstrukcja budynku jest murowana.

Zestawienie szkół powszechnych w obwodzie szkolnym lubelskim przedstawia tabela 5.

Tabela 5. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym lubelskim powstałe w latach 1918 – 1939

L.p.	Powiat	Miejscowość	Typ szkoły	Rok	Autor projektu	Konstrukcja, technologia	Architektura szkoły, cechy stylowe
1.	lubartowski	Mieczysławka	1 - klasowe	1936 - 1938	Inż. arch. S. Rokita	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem dla nauczyciela. Budynek utrzymany w stylu narodowym.
2.		Wólka Zabłocka		1935 - 1938	Inż. arch. S. Rokita	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem. Budynek utrzymany w stylu narodowym.
3.		Żurawieniec		1937	Inż. arch. S. Rokita	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem. Budynek utrzymany w stylu narodowym.
4.	lubelski	Sieprawice		1939	Projektant nieznan	Murowana	Szkoła parterowa z kancelarią i mieszkaniem na poddaszu. Budynek utrzymany w stylu narodowym.
5.		Walentynów		1936	Inż. arch., M. Krzy... (?)	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem dla nauczyciela i kancelarią. Budynek utrzymany w stylu nawiązującym do początków modernizmu.
6.	janowski	Dwunin	2 - klasowe	1938	Inż. arch. S. Łukasiewicz	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna, podpiwniczona z szatnią, kancelarią i mieszkaniem zaplanowanym na parterze. Budynek utrzymany w stylu nawiązującym do początków modernizmu.
7.	lubartowski	Mejznerzyn		1935	Inż. arch. S. Rokita	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią. Utrzymana w stylu modernistycznym.
8.	lubelski	Miłocin		Brak danych	K. Ruciński	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem przeznaczonym na mieszkanie. Utrzymana w stylu narodowym, wzniesiona wg wzoru nr 60, zamieszczonego w zeszycie II.

9.		Rudnik		1929	Inż. arch. B. Kelles - Krauze	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem przeznaczonym na mieszkanie. Początek modernizmu.
10.		Czółna		Brak danych	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa, podpiwniczona z poddaszem mieszkalnym. W stylu narodowym.
11.		Żabia Wola		1935	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią. Utrzymana w stylu narodowym.
12.	lubartowski	Brzeźnica Bychawska	3 - klasowe	1936 - 1938	Inż. arch. S. Rokita	Murowana	Szkoła parterowa z kancelarią. Początek modernizmu.
13.		Wielkie		1937	Inż. arch. S. Rokita	Murowana	Szkoła parterowa z kancelarią i świetlicą. Początek modernizmu.
14.		Wola Skromowska		1936	Inż. arch. S. Rokita	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią. Utrzymana w stylu narodowym.
15.	lubartowski	Brzostówka	4 - klasowe	1939	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią i pomieszczeniem na pomocę naukowe. W stylu narodowym.
16.		Staroścín		1935	Projektant nieznany	Murowana, z pustaków alfa	Szkoła parterowa z kancelarią i szatnią. Utrzymana w stylu modernistycznym.
17.		Dębica		1936 - 1938	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu narodowy.
18.		Jeziorzany		1926	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
19.	lubelski	Bychawa	4 - klasowe	1935	Inż. arch. B. Kelles - Krauze	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą robót ręcznych, natryskami, garderobą, kancelarią i mieszkaniem na parterze. W stylu narodowym wg wzoru nr 1.
20.		Jabłonna		1935	Tech. Bud. Różański	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą robót ręcznych, natryskami, garderobą, kancelarią i mieszkaniem na parterze. Utrzymana w stylu narodowym wg wzoru nr 1.

21.		Krzesimów		1935 - 1936	Inż. arch. S. Filasiewicz	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem dla nauczyciela na parterze. Utrzymana w stylu narodowym wg wzoru nr 18, zamieszczonego w zeszycie I.
22.		Ożarów		1935	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią, pokojem nauczycielskim i pomieszczeniem na pomoce naukowe oraz wydzielonym segmentem na mieszkanie dla nauczyciela. Utrzymana w stylu modernistycznym.
23.		Płuszwice		1935	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana,	Szkoła dwukondygnacyjna z wydzielonym segmentem na mieszkanie dla nauczyciela. Początek modernizmu.
24.		Zdrapy		1920	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
25.		Radawiec		1934 - 1935	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią i pokojem nauczycielskim oraz mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
26.		Łychów		1928	Inż. arch. B. Kunstetter	Murowana	Szkoła piętrowa z mieszkaniem dla nauczyciela. Utrzymana w stylu narodowym wykonana wg wzoru nr 76, zamieszczonego w zeszycie II.
27.	janowski	Studzianki		1937	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatnią i świetlicą oraz mieszkaniem na parterze. Utrzymana w stylu modernistycznym.
28.	lubartowski	Godziębów		1928	Inż. arch. W. Piasecki	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią. W stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 65, zamieszczonego w zeszycie II.

29.		Firlej		1936	Inż. arch. S. Rokita	Murowana	Szkoła piętrowa z mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
30.		Dys		1937	Inż. arch. S. Rokita	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu modernistycznym.
31.		Sobieszczany		1928	Inż. arch. B. Kelles - Krauze	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią, pomieszczeniem na pomoce naukowe oraz mieszkaniem na parterze. W stylu narodowym.
32.	lubelski	Konopnica		1934 - 1935	Inż. arch. M.Krzy... (?)	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna ze świetlicą oraz pokojem nauczycielskim oraz dwoma mieszkaniami na piętrze. W stylu narodowym.
33.		Świdnik Mały		1938	Budowniczy Berens	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą robót ręcznych, szatnią, kancelarią i mieszkaniem na parterze budynku. Początek modernizmu.
34.	lubartowski	Luca		1938	Inż. arch. S. Rokita	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą robót ręcznych oraz biblioteką. Mieszkanie na piętrze w jednym z ryzalitów. Początek modernizmu.
35.		Kiełczewice		1929	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem. Utrzymana w stylu narodowym.
36.	lubelski	Rury Jezuickie		1929	Inż. arch. B. Kelles - Krauze	Murowana	Szkoła piętrowa z mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
37.		Żuków	6 - klasowe	1934 - 1935	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 5, zamieszczonego w zeszycie IV.

38.	janowski	Biała Ordynacka	7 - klasowe	1932	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z szatnią i kancelarią. Początek modernizmu.
39.		Chrzanów		1935	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna, podpiwniczona z szatnią, kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe, Utrzymana w stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 43.
40.		Dzierzkowice		1934	Inż. arch. F. Adamski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatnią i kancelarią. Utrzymana w stylu modernistycznym.
41.		Janów		1923	Inż. arch. M. Kontkiewicz	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą gimnastyczną. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 39 zamieszczonego w zeszycie I.
42.		Kraśnik		1938 - 1939	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą gimnastyczną i mieszkaniami. Utrzymana w stylu modernistycznym.
43.		Krzemień		1937	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z pokojem nauczycielskim, kancelarią, szatnią i świetlicą. Utrzymana w stylu modernistycznym.
44.		Księżomierz		1930	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu modernistycznym.
45.		Ostrów		1928 - 1929	Inż. arch. B. Kelles - Krauze	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu narodowym.

46.		Wilkołaz		1938 - 1939	Inż. arch. A. Gruchalski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna, podpiwniczona z salą zajęć praktycznych, gospodarstwa domowego, spiżarnią, szatnią, pokojem na pomoce naukowe, salą gimnastyczną, kancelarią. Utrzymana w stylu modernistycznym.
47.		Zakrzówek		1934	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z pomieszczeniem na pomoce naukowe, pokojem nauczycielskim i kancelarią. Utrzymana w stylu modernistycznym.
48.		Gościeradów		1932	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Drewniana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu narodowym.
49.		Rzeczyca Ziemiańska		1938	Inż. arch. A. Benhardt	Drewniana	Szkoła parterowa z korytarzem rekreacyjnym umieszczonym centralnie i świetlonym odgórnie. Utrzymana w stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 6 zawartym w zeszycie IV.
50.		Biała Ordynacka		1932	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Drewniana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu narodowym.
51.	lubartowski	Czemierniki		1928	Inż. arch. M. Kontkiewicz, / Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z poddaszem przeznaczonym na klasy. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 34 zamieszczonego w zeszycie II.
52.		Lubartów		1928	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z szatnią, kancelarią i pokojem na pomoce naukowe oraz salą robót ręcznych. Początek modernizmu.

53.		Łucka		1939	Inż. arch. E. Kłos	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatnią, pokojem nauczycielskim, salą robót ręcznych i gospodarstwa domowego. Na parterze mieszkanie oraz pokój dla woźnego na piętrze. W stylu modernistycznym.
54.		Michów		1928	Projektant nieznany	Drewniano - murowana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. W stylu narodowym.
55.		Rozkopaczew		1920, 1937	Inż. arch. S. Rokita	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią i pokojem nauczycielskim. Posiada korytarz rekreacyjny umieszczony środkowo z doświetleniem od góry. W stylu modernistycznym.
56.		Melgiew		1929	Inż. arch. B. Kelles - Krauze	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. W stylu narodowym.
57.		Motycz		1929	Inż. arch. B. Kelles - Krauze	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. W stylu narodowym.
58.		Bełżyce		1934 - 1936	Projektant nieznany	Murowana	Modernistyczna
59.	lubelski	Biskupice		1929	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela na parterze, z kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. W stylu narodowym.
60.		Bychawa		1923	Inż. arch. B. Kelles - Krauze	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą robót ręcznych, szatnią, pokojem na pomoce naukowe, kancelarią, salą gimnastyczną, natryskami. Posiada dekoracje eklektyczną.

61.		Bystrzejowice		1929	Inż. arch. B. Kelles - Krauze	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z pokojem na pomoce naukowe i kancelaria. W budynku wydzielono segment na mieszkania. Początek modernizmu.
62.		Głusk		1926	Inż. arch. B. Kelles - Krauze	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatnią. Utrzymana w stylu narodowym.
63.		Jastków		1929	Inż. arch. B. Kelles - Krauze	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z mieszkaniami. Utrzymana w stylu modernistycznym.
64.		Krzczoneń		1937 - 1938	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z pokojem nauczycielskim, kancelarią, szatnią, świetlicą, natryskami, rozbieralnią oraz mieszkaniami na parterze. Początek modernizmu.
65.		Milejów		1928 - 1929	Inż. arch. F. Kummant/ Inż. arch. M. Krzy...(?)	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna, podpiwniczona, z salą gimnastyczną. Na poddaszu trzy mieszkania. W stylu narodowym wykonana wg wzoru nr 90 zamieszczonego w zeszycie II.
66.		Ostrówek		1929 - 1930	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniami dla kierownika. W stylu modernistycznym.
67.		Puchaczów		1927 - 1928	Inż. arch. T. Majewski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna, podpiwniczona z poddaszem przeznaczonym na klasy oraz mieszkaniami na parterze. W stylu narodowym wykonana wg wzoru nr 35 zamieszczonego w zeszycie I.

68.		Wojciechów		1938	Inż. arch. A. Gruchalski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą robót ręcznych, pokojem nauczycielskim, szatnią, salą gimnastyczną, natryskami i rozbieralnią. Utrzymana w stylu modernistycznym.
69.		Wólka		1928	Inż. arch. A. Raniecki	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą robót ręcznych, kancelarią, szatnią i dwoma mieszkaniami dla nauczycieli. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 83 zamieszczonego w zeszycie II.
70.	janowski	Dzierzkowice Wola	Brak danych	1920	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
71.		Osinki		1920	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
72.		Wola Studzieńska		1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
73.		Trzydnik Mały		1919	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
74.		Wólka Batorska		1927	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
75.	lubartowski	Kamionka		1925	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
76.		Wola Sernicka		1927	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
77.		Antonionówka		1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
78.		Blizocin		1924	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
79.		Krasne		1937	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
80.		Leszkowice		1920	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
81.		Lichty		1920	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
82.		Samokłęski		1925	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
83.		Wola Blizocka		1925	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
84.		Żurawiec		1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
85.	lu	Biskupice		1930	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych

86.	Bychawka I	1923 - 1927	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
87.	Gardzienice I	1920	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
88.	Kosarzew Górny	1930	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
89.	Niedrzwica Duża	Brak danych	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
90.	Pliszczyn	1920	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
91.	Siedliczki	1930	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
92.	Snopków	1924, 1931	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
93.	Stara Bystrzyca	1920	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
94.	Strzyżewice	1923	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
95.	Walentynów	1935	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
96.	Brzezice	1935	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
97.	Bychawa	1923	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
98.	Jaroszewice	1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
99.	Kłodnica Górna	1932	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
100.	Kłodnica Górna Kolonia	1935	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
101.	Krężnica Jara	1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
102.	Niedrzwica Duża	1933	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
103.	Olszowiec	1927	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
104.	Stary Gaj	1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
105.	Strzeszkowice Duże	1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
106.	Wierciszów	1934	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych

Opracował autor na podstawie materiałów archiwalnych.

Z powyższej tabeli wynika, że najwięcej szkół powszechnych na terenie obwodu szkolnego lubelskiego powstało w latach kryzysu (1929 - 1935) – aż 43 budynki. W pierwszym dziesięcioleciu istnienia II Rzeczypospolitej tych budynków wzniesiono 34, a po kryzysie – 26.

W obwodzie szkolnym lubelskim wiele istniejących budynków nie posiada historycznej dokumentacji, ani nie zachowały się ich projekty (39). Są one natomiast wymieniane w spisie topograficzno – rzeczowym

sporządzonym w 2002 roku²⁸⁰. Obiekty te to w powiecie lubelskim dziewięć murowanych budynków²⁸¹ oraz jedenaście budynków drewnianych²⁸². Pięć budynków drewnianych w powiecie janowskim, osiem budynków drewnianych w powiecie lubartowskim. W wyniku wielu modernizacji nie można dziś stwierdzić jaką liczbę klas posiadały, jedynie znany czas ich powstania oraz materiał z jakiego zostały zbudowane.

W obwodzie szkolnym przeważają szkoły wzniesione w stylu narodowym (31 obiektów), mniej budynków - bo 20 zostało wzniesionych w stylu modernistycznym. Aż 15 placówek posiada cechy stylowe pośrednie, między stylem narodowym a modernistycznym.

W okresie 1918 – 1939 powstało w obwodzie szkolnym lubelskim najwięcej szkół siedmioklasowych (32 obiekty). Były one najczęściej dwukondygnacyjne z pomieszczeniami pomocniczymi, szatniami oraz kancelarią. W wielu z nich mieściło się mieszkanie dla kierownika szkoły. Szkół najniżej zorganizowanych czyli jedno -, dwu- i trzyklasowych wzniesiono stosunkowo niewiele, zaledwie sześć.

Podobnie jak w pozostałych obwodach, szkoły sześcioklasowe także i tu nie były liczne (4). Było to związane z podobnymi kosztami budowy i częściej decydowano się na budowę szkoły siedmioklasowej.

4.5. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym puławskim

W skład obwodu szkolnego puławskiego wchodziły dwa powiaty puławski i garwoliński. W 1921 roku miał on powierzchnię 3.519 km². Liczba ludności zamieszkująca terytorium tego obwodu wynosiła 286.798²⁸³. Siedziba inspektora szkolnego obwodu mieściła się w Puławach. W 1939 roku powierzchnia obwodu nieznacznie wzrosła (3.592 km²), liczba ludności wynosiła 316.400²⁸⁴ [Ryc. 95].

W okresie pomiędzy 1918 rokiem a 1939 powstały na omawianym terenie pięćdziesiąt trzy szkoły powszechne. Więcej szkół (37) powstało w powiecie puławskim. Przeważały szkoły o konstrukcji murowanej.

²⁸⁰ I. Rolska – Boruch, op. cit., s. 194.

²⁸¹ Bychawka I (1923 - 1927), Gardzienice (1920), Kosarzew Górny (ok. 1930) – szkoła została rozebrana w 2000 roku, Pliszczyn (1920), Siedliczki (1930), Snopków (1924) - Szkoła w Snopkowie funkcjonowała już w 1913 roku. Nauka na początku odbywała się w domach prywatnych: Szyszkowskiego, Makowskiego i Szczepana Kowalskiego. Na przełomie lat 1924/25 zainicjowano budowę gmachu szkolnego. Inicjatorami byli: Jan Czerwonka, Szczepan Kowalski, Jan Michałak, Jan Olszewski i Konstanty Pac. Przedsięwzięcie wspierał dziedzic Kazimierz Piaszczyński. Budowa szkoły rozpoczęła się w 1927 roku. Dzieci zaczęły naukę w nowej szkole w roku szkolnym 1929/30. W szkole od 1932 roku uczyła Irena Backielowa z domu Paulińska wraz z mężem, który pełnił funkcję kierownika szkoły. Za: L. Zugaj, *Dzieje Jastkowa i okolic, od zarania do 1939 roku*, Lublin 1010, s. 153. Stara Bystrzyca (1920), Strzeżewice (1923), Walentynów (1935).

²⁸² Brzeżice (1935), Jaroszewice (ok. 1930), Kłodnica Górna (1932), Kłodnica Górna Kolonia (1935), Krężnica Jara (1930), Niedrzwica Duża (1930), Olszowiec (1927), Stary Gaj (ok. 1930), Strzeszkowice Duże (ok. 1930), Wierciszów (1934), Zdrapy (1920).

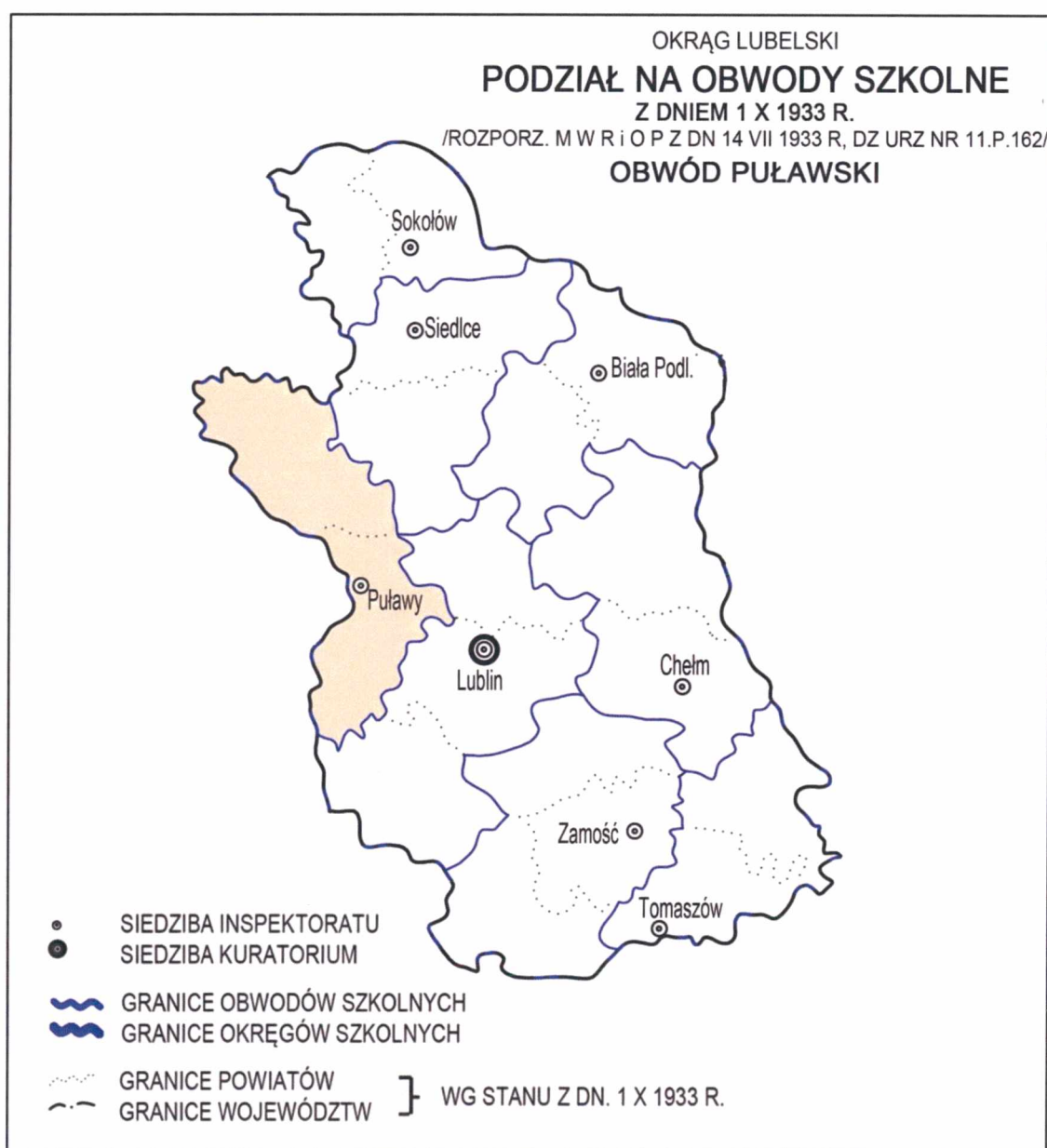
²⁸³ S. Krzykała, *W Polsce niepodległej...*, op. cit., s. 750.

²⁸⁴ Za: [pl.wikipedia.org/wiki/województwo_lubelskie_\(II Rzeczpospolita\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/województwo_lubelskie_(II Rzeczpospolita)), 29.07. 2012.

Powstało ich łącznie trzydzieści cztery. Szkół o konstrukcji drewnianej powstało dwadzieścia dwie.

Na terenie obwodu szkolnego puławskiego nie powstała w okresie dwudziestolecia międzywojennego ani jedna szkoła jednoklasowa. Szkoły powszechne dwuklasowe były natomiast nieliczne. Powstały zaledwie cztery takie obiekty, wszystkie na terenie powiatu puławskiego. Dwie szkoły miały konstrukcję murowaną – we wsi Irena i Kłoda [Ryc. 96], pozostałe były o konstrukcji drewnianej (Skowieszyn i Szczuczki [Ryc. 97]). Wszystkie wspomniane szkoły reprezentowały styl narodowy.

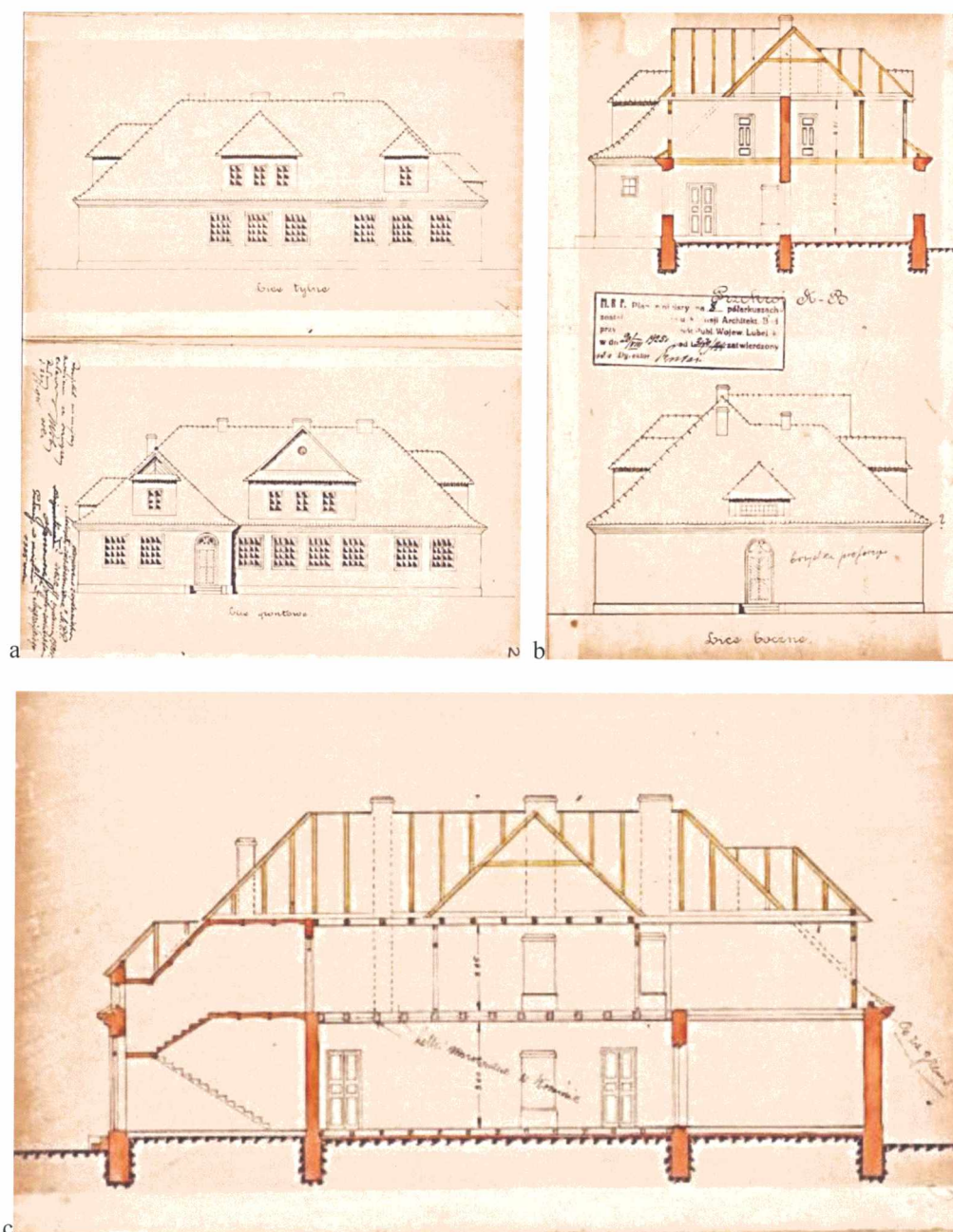
Szkoły o konstrukcji murowanej powstały we wcześniejszym okresie, drewniane pochodzą z lat trzydziestych.

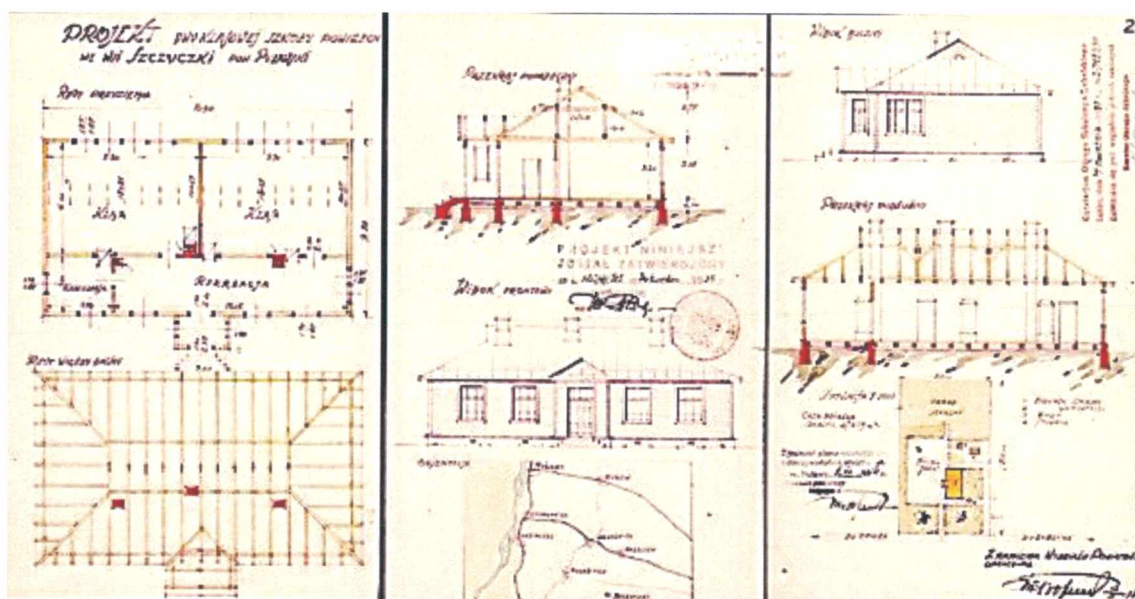
Ryc. 95. Obrys obwodu szkolnego puławskiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).

Ciekawym przykładem szkoły dwuklasowej jest szkoła w Irenie. Irena była osadą, zamieszkałą głównie przez Żydów, a powstała w pobliżu budującej się twierdzy Dęblin. Do Ireny przenieśli się Żydzi zamieszkujący w pobliskim miasteczku Bobrowniki. Obecnie Irena jest dzielnicą Dęblina.

Dwuklasowa szkoła powszechna wzniesiona została przez gminę żydowską (Cheder). Jednocześnie należała ona do grupy szkół wzniesionych najwcześniej w pierwszych latach po I wojnie światowej. Projekt pochodzi z 1922 roku. Została zaprojektowana przez architekta K. Łapińskiego.

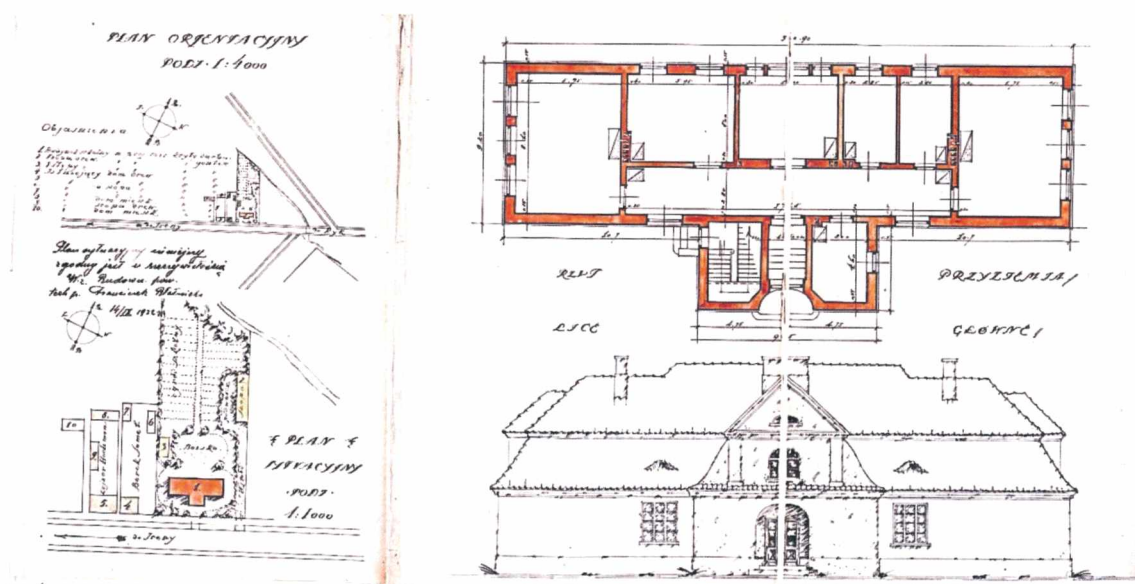

Ryc. 96. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Kłodzie (powiat puławski), z 1925, APL, UWL, WKB, sygn. 1922, a) elewacja frontowa, b) elewacja boczna, c) przekrój podłużny.

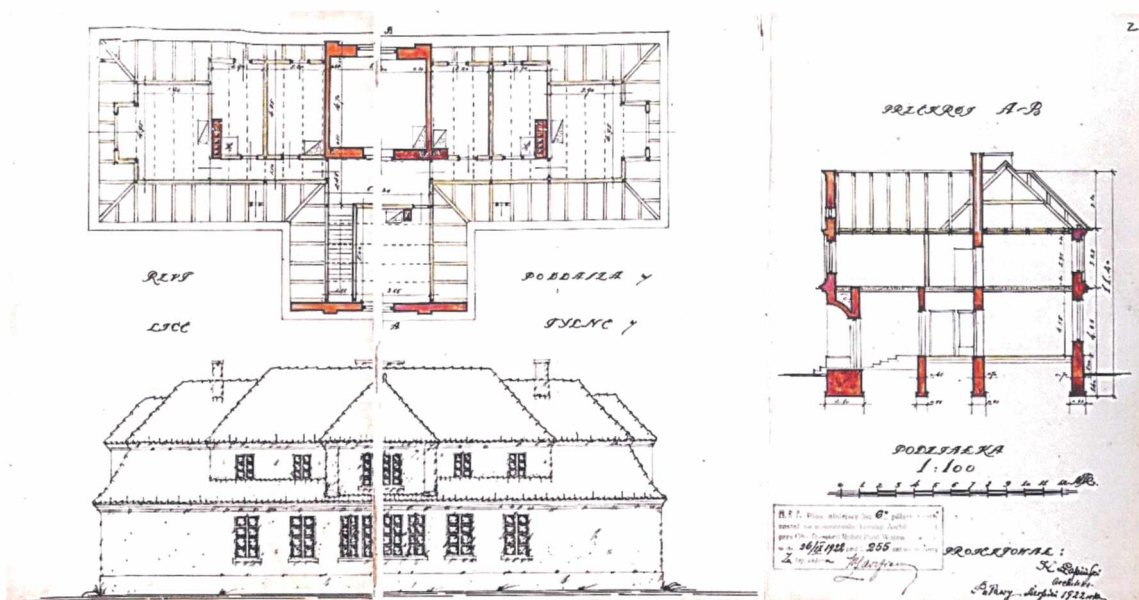
Ryc. 97. Projekt szkoły powszechnej 2 – klasowej w Szczuczkach (powiat puławski), wg projektu S. Trojanowskiego z lat 1937-1938, APL, UWL, WKB, sygn. 1937.

Szkoła w Irenie została ulokowana na wąskiej, prostokątnej działce usytuowanej węższym bokiem wzdłuż drogi ze wsi Irena do Ryk. Teren pod szkołę obsadzono krzewami. W części przylegającej do drogi znajdował się budynek szkolny. Za budynkiem szkoły zaplanowano boisko. Część działki oddaloną od drogi podzielono symetrycznie na dwie części, w których z jednej strony umieszczono ogród szkolny a z drugiej ogród dla kierownika wraz z przylegającymi do niego zabudowaniami gospodarczymi. Po przeciwległej stronie od drogi działka ograniczona była niewielką rzeką, która naturalnie regulowała kształt działki od strony północno wschodniej [Ryc. 98].

Ryc. 98. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Irenie (powiat puławski), wg projektu K. Łapińskiego z 1922, APL, UWL, WKB, sygn. 1915.

Szkoła zaprojektowana została na rzucie prostokąta. W elewacji frontowej znajdowało się wejście główne. Ta część została wysunięta przed lico. Szkoła miała konstrukcję murowaną, była parterowa z poddaszem użytkowym. Na parterze zaplanowano dwie klasy, umieszczone symetrycznie po przeciwnych stronach korytarza rekreacyjnego. Po stronie północno zachodniej budynku znajdowały się pomieszczenia administracyjne [Ryc. 99].

Ryc. 99. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Irenie (powiat puławski), wg projektu K. Łapińskiego z 1922, APL, UWL, WKB, sygn. 1915.

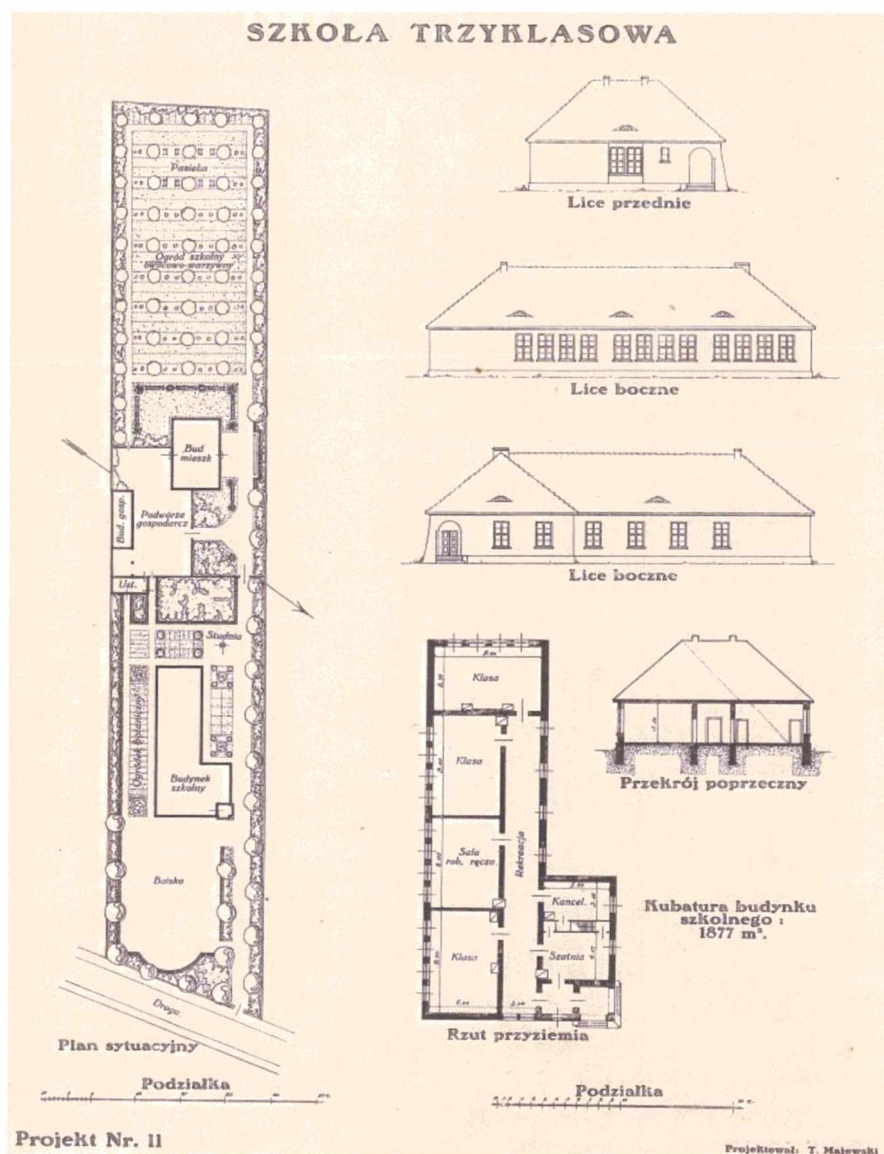
Na piętro budynku, gdzie znajdowały się dwa mieszkania dla nauczycieli prowadziła osobna klatka schodowa z wydzielonym przepisowo wejściem. Wejście na piętro znajdowało się po lewej stronie od wejścia głównego. Elewacja frontowa była trzyosiowa, tylna natomiast znajdująca się od strony boiska siedmioosiowa.

W omawianym obwodzie szkolnym powstały trzy szkoły trzyklasowe. Dwie z nich były o konstrukcji murowanej, jedna w Wandalinie [Ryc. 100] o konstrukcji drewnianej (dwa projekty szkoły). Szkoły trzyklasowe powstawały w latach trzydziestych. Jedna szkoła została wzniesiona według wzornika ministerialnego.

Ryc. 100. Szkoła powszechna w Wandalinie w 1938, za: <http://spwandalin.pl/wandalin.html>, 6. 04. 2009.

Obiekty szkolne powstałe w latach trzydziestych XX wieku nadal cechuje posługiwanie się wzornikami z ubiegłego dziesięciolecia²⁸⁵. Przykładem takim może być szkoła o konstrukcji murowanej w Sobieniach Kielczewskich zaprojektowana w 1936 roku wg wzoru nr 11 z zeszytu I *Projekty budynków szkół powszechnych* [Ryc. 101].

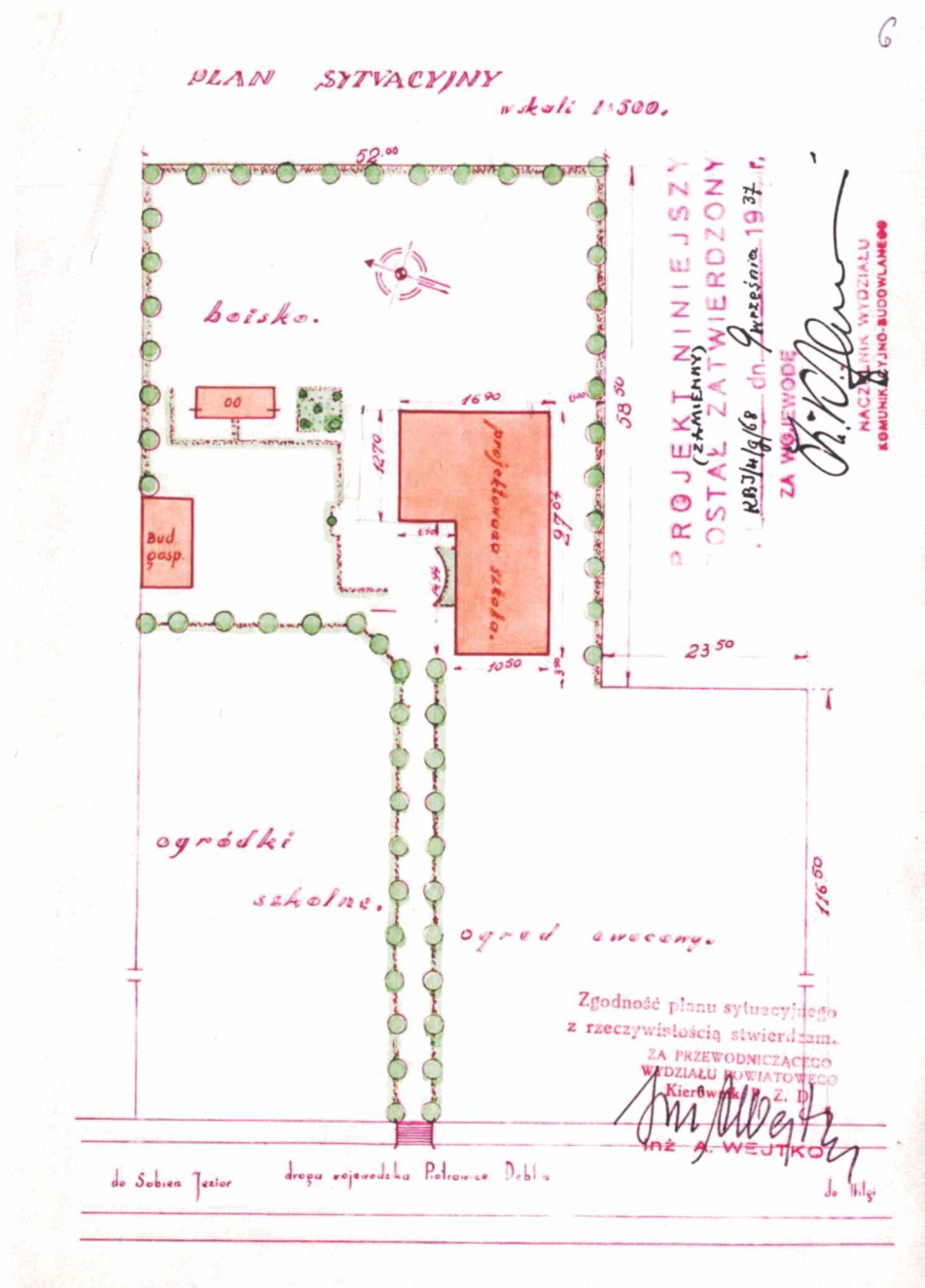

Ryc. 101. Wzorcową szkoła 3 – klasowa nr 11 projektu T. Majewskiego, *Projekty budynków...*, zeszyt I, op. cit., s. 47.

Szkoła powszechna w Sobieniach Kielczewskich została zaprojektowana na działce składającej się z dwóch prostokątów o różnej wielkości. Większy prostokąt przylegający dłuższym bokiem do drogi przeznaczony był na ogród szkolny i ogród owocowy. Jednocześnie oddzielał on budynek szkoły od drogi. Oba ogrody rozdzielała aleja wiodąca w stronę szkoły. Na drugim prostokącie – mniejszym, znajdował

²⁸⁵ Projekt szkoły w Sobieniach Kielczewskich został wykonany według wzoru nr 11, zamieszczonego w zeszycie I, s. 47. Projekt ten wykonał architekt T. Majewski.

się gmach szkoły, boisko oraz wydzielona część gospodarcza wraz z podwórzem, zabudowaniami gospodarczymi i toaletami²⁸⁶ [Ryc. 102].

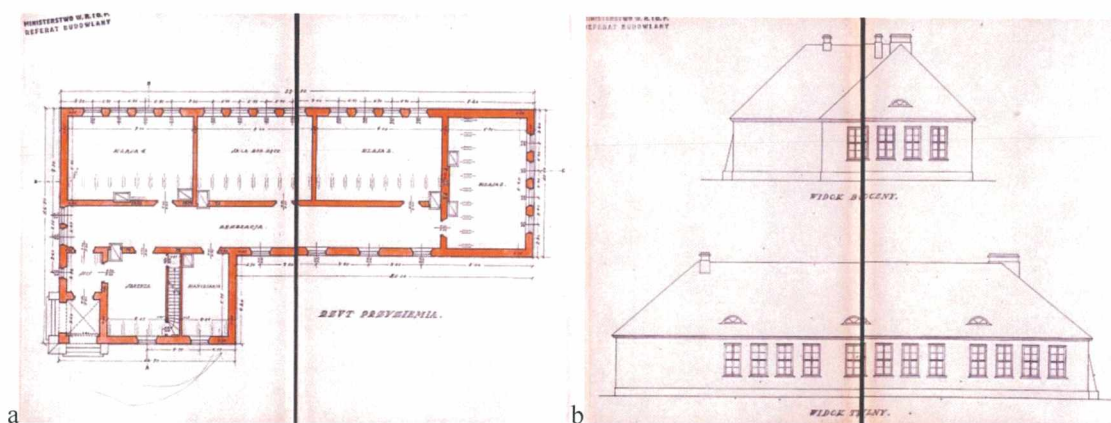

Ryc. 102. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 3 – klasowej w Sobieniach Kielczewskich (powiat garwoliński), wg projektu T. Majewskiego z 1936, APL, UWL, WKB, sygn. 749.

Budynek szkoły zaplanowano na rzucie odwróconej litery L. Szkoła była zaprojektowana, jako murowana, parterowa. Była podpiwniczona. W przyziemiu znajdowały się trzy klasy i sala robót ręcznych, umieszczone po jednej stronie korytarza rekreacyjnego. Zaprojektowano tam również szatnię oraz kancelarię po stronie przeciwnej korytarza. Wejście główne do

²⁸⁶ Zgodność planu sytuacyjnego z rzeczywistością zatwierdził inż. A. Wejtko.

budynku ulokowano w krótszym ramieniu litery L, od strony północno zachodniej, przy szatni. W szkole nie uwzględniono mieszkania dla kierownika i nauczycieli [Ryc. 103].

Ryc. 103. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej w Sobieniach Kielczewskich (powiat garwoliński), wg projektu T. Majewski z 1936, APL, UWL, WKB, sygn. 749, a) rzut przyziemia, b) elewacje budynku.

Na terenie obwodu szkolnego puławskiego powstało osiem budynków szkół czteroklasowych. Wszystkie projekty pochodzą z lat trzydziestych XX wieku. Powstały trzy budynki o konstrukcji drewnianej - Pusznio Gdowskie²⁸⁷ (1936), Osiny (1936-1938), Niezdów (1935-1936) i cztery o konstrukcji murowanej – Bochothnica²⁸⁸ (1937-1938), Ruda Talubska (1930), Pawłowice (1926 i 1936 - 1938), Rokitno (1936 – 1938 i 1938)²⁸⁹. Trzy projekty powstały według wzorów ministerialnych. Szkoły w Rokitnie i Pawłowicach posiadały po dwa projekty budowlane – było to związane ze zmianą koncepcji budynku szkoły oraz liczbą klas, a co za tym idzie zmianami demograficznymi.

Szkoła powszechna czteroklasowa w Pawłowicach została wzniesiona pod koniec lat trzydziestych. Projekt na szkołę wykonano w 1936 roku i wtedy też rozpoczęto prace budowlane. Zachował się kronika szkolna z tamtego okresu, która podaje: „Dnia 26 lipca 1936 majster

²⁸⁷ Szkoła w Pusznio Gdowskim istniała już w 1917 roku. Była to początkowo szkoła jednoklasowa. W 1925 roku szkołę przekształcono na dwuklasową, w 1927 na trzyklasową. Do lat 30 – tych XX wieku szkoła nie posiadała własnego budynku, a zajęcia odbywały się w wynajętych izbach mieszkalnych. W 1936 roku powołano Komitet Budowy Szkoły, którego przewodniczącym został Franciszek Zieliński. W latach 1999 – 2001 szkoła przeszła gruntowny remont.

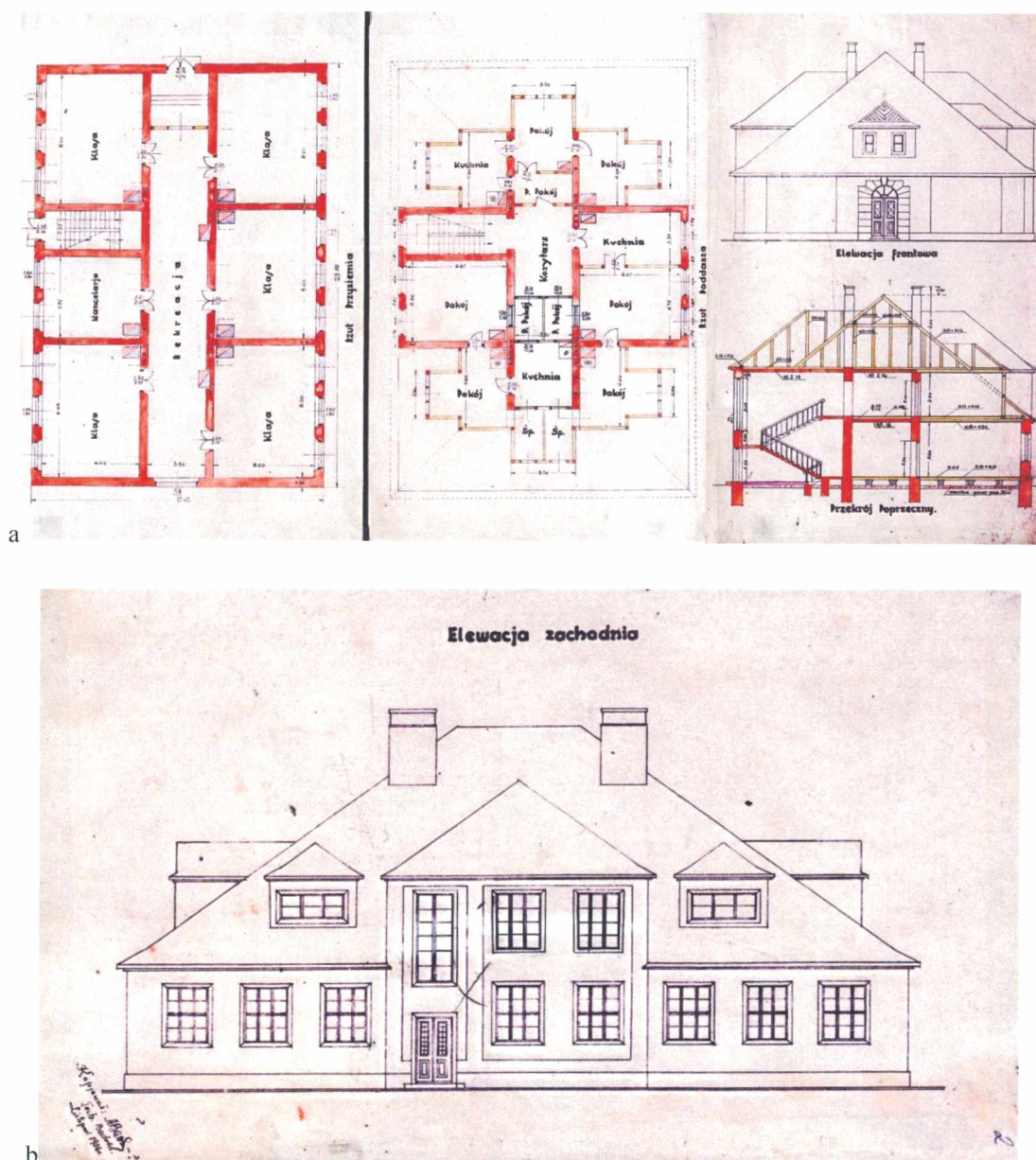
Za: <http://sppusznio.w.interia.pl/strony/historia.htm> 28.05.2012.

²⁸⁸ Naukę rozpoczęli dzieci w Bochothnicy w 1934 roku. Pomieszczenia szkolne były wynajmowane. Było trzech nauczycieli: Janina Gabrychówna, Stanisława Kamińska – kierownik placówki, Bolesław Staroń. W 1935 roku podjęto decyzję o budowie szkoły dla wsi Bochothnica. Część działki była własnością wsi a drugą część dokupiono od gospodarza Dubczaka. Materiał budowlany zwieźli okoliczni mieszkańcy – był to kamień z okolicznych kamieniołomów. W 1938 roku dzieci rozpoczęły naukę w nowej szkole. Budynek szkolny przeszedł kilka remontów i modernizacji, ale sama bryła nie uległa przekształceniu i budynek użytkowany jest do dziś dnia.

Za: <http://spbochothnica.szkolnastrona.pl/Historia%20Szkoły,m,mg,22,33.html>, data 28. 05. 2012.

²⁸⁹ Projekt wykonany według wzoru nr 17, zeszyt I, s. 54, architekt F. Kummant. Zatwierdził wojewoda Piotrowski.

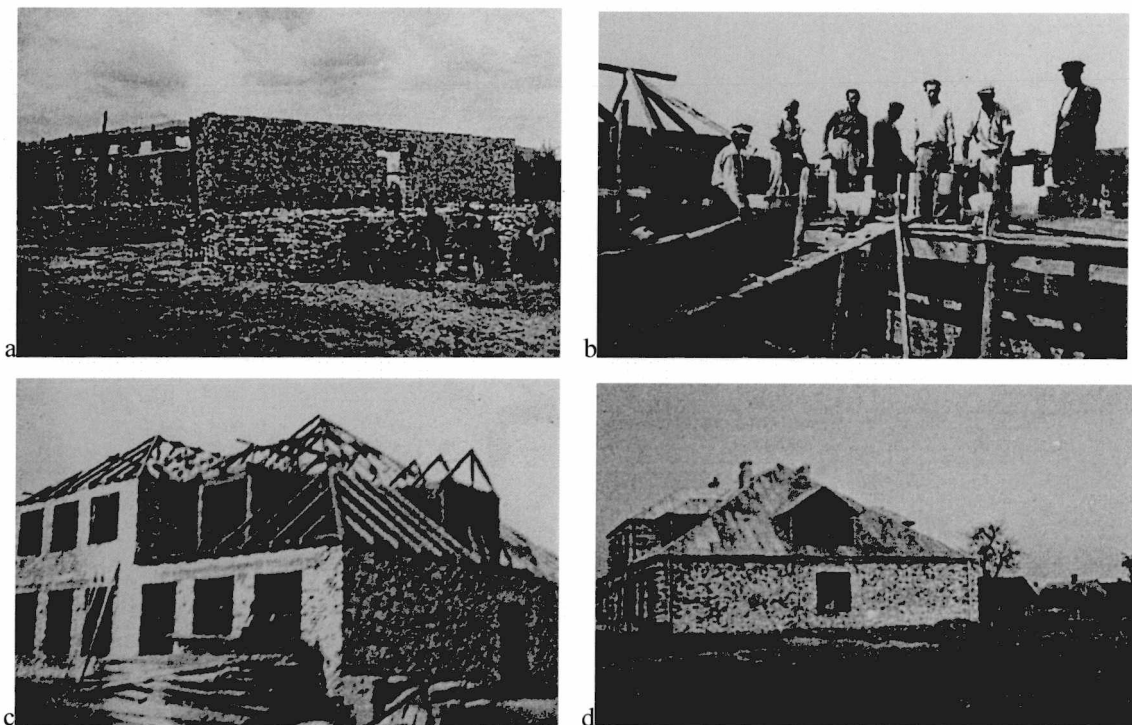
Szkoła w Pawłowicach została ulokowana na wąskiej, prostokątnej działce przy drodze prowadzącej przez wieś. Plac szkolny podzielono na dwie części: jedna z budynkiem szkoły, boiskiem oraz podwórzem gospodarczym, drugą oddaloną od drogi (południowo zachodnią) mieszczącą ogrody: szkolny i kierownika szkoły. Na teren szkoły prowadziły dwie drogi (jedna do wejścia głównego do szkoły, druga prowadziła na boisko) [Ryc. 104].

Ryc. 105. Fragment projektu szkoły powszechnej 4 – klasowej w Pawłowicach (powiat garwoliński), z lat 1936 – 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 742, a) rzuty budynku, elewacja frontowa, przekrój poprzeczny, c) elewacja zachodnia budynku.

Budynek szkoły zaplanowano na rzucie prostokąta. Wejście główne do budynku znajdowało się od strony drogi w elewacji frontowej. Wiodło na korytarz rekreacyjny zaprojektowany centralnie. Klasy umieszczono

symetrycznie po obu stronach korytarza. Na parterze znajdowała się także kancelaria. Szkoła miała poddasze użytkowe, na którym zaplanowano mieszkanie dla kierownika szkoły. Miało ono osobne wejście umieszczone w bocznej elewacji budynku. Szkoła była podpiwniczona. Budynek utrzymany był w stylu narodowym [Ryc. 105, 106, 107].

Ryc. 106. Zdjęcia historyczne z okresu budowy szkoły powszechnej 4 – klasowej w Pawłowicach (a, b, c, d), 1936 – 1937, powiat garwoliński, źródło: *Kronika szkoły ...*, op. cit., s. 73.

Na terenie obwodu szkolnego puławskiego w omawianym okresie 1918 – 1939 powstała tylko jedna szkoła pięcioklasowa. Znajdowała się w powiecie puławskim, była o konstrukcji murowanej. Powstała we wsi Komaszycy w 1930 roku.

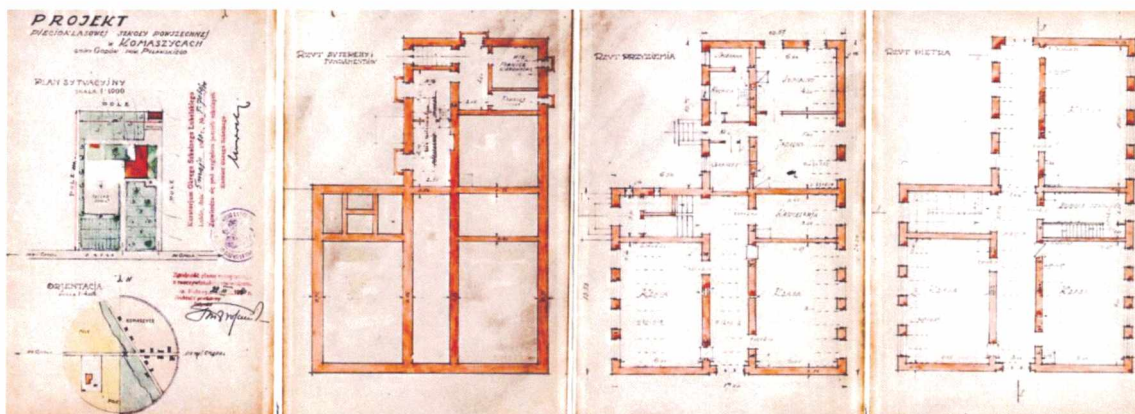
Została ona usytuowana na prostokątnej działce. W części południowo zachodniej placu szkolnego znajdował się murowany budynek szkoły. Od strony drogi oddzielony był ogrodem, co było zabiegiem celowym niwelującym hałasy dochodzące z szosy oraz zabezpieczeniem dla dzieci, aby nie wychodziły ze szkoły bezpośrednio na ulicę. W centralnej części działki szkolnej zaplanowano boisko. W południowo zachodnim rogu terenu szkolnego znajdował się budynek gospodarczy wraz z podwórzem [Ryc. 108].

Budynek szkoły powszechnej w Komaszycach wzniesiono na rzucie odwróconej litery L. Szkoła była w części mieszkalnej podpiwniczona i piętrowa. Wejście do szkoły znajdowało się w elewacji wschodniej zwróconej ku boisku. Przez sionkę z klatką schodową, wiodło na korytarz rekreacyjny umieszczony centralnie pomiędzy dwoma klasami. Na parterze wydzielono miejsce na kancelarię, która przepisowo

umieszczono przy wejściu głównym do szkoły. Na piętrze budynku zaplanowano trzy klasy.

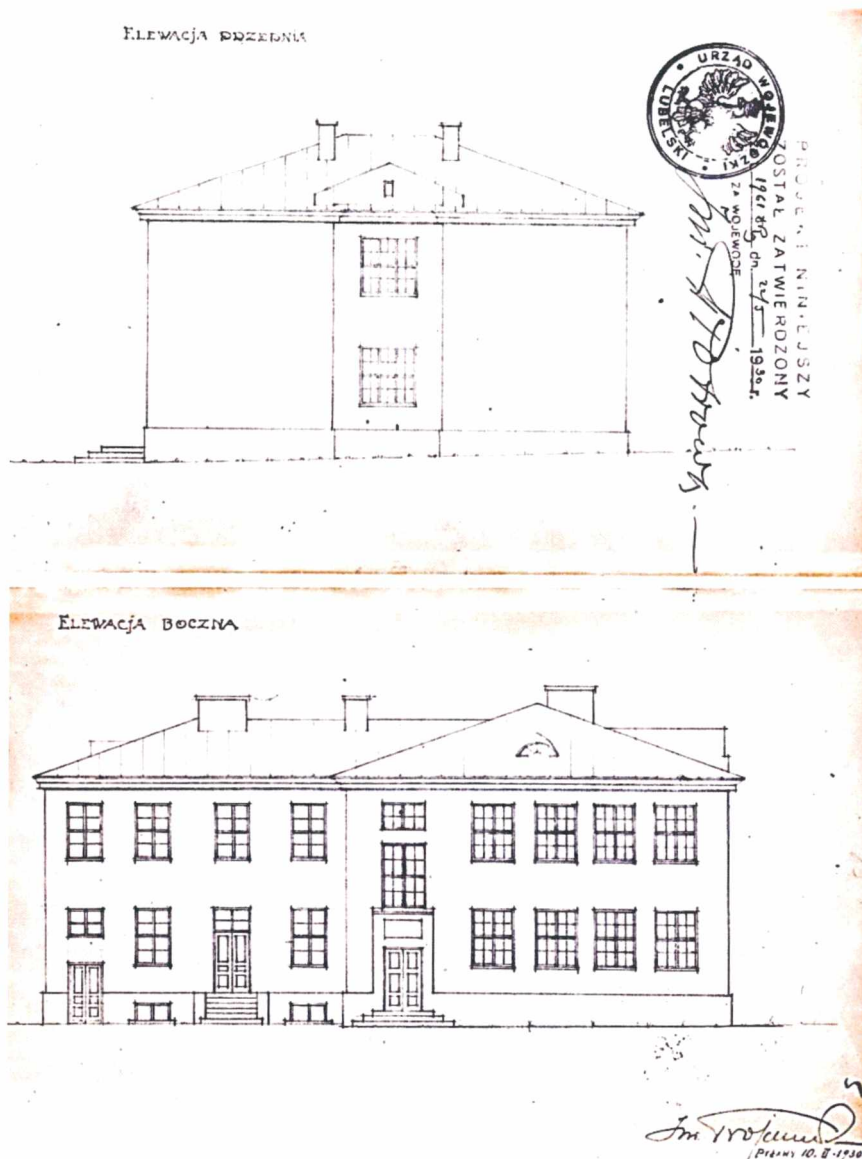
Ryc. 107. Szkoła powszechna 4 – klasowa w Pawłowicach – stan obecny (fot. autor, sierpień 2009).

Ryc. 108. Fragment projektu szkoły powszechnej 5 – klasowej w Komaszycach (powiat puławski), wg projektu S. Trojanowskiego z 1930, APL, UWL, WKB, sygn. 1923.

W budynku szkolnym znajdowało się mieszkanie dla nauczyciela. Miało wydzielone od pomieszczeń szkoły wejście, umieszczone w elewacji wschodniej [Ryc. 109, 110].

W omawianym obwodzie znajdowała się również tylko jedna szkoła sześcioklasowa - w Szczekarkowie. Wykonana była według wzoru nr 5, pochodzącego ze wzornika ministerialnego zamieszczonego w zeszycie IV. Szkoła ta miała konstrukcję drewnianą.

Ryc. 109. Elewacje szkoły powszechnej 5 – klasowej w Komaszczach (powiat puławski), wg projektu S. Trojanowskiego z 1930, APL, UWL, WKB, sygn. 1923.

W puławskim obwodzie szkolnym powstało aż dwadzieścia budynków szkół powszechnych siedmioklasowych. Tylko cztery były obiektami o konstrukcji drewnianej. Do budowy dużych szkół przeważnie stosowano konstrukcje murowane. W powiecie puławskim było dwanaście szkół siedmioklasowych. Dwie o konstrukcji drewnianej – w Puławach (1933) i Baranowie²⁹² (1936). Pozostałe szkoły posiadały konstrukcję murowaną: Kurów²⁹³ - dwa projekty (1925), Nałęczów (1938),

²⁹² Prace przy budowie nowej szkoły w Baranowie rozpoczęto w 1936 roku. W roku następnym uczniowie rozpoczęli naukę w nowym budynku. Do 1994 roku szkoła mieściła się w dawnym budynku drewnianym, parterowym, bez bieżącej wody i kanalizacji, ogrzewanym na węgiel i drewno. Budynek ten posiadał osiem sal lekcyjnych oraz dwa pomieszczenia administracyjne. Za: http://www.sp.gminabaranow.pl/modules.php?op=modload&name=PagEd&file=index&topic_id=&page_id=1&ppart=5, 28. 05. 2012.

²⁹³ W 1925 roku podjęto decyzję o budowie szkoły powszechnej w Kurowie. Plan budynku został zatwierdzony przez Wydział Komunikacyjno – Budowlany Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego.

Kraczewice²⁹⁴ (1928) [Ryc. 111], Kluczkowice²⁹⁵ (1931), Karczmiska (1930-1931), Irena (1936-1938), Markuszów (1934-1935) i Wąwolnica - dwa projekty (1939) inż. Stanisław Fertner i Projekt 7-klasowej bliźniaczej szkoły powszechnej w Wąwolnicy (1930-1931).

Ryc. 110. Szkoła powszechna w Komaszycach (Starych) - stan obecny (fot. autor, 2012), a) widok od strony drogi, b) widok ogólny szkoły, c) elewacja od strony podwórza gospodarczego, d) pozostałości dawnych budynków gospodarczych.

Nigdy jednak tych planów nie zrealizowano, a zgromadzone materiały budowlane przekazano szkole powszechnej w Płonkach. Lekcje odbywały się w wikariacie. Za zgodą samorządu gminnego Józef Żaba wybudował drewniany, piętrowy budynek na placu szkolnym. Miał on pięć klas, jednak była to liczba zbyt mała jak na potrzeby miejscowości i lekcje odbywały się w salach wynajętych. Za: J. Michalik, *W latach II Rzeczypospolitej i Okupacji Niemieckiej*, [w:] *Oświata w Kurowie*, Lublin – Kurów 2009, s. 70.

²⁹⁴ Początki szkoły w Kraczewicach były trudne. Dzieci uczyły się odpłatnie w domach prywatnych i na naukę stać było tylko najbogatszych gospodarzy we wsi. Budynek szkolny w Kraczewicach został oddany do użytku w 1929 roku. Kierownikiem szkoły został mianowany Stefan Zychowicz. Szkoła była siedmioklasowa. Szkoła ma obecnie dobudowane skrzydło z salą gimnastyczną w 2001 roku. Za: <http://www.sprzaczewice.republika.pl/historia.html>, 14. 07.2012.

²⁹⁵ Na przełomie XIX i XX wieku majątek Kluczkowice należał do rodziny Kleniewskich. Maria i Jan Kleniewscy prowadzili w pałacu tajną szkołę polską. Uczęszczało do niej około 50 dzieci z okolicznych wsi (Kluczkowice, Wrzelowca, Kamionki, Kosiorowa, Wólki i Kolonii Zgoda). Zajęcia prowadziła Maria Kleniewska. Za dobre wyniki w nauce dzieci otrzymywały książki, aby w przyszłości same mogły propagować polskość. W Kluczkowicach prowadzono również szkoły rzemiosł. Szkoła tzw. „murowanka” we Wrzelowcu. Była to szkoła siedmioklasowa. Nauczycieli było od 7 do 12 w różnych latach w zależności od liczby dzieci oraz ilości klas równoległych. W latach 1927-43 do szkoły uczęszczało od 200 do 250 dzieci. Szkoła w Kluczkowicach wybudowana została w 1939 roku z inicjatywy Wandy Kleniewskiej żony Przemysława. W 1933 roku zorganizowano „Komitet budowy szkoły”. Za: M. Soborska, *Szkice z dziejów Kluczkowic*, Lublin 1998, s. 85.

Ryc. 111. Szkoła Powszechna w Kraczewicach – stan obecny (fot. autor, 2006).

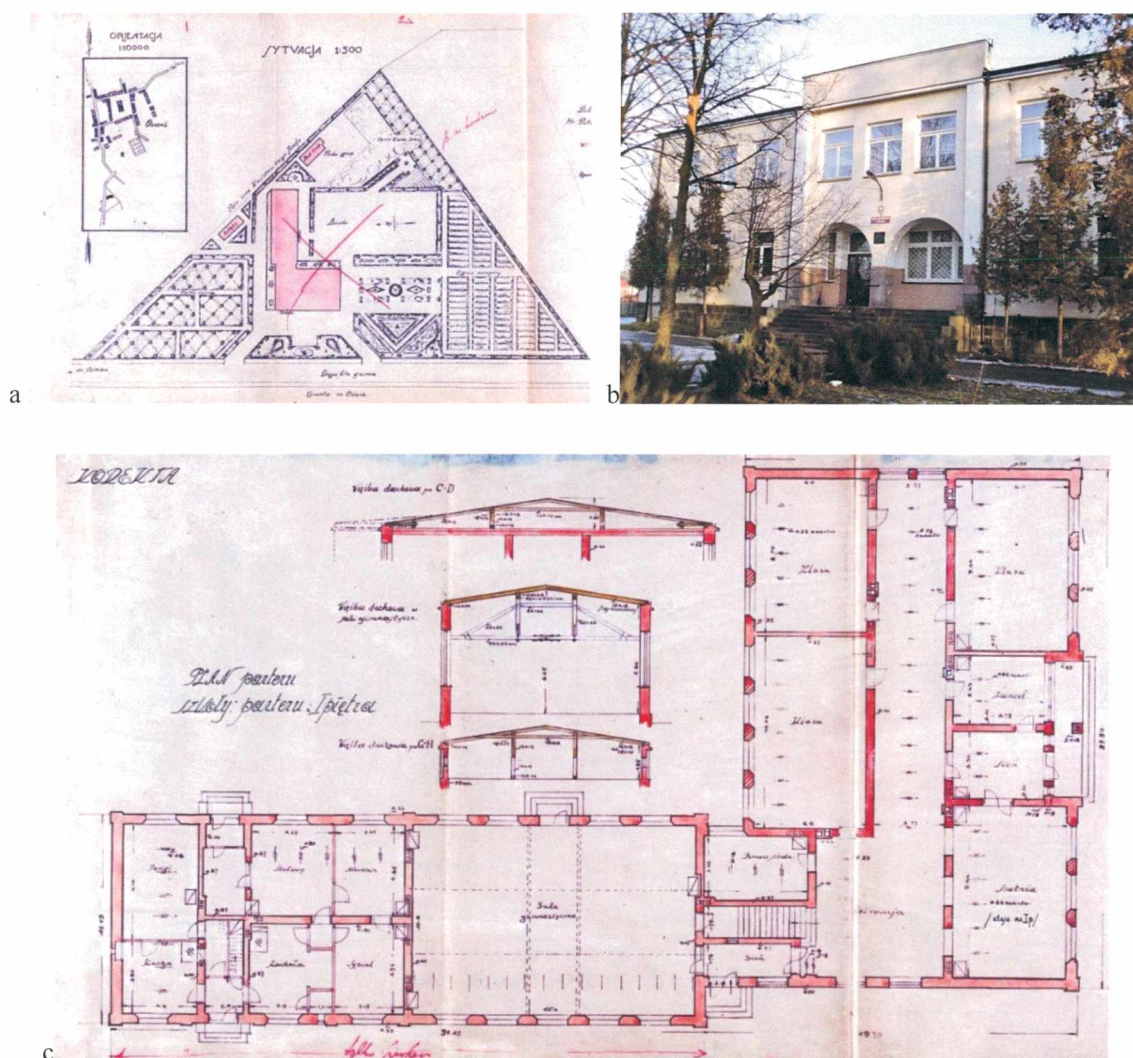
W powiecie garwolińskim powstały dwie szkoły siedmioklasowe drewniane – w Pilawie (1936-1937) - nr 6, zeszyt IV i Puznówce (1937) nr 8, zeszyt I. Obydwie szkoły były wykonane według wzorów ministerialnych.

Pozostałe szkoły w powiecie garwolińskim zostały wykonane w technice murowanej - osiem budynków: w Borowie (1927), dwie w Garwolinie 1924 i 1930, w Kłoczewie (1938) - nr 74, Osiecku, Parysowie (1935-1936) - plan wykonany według wzoru nr 82, zeszyt II, we wsi Powiśle (1934) i w Sobieniach Jeziorach (1933).

Analiza projektów szkół powszechnych wykonanych w latach 1918 – 1939 była niezwykle interesująca. Można zauważyć, że wiele projektów było zmienianych w czasie powstawania. Jednym z takich przykładów jest szkoła powszechna siedmioklasowa w Osiecku. Przedwojenna dokumentacja przetrwała i pokazuje nam duży dwukondygnacyjny budynek z wysokim czterospadowym dachem. Projekt ten nie został jednak zatwierdzony. Drugi projekt szkoły o tym samym rzucie (H. Paprockiego) jest typowym budynkiem o cechach modernistycznych. Budynek posiada nowoczesne jak na owe czasy cechy, szczególnie konstrukcyjne.

Został zaprojektowany na planie odwróconej litery L. Zawiera w części centralnej salę gimnastyczną. Część przeznaczona dla nauczycieli znajdowała się w jednym ramieniu litery L wraz z salą gimnastyczną, która oddzielała ją od pozostałych pomieszczeń szkolnych. Główny korpus budynku jest dwukondygnacyjny z siedmioma klasami.

Główne wejście do obiektu z delikatnie wysuniętym ryzalitem zwieńczonym dwoma arkadami łukowymi nad wejściem. Okna z widocznymi wpływami modernizmu w podziałach. Dach nad całością obiektu zaprojektowano w formie płaskiego stropodachu. Poszczególne części obiektu rozdzielone są pilastrami.

Ryc. 112. Fragment projektu szkoły powszechnej 7 – klasowej w Osiecku (powiat garwoliński), wg projektu H. Paprockiego z 1934, APL, UWL, WKB, sygn. 739, a) lokalizacja i plan zagospodarowania działki szkolnej, b) widok szkoły – stan obecny, za: <http://nk.pl/school/40545>, 7.05.2009, c) rzut parteru szkoły, konstrukcja dachu.

Szkoła została umieszczona na nietypowej działce w formie trójkąta, do której znakomicie zaprojektowano otoczenie. Część wejściowa usytuowana jest na podstawie trójkąta. Tereny ogródków botanicznych oddzielono żywopłotem od części gimnastycznej i mieszkania nauczyciela. Boisko zaplanowano w wierzchołki trójkąta w taki sposób, aby zmieściło się w ramieniu odwróconej litery L. Jest to jeden z ciekawszych przykładów zagospodarowania otoczenia nowoprojektowanej szkoły [Ryc. 112].

Zestawienie szkół powszechnych (1 – 7 klasowych) powstałych w obwodzie szkolnym puławskim przedstawia tabela 6.

Tabela 6. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym puławskim powstałe w latach 1918 – 1939

L.p.	Powiat	Miejscowość	Typ szkoły	Rok	Autor projektu	Konstrukcja, technologia	Architektura szkoły, cechy stylowe
1.	puławski	Irena	2 - klasowe	1922	Inż. arch. K. Łapiński	Murowana	Szkoła żydowska, parterowa z poddaszem użytkowym. W stylu narodowym.
2.		Kłoda		1925	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym przeznaczonym na dwa mieszkania dla nauczycieli. Na parterze sala robót ręcznych, pokój na pomoce naukowe i kancelaria. W stylu narodowym.
3.		Skowieszyn		1934	Projektant nieznany	Drewniana	Utrzymana w stylu narodowym.
4.		Szczuczki		1937 - 1938	Inż. arch. S.Trojanowski	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią. Utrzymana w stylu narodowym.
5.	garwoliński	Sobienie Kielczewskie	3 - klasowe	1936	Inż. arch. T. Majewski	Murowana	Szkoła parterowa z szatnią i kancelarią. Utrzymana w stylu narodowym wykonana wg wzoru nr 11 zamieszczonego w zeszycie I.
6.	puławski	Płonki		1936	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z szatnią, kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
7.		Wandalin		1938	Projektant nieznany	Murowana	Utrzymana w stylu narodowym.
8.		Wandalin		1938	Inż. arch. S.Trojanowski	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią i kancelarią. W stylu narodowym.
9.	garwoliński	Pawłowice	4- klasowe	1926	Inż. arch. A.Buzakowski	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym przeznaczonym na mieszkanie, kancelaria i pokój na pomoce naukowe na parterze. W stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 16 zamieszczonego w zeszycie I.

10.		Pawłowice		1936 - 1938	Projektant nieznany	Murowana	Utrzymana w stylu narodowym.
11.		Rokitno		1936 - 1938	Inż. arch. A. Paprocki	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą robót ręcznych, kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 16 zamieszczonego w zeszycie I.
12.		Rokitno		1938	Inż. arch. F. Kummant	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą robót ręcznych, kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 17 zamieszczonego w zeszycie I.
13.		Ruda Talubska		1930	Inż. arch. A. Ruśkiewicz	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią, pokojem nauczycielskim i mieszkaniem dla nauczyciela na parterze. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 69 zamieszczonego w zeszytce II.
14	puławski	Bochothnica		1937 - 1938	Inż. arch. S.Trojanowski	Murowana	Szkoła parterowa, podpiwniczona z mieszkaniem dla stróża w piwnicy oraz mieszkaniem nauczycielskim, kancelarią w przysiemiu. Początek modernizmu.
15.		Osiny		1936 - 1938	Inż. arch. S.Trojanowski	Murowana	Szkoła parterowa z kancelarią. Utrzymana w stylu narodowym.
16.		Niezdów		1935 - 1936	Inż. arch. S.Trojanowski	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią, pomieszczeniem na pomoce naukowe i mieszkaniem służbowym. Utrzymana w stylu narodowym.
17.		Puszno Gdowskie		1936	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z dwoma mieszkaniami dla nauczycieli oraz kancelarią. Początek modernizmu.

18.	puławski	Komaszyce	5 - klasowe	1930	Inż. arch. S.Trojanowski	Murowana	Szkoła piętrowa z mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
19.	puławski	Szczekarków	6 - klasowe	1934	Inż. arch. S.Trojanowski	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu narodowym.
20.	garwoliński	Borów	7 - klasowe	1927	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z poddaszem użytkowym przeznaczonym na salę rysunkową i mieszkaniem na parterze. Utrzymana w stylu narodowym.
21.		Garwolin		1924	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą gimnastyczną. W stylu eklektycznym, przebudowa gmachu po elektrowni.
22.		Garwolin		1930	Inż. arch. Krzywda Siennicki	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z salą gimnastyczną. W przyziemiu mieszkanie służbowe. Utrzymana w stylu narodowym.
23.		Kłoczew		1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem dla nauczyciela na parterze. Utrzymana w stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 74.
24.		Osieck		1934	Inż. arch. H. Paprocki	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem dla nauczyciela na parterze, kancelaria i pomieszczeniem na pomoce naukowe oraz salą gimnastyczną. Utrzymana w stylu modernistycznym.
25.		Parysów		1935 - 1936	Inż. arch. Z. Mączyński	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z dwoma mieszkaniami dla woźnego i kierownika szkoły oraz salą gimnastyczną. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 82 zamieszczonego w zeszycie II.

26.	puławski	Powiśle	1934	Inż. arch. Z.Trojanowski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią, pokojem nauczycielskim, pokojem na pomoce naukowe. Początek modernizmu.
27.		Sobienie Jeziory	1933	Projektant nieznan	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna. Utrzymana w stylu modernistycznym.
28.		Pilawa	1936 - 1937	Projektant nieznan	Drewniana	Szkoła parterowa z korytarzem rekreacyjnym umieszczonym centralnie i doświetlonym pasem okien górnych. Utrzymana w stylu modernistycznym wykonana wg wzoru nr 6 zamieszczonym w zeszycie IV.
29.		Puznówka	1937	Inż. arch. H. Rutkowski, budowniczy Wł. Kulikowski	Drewniano murowana	Szkoła dwukondygnacyjna bez pomieszczeń dodatkowych, Utrzymana w stylu narodowym wykonana wg wzoru nr 8 zamieszczonym w zeszycie I.
30.		Markuszów	1934 - 1935	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowano - drewniana	Szkoła dwukondygnacyjna w części murowanej. Z salą gimnastyczną, szatnią, kancelarią, pokojem nauczycielskim i salą gospodarstwa domowego. Początek modernizmu.
31.	puławski	Irena	1936 - 1938	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą gimnastyczną, bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 10.
32.		Karczmiska	1930 - 1931	Projektant nieznan	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna, podpiwniczona z mieszkaniem dla nauczyciela w przyziemiu. Utrzymana w stylu modernistycznym.

33.		Kluczkowice		1931	Inż. arch. B. Kelles - Krauze	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna, bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu modernistycznym.
34.		Kraczewice		1928	Inż. arch. S.Trojanowski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna, podpiwniczona z kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu narodowym.
35.		Kurów		1925	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z sala rysunkową i salą gimnastyczną. Eklektyczna.
36.		Nałęczów		1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z mieszkaniami dla nauczyciela, pokojem nauczycielskim, sala gospodarstwa domowego, i sala zajęć praktycznych. Utrzymana w stylu modernistycznym.
37.		Wąwolnica		1930 - 1931	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatniami w podziemiu, salą robót ręcznych oraz kancelarią na parterze. Początek modernizmu, bliźniacza.
38.		Wąwolnica		1939	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z sala robót ręcznych, kancelarią pokojem na pomoce naukowe, w podziemiu mieszkanie oraz składzik na węgiel. Utrzymana w stylu modernistycznym.
39.		Baranów		1936	Inż. arch. S.Trojanowski	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią, kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu modernistycznym.
40.		Puławy		1933	Inż. arch. S.Trojanowski	Drewniana	Szkoła parterowa z salą robót ręcznych, kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Początek modernizmu.

41.	garwoliński	Bobrowniki	Brak danych	1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
42.	puławski	Bałtów		1931	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
43.		Kazimierz Dolny		1920	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
44.		Końskowola		1923	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
45.		Opole Lubelskie		1930	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
46.		Wólka Gołębska		1920	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
47.		Łopatki		1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
48.		Łukawka		1920	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
49.		Niezabitów		1920	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
50.		Pławanice		1922	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
51.		Radlin		1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
52.		Skrudki		1926	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
53.		Starosław		1920	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych

Opracował autor na podstawie materiałów archiwalnych.

Najwięcej szkół powstało w omawianym obwodzie po kryzysie gospodarczym – 20. W latach 1929 – 1935 wzniesiono 18 budynków, a w pierwszym dziesięcioleciu niepodległej Polski powstało ich 15 [Tabela 6].

Większość szkół powszechnych została wzniesiona w stylu narodowym (20 obiektów). Dziesięć placówek posiada cechy modernistyczne, a osiem jest charakterystycznych dla początków modernizmu. Dwie szkoły mają detale eklektyczne.

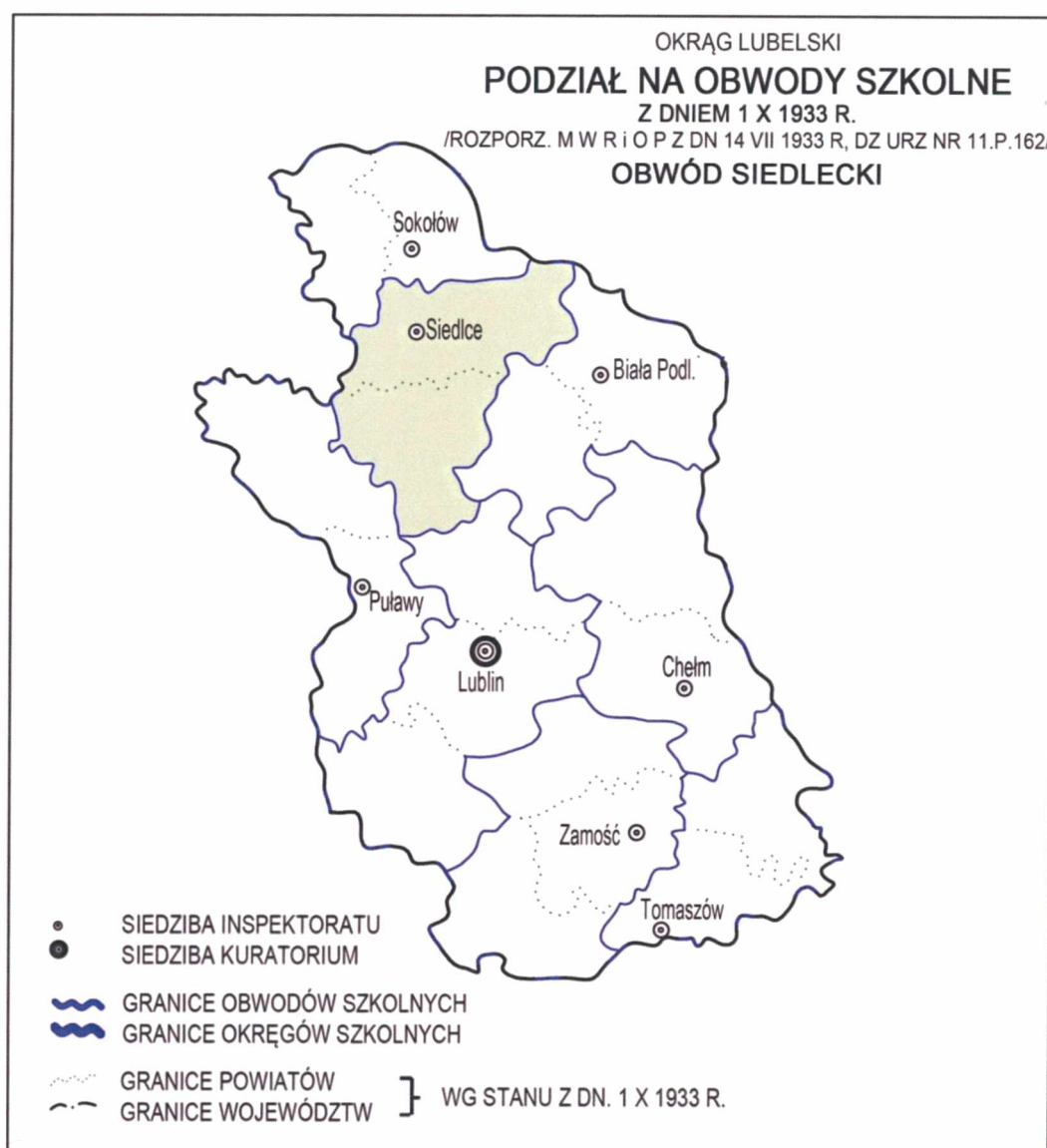
W obwodzie szkolnym puławskim w znacznej większości projektowano w okresie dwudziestolecia międzywojennego szkoły siedmioklasowe. Zachowało się 21 oryginalnych projektów takich obiektów. Były one najczęściej murowane dwu lub trzykondygnacyjne. Istnieją na omawianym terenie szkoły najwyżej zorganizowane drewniane, które są parterowe, z korytarzem rekreacyjnym umieszczonym pomiędzy klasami. Korytarz jest wyższy od pozostałych pomieszczeń i doświetlony pasami okien znajdującymi się u góry.

Szkoły niżej zorganizowane są nieliczne. Jednoklasowe nie występują na tym terenie.

Mieszkania dla personelu szkoły występują głównie w szkołach niżej zorganizowanych. W niektórych szkołach siedmioklasowych są umieszczane na parterze budynku.

4.6. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym siedleckim

Do obwodu szkolnego siedleckiego należały dwa powiaty: siedlecki o powierzchni – 1.287 km² i łukowski – 1.885 km². Liczba ludności zamieszkująca ten obwód wynosiła 221.736 w 1921 roku²⁹⁶. Pod koniec okresu międzywojennego powiat siedlecki był dużo większy – 1.988 km², powodem tego było wcielenie w 1932 roku części powiatu konstantynowskiego²⁹⁷. Liczba ludności wzrosła do 280.500 osób [Ryc. 113].

Ryc. 113. Obrys obwodu szkolnego siedleckiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).

W obwodzie tym powstało w latach 1918 – 1939 siedemdziesiąt szkół powszechnych. Dwadzieścia dziewięć w powiecie łukowskim i

²⁹⁶ S. Krzykała, *W Polsce ...*, op. cit., s. 750.

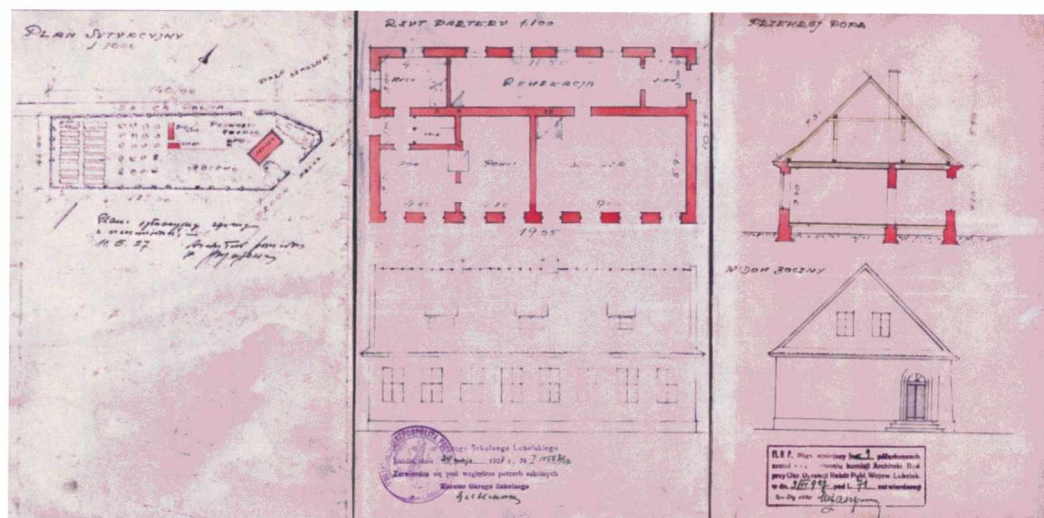
²⁹⁷ Za: [pl.wikipedia.org/wiki/województwo_lubelskie_\(II Rzeczpospolita\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/województwo_lubelskie_(II Rzeczpospolita)), 5.10.2009.

czterdzieści jeden w siedleckim. Trzydzieści osiem szkół wybudowano o konstrukcji murowanej, trzydzieści dwie były drewniane.

W omawianym okresie powstały tylko dwie szkoły jednoklasowe. Jedna o konstrukcji murowanej we wsi Jagódne w powiecie łukowskim, druga drewniana w Żurawłówce (powiat siedlecki). Szkoła w Jagódnem była starsza, została wybudowana w 1927 roku. Druga szkoła powstała w latach 1936-1937.

Szkoła powszechna w Jagódnem została usytuowana na skraju wsi przy drogach prowadzących do sąsiednich miejscowości. Działka miała kształt wydłużonego prostokąta zakończonego z jednej strony trójkątem, którego ramiona znajdowały się przy drogach.

W części północno wschodniej zaprojektowano budynek szkoły, którego ośmioosiowa fasada ustawiona była kalenicowo do drogi wiodącej do wsi. Po stronie południowo zachodniej ulokowano ogród szkolny i sad owocowy. Centralna część działki podzielona została na dwie części. W jednej z nich zaplanowano boisko, druga przeznaczona była na podwórze gospodarcze wraz z zabudowaniami gospodarczymi i toaletami. Pomiedzy budynkiem szkoły, częścią gospodarczą i boiskiem znajdowała się ogólnodostępna studnia [Ryc. 114].

Ryc. 114. Projekt szkoły powszechnej 1 – klasowej w Jagódnem (powiat łukowski), z 1927, APL, UWL, WKB, sygn. 1755.

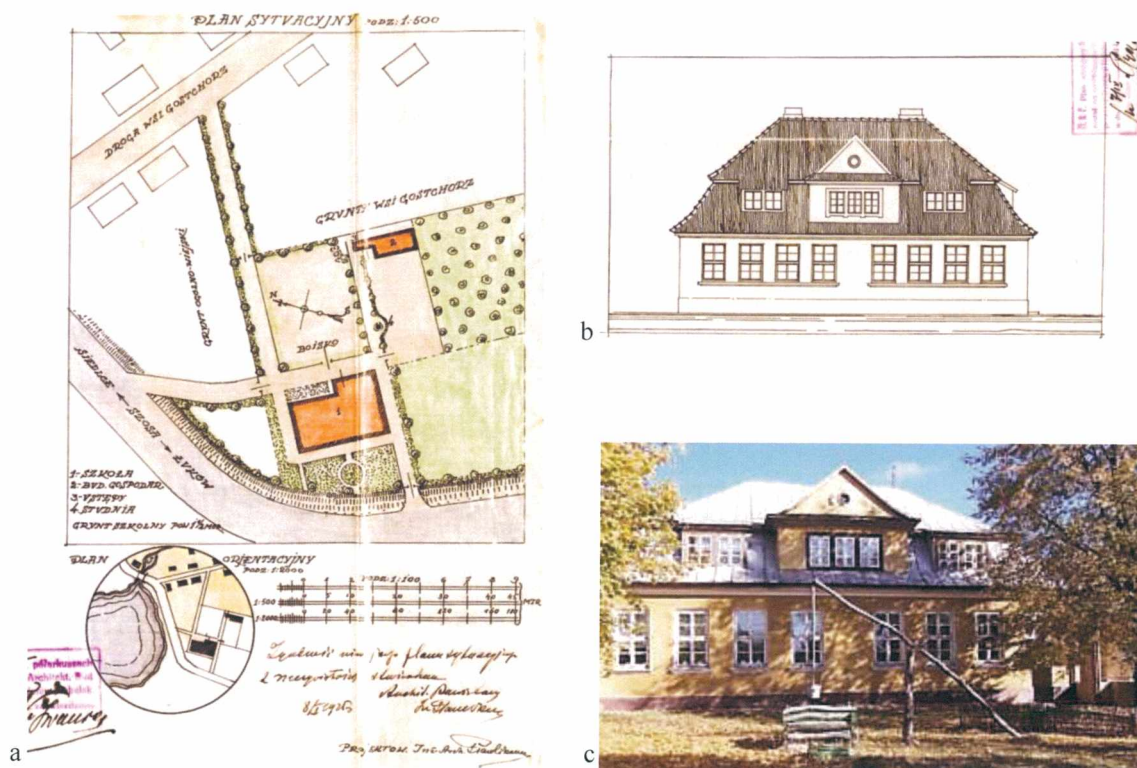
Budynek szkoły był parterowy, na planie prostokąta. Wejście główne do szkoły znajdowało się po stronie północnej. Prowadziło przez sień na korytarz rekreacyjny, z którego można było dostać się do sali lekcyjnej umieszczonej od strony południowej. Po południowej stronie budynku mieściło się wejście do mieszkania przeznaczonego dla nauczyciela.

Szkół dwuklasowych na terenie obwodu szkolnego siedleckiego powstało trzynaście. Były one wznoszone w obydwu powiatach. Miały

konstrukcję murowaną oraz drewnianą.

W powiecie łukowskim powstały cztery takie szkoły. Dwie o konstrukcji drewnianej: w Siencieszce (1936) i Smolance (1936). Oraz dwie o konstrukcji murowanej w Biardach (1936) i Szaniawach (1923-1925). W powiecie siedleckim szkół powszechnych dwuklasowych powstało więcej, bo dziewięć. Trzy o konstrukcji murowanej: we wsi Gostchorz (1925), we wsi Krzesk - Stary (1923) i we wsi Podmieście (1936-1938). Sześć szkół miało konstrukcję drewnianą: we wsi Binduga (1924), w Bzowie (1938), we wsi Kamionki Lackie (1937), we wsi Mierzvice Stare (1937-1938), we wsi Ostoje (1936-1937), we wsi Raczyny (1936-1937).

Ciekawym przykładem szkoły dwuklasowej jest szkoła we wsi Gostchorz w powiecie siedleckim. Budynek szkoły był murowany i podpiwniczony. Projekt szkoły powstał dość wcześnie, bo w 1925 roku, co sprawia, że szkoła była jedną z najwcześniej wzniesionych w omawianym obwodzie. Szkoła została ulokowana na działce w kształcie trapezu. Widać wyraźny podział na dwie części. Jedną z budynkiem szkolnym oraz boiskiem od strony północno wschodniej, drugą gospodarczą z ogrodem warzywnym, sadem, podwórzem i budynkami gospodarczymi [Ryc. 115].

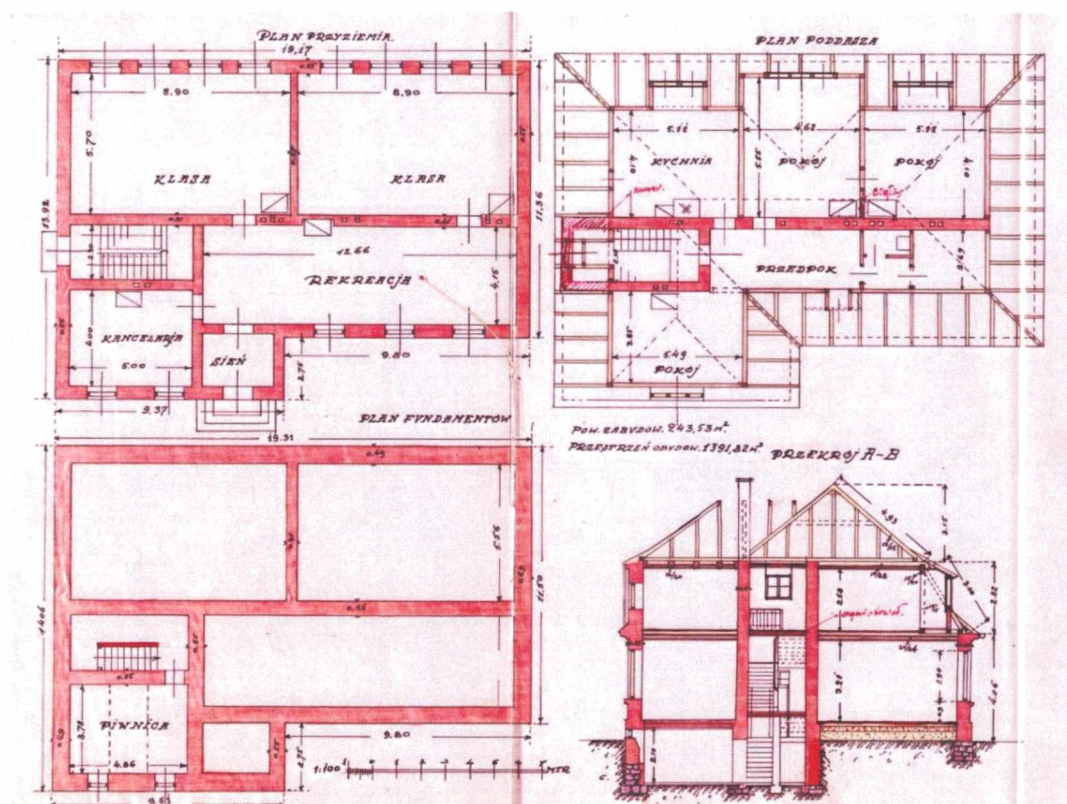
Ryc. 115. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Gostchorz (powiat siedlecki), wg projektu A. Pawlikowskiego z 1925, APL, UWL, WKB, sygn. 2211, a) plan sytuacyjny szkoły, b) elewacja od strony ogrodu, c) widok frontowy szkoły powszechnej we wsi Gostchorz – stan obecny, za:

<http://archiwum.sputnik.javatech.com.pl/2007-11->

[12/www.wisniew.pl/clients/wisniew/index.php%3F%252Fweb%252Fstrona_glowna%252Finformacje%252Foswiata.html](http://www.wisniew.pl/clients/wisniew/index.php%3F%252Fweb%252Fstrona_glowna%252Finformacje%252Foswiata.html), 18.07.2009,

Budynek szkoły na rzucie skróconej litery L, był podpiwniczony, parterowy z poddaszem użytkowym. Wejście do budynku znajdowało się w północno wschodniej elewacji. Prowadziło przez sień na korytarz rekreacyjny umieszczony z jednej strony. Z korytarza prowadziły wejścia do dwóch klas oraz do kancelarii ulokowanej przy wejściu. Na poddaszu znajdowało się mieszkanie dla kierownika szkoły. Szkołę wzniesiono w stylu narodowym [Ryc. 116].

W obwodzie szkolnym siedleckim powstało sześć budynków szkół trzyklasowych. Dwie w powiecie łukowskim oraz cztery w powiecie siedleckim. Tylko jedna szkoła miała konstrukcję drewnianą. Pozostałe wykonane były w konstrukcjach murowanych: Łęczka (1937-1938), Lipno (1938), Białki (1926), Łysołaje (1939) oraz Firkówka. Szkoła w Firkówce została zaprojektowana na bazie wzorcowego projektu nr 68 zamieszczonego w zeszycie II „*Projekty budynków szkół powszechnych*”. Rzut szkoły był kopią projektu wzorcowego natomiast elewacje zostały zmienione²⁹⁸.

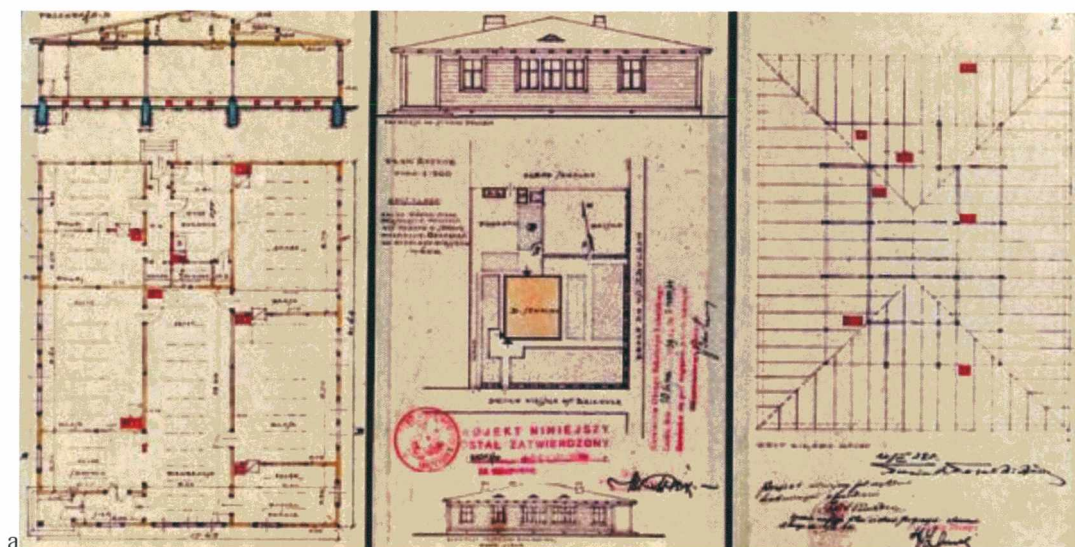

Ryc. 116. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Gostchorz (powiat siedlecki), wg projektu A. Pawlikowskiego z 1925, APL, UWL, WKB, sygn. 2211.

Przykładem szkoły trzyklasowej jest szkoła w Dziewulach (1938-1939). Była to jedyna szkoła trzyklasowa o konstrukcji drewnianej, jaka powstała w obwodzie szkolnym siedleckim. Teren pod szkołę zaplanowano

²⁹⁸ Szkoła wzniesiona według projektu M.W.R. i O.P. nr 68, zeszyt II, Warszawa 1926.

przy zbiegu dwóch dróg. Jednej prowadzącej do wsi Dziewule, drugiej wiodącej do sąsiedniej wsi Zbuczyn. Działka była w kształcie prostokąta w centralnej części znajdował się budynek szkoły poprzedzony ogrodem szkolnym. Do wejścia głównego prowadziła dróżka pomiędzy wytyczonymi rabatami. Przed wejściem zaplanowano plac przeznaczony do zbierania się dzieci przed rozpoczęciem nauki. Za budynkiem szkoły z prawej strony znajdowało się boisko szkolne otoczone krzewami. Z lewej strony zaprojektowano podwórze wraz z budynkami gospodarczymi oraz toaletami [Ryc. 117].

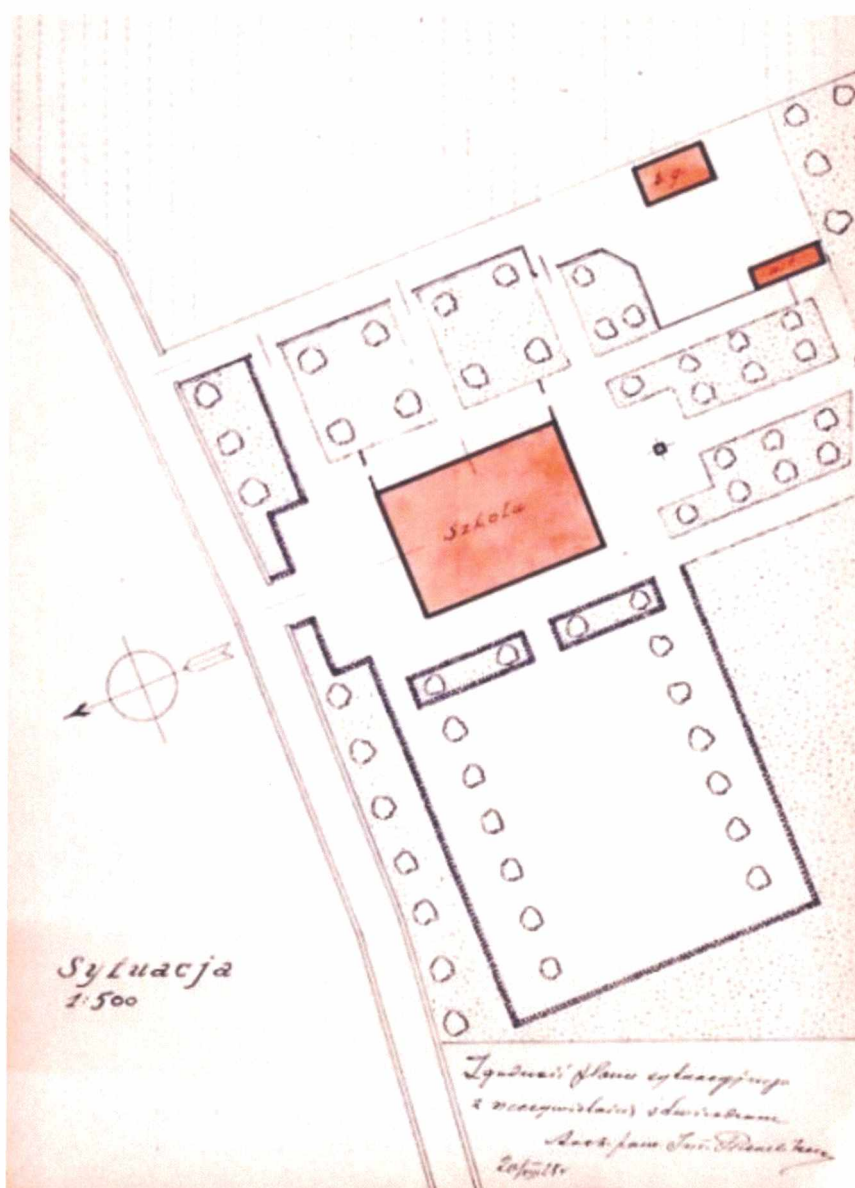

Ryc. 117. a) Projekt szkoły powszechnej 3 – klasowej w Dziewulach (powiat siedlecki), z lat 1938 – 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 2210, b) widok szkoły – stan obecny, za: http://dziewule.strefa.pl/zabytki_stara_szkola.html, 14.09.2011.

Budynek szkoły został zaprojektowany na planie prostokąta, był parterowy, niepodpiwniczony. Wejście główne do szkoły znajdowało się w narożniku południowo zachodnim. Prowadziło przez sień na korytarz rekreacyjny usytuowany centralnie pomiędzy pomieszczeniami szkolnymi. Oprócz trzech klas wydzielono miejsce na kancelarie oraz szatnię.

Mieszkanie dla nauczyciela mieściło się w północno zachodniej części budynku. Miało oddzielne wejście od strony podwórza gospodarczego. Składało się z dwóch pokoi oraz kuchni z wydzieloną alkową.

W omawianym obwodzie szkolnym powstało łącznie dziewięć szkół czteroklasowych. W większości były to szkoły o konstrukcji murowanej: Domanice (1926), Jasionka (1926) - projekt wykonany według wzoru nr 72, Radzików Stopki (1933-1934), Ruda (1926), Tchórzew (1926), które powstawały w powiecie siedleckim. Szkoły o konstrukcji drewnianej powstały tylko trzy: w Hermanowie (1936), Kobiątkach Starych (1937) i Platerowie (1936). Dwie szkoły w Jasionce i Domanicach powstały według wzorów ministerialnych (obydwie wzór nr 72, zeszyt II, architekt W. Piasecki).

Ryc. 118. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 4 – klasowej w Tchórzewie (powiat siedlecki), wg projektu A. Pawlikowskiego z 1936, APL, UWL, WKB, sygn. 2235.

Przykładem szkoły czteroklasowej jest szkoła powszechna w Tchórzwie powstała w 1926 roku w powiecie siedleckim. Szkoła została zaplanowana na działce w formie trapezu. Od strony drogi obsadzona była wysokimi drzewami. Budynek szkoły zaprojektowano w najszerszej części działki. Otoczony był ogrodami szkolnymi. Po zachodniej stronie usytuowano boisko. W południowo zachodniej części umieszczono podwórze gospodarcze z niezbędnymi budynkami oraz toaletą [Ryc. 118].

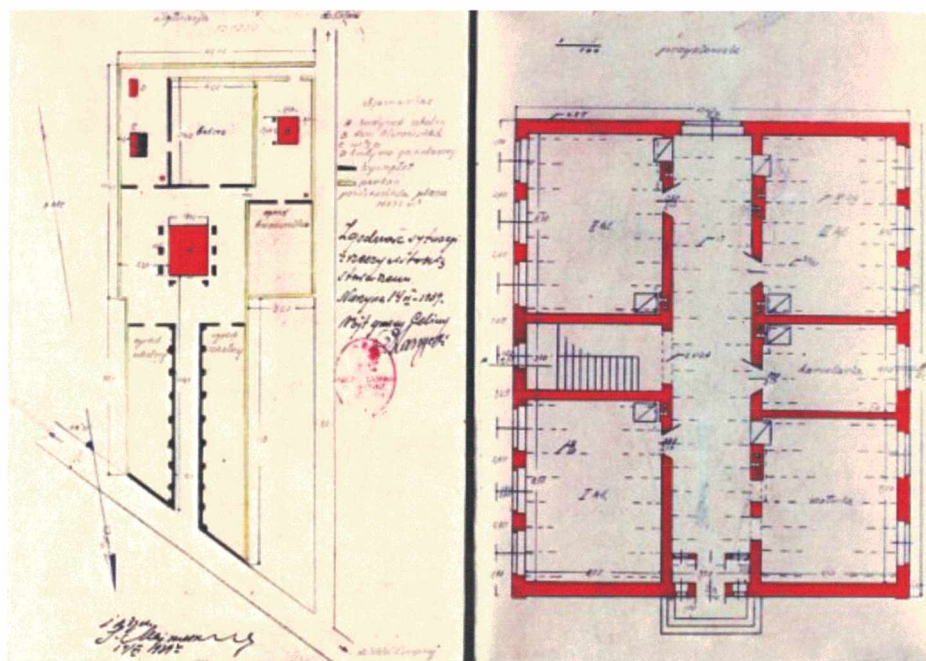
Ryc. 119. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 4 – klasowej w Tchórzwie (powiat siedlecki), wg projektu A. Pawlikowskiego z 1936, APL, UWL, WKB, sygn. 2235, a) rzuty budynku, b) elewacje, c) przekrój podłużny.

Szkołę wzniesiono na planie prostokąta. Miała konstrukcję murowaną i była podpiwniczona oraz piętrowa. Wejście główne do budynku znajdowało się w elewacji zwróconej ku drodze. Prowadziło na korytarz rekreacyjny, po którego obydwu stronach umieszczono symetrycznie cztery klasy. W połowie długości korytarza znajdowała się kancelaria. Na pierwsze piętro prowadziła oddzielona od pomieszczeń szkolnych klatka schodowa. Znajdowały się tam trzy mieszkania nauczycielskie. Styl szkoły nawiązywał do stylu narodowego [Ryc. 119].

W obwodzie szkolnym siedleckim powstało sześć szkół pięcioklasowych. Trzy z nich miały konstrukcję murowaną. Dwie powstały w powiecie siedleckim we wsi Wojnów (1926) i Hydynów (1936-1937), trzecia w łukowskim we wsi Wólka Konopna (1939). Trzy szkoły miały konstrukcję drewnianą i powstały w powiecie siedleckim: Bědy (1938), Broszków (1935-1936), Szpaki (1937-1933).

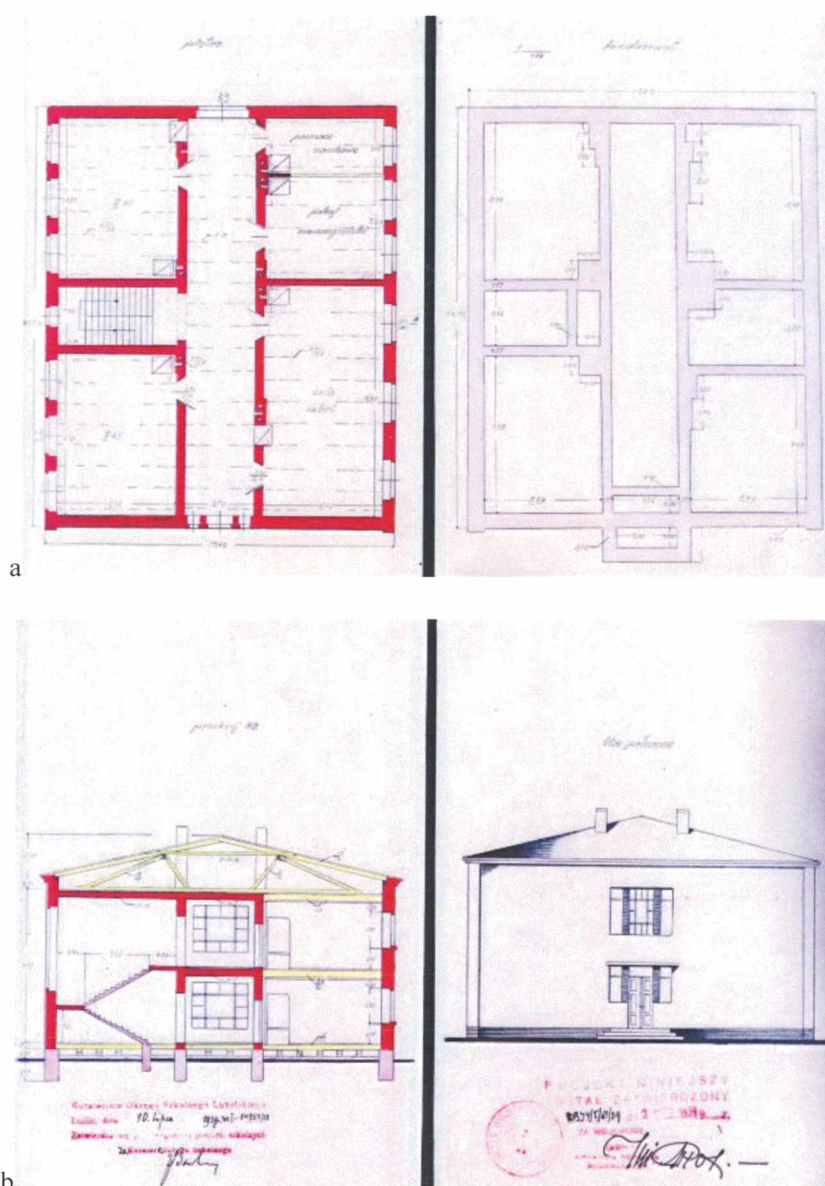
Pierwsza szkoła pięcioklasowa powstała w 1926 roku w Wojnowie, pozostałe obiekty pochodzą z lat trzydziestych XX wieku.

Ciekawym przykładem szkoły pięcioklasowej jest murowany budynek w Wólce Konopnej. Zaprojektowany został na prostokątnej działce ściętej ukośnie od strony drogi. Budynek szkoły znajdował się po środku działki. Prowadziła do niego szeroka aleja wytyczona pomiędzy ogrodem szkolnym. Za szkołą w tylnej części działki znajdowało się boisko, które położone było pomiędzy wydzieloną częścią gospodarczą wraz z toaletami a domem kierownika szkoły. Na placu szkolnym wydzielono ogród dla kierownika. Budynek szkoły otoczono żywopłotem [Ryc. 120].

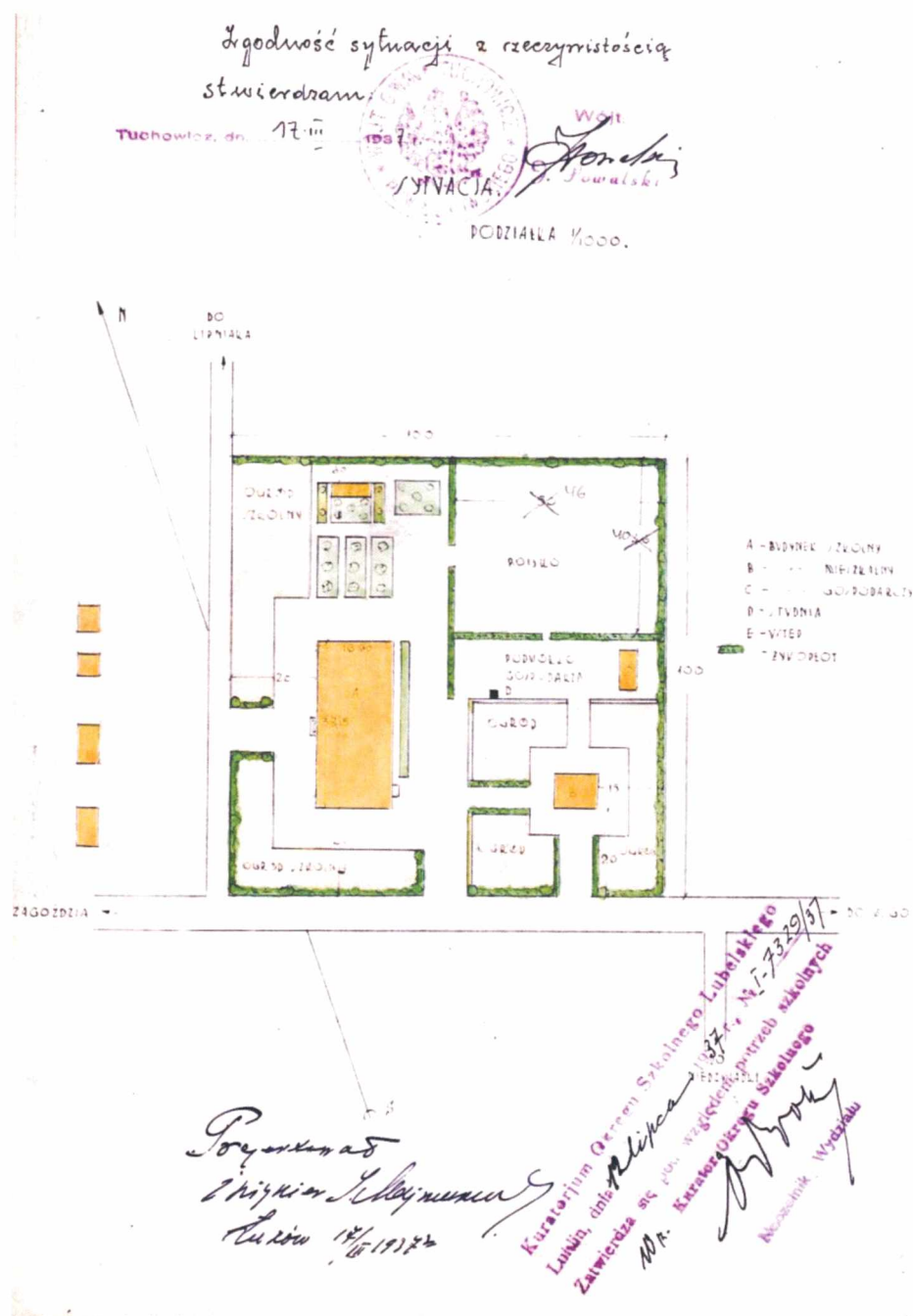
Ryc. 120. Fragment projektu szkoły powszechnej 5 – klasowej w Wólce Konopnej (powiat łukowski), z 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 1772.

Szkoła została zaprojektowana na rzucie prostokąta. W elewacji zwróconej w stronę drogi znajdowało się wejście główne. Prowadziło ono na korytarz rekreacyjny umieszczony centralnie pomiędzy salami. W połowie długości korytarz umieszczono klatkę schodową wiodącą na pierwsze piętro. Na przeciw klatki symetrycznie wydzielono pomieszczenie na kancelarię. Na piętrze znajdowały się dwie klasy oddzielone od siebie klatką schodową. Po przeciwnej stronie korytarza umieszczono salę robót ręcznych, pokój nauczycielski oraz pomieszczenie na pomoce naukowe. W budynku szkolnym pominięto mieszkanie dla nauczyciela, w zamian budując oddzielny budynek. Budynek szkoły miał cechy charakterystyczne dla początków modernizmu - wypłaszczony dach, poziomo umieszczone otwory okienne [Ryc. 121].

Ryc. 121. Fragment projektu szkoły powszechnej 5 – klasowej w Wólce Konopnej (powiat łukowski), 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 1772, a) rzuty budynku, b) przekrój poprzeczny, elewacja frontowa.

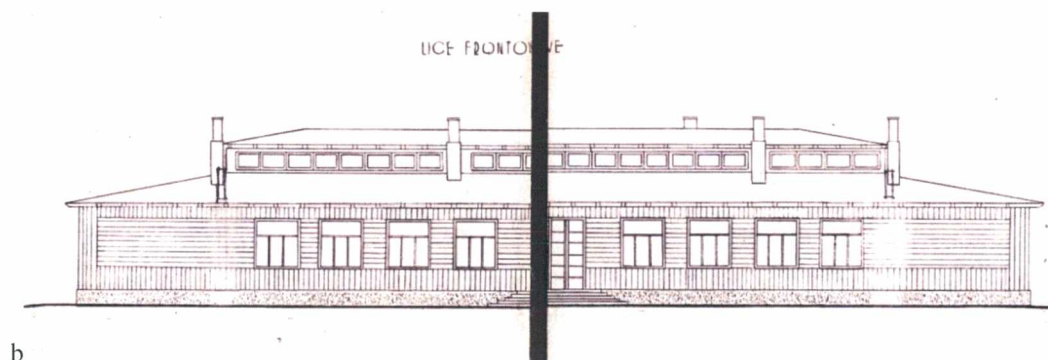
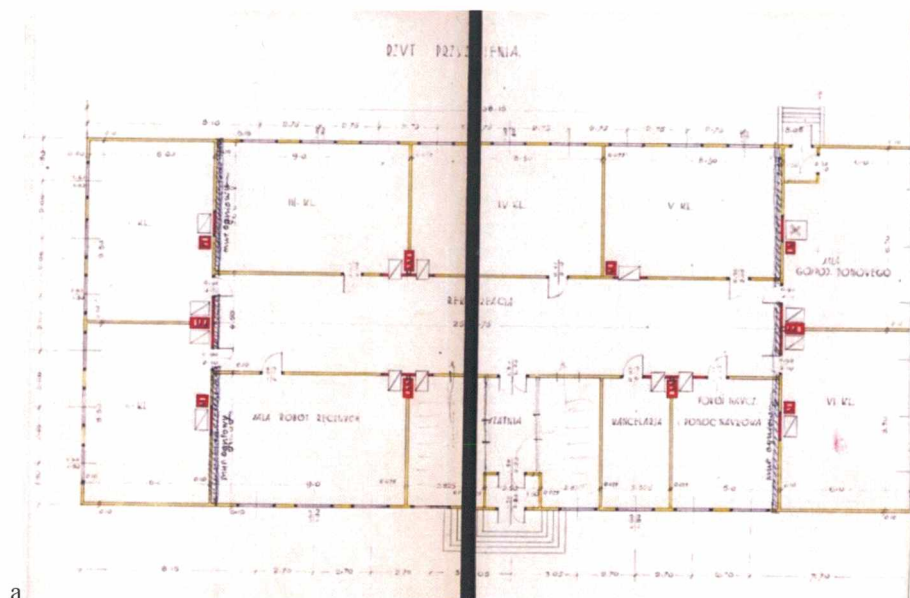
Na terenie obwodu szkolnego siedleckiego powstało sześć szkół sześcioklasowych. Cztery z nich miały konstrukcję drewnianą: w Hałubli (1935-1936), w Jastrzębich Śmiarach (1935-1936), we wsi Krześlin (1925-1936) i Zagoździu, dwie murowaną: w Kornicy (1936-1937) i w Mokobodach (1926). Większość szkół powstała w powiecie siedleckim. Tylko jedna szkoła o konstrukcji drewnianej powstała w powiecie łukowskim.

Ryc. 122. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 6 – klasowej w Zagoździu (powiat łukowski), wg projektu J. Majmieskuła z 1937, APL, UWŁ, WKB, sygn. 1773.

O rozwoju szkolnictwa i dążeniu do tworzenia placówek jak najwyżej zorganizowanych świadczy historia szkoły w Zagoździu. W 1918 roku powstała tu szkoła jednoklasowa, którą przekształcono w dwuklasową, a następnie trzyklasową (1926). W roku 1936 postanowiono wybudować nowy budynek szkolny dla szkoły już sześcioklasowej, który sfinalizowano dopiero w 1938 roku. Szkoła ta spełniała swoją funkcję do 1999 roku, kiedy oddano do użytku nowy budynek²⁹⁹.

Szkoła została zaprojektowana na prostokątnej działce (100 x 100 m) na skraju wsi przy drogach wiodących do sąsiednich wiosek. Na teren szkoły prowadziły trzy wejścia dwa od strony drogi głównej, jedno zaprojektowano przy mniej ruchliwej drodze prowadzącej do Lipniaka. Teren szkoły podzielono na dwa prostokąty w jednym znajdował się budynek szkoły oddzielony od drogi ogrodem szkolnym, drugi przeznaczono na boisko szkolne oraz wydzielono część na podwórze gospodarcze i dom dla kierownika szkoły [Ryc. 122].

Ryc. 123. Fragment projektu szkoły powszechnej 6 – klasowej w Zagoździu (powiat łukowski), wg projektu J. Majmieskuła z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 1773, a) rzut budynku, b) elewacja frontowa.

²⁹⁹ Za: http://zagozdzie.booo.pl/viewpage.php?page_id=5, 28. 05. 2012.

Plan szkoły został zaprojektowany na rzucie prostokąta. Wejście główne zaplanowano po stronie północno zachodniej. Prowadziło ono do szatni, z której przechodziło się na korytarz rekreacyjny umieszczony pomiędzy klasami. Na parterze budynku znajdowało się sześć klas oraz sala robót ręcznych, sala gospodarstwa domowego i pokój nauczycielski, który służył również za pomieszczenie na pomoce naukowe. Szkoła była parterowa w stylu modernistycznym. Korytarz rekreacyjny posiadał typowe rozwiązanie doświetlenia od strony stropu [Ryc. 123].

Szkoły siedmioklasowe w obwodzie szkolnym siedleckim stanowiły najliczniejszą grupę obiektów powstałych w latach 1918 – 1939 (dwadzieścia pięć szkół). Siedemnaście szkół miało konstrukcję murowaną, tylko osiem drewnianą. W powiecie łukowskim dziesięć szkół miało konstrukcję murowaną, cztery szkoły były drewniane. W powiecie siedleckim natomiast siedem szkół było murowanych, a o konstrukcji drewnianej powstały również cztery obiekty. Większość szkół powstała w latach trzydziestych, tylko nieliczne są z połowy lat dwudziestych (Okrzeja³⁰⁰, Stoczek 1926-1934, Suchożebra 1926 - projekt wykonany według wzoru nr 90, s. 64 - 65, zeszyt II, architekt F. Kummant [Ryc. 124], Żelków 1926).

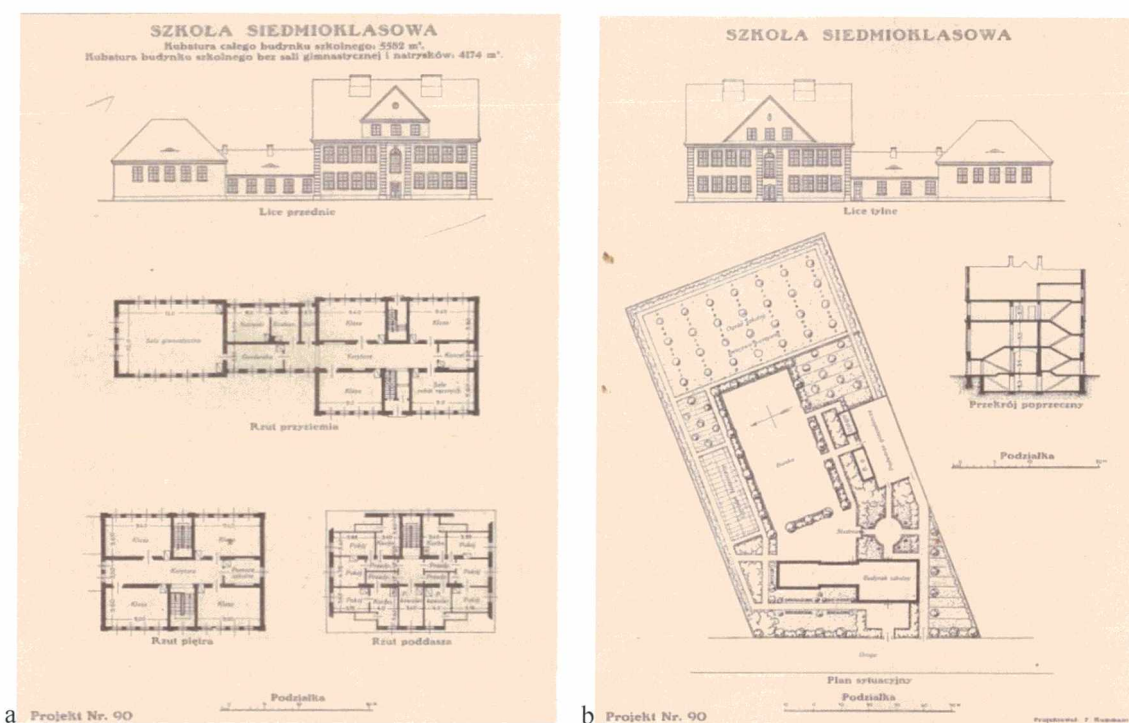
Pozostałe szkoły miały konstrukcję murowaną: we wsi Krzesk (1926), przy ul. Kierkuckiej 2 w Siedlcach (1928-1930), szkoła im. Rawicza w Siedlcach (1932-1938), w Żeliszewie (1931), w Hucie

³⁰⁰ Projekt szkoły powszechnej w Okrzei zatwierdzony został w 1927 roku przez architekta powiatu Łukowskiego – Bronisława Makowskiego. Była to szkoła siedmioklasowa. Budynek, składał się z podziemia, parteru, pierwszego piętra oraz poddasza. W podziemnej części zaplanowano salę gimnastyczną. W piwnicach znajdowała się również szatnia, rozbieralnia oraz natryski. Dodatkowo usytuowany był tu korytarz rekreacyjny, ogólnodostępna kuchnia dla uczniów i piwnica. W projekcie podziemia zlokalizowano dodatkowo trzy sale lekcyjne: fizyczną, robót ręcznych i salę do prac z zakresu gospodarstwa domowego. Na parterze znajdowało się pięć sal lekcyjnych, szatnia, korytarz rekreacyjny i kancelaria. Wejście główne w fasadzie frontowej prowadziło do sieni głównej, druga sień wychodziła na boisko szkolne. Na piętrze zaprojektowano mieszkanie dla nauczyciela, cztery klasy oraz pokój nauczycielski. Na użytkowym poddaszu powstały trzy pokoje oraz kuchnia z doświetleniem od strony elewacji tylnej. Szkoła usytuowana była w pobliżu kościoła przy głównej drodze biegnącej przez miejscowość. Teren szkoły dobrze zagospodarowano. Posadzono sad oraz trawniki, które przecinały wydzielone alejki. Za: E. Przesmycka, E. Rzączyńska, *Architektura...*, op. cit., s. 245-247. Szkoła w Okrzei istniała już podczas zaborów. Była to szkoła jednoklasowa i mieściła się w budynkach prywatnych. Językiem wykładowym był rosyjski. W roku szkolnym 1917/1918 w szkole pracowała dwóch nauczycieli. W 1923 roku liczba uczniów w Okrzei zwiększyła się do 179 i zaistniała potrzeba podzielenia dzieci na 4 oddziały. W 1925 roku zaistniała potrzeba wzniesienia nowego budynku szkolnego. 10 listopada 1928 roku poświęcono kamień węgielny pod budowę szkoły im. Henryka Sienkiewicza. W 1930 roku szkoła zyskała status siedmioklasowej. Było wówczas zatrudnionych sześciu nauczycieli. Budowa murów nowej szkoły trwała dwa lata. W 1936 ukończono trzy sale na parterze szkoły, w połowie roku rozpoczęto prace przy wykończeniu kolejnych sal, piętra szkoły oraz mieszkań dla nauczycieli. Wybudowano piece w izbach lekcyjnych i mieszkalnych. Koszt wykończenia piętra budynku wyniósł 6.351 zł. W 1936 roku kierownikiem szkoły został Filip Wojtowicz. W roku następnym szkołę przemianowano na 5-klasową III stopnia. W czasie wojny wykończono drugie piętro budynku. Zajęcia odbywały się bez większych przeszkód do 1941 roku, kiedy to szkoła została zajęta przez wojska niemieckie. W maju 1944 roku szkoła uległa spaleni. W latach 90 – tych przeprowadzono modernizację i rozbudowę szkoły. Za <http://zsokrzeja.republika.pl/hist.htm>, data 2. 06. 2011.

Dąbrowie (1938), w Kocku (1937-1938), w Przytocznie (1935), w Radoryżu (1938), w Staninie (1938), w Trzebieszowie (1934-1935) - plan odbudowy i przebudowy budynku szkolnego, w Ulanie (1936-1937).

Szkoły drewniane: w Lisikierzu (1933-1935), w Telczynie (1937), we wsi Wojcieszków (1933), w Domaszewnicy (1936), Domanicach (1935), w Pruszyńcu (1934-1935), przy ul. Mireckiego w Siedlcach (1937-1938), w Zbuczynie (1932).

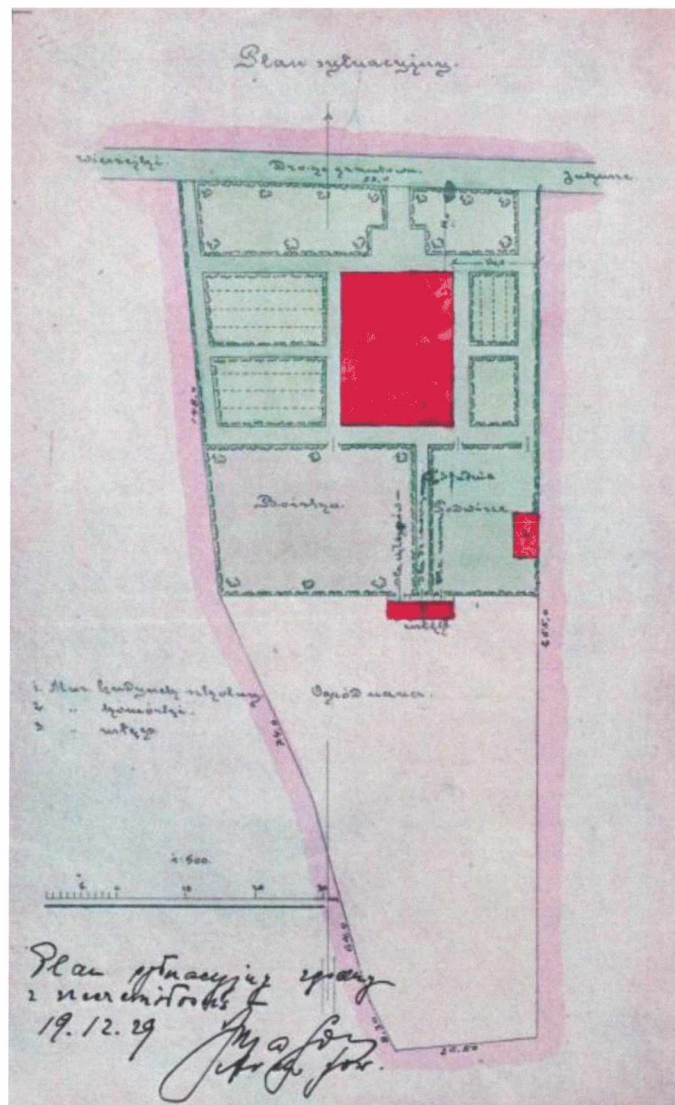
Projekt szkoły siedmioklasowej murowanej w Wierzejkach został zatwierdzony przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego pod względem potrzeb szkolnych w 1929 roku (Kurator Eustachy Nowicki). Budynek szkolny powstał w 1931 roku.

Ryc. 124. Projekt wzorcowy (a, b) nr 90 szkoły 7 – klasowej wykonany przez F. Kummanta, *Projekty budynków...*, zeszyt II, op. cit., s. 64 – 65.

Szkoła została zaprojektowana na prostokątnej działce przylegającej do drogi od strony północnej. Od drogi budynek był oddzielony pasem zieleni. Szkoła zaplanowana była w centralnej części za nią znajdowało się boisko oraz podwórze gospodarcze z budynkiem oraz toaletami. Boisko oraz część gospodarcza otoczone były krzewami, a boisko dodatkowo obsadzono drzewami [Ryc. 125].

Piętrowy budynek szkolny wzniesiono na rzucie prostokąta. W przyziemiu zaprojektowano trzy klasy oraz szatnię. Po środku przebiegał korytarz rekreacyjny. Na piętro prowadziła klatka schodowa umieszczona w połowie długości korytarza. Znajdowały się tam cztery klasy oraz dwa pomieszczenia na pomoce naukowe i pokój nauczycielski [Ryc. 126].

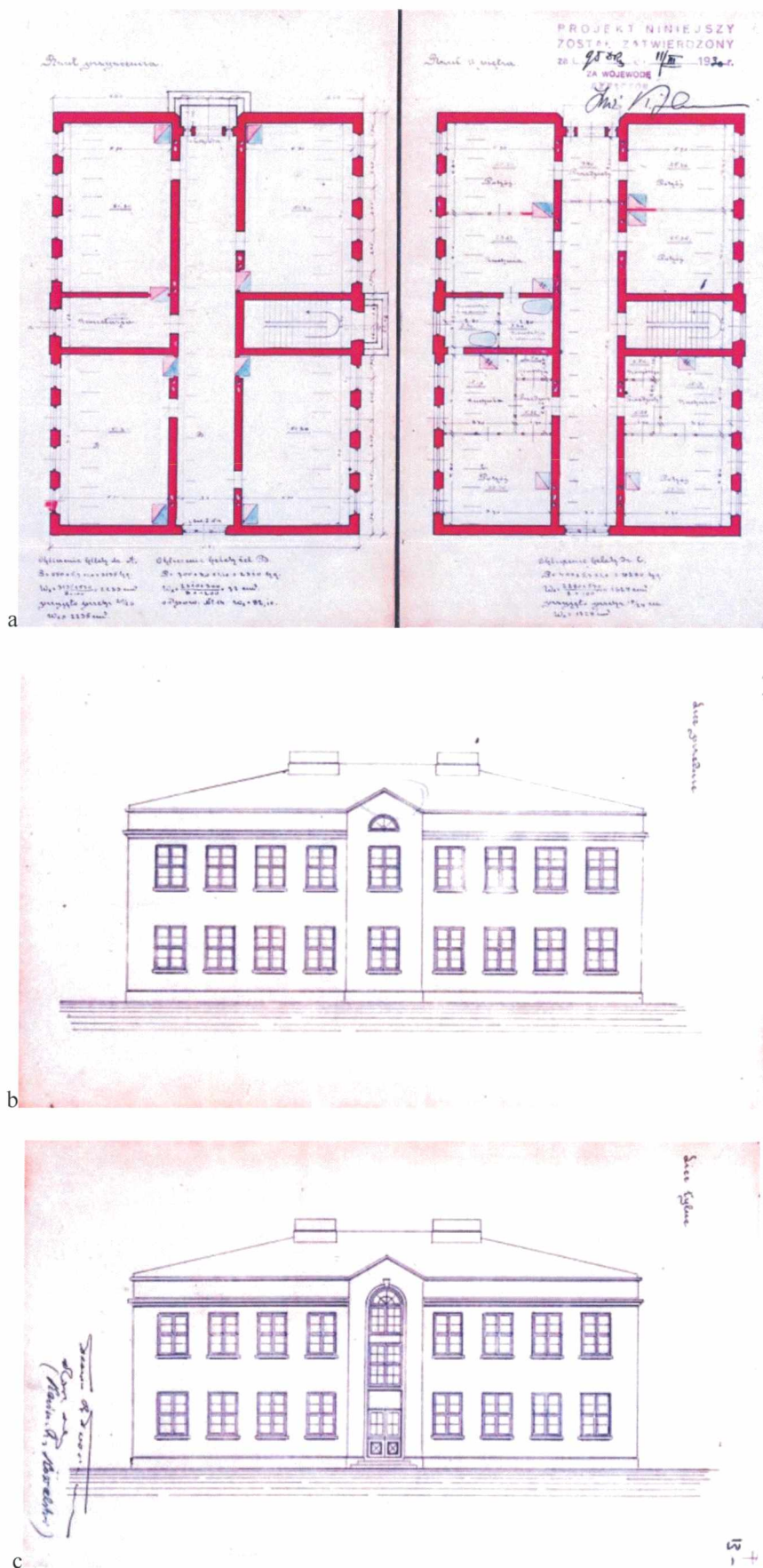

Ryc. 125. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 4 – klasowej w Wierzejkach (powiat łukowski), z lat 1930 – 1931, APL, UWL, WKB, sygn. 1770.

W powiecie łukowskim istniały trzy szkoły powstałe w latach 1918 -1939, których dokumentacja historyczna nie zachowała się. Były to szkoły w Nadrybiu³⁰¹, Łańcuchowie³⁰² drewniany budynek szkoły 1935 i Turowoli drewniany budynek szkoły 1924.

³⁰¹ Pierwsza szkoła w Nadrybiu powstała w drugiej połowie XIX wieku. Była to rosyjska szkoła elementarna, do której uczęszczały głównie dzieci narodowości ukraińskiej. Dzieci polskie nie były posyłane do tej szkoły przez rodziców w obawie przed rusyfikacją. Szkoła była wybudowana na granicy dwóch wsi – Kaniwola i Nadrybie. Był to budynek drewniany w kształcie litery L, z dużymi oknami, miał dwie sale lekcyjne, kancelarię i mieszkanie dla Kierownika szkoły. Do budynku prowadził obszerny ganek. Za: *Z dziejów Nadrybia, Okruchy wspomnień*, red. Anna Chryć i inni, Łączna 2010, s. 12. W 1918 roku po odzyskaniu niepodległości szkołę elementarną rosyjską przekształcono na polską, w której rozpoczęły naukę dzieci polskie. W 1921 roku kierownikiem szkoły został Roman Korbel. Wraz z żoną Marią uczyli w pięciu oddziałach mając pod opieką 132 uczniów. W 1929 roku podniesiono stopień organizacyjny szkoły do trzyklasowej i dodatkowo zatrudniono trzecią nauczycielkę – Marię Tuszewską. W 1934 roku znów podniesiono stopień organizacyjny szkoły do 4 – klasowej. Za: *Z dziejów Nadrybia, Okruchy wspomnień*, red. Anna Chryć i inni, Łączna 2010, s. 13.

³⁰² *Z dziejów szkoły podstawowej w Łańcuchowie 1905 – 2005*, J. Bil i inni, Łańcuchów 2005.

Ryc. 126. Fragment projektu szkoły powszechnej 4 – klasowej w Wierzejkach (powiat łukowski), z lat 1930 – 1933, APL, UWL, WKB, sygn. 1770, a) rzuty budynku, b) elewacja od strony ogrodu, c) elewacja frontowa.

Zestawienie typów szkół powszechnych występujących na terenie obwodu szkolnego siedleckiego przedstawia tabela 7.

Tabela 7. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym siedleckim powstałe w latach 1918 – 1939

L.p.	Powiat	Miejscowość	Typ szkoły	Rok	Autor projektu	Konstrukcja, technologia	Architektura szkoły, cechy stylowe
1.	łukowski	Jagódne	1 - klasowe	1927	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela. Utrzymana w stylu narodowym.
2.	siedlecki	Żurawłówka		1936 - 1937	J. Jabłoński	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela. Utrzymana w stylu narodowym.
3.	łukowski	Birdy	2 - klasowe	1936	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela na poddaszu. Utrzymana w stylu narodowym.
4.		Szaniawy		1923 - 1925	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym przeznaczonym na mieszkanie dla nauczyciela. Utrzymana w stylu narodowym.
5.		Sięcieszka		1936	Inż. J.Majmeskuł	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią, szatnią i mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
6.		Smolanka		1936	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
7.	siedlecki	Gostchorz		1925	Inż. arch. A. Pawlikowski	Murowana	Szkoła parterowa, podpiwniczona z kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela. Utrzymana w stylu narodowym.
8.		Krzesk Stary		1923	Inż. arch. A. Pawlikowski	Murowana	Szkoła parterowa z kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela. Utrzymana w stylu narodowym.

9.		Podmieście		1936 - 1938	Inż. arch. A. Pawlikowski	Murowana	Szkoła parterowa z kancelarią, szatnią i mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
10.		Bzowo		1938	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią i mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
11.		Binduga		1924	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym przeznaczonym na mieszkanie dla nauczyciela oraz drugim mieszkaniem na parterze i kancelarią. Utrzymana w stylu narodowym.
12.		Kamionki Lackie		1937	J. Jabłoński	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią i kancelarią. Utrzymana w stylu narodowym.
13.		Mierzvice Stare		1937 - 1938	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią, kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
14.		Ostoje		1936 - 1937	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią, kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
15.		Raczyna		1936 - 1937	Inż. arch. Pawlikowski	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią, kancelarią. Utrzymana w stylu narodowym.
16.	Łukowski	Łysołaje	3 - klasowe	1939	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatnią, świetlicą oraz kancelarią. Dwa mieszkania dla nauczycieli w wydzielonym segmencie. Początek modernizmu.
17.		Firkówka		1935	J. Jabłoński	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią na piętrze dwa mieszkania dla nauczycieli. Początek modernizmu zaprojektowana według wzoru nr 68 zamieszczonego w zeszycie II.

18.	siedlecki	Białki		1926	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią i pokojem kawalerskim, na piętrze mieszkanie. Utrzymana w stylu narodowym.
19.		Lipno		1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z mieszkaniem dla nauczyciela, szatnią i kancelarią. Początek modernizmu.
20.		Łęczka		1936 - 1937	Inż. arch. A. Pawlikowski	Murowana	Szkoła parterowa z mieszkaniem, pokojem na pomoce naukowe i kancelarią. Początek modernizmu.
21.		Dziewule		1938 - 1939	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem, szatnią i kancelarią. Początek modernizmu.
22.	łukowski	Hermanów		1936	Inż. J.Majmeskuł	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią i kancelarią. Początek modernizmu.
23.		Kobiałki Stare		1937	Inż. J.Majmeskuł	Drewniana	Szkoła parterowa z pokojem na pomoce naukowe i kancelarią i szatnią. Początek modernizmu.
24.		Sielce		1937 - 1938	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem dla kierownika, pomieszczeniem na pomoce naukowe i kancelarią. W stylu narodowym.
25.	siedlecki	Domanice	4 - klasowe	1926	Inż. arch. W. Piasecki	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym przeznaczonym na trzy mieszkania służbowe oraz kancelaria na parterze. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 72.
26.		Jasionka		1926	Inż. arch. W. Piasecki	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym przeznaczonym na trzy mieszkania służbowe oraz kancelaria na parterze. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 72.

27.		Radzików Stopki		1933 - 1934	Inż. arch. A. Pawlikowski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna na poddaszu mieszkanie dla nauczyciela, na parterze kancelaria. Początek modernizmu.
28.		Ruda		1926	Inż. arch. A. Pawlikowski	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna na poddaszu trzy mieszkania dla nauczycieli na parterze kancelaria. Utrzymana w stylu narodowym.
29.		Tchórzew		1926	Inż. arch. A. Pawlikowski	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym z trzema mieszkaniami służbowymi, na parterze kancelaria. Utrzymana w stylu narodowym.
30.		Platerów		1936	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatnią, kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela na poddaszu. Początek modernizmu.
31.	Łukowski	Wólka Konopna		1939	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatnią, kancelarią, salą robót ręcznych i pokojem nauczycielskim. Utrzymana w stylu modernistycznym.
32.		Hydynów		1936 - 1937	J. Jabłoński	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatnią, kancelarią, pomieszczeniem na pomoce naukowe i dwoma niezależnymi mieszkaniami dla nauczycieli na piętrze. Początek modernizmu.
33.	siedlecki	Wojnów		1926	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem dla nauczycieli na piętrze. Utrzymana w stylu narodowym.
34.		Beldy		1938	Inż. arch. A. Pawlikowski, J. Jabłoński	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.

35.		Broszków		1935 - 1936	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem, szatnią, kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Początek modernizmu.
36.		Szpaki		1937 - 1938	Inż. arch. A. Pawlikowski, J. Jabłoński	Drewniana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym przeznaczonym na mieszkanie, kancelarią i szatnią. Utrzymana w stylu narodowym.
37.	łukowski	Zagoździe		1937	Inż. J. Majmeskuł	Drewniana	Szkoła parterowa z salą robót ręcznych, salą gospodarstwa domowego, kancelarią, pokojem nauczycielskim i szatnią. W stylu narodowym.
38.		Kornica		1936 - 1937	J. Jabłoński	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią i szatnią oraz mieszkaniem na piętrze budynku. Początek modernizmu.
39.	siedlecki	Mokobody	6 - klasowe	1926	Inż. arch. A. Pawlikowski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z poddaszem użytkowym przeznaczonym na mieszkanie. Utrzymana w stylu narodowym.
40.		Hołubla		1935 - 1936	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią, kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu modernistycznym.
41.		Jastrzębie Śmiary		1935 - 1936	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa. Utrzymana w stylu narodowym.
42.		Krześlin		1925 - 1936	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią i szatnią. Utrzymana w stylu modernistycznym.
43.	łukowski	Wierzejki	7-klasowe	1930 - 1931	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatnią, pokojem nauczycielskim i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Szkoła parterowa. Utrzymana w stylu narodowym.

44.		Huta Dąbrowa		1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna bez pomieszczeń dodatkowych. Szkoła parterowa. W stylu modernistycznym.
45.		Kock		1937 - 1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią, szatnią, pomieszczeniem na pomoce naukowe, salą gospodarstwa domowego, salą robót ręcznych i salą gimnastyczną. Utrzymana w stylu modernistycznym.
46.		Okrzeja		1927	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z salą gimnastyczną. W stylu narodowym.
47.		Przytoczno		1935	Inż. arch. A. Pawlikowski	Murowana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu modernistycznym.
48.		Radoryż		1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu modernistycznym.
49.		Stanin		1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią, szatnią i salą gospodarstwa domowego. Utrzymana w stylu modernistycznym.
50.		Stoczek		1926 – 1934	Inż. arch. A. Buzakowski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią, szatnią, salą robót ręcznych, salą gimnastyczną w osobnym budynku, ale z zaprojektowanym zadaszonym przejściem. Mieszkanie służbowe w suterrenach. W stylu narodowym.
51.		Trzebieszów		1934 - 1935	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana	Przebudowa i odbudowa trzykondygnacyjnego budynku. Na poddaszu zaprojektowano świetlicę.

52.		Ulanie		1936 - 1937	Projektant nieznan	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem na parterze. W stylu modernistycznym.
53.		Telczyn		1937	Inż. J.Majmeskuł	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią, kancelarią, pomieszczeniem na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu modernistycznym.
54.		Lisikierz		1933-1935	Inż. arch. M.Sławiński	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią. W stylu narodowym.
55.		Wojcieszków		1933	Inż. J.Majmeskuł	Drewniana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. W stylu narodowym.
56.		Domaszewnica		1936	Inż. J.Majmeskuł	Drewniana	Szkoła parterowa z salą gospodarstwa domowego, kancelarią, pokojem robót ręcznych, pokojem nauczycielskim. Utrzymana w stylu modernistycznym.
57.		Krzesk		1926	Inż. arch. A. Pawlikowski	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z mieszkaniem na poddaszu. Utrzymana w stylu narodowym.
58.		Seroczyn		1926	Inż. arch. A. Pawlikowski	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna bez pomieszczeń dodatkowych. W stylu narodowym.
59.		Siedlce, ul. Kierucka		1928 - 1930	Projektant nieznan	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z mieszkaniem oraz toaletami w budynku szkoły. Początek modernizmu.
60.	siedlecki	Siedlce, im. Rawicza		1932 - 1938	Inż. arch. A. Pawlikowski	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna bez pomieszczeń dodatkowych. Początek modernizmu.
61.		Suchożebra		1926	Inż. arch. F. Kummant	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z mieszkaniem dla nauczyciela oraz salą robót ręcznych i salą gimnastyczną. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 90 zawartego w zeszycie II.

62.		Żeliszew		1931	Inż. arch. A. Pawlikowski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu narodowym.
63.		Żelków		1926	Inż. arch. A. Pawlikowski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem na poddaszu oraz salą lekcyjną. Utrzymana w stylu narodowym.
64.		Domanice		1935	Inż. arch. A. Pawlikowski	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią, salą robót ręcznych i pokojem na pomoce naukowe. Początek modernizmu.
65.		Pruszyń		1934 - 1935	J. Jabłoński	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem dla nauczyciela. Utrzymana w stylu narodowym.
66.		Siedlce ul. Mireckiego		1937 - 1938	Inż. arch. A. Pawlikowski	Drewniana	Szkoła parterowa z salą gimnastyczną, szatnią, salą robót ręcznych, kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu modernistycznym.
67.		Zbuczyn		1932	Inż. arch. A. Pawlikowski	Drewniana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym przeznaczonym na mieszkanie służbowe, na parterze kancelaria i pomieszczenie na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu narodowym.
68.	Łukowski	Nadrybie	Brak danych	1920	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
69.		Łańcuchów		1935	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
70.		Turowola		1924	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych

Opracował autor na podstawie materiałów archiwalnych.

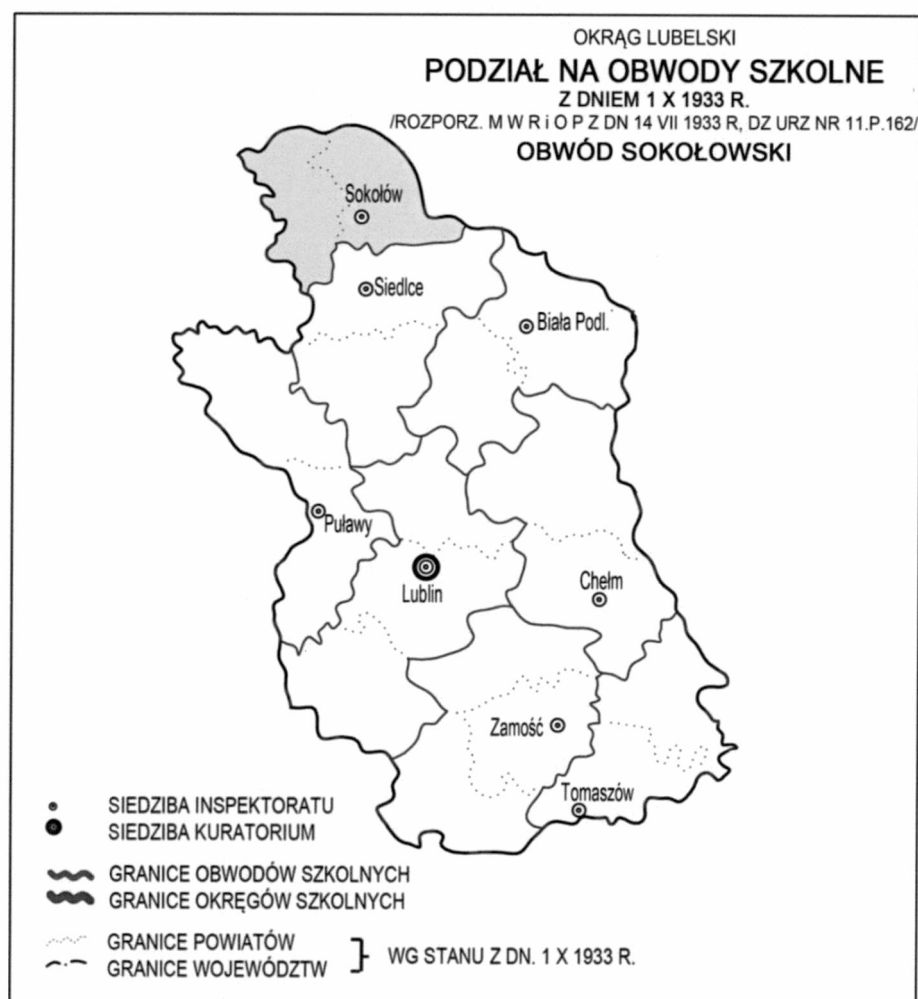
W obwodzie szkolnym siedleckim najwięcej szkół wybudowano w latach 1936 – 1939 – 36 budynków [Tabela 7]. W czasie kryzysu gospodarczego powstało zaledwie 12 obiektów, a w początkach II Rzeczypospolitej wybudowano 21 szkół. Przeważają szkoły w stylu narodowym (32). Większość szkół niżej zorganizowanych posiada mieszkania dla nauczycieli w budynkach. Najczęściej są one umieszczanie

na poddaszach użytkowych. Szkoły większe sześć - i siedmioklasowe raczej nie posiadają pomieszczeń mieszkalnych. Na terenie obwodu szkolnego siedleckiego występuje aż sześć szkół sześcioklasowych. Najwyżej zorganizowanych wzniesiono w omawianym okresie dwadzieścia pięć, co stawia je w najliczniejszej grupie powstałych szkół. Szkoły jedno -, dwu - i trzyklasowe nie były jednostkowe. Założono w sumie dwadzieścia jeden szkół niżej zorganizowanych.

Szkół o konstrukcji murowanej jest nieco więcej niż o konstrukcji drewnianej.

4.7. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym sokołowskim

Obwód szkolny sokołowski składał się z dwóch powiatów sokołowskiego oraz węgrowskiego, jego powierzchnia w 1921 roku wynosiła 2.617 km², a liczba ludności 158.851³⁰³. Siedziba inspektora szkolnego w obwodzie mieściła się w Sokołowie [Ryc. 127].

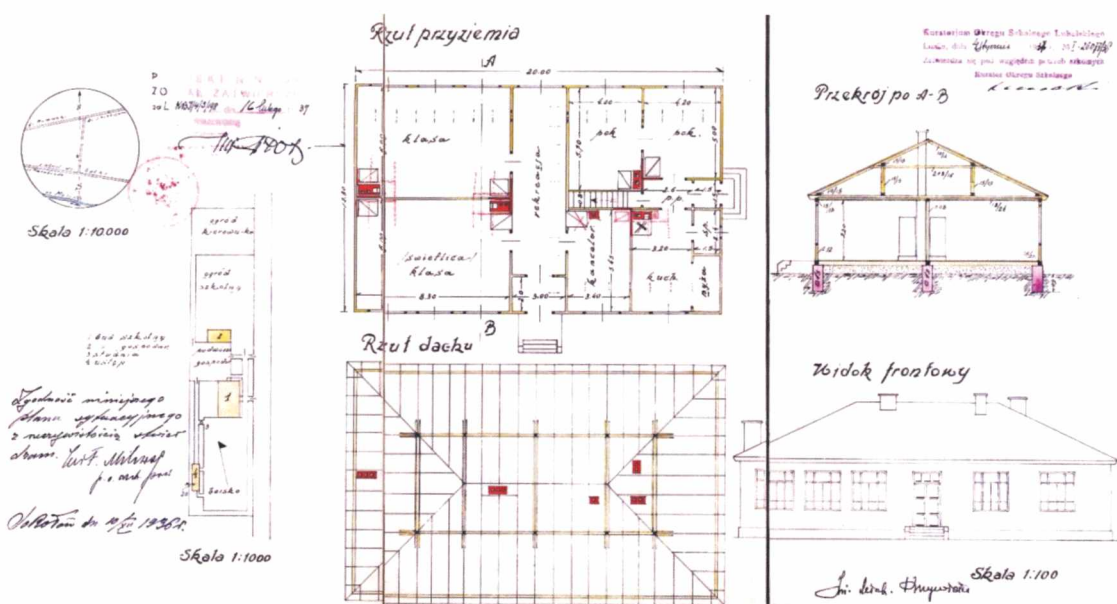
Ryc. 127. Obrys obwodu szkolnego sokołowskiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).

³⁰³ S. Krzykała, *W Polsce niepodległej...*, op. cit., s. 750.

W powiecie sokołowskim w latach 1918 – 1939 powstało siedemnaście szkół powszechnych, a w węgrowskim osiemnaście placówek – łącznie trzydzieści pięć budynków szkół powszechnych. Szkół o konstrukcji murowanej powstało dziesięć, a o konstrukcji drewnianej aż dwadzieścia pięć. Był to jedyny obwód szkolny, w którym przeważały budynki drewniane.

Szkoła jednoklasowa w obwodzie szkolnym sokołowskim powstała jedna. Miała ona konstrukcję drewnianą. Została zaprojektowana dla wsi Gałki w 1937 roku.

Ulokowana została na wąskiej, prostokątnej działce usytuowanej przy drodze wiodącej do sąsiednich wiosek³⁰⁴. W połowie długości działki znajdował się budynek szkoły, ustawiony kalenicowo w stosunku do drogi. Z lewej (południowej) strony szkoły znajdowało się boisko szkolne, a przy nim ustępy. Z prawej strony zaplanowano część gospodarczą, z podwórzem i budynkiem gospodarczym. Od strony północnej za podwórzem znajdowały się ogród szkolny oraz ogród kierownika [Ryc. 128].

Ryc. 128. Projekt szkoły powszechnej 1 – klasowej we wsi Gałki (powiat sokołowski), z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 2307.

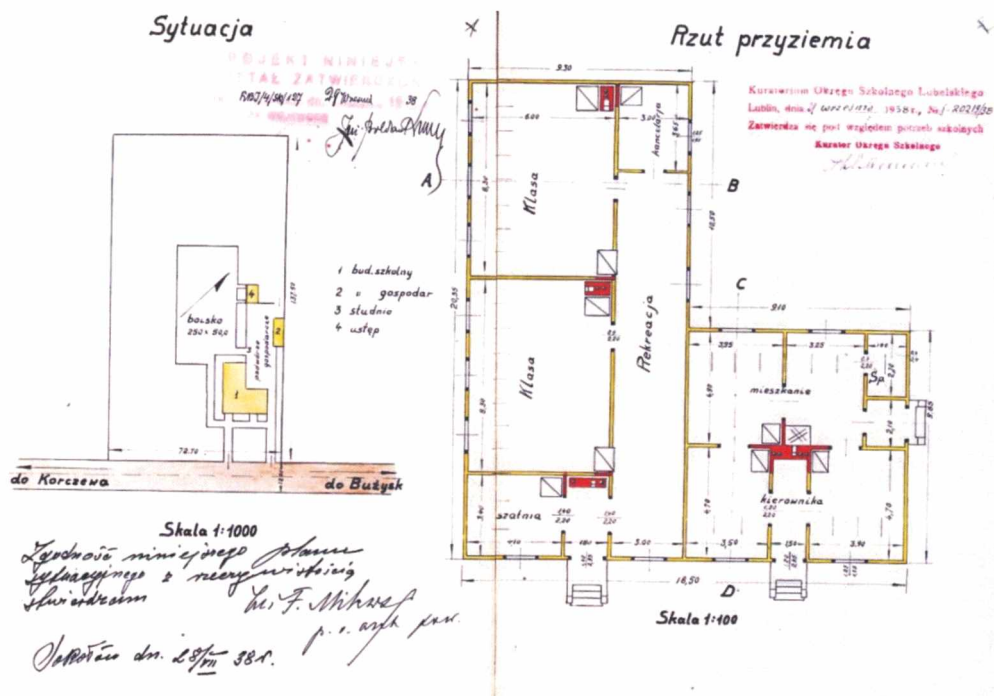
Budynek został zaprojektowany na rzucie prostokąta. Wejście główne znajdowało się w fasadzie frontowej, która była sześćcioosiowa. Prowadziło przez sień na korytarz rekreacyjny usytuowany centralnie. Od strony południowej znajdowała się klasa oraz świetlica. Po przeciwnej stronie korytarza zaplanowano kancelarię oraz mieszkanie kierownika, do którego wejście znajdowało się od strony północnej budynku i wychodziło

³⁰⁴ Szkoła została zaprojektowana przez architekta Michała Krzy...(?). Projekt zatwierdził pod względem potrzeb szkolnych kurator S. Lewicki.

na część gospodarczą.

Szkoły dwuklasowe powstawały w powiecie sokołowskim. W powiecie węgrowskim nie powstała, w omawianym okresie, ani jedna szkoła dwuklasowa. Wszystkie obiekty zostały wzniesione w latach 1933 – 1938. Powstało łącznie pięć szkół dwuklasowych. Jedna z nich miała konstrukcję murowaną w Chmielewie (1933). Pozostałe (4) były wzniesione o konstrukcji drewnianej: we wsi Kamionka (1936-1937), w Rytelach Święckich (1937), w Przekopie (1938) i w Ratyńcu Starym (1934).

Przykładem szkoły dwuklasowej jest szkoła w Przekopie. Szkoła została wzniesiona o konstrukcji drewnianej w 1938 roku. Ulokowano ją na prostokątnej działce o wymiarach 73 x 138 m. Działka znajdowała się przy drodze wiodącej z Korczewa do Bużysk.

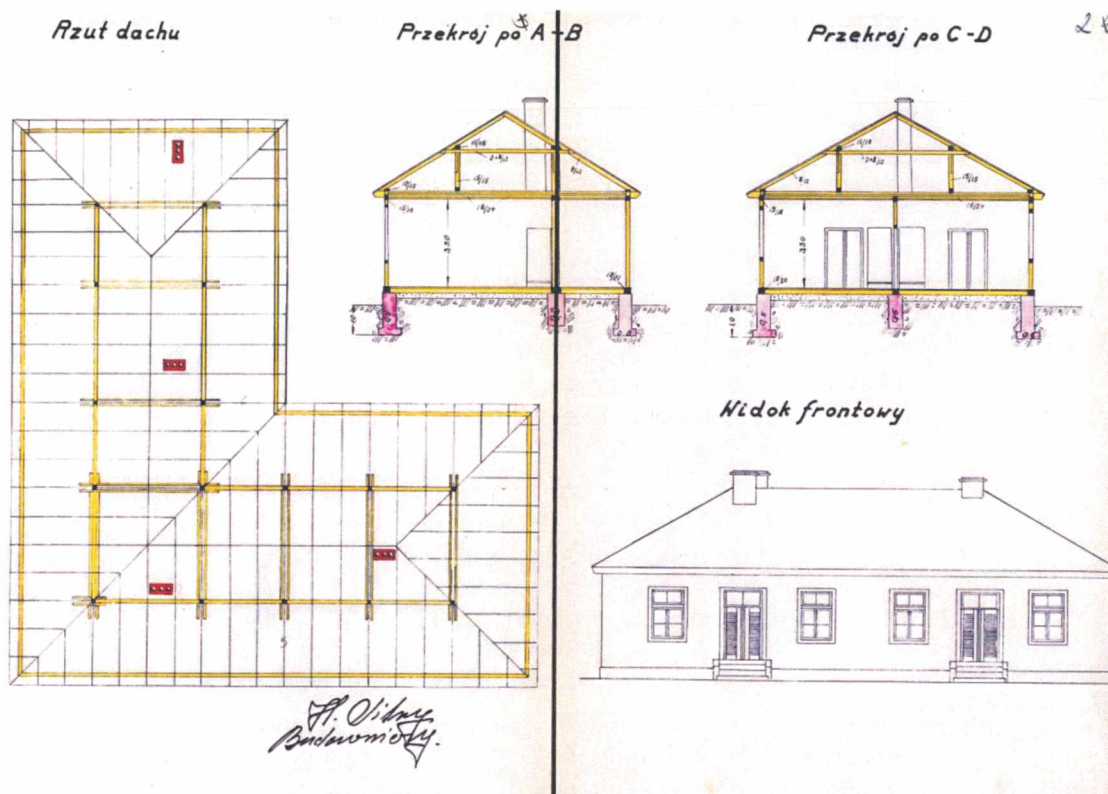

Ryc. 129. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Przekop (powiat sokołowski), z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 2310.

Budynek szkoły został zaprojektowany we wschodniej części działki. Od strony drogi prowadziły do niego dwa wjazdy: jeden skierowany był do wejścia głównego, drugi - do podwórza gospodarczego. W centrum działki znajdowało się boisko szkolne. Przy nim od strony północno wschodniej zaplanowano podwórze gospodarcze, budynek gospodarczy oraz toalety. Studnia została zaprojektowana pomiędzy budynkami a boiskiem, była łatwo dostępna z poszczególnych części placu szkolnego [Ryc. 129].

Budynek szkoły - na rzucie litery L. Dłuższe ramię zajmowały pomieszczenia szkolne, krótsze równoległe do drogi przeznaczone było na

mieszkanie nauczycielskie. Wejścia zarówno do szkoły jak i do mieszkania znajdowały się w elewacji frontowej równoległej do drogi. Część szkolna składała się z dwóch klas, szatni, kancelarii i korytarz rekreacyjnego [Ryc. 130].

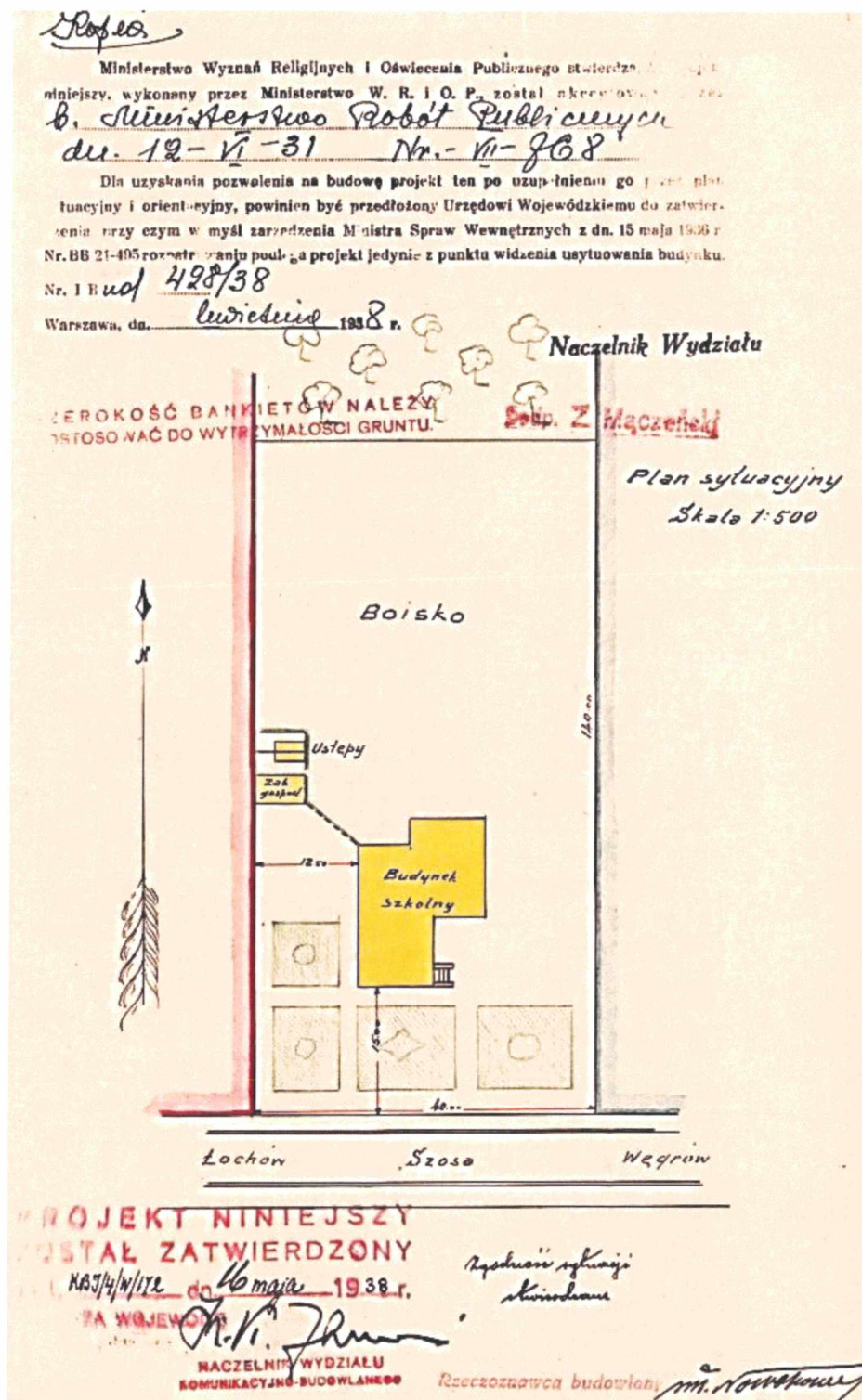

Ryc. 130. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Przekop (powiat sokołowski), z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 2310.

W obwodzie szkolnym sokołowskim powstały cztery szkoły trzyklasowe. Dwie powstały w powiecie węgrowskim, dwie w sokołowskim. Wszystkie wzniesione na tym terenie szkoły miały konstrukcję drewnianą oraz powstały w latach trzydziestych. Najstarsza szkoła powstała w 1934 roku w Krynicy w powiecie sokołowskim. Dwie szkoły pochodzą z 1937 roku (w Tchórznicy i w Polkowie - Sagałach).

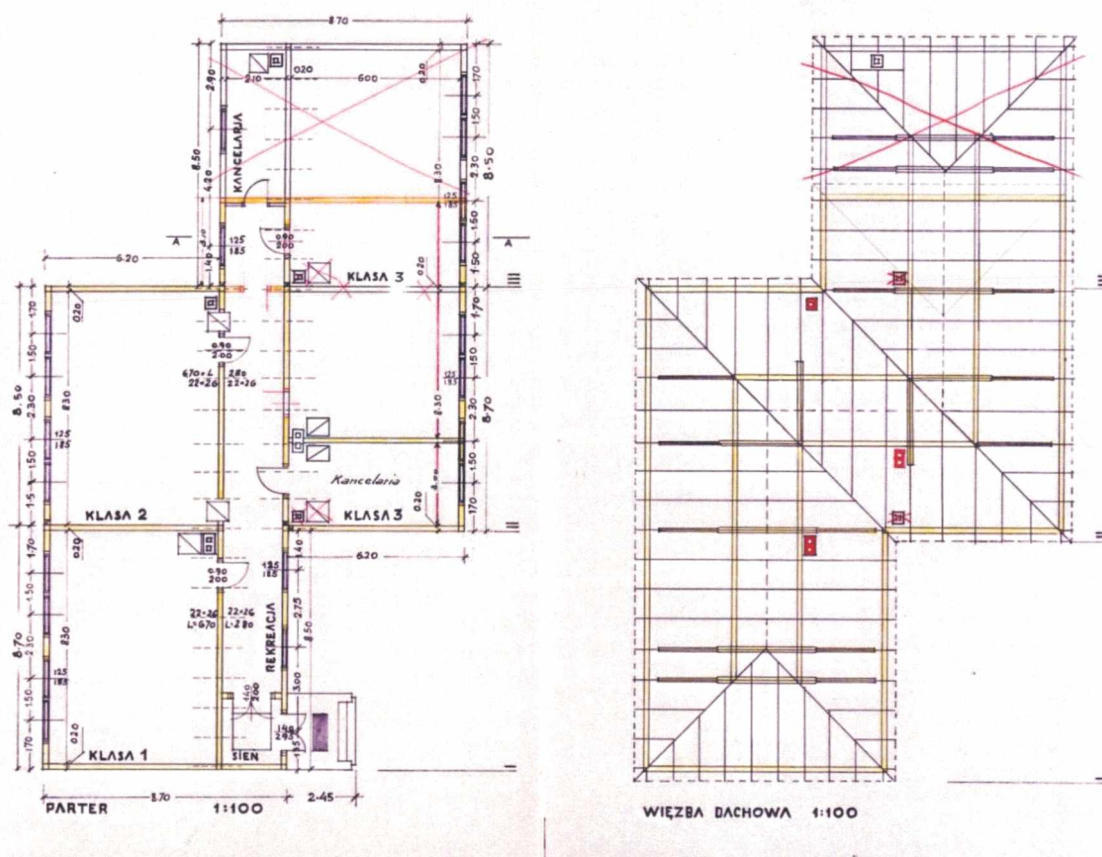
Projekt jednej szkoły w Kalinowcu powstał w 1938 roku – była to najmłodsza szkoła trzyklasowa, jaka powstała na omawianym terenie i jednocześnie jedyna, która została wykonana według wzoru ministerialnego.

Szkoła została ulokowana na prostokątnej (40 x 140 m) działce przy szosie z Łychowa do Węgrowa. Od drogi odseparowano budynek szkoły wydzielonymi, trzema ogródkami z roślinnością ozdobną. Po zachodniej stronie terenu szkoły, w połowie długości działki, zaplanowano budynek gospodarczy wraz z toaletami. Północna część działki zajęta była przez obszerne boisko szkolne [Ryc. 131].

Ryc. 131. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 3 – klasowej w Kalinowcu (powiat węgrowski), z lat 1937 – 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 2489.

Szkołę zaplanowano na rzucie dwóch prostokątów przesuniętych równolegle, tak, że w części nachodziły one na siebie. Wejście główne do budynku znajdowało się w rogu, po stronie wschodniej. Prowadziło na korytarz rekreacyjny, z którego można było dostać się do klas oraz kancelarii. Szkoła była parterowa, nie posiadała mieszkania dla nauczyciela. Elewacja frontowa była jedenastoosiowa [Ryc. 132].

Ryc. 132. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej w Kalinowcu (powiat węgrowski), z lat 1937 – 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 2489.

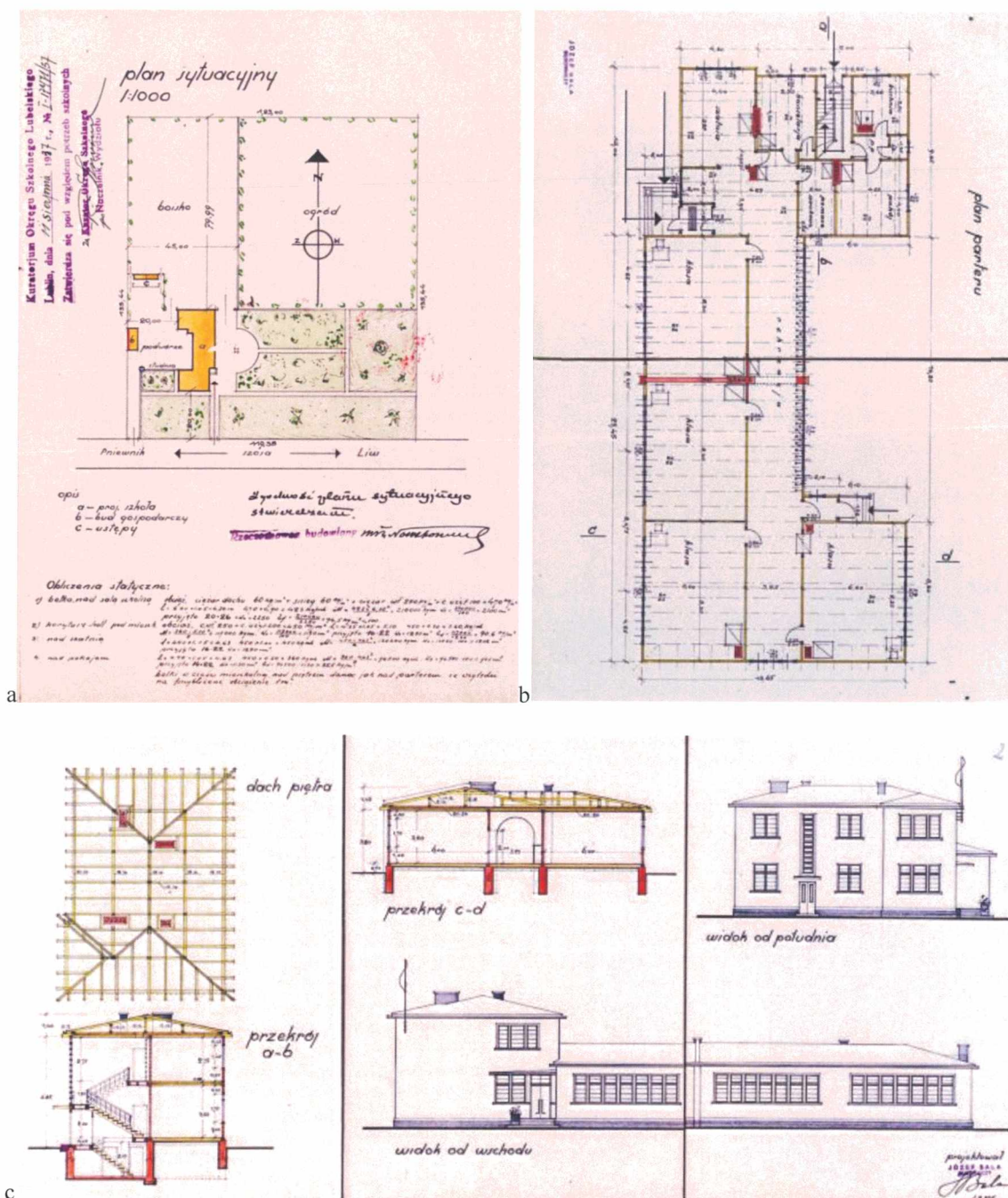
W obwodzie szkolnym sokołowskim powstało osiem szkół czteroklasowych. Większość obiektów została wzniesiona w powiecie węgrowskim, jedna szkoła powstała w powiecie sokołowskim. Wszystkie szkoły miały konstrukcję drewnianą. Dwie szkoły zostały zaprojektowane w 1934 roku i jednocześnie były pierwszymi szkołami czteroklasowymi, jakie powstały na omawianym terenie (w Sewerynowie - według wzoru nr 3, w Głębkowie - według wzoru nr 3). Kolejne trzy obiekty powstały na przełomie 1936 i 1937 roku. Także przy ich wykonaniu skorzystano ze wzornika ministerialnego nr 3 (w Grabinach i w Słuchocinie) oraz nr 6 w Brodaczach.

W kolejnych dwóch szkołach również korzystano ze wzornika, wykorzystując wzór nr 2 (w Maksymilianowie i w Nadziei).

Tylko jedna szkoła czteroklasowa w obwodzie szkolnym sokołowskim została zaprojektowana bez pomocy wzorników. Powstała ona we wsi Litwa, jak większość szkół w tym rejonie w 1937 roku.

Została ulokowana na prostokątnej działce przy szosie z Pniewnik do Liw. Działka została podzielona na dwie części zachodnią i wschodnią. Część wschodnia była szersza i obejmowała ogród szkolny. W części zachodniej znajdował się budynek szkoły oraz wydzielona część

gospodarcza. Po stronie północno zachodniej ulokowano boisko szkolne o szerokości 45 m [Ryc. 133].

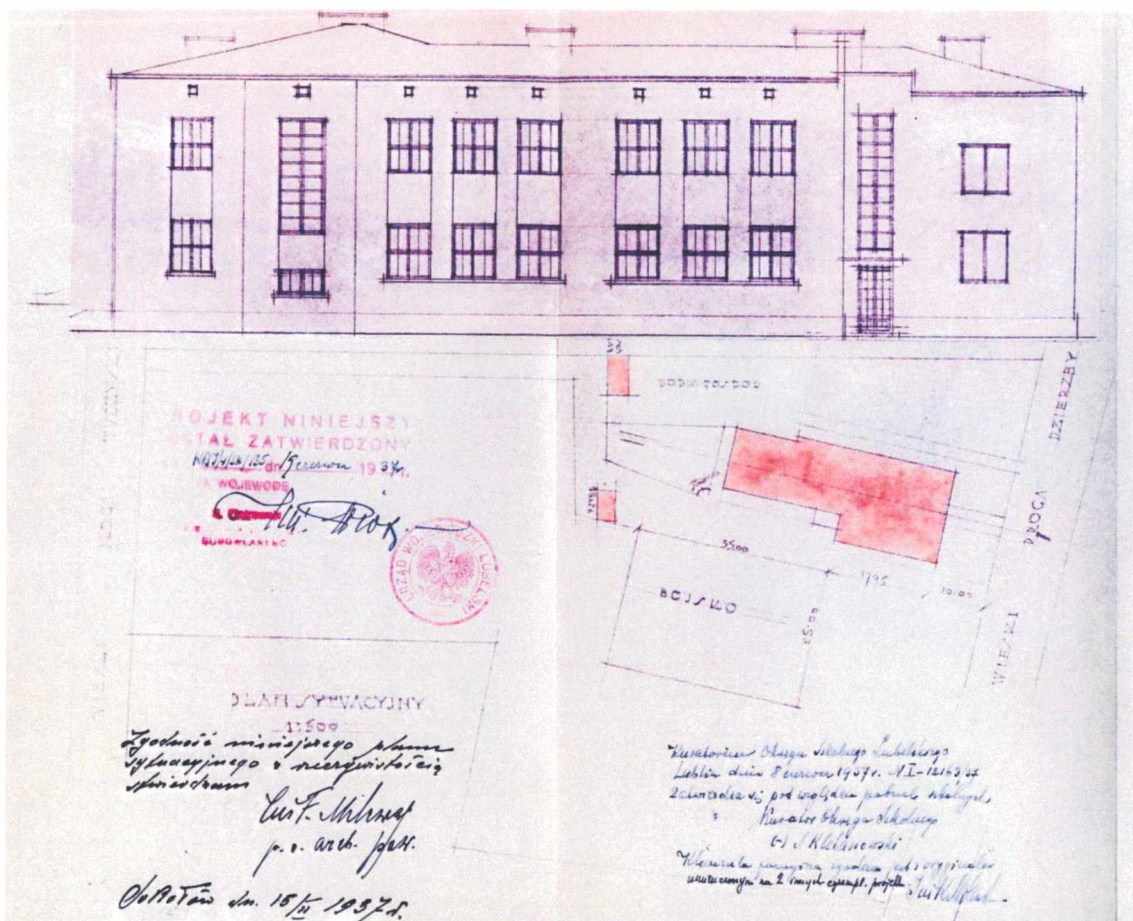

Ryc. 133. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 4 – klasowej we wsi Litwa (powiat węgrowski), wg projektu J. Bali z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 2491, a) plan sytuacyjny szkoły, b) rzut parteru, c) rzut dachu, przekrój poprzeczny, elewacje szkoły.

Szkołę o konstrukcji drewnianej wzniesiono na planie litery C. Wejście główne znajdowało się w elewacji wschodniej. Prowadziło na korytarz rekreacyjny, wzdłuż którego zaplanowano trzy klasy po jednej stronie i jedną po stronie przeciwnej zachodniej. W części przeznaczonej na mieszkania dla nauczycieli szkoła była piętrowa.

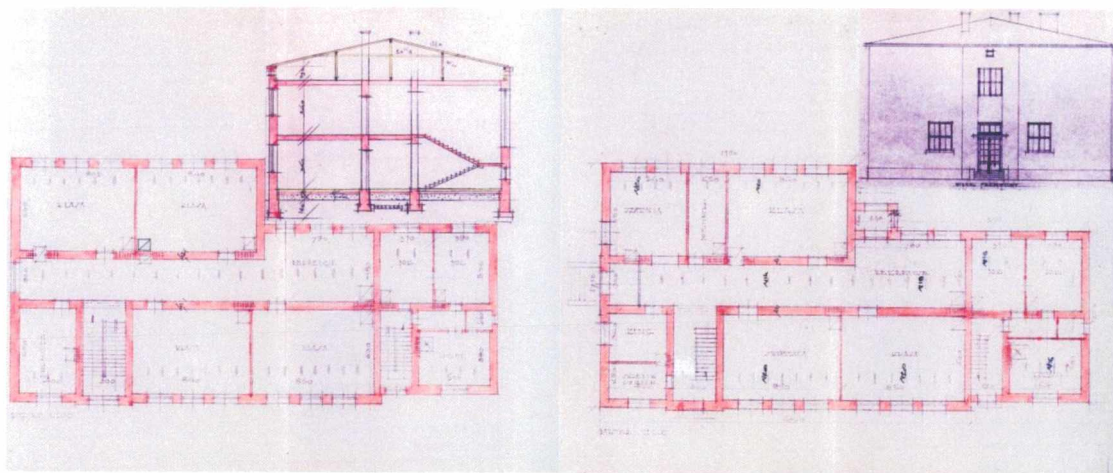
W obwodzie szkolnym sokołowskim powstały dwie szkoły pięcioklasowe i jedna sześcioklasowa. Szkoły pięcioklasowe zostały wzniesione we wsi Bielany o konstrukcji drewnianej (1936) i w Czerwonce (1935). Szkoła większa - sześcioklasowa była murowana. Szkoły zostały wzniesione w powiecie sokołowskim. Szkoła sześcioklasowa powstała w Dzierzkach (1936-1937).

Została zaprojektowana na wielokątnej działce, przy drodze przebiegającej przez wieś. Budynek szkolny znajdował się w przedniej, północnej części działki, obok niego wytyczono boisko. Plan sytuacyjny nie wyszczególnił miejsca na ogród szkolny. W południowo zachodnim rogu działki zaplanowano podwórze gospodarcze wraz z budynkiem pomocniczym. Między szkołą a boiskiem zaprojektowano toalety [Ryc. 134].

Ryc. 134. Fragment projektu szkoły powszechnej 6 – klasowej w Dzierzkach (powiat sokołowski), z lat 1936 – 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 2305.

Szkoła została zaplanowana na rzucie odwróconej litery L. Była piętrowa. Na parterze zaplanowano dwie klasy oraz świetlicą, oddzielone korytarzem rekreacyjnym. Na piętrze znajdowały się cztery klasy. W budynku szkoły znajdowało się mieszkanie dla nauczyciela, do którego prowadziło osobne wejście w elewacji zachodniej [Ryc. 135].

Ryc. 135. Fragment projektu szkoły powszechnej 6 – klasowej w Dzierzkach (powiat sokołowski), z lat 1936 – 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 2305.

W obwodzie szkolnym sokołowskim w okresie od 1918 do 1939 powstało czternaście szkół siedmioklasowych. Sześć z nich miało konstrukcję murowaną osiem – drewnianą, której Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego nie polecało dla szkół dużych. Szkoły siedmioklasowe o konstrukcji drewnianej powstawały w powiecie węgrowskim. Murowane w większości w powiecie sokołowskim: w Sabiniach (1935), w Korczewie (1927), w Przeździecku (1927), w Sterdyni (1935-1936), we wsi Wyróżby (1936). Tylko jedna szkoła siedmioklasowa murowana powstała w powiecie węgrowskim - w Korytnicy (1925).

Pozostałe szkoły posiadały konstrukcję drewnianą. W latach 1918 – 1939 z konieczności stosowano ją do konstrukcji dużych budynków. Drewno było, bowiem najtańszym materiałem i stosunkowo łatwym do zdobycia. Korzystanie z konstrukcji drewnianej pozwalało także na szybsze wznoszenie budynku. W powiecie węgrowskim powstało aż osiem szkół siedmioklasowych o takiej konstrukcji i nie były to tylko szkoły wiejskie. Materiału tego użyto do budowy szkół w miasteczkach. Przykładem takiej szkoły jest szkoła bliźniacza w Węgrowie.

Szkoła w Węgrowie została usytuowana na wielokątnej działce na obrzeżach miasteczka w nowopowstałej dzielnicy. Plan zakładał powstanie dwóch budynków szkolnych połączonych wspólną salą gimnastyczną. Na działce zaplanowano dwa osobne boiska szkolne umieszczone centralnie na działce. We wschodnim rogu placu szkolnego znajdował się dom dla kierownika szkoły, oraz część gospodarcza i toalety [Ryc. 136].

Każdy z budynków szkolnych był na rzucie prostokąta. Budynki były piętrowe. Wejście główne znajdowało się w połowie elewacji frontowej przez sień prowadziło na korytarz rekreacyjny umieszczony centralnie. Po obu stronach korytarza znajdowały się sale lekcyjne. Na piętrze analogiczne umieszczono korytarz, ilość sal jednak została zredukowana do dwóch [Ryc. 137].

Szkoły bliźniacze były często wznoszone w omawianym okresie. Powodowane to było oszczędnością miejsca oraz czasu powstawania szkoły, a także ilością dzieci zamieszkujących w rejonie szkoły. Obiekty takie musiały spełniać szereg warunków. Miały mieć osobne wejścia, boiska, toalety. Z niektórych klas pomocniczych (sale rysunkowe, sale gospodarstwa domowego, sale gimnastyczne) mogły korzystać wspólnie, jednak wejścia do tych pomieszczeń miały być wydzielone dla każdej ze szkół. Szkoły bliźniacze były dość dobrym rozwiązaniem dla dynamicznie rozwijających się miejscowości.

Zestawienie szkół powszechnych powstałych w omawianym okresie w obwodzie szkolnym sokołowskim przedstawia tabela 8.

Tabela 8. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym sokołowskim powstałe w latach 1918 – 1939

L.p.	Powiat	Miejscowość	Typ szkoły	Rok	Autor projektu	Konstrukcja, technologia	Architektura szkoły, cechy stylowe
1.	sokołowski	Kamionka	1-klasowe	1932	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa ze świetlicą i mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
2.	sokołowski	Chmielew	2 - klasowe	1933	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana	Szkoła parterowa z mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
3.		Gałki		1936 - 1937	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią, kancelarią i mieszkaniem dla kierownika. Początek modernizmu.
4.		Przekop		1938	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią, kancelarią i mieszkaniem dla kierownika. Początek modernizmu.
5.		Ratyniec Stary		1934	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem dla nauczyciela. Utrzymana w stylu narodowym.
6.		Rytele Święckie		1937	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa ze świetlicą, szatnią, kancelarią i dwoma mieszkaniami dla nauczycieli. Początek modernizmu.

7.	sokołowski	Krynica	3 - klasowe	1934	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią, szatnią oraz poddaszem użytkowym przeznaczonym na salę robót ręcznych, czytelnię i bibliotekę. Początek modernizmu.
8.		Tchórznica		1935 - 1936	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią, świetlicą, szatnią, pokojem nauczycielskim, i mieszkaniem. Początek modernizmu.
9.	węgrowski	Kalinowiec		1937 - 1938	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią. Początek modernizmu wzniesiona wg wzoru nr 2.
10.		Polków Sagały		1936 - 1937	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią, szatnią i mieszkaniem. Początek modernizmu.
11.	sokołowski	Brodacze	4 - klasowe	1937	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią, mieszkaniem. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 6.
12.	węgrowski	Grabiny		1936 - 1937	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią. W stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 3a.
13.		Głębków		1934	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią. Utrzymana w stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 3a.
14.		Litwa		1937	Józef Bala	Drewniana	Szkoła dwukondygnacyjna w części mieszkalnej dwa niezależne mieszkania dla nauczycieli. Szatnia, kancelaria i pomieszczenie na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu narodowym.

15.		Maksymilianów		1937	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią. W stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 2.
16.		Nadzieja		1937	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią. W stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 2.
17.		Słuchocin		1936 - 1937	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią. W stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 3a z zeszytu IV.
18.		Sewerynów		1934	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią. W stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 3a zamieszczonym w zeszycie IV.
19.	sokołowski	Czerwonka	5 - klasowe	1935	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna ze świetlicą oraz mieszkaniami. Utrzymana w stylu modernistycznym.
20.		Bielany		1936	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu modernistycznym.
21.	sokołowski	Dzierzki	6 - klasowe	1936 - 1937	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatnią, świetlicą i kancelarią oraz mieszkaniami na piętrze. W stylu modernistycznym.
22.	sokołowski	Sabiny	7-klasowe	1935	Inż. arch. M.Krzy...(?)	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą gimnastyczną i mieszkaniami. Początek modernizmu.
23.		Korczew		1927	Inż. arch. T.Zieliński	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z salą gimnastyczną, pokojem nauczycielskim, salą robót ręcznych i mieszkaniami. W stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 85 zamieszczonego w zeszycie II.

24.	węgrowski	Przeździatka		1927	Inż. arch. W. Tomaszewski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z poddaszem użytkowym przeznaczonym na trzy mieszkania. Na parterze pomieszczenie na pomoce naukowe, rozbieralnia, natryski i sala gimnastyczna. W stylu narodowym wzniesiony wg wzoru nr 84 zamieszczonego w zeszycie II.
25.		Sterydynia		1935 - 1936	Inż. arch., M.Krzy...(?)	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z salą gimnastyczną, szatnią, kancelarią i pokojem robót ręcznych. Utrzymana w stylu modernistycznym.
26.		Wyrozębny		1936	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią, mieszkaniem i pokojem nauczycielskim. Początek modernizmu.
27.		Korytnica		1925	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna, podpiwniczona z trzema mieszkaniami dla nauczycieli na poddaszu. Budynek szkoły utrzymany w stylu narodowym.
28.		Bojmy		1935	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 6.
29.		Czerwonka		1937 - 1938	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 5, zamieszczonego w zeszycie IV.

30.		Głuszczyń		1936	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 5, zamieszczonego w zeszycie IV.
31.		Prostynia		1937	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 5, zamieszczonego w zeszycie IV.
32.		Stara Wieś		1936	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 5, zamieszczonego w zeszycie IV.
33.		Stoczek		1927	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu narodowym.
34.		Węgrów		1927 - 1930	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym, kancelaria i pokój nauczycielski. Początek modernizmu, szkoła bliźniacza.
35.		Węgrów		1935 - 1936	Inż. arch. M. Krzy...(?)	Drewniana	Szkoła parterowa ze świetlicą i salą robót ręcznych. Początek modernizmu.

Opracował autor na podstawie materiałów archiwalnych.

W pierwszym dziesięcioleciu II Rzeczypospolitej wybudowano zaledwie 5 budynków szkół powszechnych. Najwięcej powstało w latach przed wybuchem II wojny światowej – 21. W czasie kryzysu wzniesiono dziewięć obiektów [Tabela 8]. W obwodzie szkolnym sokołowskim przeważały szkoły w stylu modernistycznym (11). W stylu przejściowym charakterystycznym dla początków modernizmu powstało trzynaście budynków szkolnych. Przez cały okres międzywojenny w budownictwie szkolnym obecny był styl narodowy i także na obszarze omawianego obwodu wznoszono budynki w stylu narodowym (10). Obwód szkolny

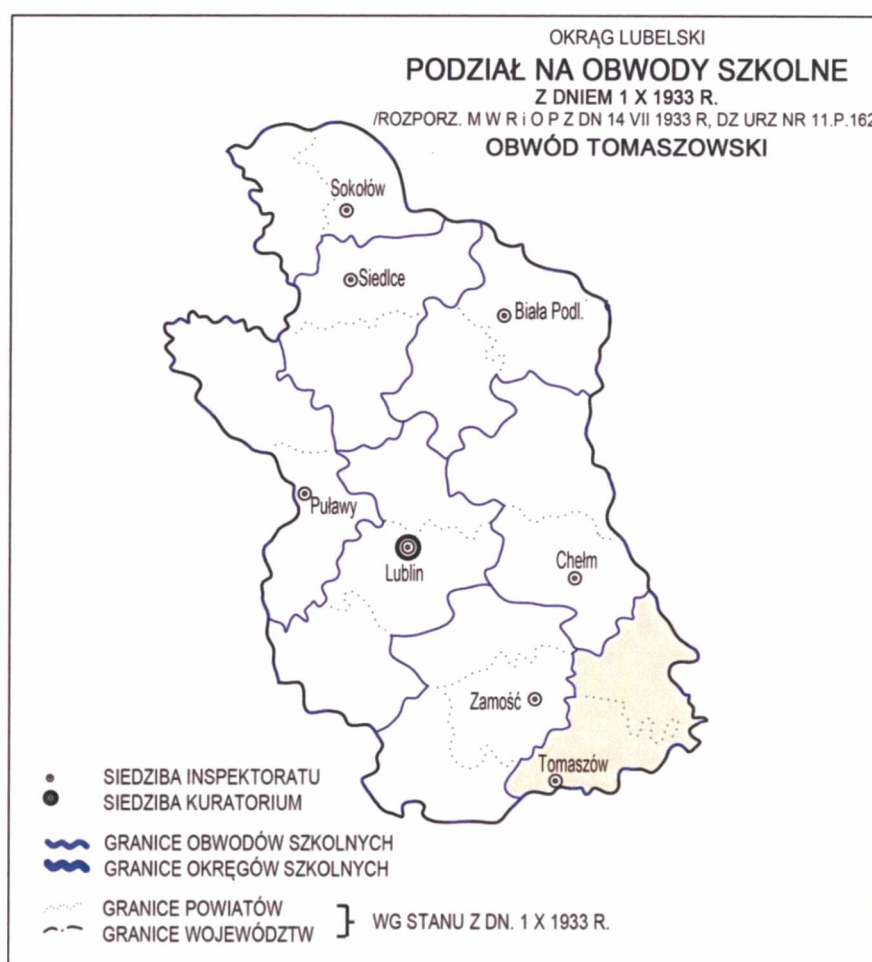
sokołowski był jedynym w okręgu szkolnym lubelskim gdzie powstało najwięcej szkół w stylu modernistycznym.

Budynków placówek oświatowych najniżej zorganizowanych powstało dziesięć. Szkół siedmioklasowych natomiast wzniesiono w latach 1918 – 1939 czternaście. Pokazuje to, że dbano aby szkoły były jak najwyżej zorganizowane i realizowały pełny program nauczania podstawowego.

Wszystkie szkoły jedno i dwuklasowe posiadały mieszkania dla kadry nauczycielskiej w budynku.

4.8. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym tomaszowski

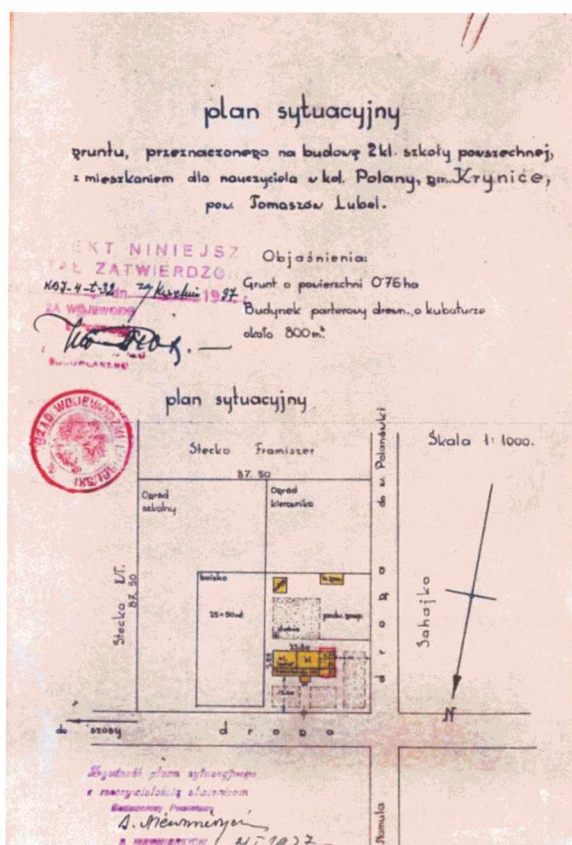
Obwód szkolny tomaszowski składał się z dwóch powiatów – tomaszowskiego, którego powierzchnia w 1921 roku wynosiła 1.286 km² i hrubieszowskiego o powierzchni – 1.564 km². Liczba ludności na tym terenie wynosiła 196.650³⁰⁵ [Ryc. 138].

Ryc. 138. Obrys obwodu szkolnego tomaszowskiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).

³⁰⁵ S. Krzykała, *W Polsce niepodległej ...*, op. cit., s. 750.

Przykładem szkoły dwuklasowej jest szkoła w Kolonii Polany. Została usytuowana na kwadratowej działce (88 x 88 m) przy skrzyżowaniu dróg prowadzących do sąsiednich miejscowości. Budynek szkolny wraz z zapleczem gospodarczym zaprojektowano w północno zachodniej części działki. W środkowej części znajdowało się boisko. Pozostały obszar stanowił ogród szkolny i ogród przeznaczony dla kierownika szkoły [Ryc. 139].

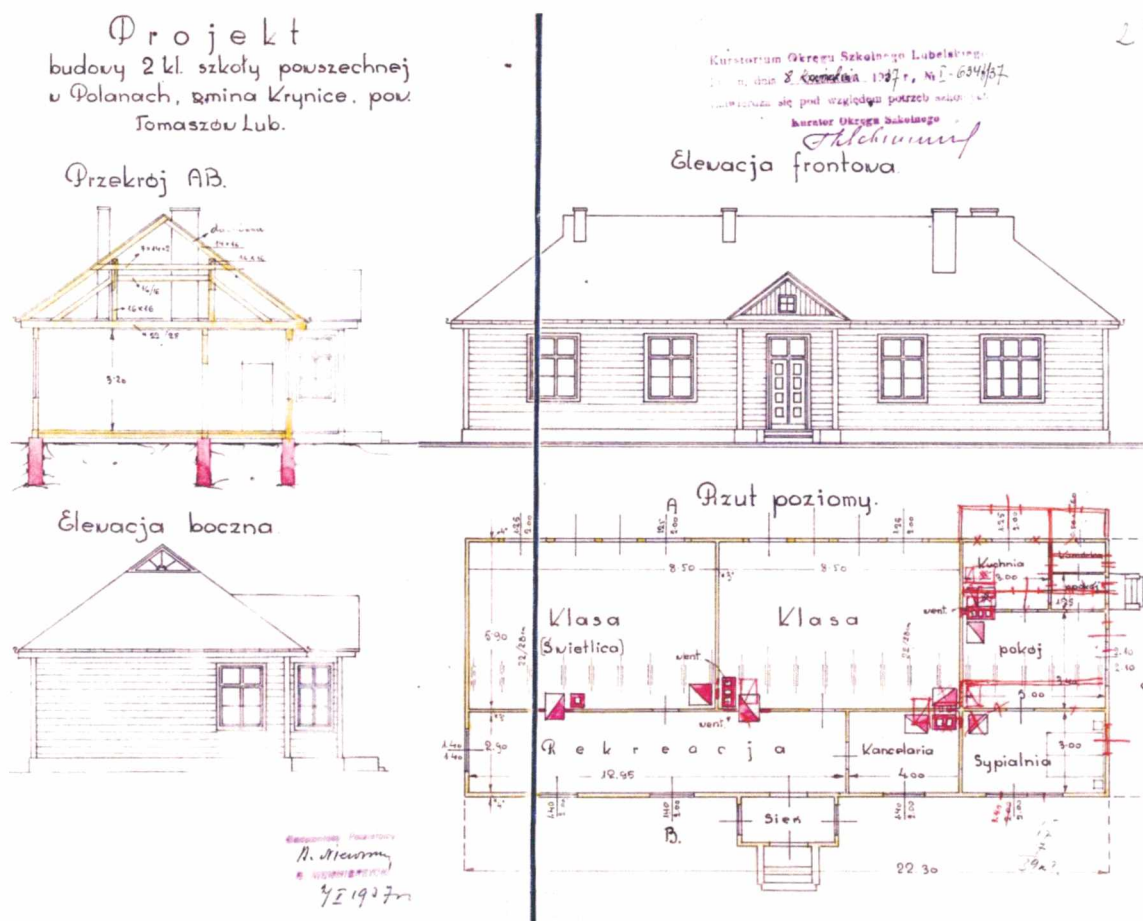

206

Budynek szkoły został wzniesiony na planie prostokąta. Wejście główne poprzedzone sienią zaprojektowano w elewacji frontowej. Korytarz rekreacyjny umieszczono po północnej stronie budynku. Klasy znajdowały się od strony południowej. Szkoła była parterowa.

Mieszkanie dla kierownika szkoły umieszczono od strony wschodniej. Miało ono oddzielne wejście [Ryc. 140].

Szkoły trzyklasowe w obwodzie szkolnym tomaszowskim powstały cztery. Dwie z nich miały konstrukcję murowaną dwie kolejne drewnianą. Wszystkie szkoły zostały wzniesione w powiecie tomaszowskim. Dwie szkoły powstały jeszcze w latach dwudziestych: we wsi Huta Dzierżyńska (1925) i w Poturzynie (1926 - 1937). Jedna z nich – w Hucie Dzierżyńskiej była o konstrukcji murowanej, druga w Poturzynie była drewniana. Pozostałe obiekty powstały w latach trzydziestych: w Posadowie (1936-1937) i w Zielonem (1932-1933).

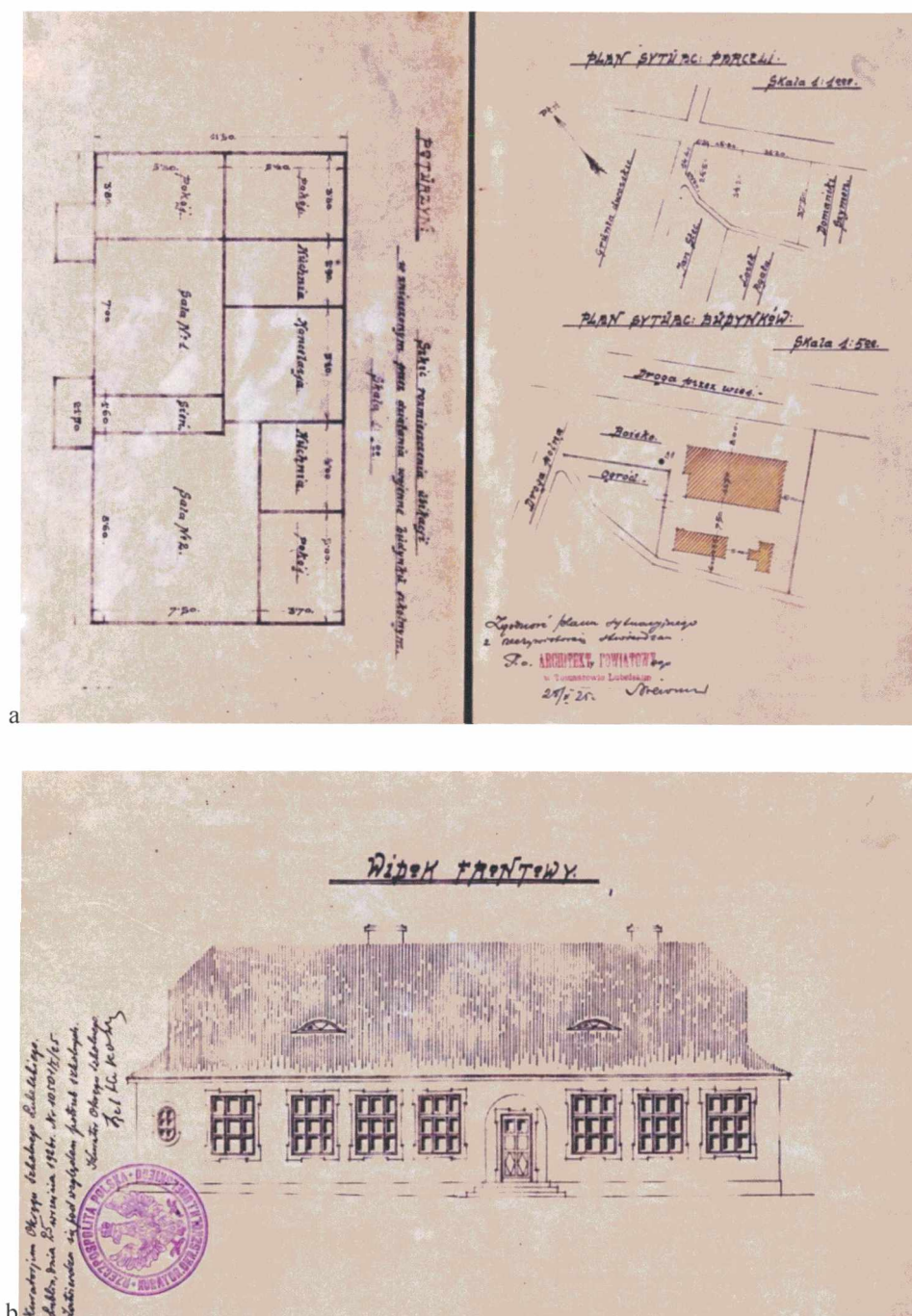

Ryc. 140. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Polany (powiat tomaszowski), z lat 1937 – 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 2409.

Przykładową szkołą trzyklasową jest budynek wzniesiony w Poturzynie w latach 1936 – 1937. Została ona usytuowana na nieregularnej działce. Budynek szkoły znajdował się w centralnej części. Pozostałą część placu szkolnego przeznaczono na boisko szkolne oraz zaplecze

gospodarcze [Ryc. 141].

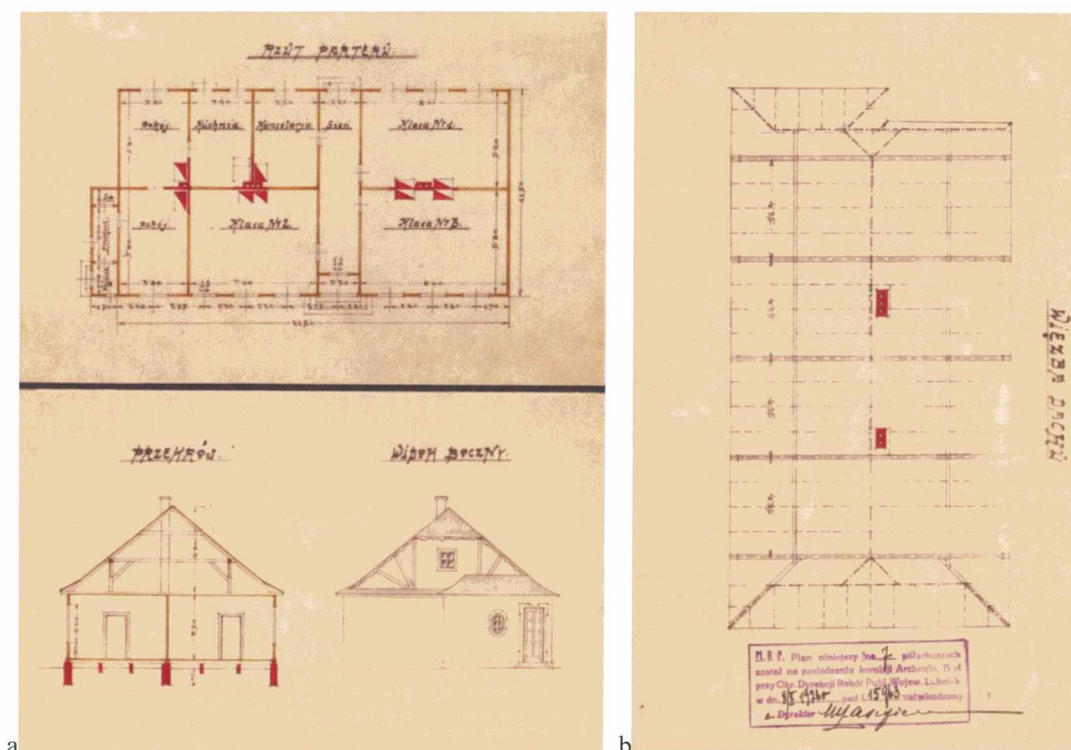
Szkoła została wzniesiona na rzucie prostokąta. Wejście znajdowało się w elewacji frontowej ustawionej kalenicowo w stosunku do drogi. Na parterze budynku zaplanowano trzy klasy oraz kancelarię - usytuowane po obu stronach korytarza rekreacyjnego przebiegającego centralnie. Na parterze budynku znajdowało się również mieszkanie nauczycielskie, do którego prowadziło osobne wejście od strony północno zachodniej [Ryc. 142].

Ryc. 141. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 3 – klasowej w Poturzynie (powiat tomaszowski), z lat 1926 - 1927, APL, UWL, WKB, sygn. 2411, a) rzut budynku, lokalizacja szkoły, b) elewacja frontowa.

W omawianym obwodzie szkolnym nie powstała ani jedna szkoła czteroklasowa, natomiast pięcioklasowych wybudowano dwie (Telatyn, Zawalów). Wzniesione szkoły miały konstrukcję murowaną i powstały w latach dwudziestych.

Ciekawym przykładem szkoły pięcioklasowej jest budynek wzniesiony w Zawalowie. Posiada on zewnętrzną salę gimnastyczną. Było to zjawisko dość rzadkie jak na tak małą szkołę, przeważnie sale gimnastyczne występowały przy budynkach siedmioklasowych lub przy szkołach bliźniaczych.

Ryc. 142. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej w Poturzynie (powiat tomaszowski), z 1926, APL, UWL, WKB, sygn. 2411, a) rzut parteru szkoły, przekrój poprzeczny, elewacja boczna, b) więźba dachowa.

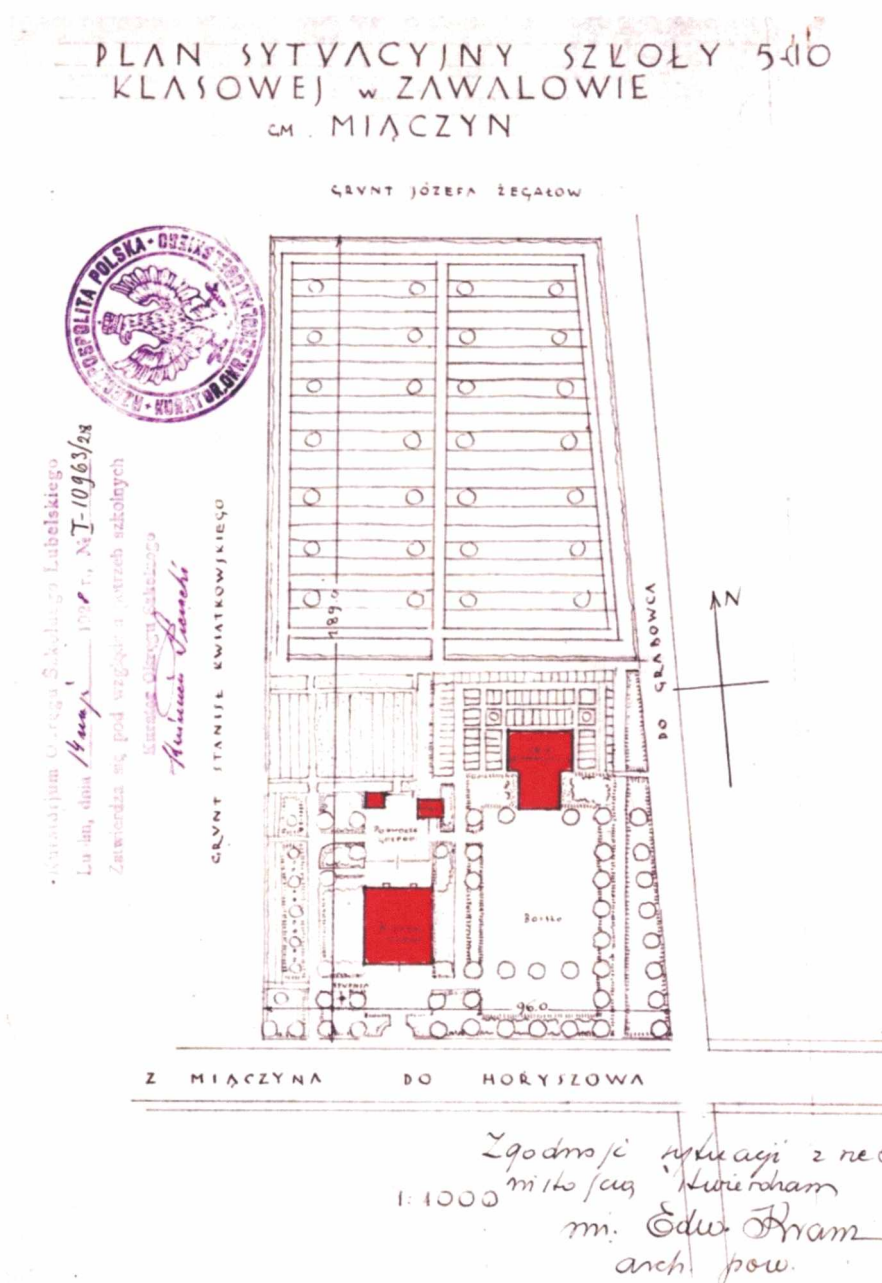
Szkoła w Zawalowie usytuowana była na działce w formie trapezu. Została podzielona na dwie części. W jednej – północnej znajdował się ogród szkolny, w drugiej – leżącej po stronie południowej mieścił się budynek szkoły, budynek sali gimnastycznej, wydzielona część gospodarcza oraz boisko szkolne otoczone wysokimi drzewami. Od strony drogi działka otoczona została także wysokimi drzewami. Przed wejściem głównym do szkoły został zaplanowany plac, tak by dzieci wybiegające ze szkoły nie wychodziły od razu na ulicę³⁰⁶ [Ryc. 143].

Budynek szkoły był murowany, piętrowy z poddaszem użytkowym. Bryła została wzniesiona na rzucie prostokąta. Wejście do budynku

³⁰⁶ Zgodność planu sytuacyjnego z rzeczywistością zatwierdził – Edward Kranz inżynier architekt powiatowy.

znajdowało się w elewacji południowej i prowadziło na korytarz. Na parterze znajdowały się dwie klasy i kancelaria. Z korytarza wiodła klatka schodowa na piętro, po południowej stronie budynku. Na piętrze przeznaczono więcej miejsca na pomieszczenia szkolne. Znajdowały się tam trzy klasy, pokój nauczycielski oraz pomieszczenie przeznaczone na pomoce naukowe.

Poddasze także zajmowały pomieszczenia szkolne. Była tam sala rysunkowa oraz sala robót ręcznych. Wygospodarowano również miejsce na pokój przeznaczony do przetrzymywania pomocy naukowych [Ryc. 144].

Ryc. 143. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 5 – klasowej w Zawalowie (powiat hrubieszowski), z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 871.

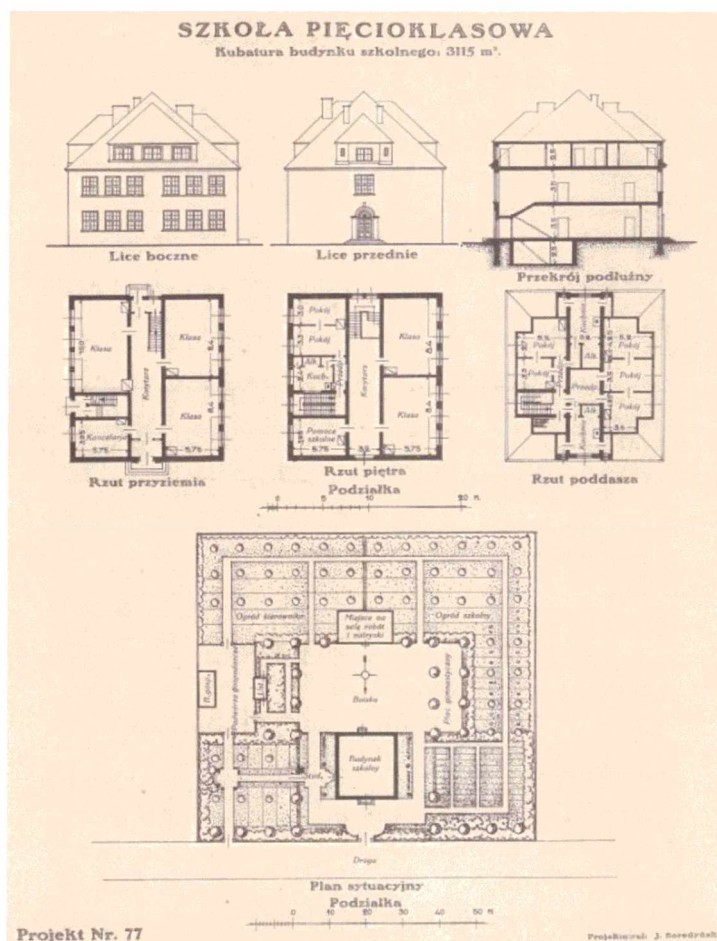
Ryc. 144. Fragment projektu szkoły powszechnej 5 – klasowej w Zawalowie (powiat hrubieszowski), z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 871, a) rzuty budynku, b) elewacje, c) widok frontowy – stan obecny, za: <http://spzawalow.edupage.org/>, 15. 10. 2011.

Na parterze od strony północnej w budynku szkolnym zaprojektowano dwa mieszkania dla nauczycieli. Miały one osobne wejścia.

Elewacja frontowa budynku była jednoosiowa. Wejście zaakcentowano pilastrami. Dach był spadzisty z dwoma facjatami.

Na działce szkolnej została zaprojektowana sala gimnastyczna. Była ona usytuowana przy boisku szkolnym. Budynek w planie miał formę litery T. Nie zachował się jego projekt. Zapewne oprócz pomieszczenia na gry i zabawę w budynku tym znajdowały się natryski, rozbieralnie i pomieszczenia na sprzęt sportowy.

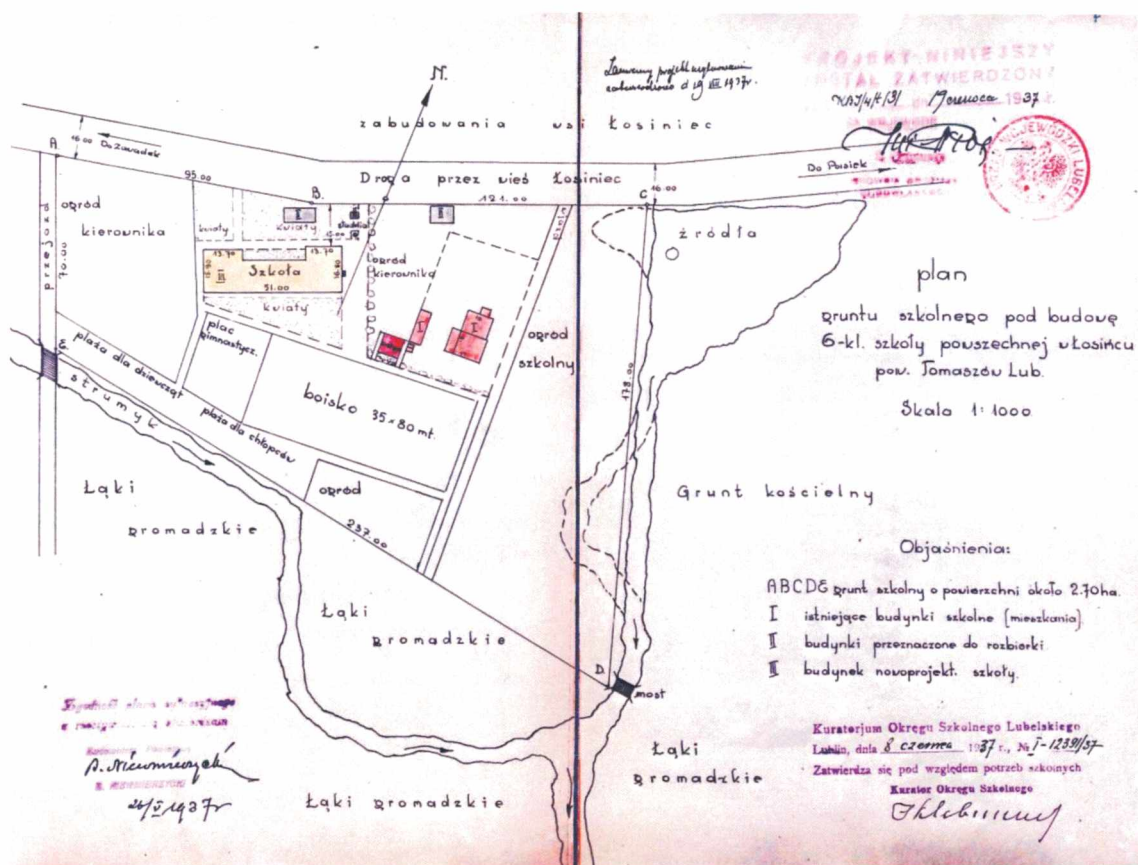
W obwodzie szkolnym tomaszowskim powstały dwie szkoły sześcioklasowe. Obydwie znajdowały się w powiecie tomaszowskim. W hrubieszowskim szkół sześcioklasowych nie stwierdzono. Szkoły powstały w latach 1937 – 1938. Jedna z nich została wykonana na podstawie wzornika ministerialnego nr 77, zawartego w zeszycie II [Ryc. 145], pochodzącym z 1926 roku, znajdowała się w Cześnikach³⁰⁷. Druga szkoła miała konstrukcję drewnianą i powstała we wsi Łosiniec.

Ryc. 145. Projekt wzorcowy J. Seredyńskiego nr 77, *Projekty budynków szkół powszechnych*, zeszyt II, op. cit., s. 42.

³⁰⁷ Szkoła o konstrukcji murowanej, projekt wykonał architekt T. Sawicki.

Szkoła w Łosińcu została ulokowana na działce w formie trapezu przy drodze przechodzącej przez wieś. Otoczona była łąkami, a z dwóch stron była ograniczona strumieniem, przy którym urządzono plażę dla dzieci – było to rozwiązaniem nietypowym, w dwudziestoleciu międzywojennym unikano placów szkolnych znajdujących się w pobliżu rzek, bagien czy jezior. W centralnej części działki znajdowały się budynki szkolne oraz boisko. Na obrzeżach urządzono ogrody szkolny i ogród dla kierownika [Ryc. 146].

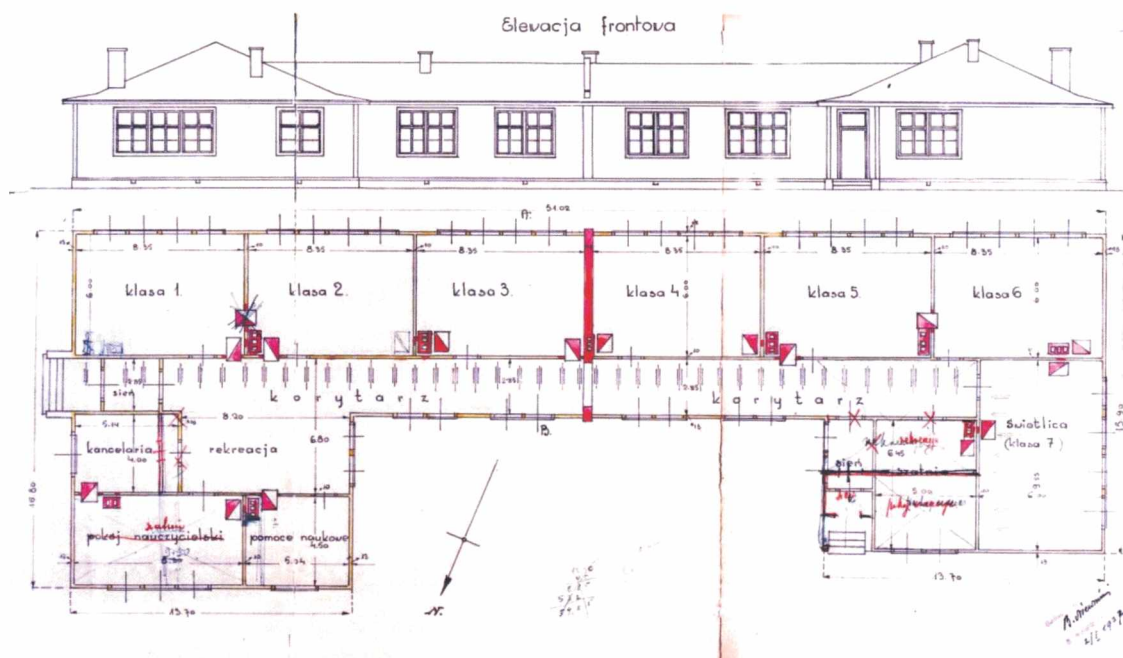

Ryc. 146. Lokalizacja szkoły powszechnej 6 – klasowej w Łosińcu (powiat tomaszowski), wg projektu B. Niewmierzyckiego z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 2405.

Budynek szkoły zaprojektowano na rzucie prostokąta z ryzalitami. Był parterowy. Wejście główne znajdowało się w zachodnim ryzalicie. Prowadziło przez sionkę na korytarz rekreacyjny umieszczony po stronie północno zachodniej. Po stronie przeciwnej umieszczono sześć klas. W ryzalitach zaplanowano pomieszczenia szatni, świetlicy, kancelarii oraz pokoju na pomoce naukowe. W budynku szkoły nie było mieszkania dla nauczyciela. Szkoła miała cechy charakterystyczne dla początków modernizmu [Ryc. 147, 148].

W obwodzie szkolnym tomaszowskim powstało osiem budynków szkół siedmioklasowych. Siedem z nich należało do powiatu tomaszowskiego: w Jarczowie (1928), w Komorowie (1929-1931), w

Poturzynie (1928), we wsi Rachanie (1929), bliźniacza w Tomaszowie Lubelskim (1930), dwie w Tyszowcach (1937³⁰⁸ i 1936), w powiecie hrubieszowskim została wzniesiona tylko jedna szkoła siedmioklasowa. W większości były to budynki o konstrukcji murowanej. Tylko jedna szkoła w Tyszowcach była zaprojektowana o konstrukcji drewnianej. Dla dużych szkół zwłaszcza siedmioklasowych wybierano konstrukcje murowane ze względu na większą wytrzymałość materiałów. Były to obiekty w przeważającej mierze piętrowe.

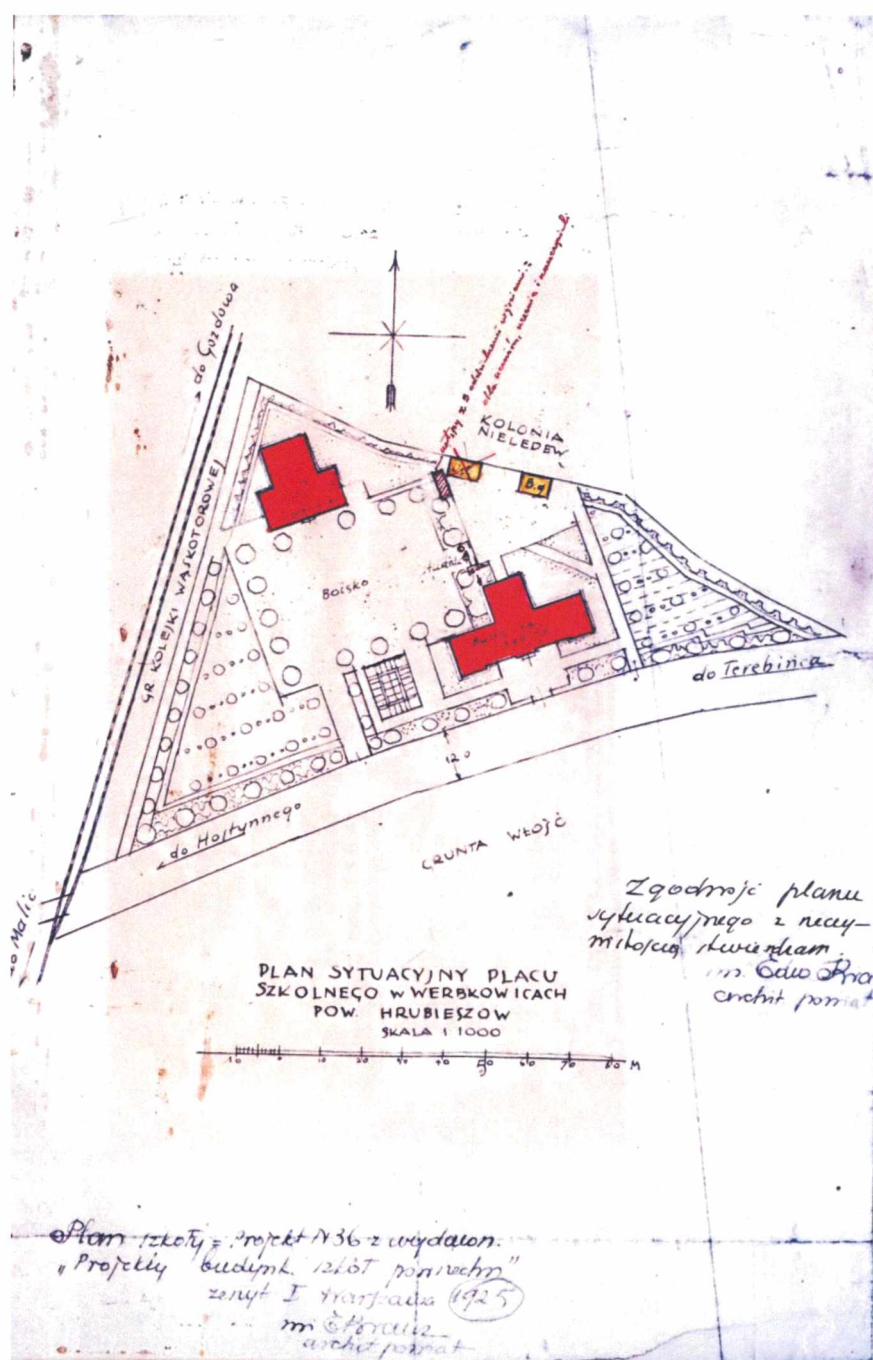
Ryc. 147. Fragment projektu szkoły powszechnej 6 – klasowej w Łosińcu (powiat tomaszowski), wg projektu B. Niewmierzyckiego z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 2405.

Ryc. 148. Szkoła powszechna w Łosińcu – stan obecny, za: <http://nk.pl/school/25513>, 17.10.2011.

³⁰⁸ Szkoła wykonana według projektu M.W.R. i O.P. nr 92, zeszyt II, 1926, architekt T. Szanior.

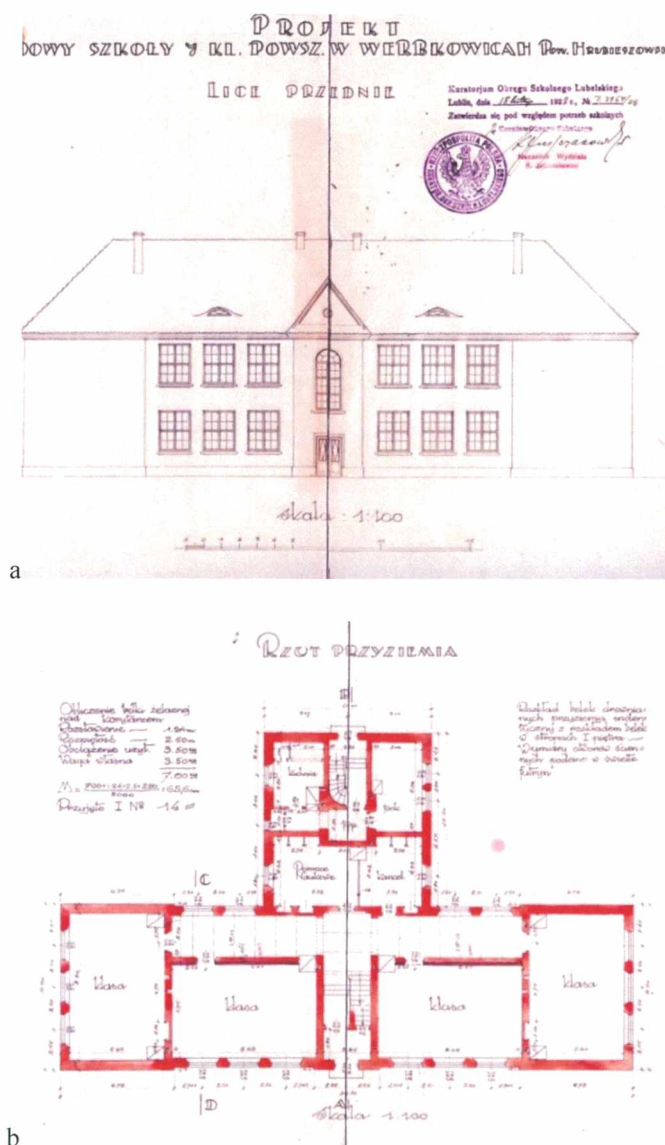
Nietypowym przykładem szkoły siedmioklasowej jest szkoła w Werbkowicach na działce zbliżonej do trójkąta. Werbkowice w owym czasie były osadą znajdującą się przy cukrowni. Budynek szkoły został umieszczony przy podstawie trójkąta, w głębi działki przy wierzchołku umieszczono salę gimnastyczną. Centralnie usytuowano boisko obsadzone wysokimi drzewami. Drzewa otaczają także całą działkę. Jeden z boków działki graniczy z koleją wąskotorową³⁰⁹ [Ryc. 149].

Ryc. 149. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 7 – klasowej w Werbkowicach (powiat hrubieszowski), wg projektu T. Majewskiego, E. Kranza z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 870.

³⁰⁹ Zgodność planu sytuacyjnego z rzeczywistością zatwierdził inż. Edward Kranz.

Główny budynek szkoły zaplanowano na planie odwróconej litery T. W części północnej mieściło się mieszkanie dla nauczyciela oraz kotłownia. Części z salami lekcyjnymi znajdowała się w dłuższym ramieniu litery T. Zaprojektowano osiem klas na dwóch kondygnacjach od strony południowo wschodniej. Wejście centralne prowadziło na klatkę schodową. Zaakcentowano je lekko wystającym ryzalitem zwieńczonym tympanonem. Całość budynku przykryta wysokim czterospadowym dachem o nachyleniu 45 stopni. Korytarz był sklepiony arkadowo, murowany na belkach żelbetonowych. Stropy i podłogi w klasach zaprojektowano, jako drewniane. Budynek był niepodpiwniczony³¹⁰ [Ryc. 150].

Ryc. 150. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 7 – klasowej w Werbkowicach (powiat hrubieszowski), wg projektu T. Majewskiego, E. Kranza z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 870, a) elewacja frontowa, b) rzut przyziemia.

³¹⁰ Szkoła wzniesiona według wzornika M.W.R. i O.P. nr wzoru 36 z zeszytu I, *Projekty budynków szkół powszechnych*, op. cit., s. 85.

Zestawienie szkół w obwodzie szkolnym tomaszowskim przedstawiono w tabeli 9. Dokumentacja historyczna niektórych szkół w obwodzie szkolnym tomaszowskim nie zachowała się.

Tabela 9. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym tomaszowskim powstałe w latach 1918 – 1939

L.p.	Powiat	Miejscowość	Typ szkoły	Rok	Autor projektu	Konstrukcja, technologia	Architektura szkoły, cechy stylowe
1.	tomaszowski	Jeziernia	2-klasowe	1926 - 1927	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym przeznaczonym na mieszkanie. Utrzymana w stylu narodowym.
2.		Niwirków		1925	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem użytkowym przeznaczonym na dwa mieszkania dla nauczycieli. Utrzymana w stylu narodowym.
3.		Łuszczacz		1926 - 1937	Inż. arch. B. Niewmierzycki	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem dla nauczyciela, świetlicą, kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. W stylu narodowym.
4.		Oseredek		1937	Inż. arch. B. Niewmierzycki	Drewniana	Szkoła parterowa z mieszkaniem dla nauczyciela, świetlicą. Utrzymana w stylu narodowym.
5.		Polany		1937 - 1939	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela. Utrzymana w stylu narodowym.
6.	tomaszowski	Posadów	3 - klasowe	1936 - 1937	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią, świetlicą i szatnią. Utrzymana w stylu narodowym.
7.		Huta Dzierżyńska		1925	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią, na poddaszu dwa mieszkania dla nauczycieli. Utrzymana w stylu narodowym.
8.		Poturzyn		1926	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela. Utrzymana w stylu narodowym.

9.		Zielone		1932 - 1933	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią. Utrzymana w stylu narodowym.
10.	hrubieszowski	Zawalów	5 - klasowe	1928	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna na poddaszu zaplanowano salę rysunkową i salę robót ręcznych. W przyziemiu dwa mieszkania dla nauczycieli. Utrzymana w stylu narodowym.
11.	tomaszowski	Telatyn		1925	Projektant nieznany	Murowana	Brak rzutów. Eklektyczna.
12.	tomaszowski	Cześniki	6 - klasowe	1937 - 1938	Inż. arch. T. Sawicki	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z poddaszem przeznaczonym na mieszkanie dla nauczyciela. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 77 zamieszczonego w zeszycie II.
13.		Łosiniec		1937	Inż. arch. B. Niewmierzycki	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią, szatnią i świetlicą. Początek modernizmu.
14.	hrubieszowski	Werbkowice	7 - klasowe	1928	Inż. arch. T. Majewski/E. Kranz	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Wydzielony segment na mieszkania dla nauczycieli. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 36 zamieszczonego w zeszycie II.
15.	tomaszowski	Jarczów		1928	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z pokojem na pomoce naukowe, pokojem nauczycielskim. Utrzymana w stylu narodowym.
16.		Komorów		1929 - 1931	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z salą robót ręcznych, pokojem nauczycielskim oraz mieszkaniem w podziemiu. Utrzymana w stylu narodowym.

17.		Poturzyn		1928	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z trzema mieszkaniami dla nauczycieli na poddaszu. Na parterze kancelaria i pomieszczenie na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu narodowym.
18.		Rachanie		1929	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią i dwoma klasami na poddaszu. Utrzymana w stylu narodowym.
19.		Tomaszów		1930	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna, podpiwniczona z kancelarią i salą robót ręcznych. Utrzymana w stylu narodowym, bliźniacza.
20.		Tyszowce dwa projekty na tą samą szkołę		1937 i 1936	I.T. Szanior 2. Inż. arch. B. Niewmierzycki	Murowana/d rewniana	Szkoła trzykondygnacyjna z salą robót ręcznych i salą gimnastyczną. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 92 zamieszczonego w zeszycie II.
21.	hrubieszowski	Horodło	Brak danych	1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
22.		Malice		1936	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
23.	tomaszowski	Łaszców		1938	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
24.		Huta Tarnawacka		Brak danych	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
25.		Majdan Sopocki I		Brak danych	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
26.		Majdan Sopocki II		Brak danych	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
27.		Ułhówek		1928	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
28.		Zwiartów		1924	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych

Opracował autor na podstawie materiałów archiwalnych.

Analizując powstałe w obwodzie tomaszowskim szkoły powszechne można stwierdzić, iż najwięcej szkół powstało w pierwszym dziesięcioleciu po odzyskaniu niepodległości – 12. W czasie kryzysu

wzniesiono zaledwie 5 obiektów, a pod koniec dwudziestolecia międzywojennego wybudowano 8 szkół powszechnych.

Znaczna większość szkół została wzniesiona w stylu narodowym (18). Tylko jedna szkoła posiada cechy charakterystyczne dla początków modernizmu, także jedna ma dekorację eklektyczną. Osiem szkół nie posiada dokumentacji historycznej. Piętnaście szkół wzniesiono o konstrukcji murowanej. Szkoły jednoklasowe i czteroklasowe w omawianym obwodzie nie były zakładane. Szkół najwyżej zorganizowanych powstało dziewięć, małych dwu i trzyklasowych także dziewięć. Około połowa projektowanych szkół posiadała mieszkania nauczycielskie wewnątrz budynku.

4.9. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym zamojskim

Obwód szkolny zamojski wchodził w skład Okręgu Szkolnego Lubelskiego. Był on złożony z trzech powiatów: zamojskiego, – którego powierzchnia była największa (1.786 km²), niewiele mniejszego biłgorajskiego (1.708 km²) oraz krasnostawskiego o powierzchni 1.513 km². Liczba ludności zamieszkującej obwód szkolny zamojski wynosiła 350.710. Powyższe dane liczbowe obrazowały sytuację w 1921 roku³¹¹.

Analiza szkół okresu międzywojennego na terenie obwodu szkolnego zamojskiego dotyczy obszaru powiatów biłgorajskiego i krasnostawskiego. Teren powiatu zamojskiego został ominięty z powodu braku dostępu do danych na temat szkolnictwa powszechnego i jego zabudowy w latach 1918 – 1939 [Ryc. 151].

Na terenie tego obwodu powstały pięćdziesiąt cztery szkoły powszechne. Większość stanowiły szkoły o konstrukcji murowanej – trzydzieści sześć. Pozostałe były drewniane.

Na omawianym terenie nie powstały szkoły jednoklasowe, dwuklasowych powstało natomiast dziewięć. Cztery miały konstrukcję murowaną w Komodziance (1939), w Księżpolu (1934), w Wólce Abramowskiej (1928), w Nakliku (1930-1931). Kolejne obiekty były drewniane w Różańcu (1937), Wólce Biskiej (1928), Niemienicach (1936), Smółsku (1936), Długim Kącie (-).

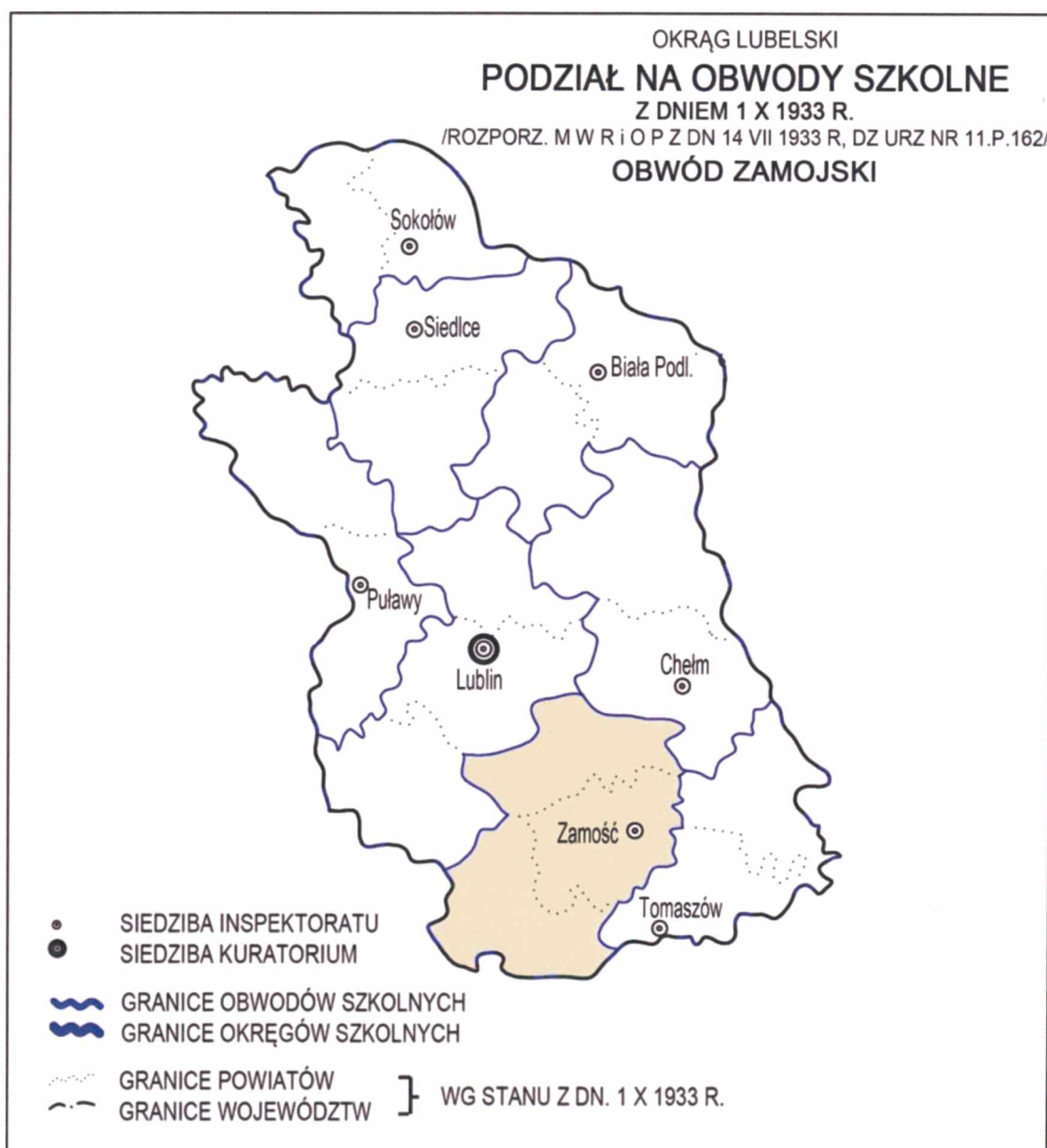
Dwa projekty szkół powszechnych w powiecie biłgorajskim były wzorowane na projektach wzorcowych wydanych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Wólka Abramowska i Naklik).

Większość szkół dwuklasowych powstała w powiecie biłgorajskim. Tylko jedna szkoła została wzniesiona w powiecie krasnostawskim - w Niemienicach.

³¹¹ S. Krzykała, *W Polsce niepodległej...*, op. cit., s. 750.

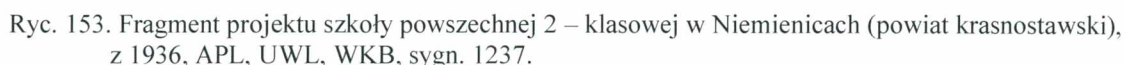
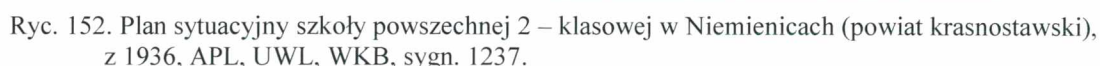
Szkoła ta została zaprojektowana na działce w formie trapezu umieszczonej na skraju wsi. Z jednej strony działka graniczyła z zabudowaniami wiejskimi z pozostałych otoczona była polami uprawnymi. Budynek szkoły znajdował się w głębi działki oddzielony był od drogi sadem owocowym. Przed wejściem głównym do szkoły zaprojektowano plac gimnastyczny [Ryc. 152].

Budynek szkoły zaprojektowano na rzucie prostokąta. Wejście do budynku znajdowało się w elewacji południowo zachodniej. Prowadziło na korytarz rekreacyjny umieszczony centralnie pomiędzy dwoma klasami. Naprzeciwko wejścia zostało wydzielone małe pomieszczenie na kancelarię. Elewacja frontowa była pięcioosiowa [Ryc. 153].

Ryc. 151. Obrys obwodu szkolnego zamojskiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).

Przykładem szkoły trzyklasowej jest szkoła powstała w Harasiukach. Była to szkoła o konstrukcji drewnianej. Szkoła została zaprojektowana na wąskiej prostokątnej działce pomiędzy polami ornymi. Krótszym bokiem przylegała do drogi prowadzącej przez wieś. Po południowej stronie działki, od drogi ulokowano boisko szkolne obsadzone wysokimi drzewami. W centralnej części działki znajdował się budynek szkolny wraz z zapleczem gospodarczym, za nim po stronie północnej, zaplanowano ogród szkolny, z którego można było dostać się do pobliskiego lasu iglastego [Ryc. 154].

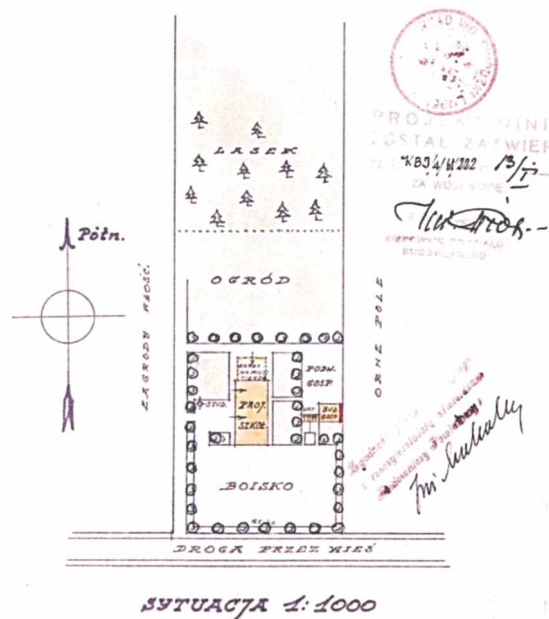

Budynek szkoły na rzucie prostokąta ustawionego dłuższymi bokami na osi północ - południe. Wejście do szkoły znajdowało się po stronie zachodniej, w połowie elewacji frontowej. W części centralnej znajdował się korytarz rekreacyjny, postronnie południowej zaplanowano dwie klasy po północnej jedną oraz mieszkanie dla nauczyciela. W korytarzu wydzielono miejsce na kancelarię. Wejście do mieszkania znajdowało się w rogu elewacji frontowej³¹² [Ryc. 155].

**PROJEKT
SZKOŁY POWSZECHNEJ 3-KLASOWEJ
WE WSI HARASIUKI, GM. HUTA KRZESZOWSKA,
POW. BIEGORAJ**

WZOROWANY NA TYPIE MINISTERSTWA N. 3a, ZESZYT 4.

POW. ZABUD. = 28440 m² KUBATURA BUD. = 119450 m³

Ryc. 154. a) Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 3 – klasowej w Harasiukach (powiat biłgorajski), wg projektu T. Zaremby z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 468, b) widok szkoły – stan obecny (fot. autor, październik 2009).

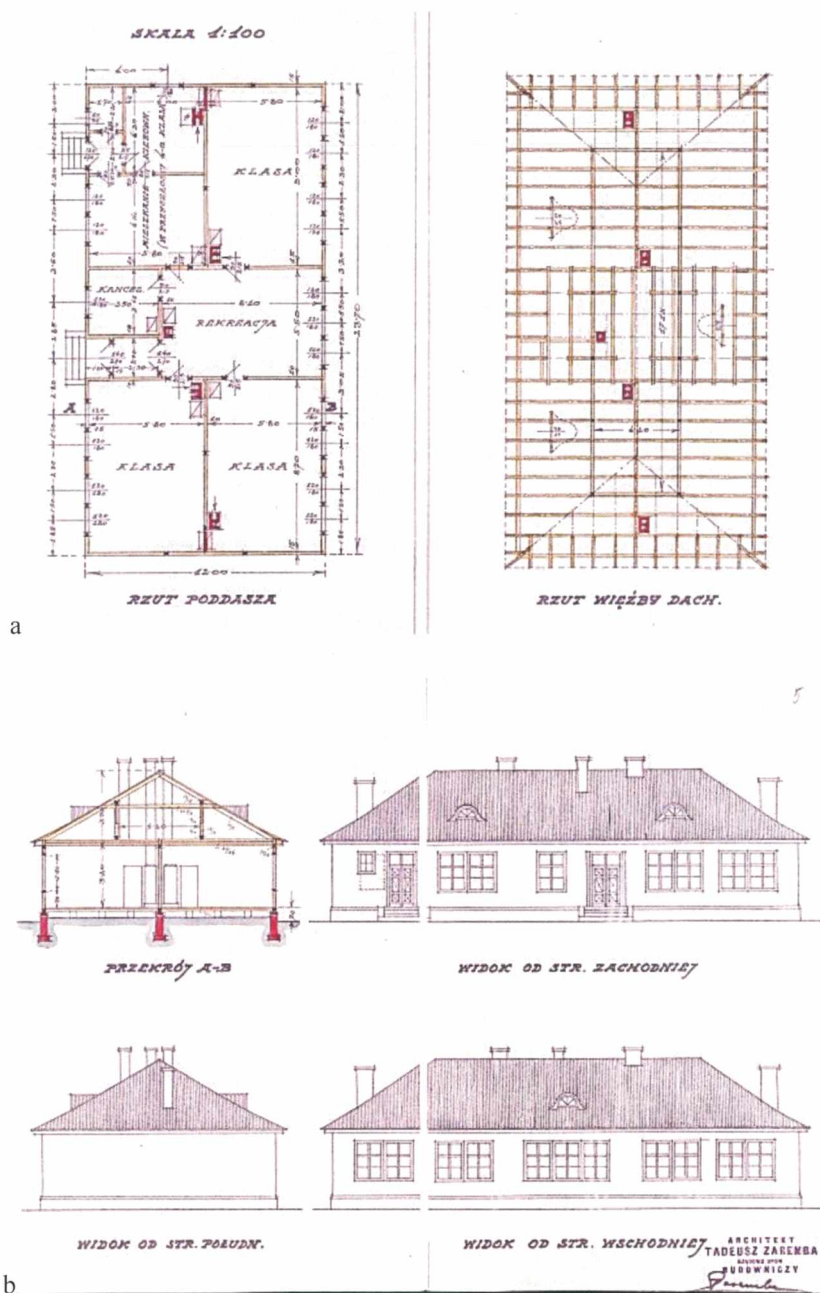
W obwodzie szkolnym zamojskim powstały w omawianym okresie cztery szkoły czteroklasowe. Trzy z nich zostały wzniesione w powiecie biłgorajskim: w Rakówce (1938), Gródkach (1934) i Biłgoraju (1923), jedna w powiecie krasnostawskim w Orchowcu (1936).

Szkoły w powiecie biłgorajskim miały konstrukcję murowaną, szkoła w Orchowcu była drewniana i wzniesiona według wzoru ministerialnego (nr 8)³¹³.

³¹² Projekt szkoły w Harasiukach wykonał architekt Tadeusz Zaremba w 1937 roku, wg wzoru ministerialnego nr 3a zawartego w zeszycie IV.

³¹³ W 1914 r. powstała tajna szkoła. Mieściła się w domu Wawrzyńca Stasieczka w Orchowcu. Nauczycielką była pani Bronisława Lebieidia ze wsi Bobrowe. W szkole tej uczono tylko czytać i pisać. W 1918 roku przystąpiono do budowy nowej szkoły dla wsi Orchowiec. Zakupiono drewniany

Przykładem szkoły czteroklasowej jest szkoła wzniesiona w 1924 roku w Biłgoraju. Była to szkoła przeznaczona dla dzieci pochodzenia żydowskiego³¹⁴.

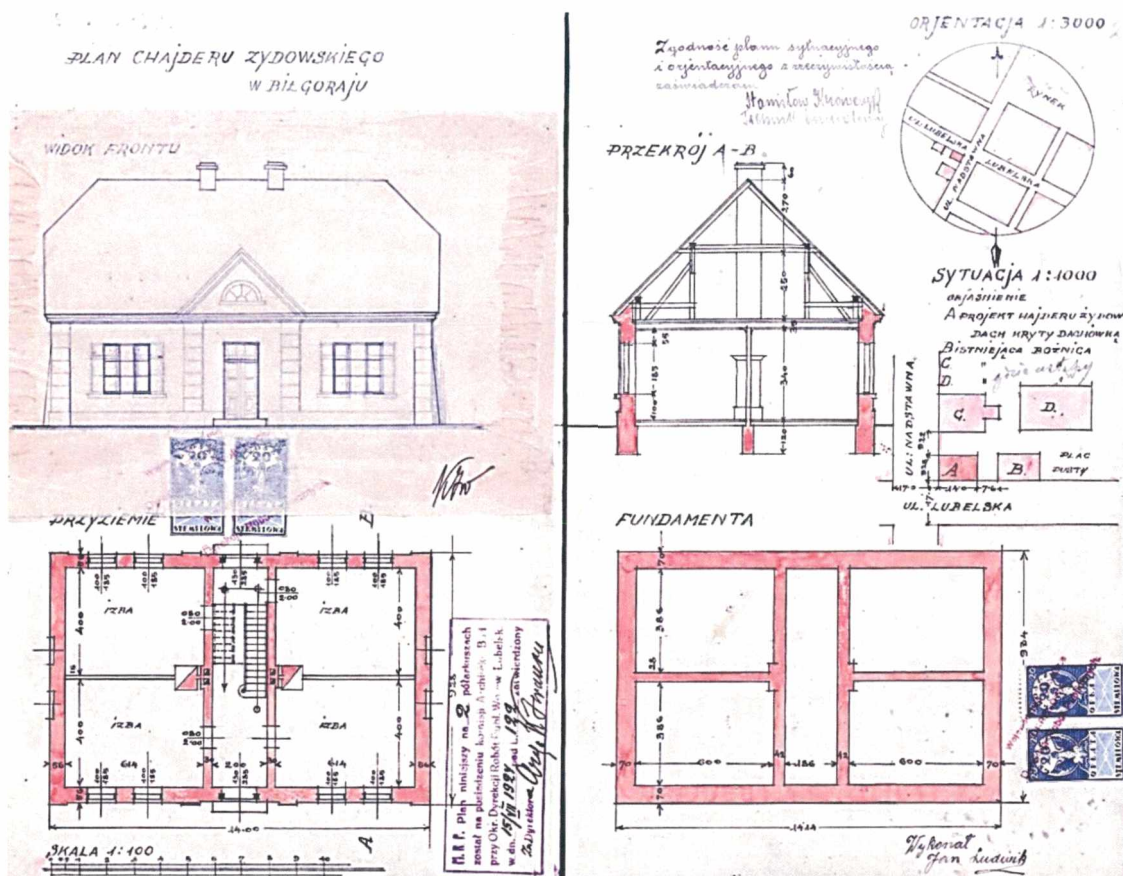

Ryc. 155. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej w Harasiukach (powiat biłgorajski), wg projektu T. Zaremby z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 468, a) rzut poddasza i więźby dachowej, b) przekrój poprzeczny budynku i widok elewacji.

budynek – dawny czworak dworski. Szkołę ulokowano na placu dawnej gorzelni dworskiej w środku wsi. Była to szkoła czteroklasowa.

Zbudowano nowy budynek na potrzeby szkoły na placu wykupionym od miejscowego rolnika w części wsi zwanej Widniówka. W roku 1937 oddany został do użytku, szkoła mieści się tam do chwili obecnej. W nowym budynku szkoły było kilka dużych sal lekcyjnych oraz na poddaszu kilkupokojowe mieszkanie dla kierownika szkoły. Za: <http://www.szkoła-orchowiec.nets.pl/>, 28. 05. 2010.

³¹⁴ Projekt szkoły czteroklasowej w Biłgoraju wykonał Jan Ludwik.

Ryc. 156. Projekt żydowskiej szkoły powszechnej 4 – klasowej w Biłgoraju, wg projektu J. Ludwika z 1924, APL, UWL, WKB, sygn. 466.

Szkoła została usytuowana na prostokątnej działce, w mieście na skrzyżowaniu ulicy Lubelskiej i Nadstawnej. Nie posiadała własnego boiska. Wzniesiona była na planie prostokąta. Była murowana. Na parterze znajdowały się cztery klasy rozstawione symetrycznie po obu stronach korytarza rekreacyjnego [Ryc. 156].

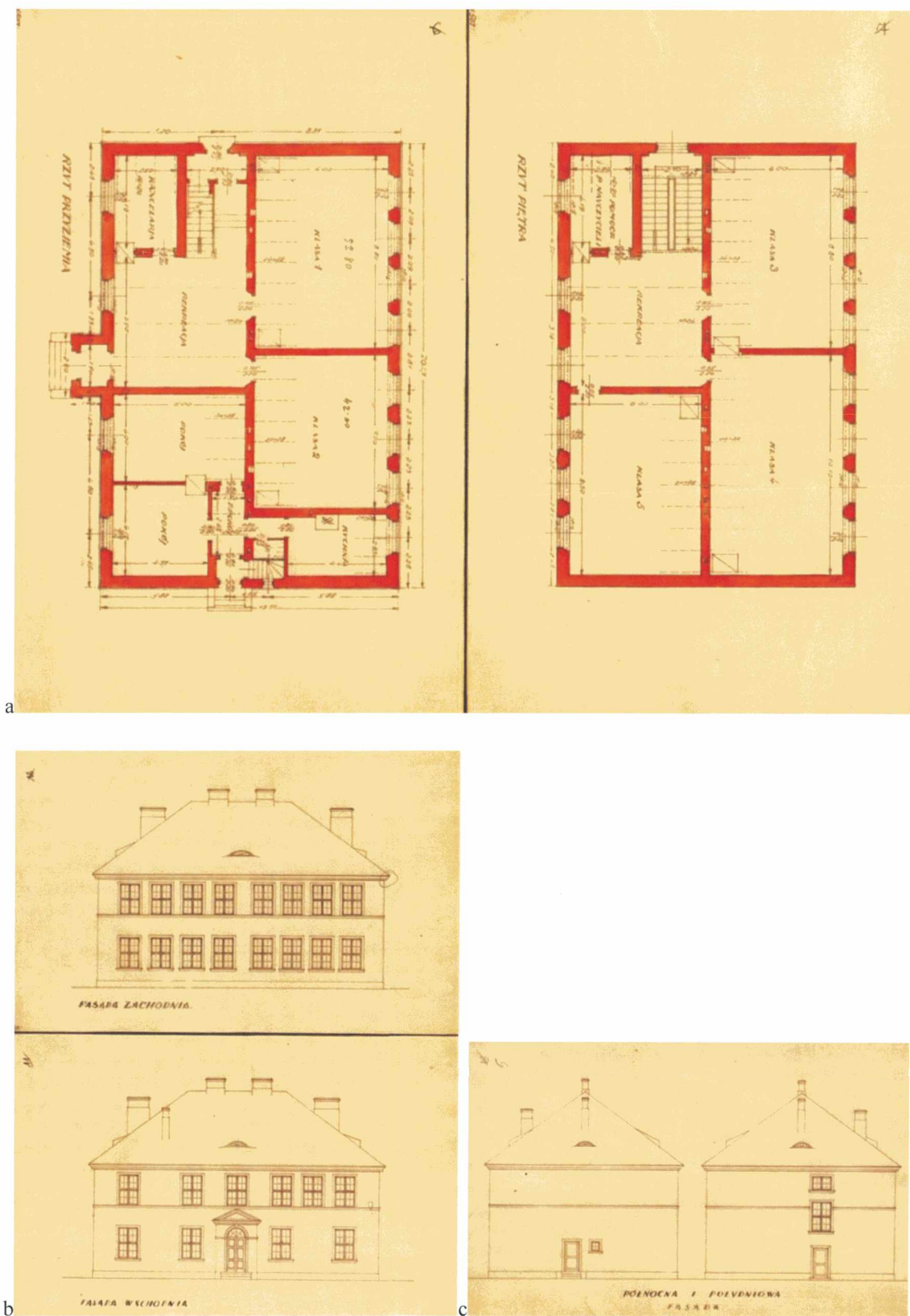
Na terenie obwodu szkolnego zamojskiego powstały cztery projekty szkół powszechnych pięcioklasowych. Dwa z nich wykonane pod koniec dwudziestolecia międzywojennego nie zostały zrealizowane. Były to szkoły w Różańcu i Soli. Projekt szkoły w Różańcu został zastąpiony projektem na szkołę mniejszą – najprawdopodobniej wzięto pod uwagę względy ekonomiczne, projekt szkoły w Soli nie doczekał się realizacji. Szkoła ta nie powstała, na działce natomiast przeznaczonych w tamtym okresie na szkołę pięcioklasową w latach 80 - tych XX wieku wybudowano nowy obiekt szkolny niepokrywający się z projektem z 1938 roku. W Soli istniała szkoła dwuklasowa drewniana, którą wybudowano w początkowych latach niepodległości. Dwa kolejne projekty szkół powstały w Woli Radzieckiej i Łopienniku Dolnym (1928). Tylko jedna szkoła powstała w powiecie krasnostawskim, pozostałe projekty dotyczyły powiatu biłgorajskiego. Wszystkie szkoły pięcioklasowe miały konstrukcję murowaną.

Ryc. 157. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 5 – klasowej w Woli Radzieckiej (powiat biłgorajski), wg projektu A. Ruśkiewicza, W. Kranza z 1930, APL, UWL, WKB, sygn. 481.

Przykładem budynku szkoły pięcioklasowej w obwodzie szkolnym zamojskim jest obiekt wzniesiony w Woli Radzieckiej. Był to murowany budynek wzorowany na projektach ministerialnych³¹⁵. Szkoła została ulokowana na działce o kształcie zbliżonym do trapezu. Miała wyraźny podział na dwie części większą - zachodnią przeznaczoną na ogrody dla szkoły i kierownika oraz podwórze gospodarcze i ustępy, mniejszą – po stronie wschodniej z budynkiem szkoły, boiskiem. Część z budynkiem szkoły otoczona była wysokimi drzewami [Ryc. 157].

³¹⁵ Projekt szkoły wykonany według wzoru nr 75 z zeszytu II, *Projekty budynków szkół powszechnych*, op. cit., s. 40. Projektował arch. A. Ruśkiewicz.

Ryc. 158. Projekt szkoły powszechnej 5 – klasowej w Woli Radzieckiej (powiat biłgorajski), wg projektu A. Ruśkiewicza, W. Kranza z 1930, APL, UWL, WKB, sygn. 481, a) rzuty przyziemia szkoły i pierwsza, b) widok elewacji zachodniej i wschodniej, c) widok elewacji południowej i północnej.

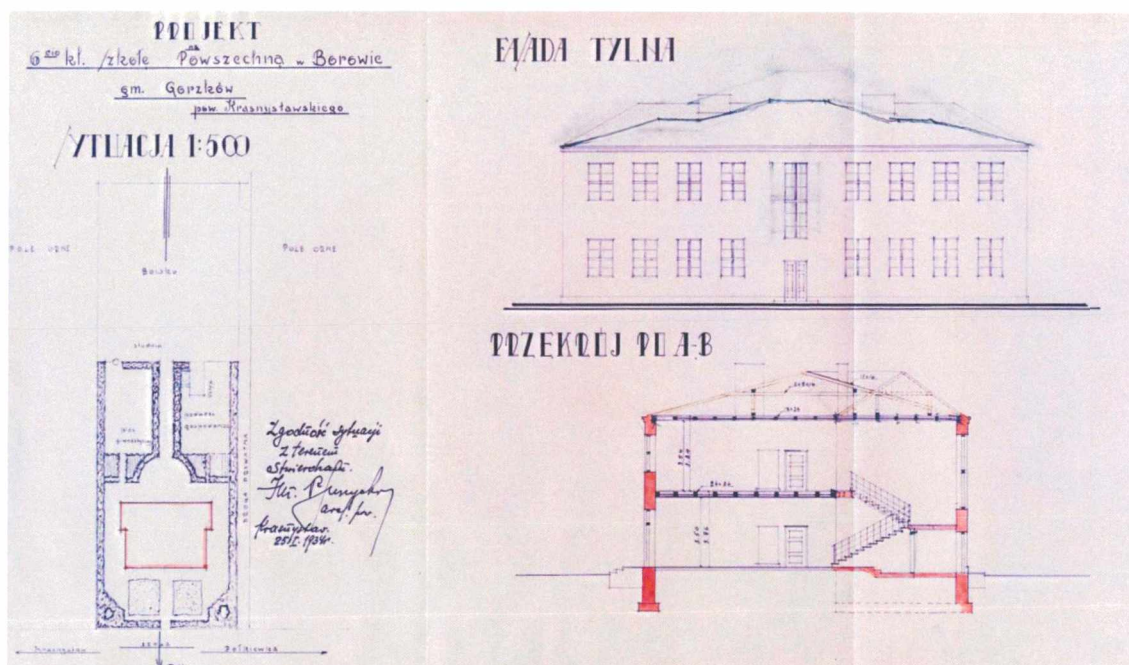
Budynek szkoły został zaprojektowany na planie prostokąta ustawionego dłuższymi bokami na osi północ – południe. Wejście do szkoły znajdowało się na po stronie wschodniej. Prowadziło na korytarz rekreacyjny umieszczony z boku, z którego były wejścia do dwóch klas, kancelarii oraz po stronie południowej klatka schodowa wiodąca na piętro budynku. Na piętrze znajdowały się trzy sale lekcyjne oraz pomieszczenie na pomoce naukowe. W budynku szkolnym znajdowało się mieszkanie dla nauczyciela, umieszczone na parterze szkoły. Składało się z kuchni, przedpokoju i dwóch pokoi. Miało niezależne wejście zaprojektowane w północnej elewacji budynku [Ryc. 158, 159].

Ryc. 159. Szkoła powszechna w Woli Radzieckiej (powiat biłgorajski) – stan obecny (fot. autor, październik 2008).

Na obszarze obwodu szkolnego zamojskiego powstały dwie szkoły sześcioklasowe, obydwie w powiecie krasnostawskim. Jedna ze szkół miała konstrukcję drewnianą w Olchowcu (1936), druga była murowana w Borowie (1934 -1935).

Szkoła w Borowie została ulokowana na bardzo wąskiej działce, która podzielona była na dwie części. Część oddalona od drogi po stronie północnej była przeznaczona na boisko szkolne. W części przedniej – południowej działki znajdował się budynek szkolny. Działka otoczona była w tej części ozdobnym żywopłotem. Ze szkoły na boisko wiodła ścieżka umieszczona pomiędzy placem gimnastycznym a podwórzem gospodarczym. Oba te miejsca zostały zamknięte w odrębne elementy i oddzielone od budynku szkoły żywopłotem [Ryc. 160].

Ryc. 160. Fragment projektu szkoły powszechnej 6 – klasowej w Borowie (powiat krasnostawski), z 1934 – 1935, APL, UWL, WKB, sygn. 1235.

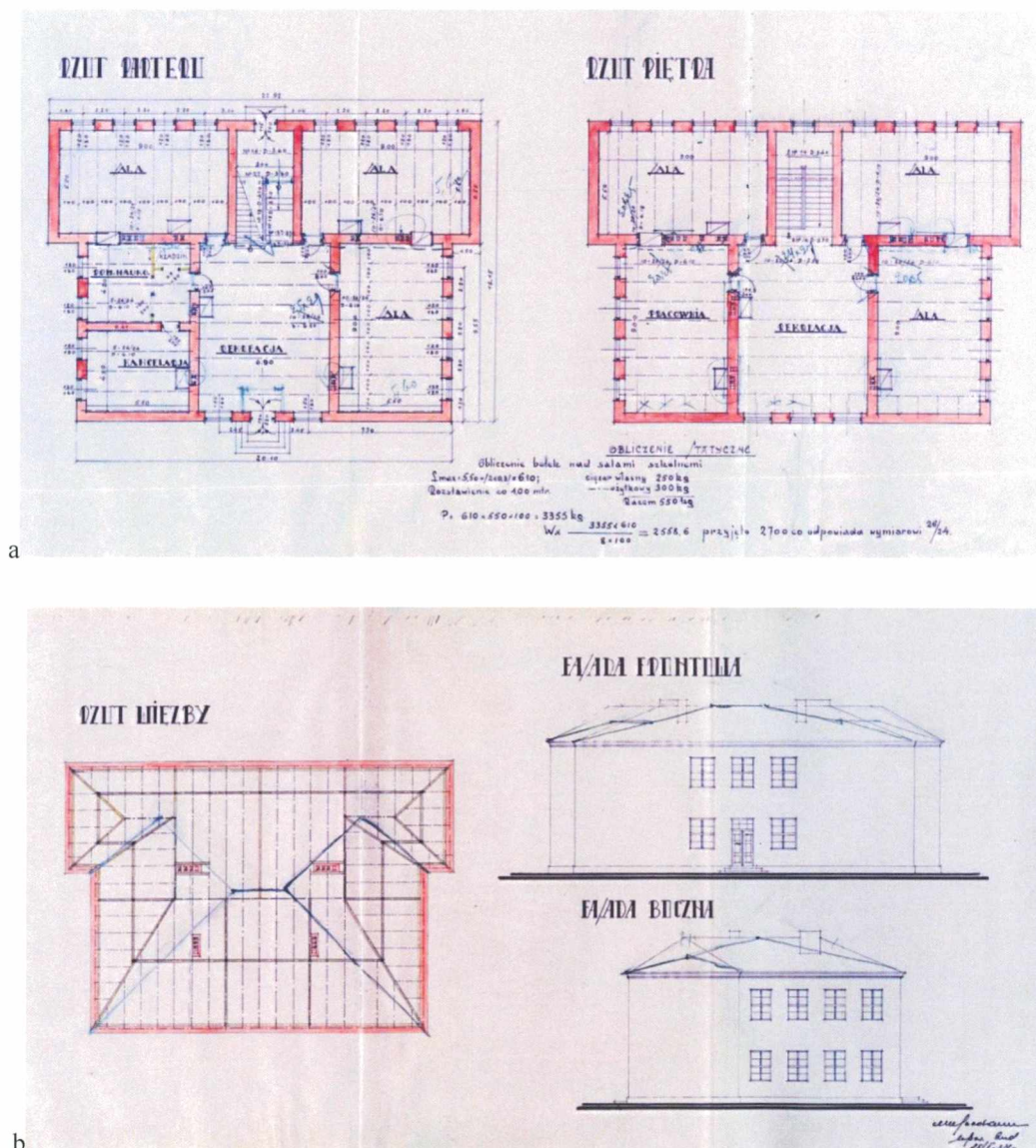
Budynek szkoły był piętrowy, na rzucie litery T. Wejście główne, przed którym znajdował się plac było zaprojektowane w fasadzie południowej, drugie wejście do szkoły znajdowało się od strony boiska na północy. Na parterze znajdowały się trzy klasy, kancelaria, pokój na pomoce naukowe oraz klatka schodowa wiodąca na poddasze. Korytarz rekreacyjny zaprojektowano, jako prostokątny znajdujący się pomiędzy wymienionymi pomieszczeniami. Na piętrze znajdowały się trzy klasy oraz pracownia [Ryc. 161].

W obwodzie szkolnym zamojskim powstało trzynaście szkół siedmioklasowych. Tylko dwie szkoły siedmioklasowe miały konstrukcję drewnianą - w Kocudzy Dolnej (1937) i w Pilaszkowicach (1927) - wzniesiona według wzoru nr 5. Pozostałe szkoły miały konstrukcję murowaną. W powiecie biłgorajskim powstało pięć szkół siedmioklasowych, a w krasnostawskim sześć. Szkoły w powiecie biłgorajskim w większości były wykonywane na podstawie wzorów ministerialnych: we Frampolu³¹⁶ (1927), w Józefowie³¹⁷ (1936), w Łukowej

³¹⁶ Kierownik szkoły we Frampolu, Władysław Dąbrowski w połowie lat 20 – tych XX wieku podjął decyzję o budowie szkoły. Wciąż zwiększająca się liczba dzieci w wieku szkolnym przyczyniła się do tego, że nauczyciele byli zmuszani do wynajmowania nowych lokali. Prace budowlane rozpoczęto w 1927 roku. W 1929 roku nauka odbywała się w nowym budynku. Zapisano 436 dzieci.

³¹⁷ W dwudziestoleciu międzywojennym w Józefowie znajdowała się tylko jedna szkoła powszechna. Była ona za razem jedną z 11 szkół siedmioklasowych w powiecie biłgorajskim. Nie posiadała jednak własnego budynku. Dopiero w połowie lat 30 - tych sporządzono projekt gmachu szkolnego. Miał być wzniesiony z miejscowego budulca – piaskowca. Powierzchnia zabudowy miała wynosić 373.5 m² a kubatura 3843 m³. Na parterze zaprojektowano jedną salę lekcyjną, kancelarię, salę robót ręcznych, szatnię oraz kuchnię. Na piętrze miały się znajdować cztery sale lekcyjne, pokój nauczycielski oraz magazyn pomocy naukowych. Na poddaszu w projekcie zaplanowano dwie dodatkowe klasy. Za: W. Ćwik, *Dzieje Józefowa*, Rzeszów 1992, s. 27.

(1927). Dwie szkoły miały projekty indywidualne w Biłgoraju (1929-1930) i w Zamchu (1937).

Ryc. 161. Fragment projektu szkoły powszechnej 6 – klasowej w Borowie (powiat krasnostawski), z 1934 – 1935, APL, UWL, WKB, sygn. 1235, a) rzuty parteru i piętra, b) rzut więźby dachowej oraz widok elewacji frontowej i bocznej.

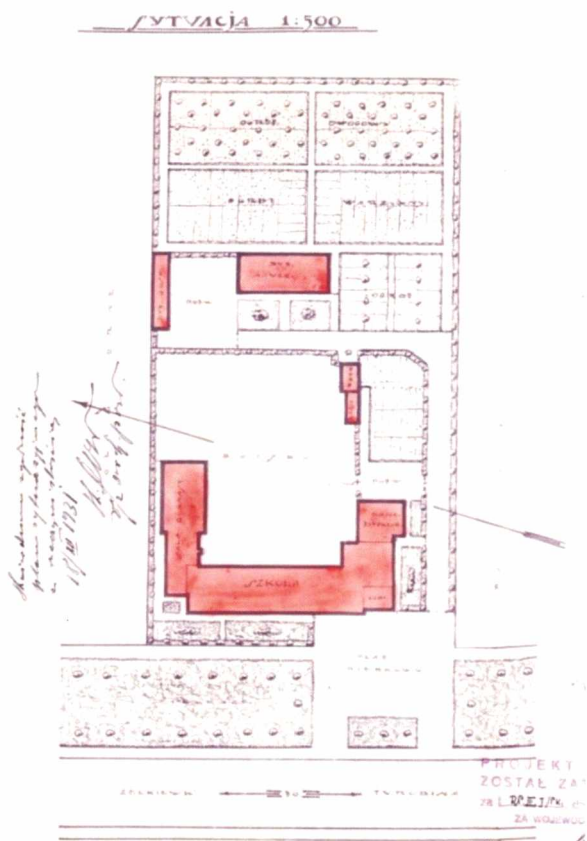
W powiecie krasnostawskim powstało sześć szkół siedmioklasowych murowanych. Dwa obiekty były szkołami bardzo dużymi, bliźniaczymi: w Żółkiewce (1935 - 1936) i w Krasnymstawie (1930, 1937).

Dwa kolejne obiekty były wzniesione na wzór projektów ministerialnych w Krasnymstawie (1929-1930), w Siedliskach. Dwie szkoły zostały wzniesione w stylu modernistycznym w Sobieskiej Woli (1937) oraz w Turobinie (1932).

W 1917 roku w Turobinie działająca szkoła jednoklasowa rosyjska została przekształcona w jednoklasową szkołę z językiem wykładowym

polskim. Już w 1920 roku szkoła ta została przekształcona w siedmioklasową szkołę rozwojową przez Powiatową Radę Szkolną w Krasnymstawie³¹⁸.

W 1929 roku rozebrano cerkiew w Turobinie i część cegieł w ten sposób uzyskanych przeznaczono na budowę szkoły. Pod budowę szkoły oddano też 9729 m² gruntu przy drodze do Żółkiewki. W 1932 roku został powołany Komitet Budowy Szkoły³¹⁹.

Ryc. 162. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 7 – klasowej w Turobinie (powiat krasnostawski), z 1932, APL, UWL, WKB, sygn. 1244.

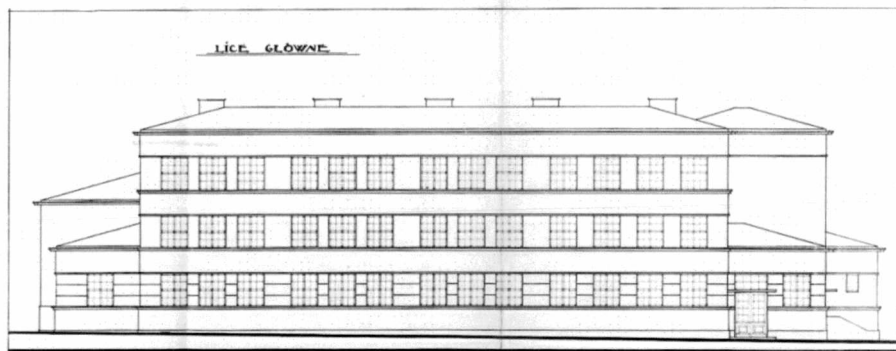
Szkoła została zaprojektowana na prostokątnej działce przy szosie z Żółkiewki do Turobina. Budynek znajdował się w części znajdującej się bliżej drogi. Od drogi oddzielony był pasem zieleni. Przed budynkiem szkoły znajdował się plac zbiórkowy. Za szkołą znajdowało się boisko, część gospodarcza połączona z budynkiem mieszkalnym dla nauczycieli, a za nimi ogród owocowo – warzywny [Ryc. 162].

Budynek szkoły został oparty na rzucie litery C. Wejście główne znajdowało się elewacji zachodniej, w rogu budynku. Na parterze znajdowały się cztery klasy, sala gimnastyczna, wraz z dwoma rozbieralniami i natryskami. Korytarz rekreacyjny umieszczony był

³¹⁸ R. Tokarczyk, *Turobin. Dzieje miejscowości*, Lublin 2002, s. 247.

³¹⁹ Ibid., s. 250.

jednostronnie po stronie wschodniej. Na piętrze znajdowało się pięć klas. Na drugim piętrze było ich również pięć [Ryc. 163].

Ryc. 163. Elewacja szkoły powszechnej 7 – klasowej w Turobinie (powiat krasnostawski), z 1932, APL, UWL, WKB, sygn. 1244.

Zestawienie typów szkół powszechnych, jakie powstały w obwodzie szkolnym zamojskim przedstawia tabela 10. W opracowaniu nie został ujęty powiat zamojski, wchodzący w skład omawianego obwodu z powodu braku dostępu do danych na temat szkolnictwa na jego terenie.

Tabela 10. Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym zamojskim powstałe w latach 1918 – 1939

L.p.	Powiat	Miejscowość	Typ szkoły	Rok	Autor projektu	Konstrukcja, technologia	Architektura szkoły, cechy stylowe
1.	biłgorajski	Komodzianka	2 - klasowe	1939	Inż. arch. Z. Kobuszewski	Murowana	Szkoła parterowa z kancelarią i szatnią. Początek modernizmu.
2.		Księżpol		1934	Projektant nieznan	Murowana	Szkoła parterowa z kancelarią i mieszkaniem dla nauczyciela. Początek modernizmu.
3.		Wólka Abramowska		1928	Inż. arch. E. Michalski	Murowana	Szkoła parterowa z poddaszem przeznaczonym na mieszkanie dla nauczycieli. Podpiwniczona. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 59 zamieszczonego w zeszycie II.

4.		Naklik		1930 - 1931	Inż. arch. T. Zaremba	Murowana	Szkoła parterowa, podpiwniczona z mieszkaniem dla nauczyciela i kancelarią. Początek modernizmu.
5.		Długi Kąt		Brak danych	Projektant nieznany	Drewniana	Utrzymana w stylu narodowym.
6.		Rózaniec		1937	Inż. arch. Z. Kubaszewski	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią i kancelarią. Początek modernizmu.
7.		Smólsk		1936	Inż. arch. Z. Kubaszewski	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią, kancelarią, pomieszczeniem na pomoce naukowe. Początek modernizmu.
8.		Wólka Biska		1928	Projektant nieznany	Drewniana	Utrzymana w stylu narodowym.
9.	krasnostawski	Niemienice		1936	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa z pomieszczeniem na pomoce naukowe. Początek modernizmu.
10.	biłgorajski	Harasiuki	3 - klasowe	1937	Inż. arch. T. Zaremba	Drewniana	Szkoła parterowa z kancelarią i mieszkaniem dla kierownika szkoły. Początek modernizmu.
11.	krasnostawski	Oleśniki		1930 - 1931	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Początek modernizmu.
12.		Gródki	4 - klasowe	1934	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
13.		Biłgoraj		1924	Jan Ludwik	Murowana	Szkoła żydowska, parterowa. Budynek utrzymany w stylu narodowym.
14.	biłgorajski	Rakówka		1938	Inż. arch. Jakób Margules	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna, podpiwniczona, z kancelarią, pomieszczeniem na pomoce naukowe i mieszkaniem dla kierownika. Budynek utrzymany w stylu narodowym.

15.	krasnostawski	Orchowiec		1936	Inż. arch. M. Podkowa	Drewniana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem na piętrze oraz kancelarią na parterze. Początek modernizmu.
16.	biłgorajski	Sól	5 - klasowe	1938	Inż. arch. T. Zaremba	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem na piętrze oraz kancelarią, pokojem nauczycielskim i pomieszczeniem na pomoce naukowe na parterze. W stylu modernistycznym.
17.		Wola Radzińska		1930	Inż. arch. A. Ruśkiewicz/ W. Kranz	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z mieszkaniem dla nauczyciela. W stylu narodowym wzniesiony wg wzoru nr 75 zamieszczonego w zeszycie II.
18.	krasnostaw	Łopiennik Dolny		1928	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z mieszkaniem na poddaszu. W stylu narodowym.
19.	krasnostawski	Borów	6 - klasowe	1934 - 1935	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z dodatkową salą. Początek modernizmu.
20.		Olchowiec		1936	Projektant nieznany	Drewniana	Szkoła parterowa bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu narodowym.
21.	biłgorajski	Biłgoraj	7 - klasowe	1929 - 1930	E. Kranz	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna bez pomieszczeń dodatkowych. Początek modernizmu, bliźniacza.
22.		Józefów		1936	Inż. arch. T. Zaremba	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z pokojem nauczycielskim, szatnią, kancelarią i salą robót ręcznych. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 82 zamieszczonego w zeszycie II.

23.		Łukowa		1927	Inż. arch. Z.Mączyński	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z pokojem nauczycielskim, szatnią, kancelarią i salą robót ręcznych. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 82 zamieszczonego w zeszycie II.
24.		Zamch		1937	Inż. arch. T. Zaremba	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z pomieszczeniem na pomoce naukowe, szatnią, świetlicą oraz mieszkaniem dla nauczyciela na parterze. Utrzymana w stylu modernistycznym.
25.		Frampol		1927	Inż. arch. T.Majewski	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z kancelarią, salą robót ręcznych i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 40, zamieszczonego w zeszycie I.
26.		Kocudza Dolna		1937	Inż. arch. M. Krzyczkowski	Drewniana	Szkoła parterowa z szatnią, kancelarią i pomieszczeniem na pomoce naukowe. Początek modernizmu.
27.	krasnostawski	Krasnystaw		1929 - 1930	Inż. arch. W. Tomaszewski	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu narodowym wzniesiona wg wzoru nr 84 zamieszczonego w zeszycie II.
28.		Krasnystaw		1930, 1937	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu narodowym. Bliźniacza.

29.		Siedliska		1938	Projektant nieznany	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna z szatnią, kancelarią, mieszkaniem dla nauczyciela oraz salą gimnastyczną. Utrzymana w stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 54.
30.		Sobieska Wola		1937	Inż. arch. M. Podkowa	Murowana	Szkoła dwukondygnacyjna bez pomieszczeń dodatkowych. Utrzymana w stylu modernistycznym.
31.		Turobin		1932	Inż. arch. M. Krzy...(?)	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z kancelarią, mieszkaniem dla nauczyciela oraz salą gimnastyczną, natryskami, rozbieralnią. Utrzymana w stylu modernistycznym.
32.		Żółkiewka		1935 - 1936	Inż. arch. A. Gruchalski	Murowana	Szkoła trzykondygnacyjna z kancelarią, salą robót ręcznych, salą gospodarstwa domowego, szatnią, świetlicą, mieszkaniem dla nauczyciela oraz salą gimnastyczną, natryskami, rozbieralnią. Utrzymana w stylu modernistycznym, bliźniacza.
33.		Pliszkowice		1927	Inż. arch. M. Podkowa	Drewniana	Szkoła parterowa z salą robót ręcznych. Utrzymana w stylu modernistycznym wzniesiona wg wzoru nr 5, zamieszczonego w zeszycie IV.
34.	biłgorajski	Osuchy	Brak danych	1935	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
35.		Tarnogród		Brak danych	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
36.		Dąbrowica		1930	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
37.	kr	Anielpol		1930	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych

38.	Dobryniów	1930	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
39.	Jaślików	1934	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
40.	Kraśniczyn	1935, 1936 - 1938	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
41.	Latyczów	1932	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
42.	Ksawerówka	1926 - 1931	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
43.	Rybczewice II	1920	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
44.	Siennica Nadolna	1920	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
45.	Stężycza Nadwieprzańska	1920	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
46.	Żdżanne	1918	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
47.	Żulin	1939	Projektant nieznany	Murowana	Brak danych
48.	Krasnystaw	1928	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
49.	Krzywe	1925	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
50.	Maciejów	1935	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
51.	Olszanka	1935	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
52.	Surchów	1920	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych
53.	Widniówka	1923	Projektant nieznany	Drewniana	Brak danych

Opracował autor na podstawie materiałów archiwalnych.

W obwodzie szkolnym zamojskim powstała taka sama ilość budynków szkolnych w kryzysie gospodarczym i po jego zakończeniu (po 18). W latach przed kryzysem wzniesiono 15 obiektów [Tabela 10].

Analizując powstałe w latach 1918 – 1939 budynki szkolne na omawianym terenie można stwierdzić, że najczęściej powstało ich w stylu narodowym (13). Szkół w stylu modernistycznym wzniesiono siedem. Podobnie jak w innych obwodach szkolnych także i w obwodzie szkolnym zamojskim preferowano wznoszenie szkół siedmioklasowych. Łącznie trzynaście obiektów, z których tylko dwa były o konstrukcji drewnianej. Małe szkoły jednoklasowe nie występują, dwuklasowych zaprojektowano dziewięć.

Aż dwadzieścia budynków szkolnych nie posiada dokumentacji dotyczącej historii ich powstania, z czego siedem obiektów powstało o konstrukcji drewnianej, pozostałe zaś są murowane.

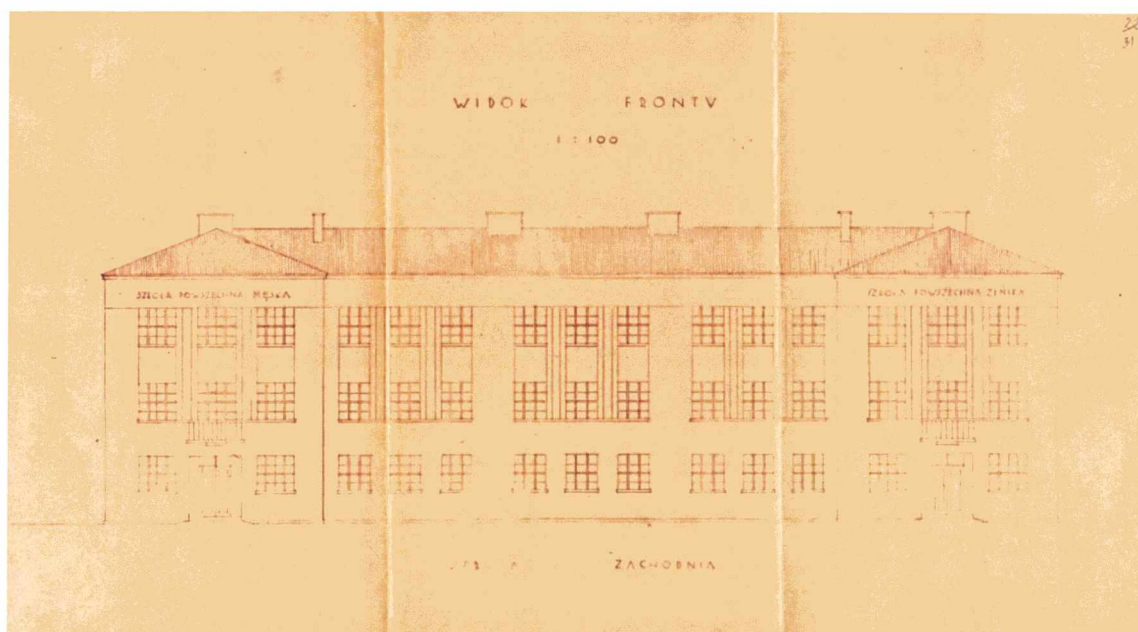
4.10. Architektura szkół sytuowanych w miastach i na wsi

Budynki szkół powszechnych powstawały w okresie dwudziestolecia międzywojennego zarówno na terenach wiejskich jak i w miastach. W budownictwie szkolnym przeważał styl nawiązujący do narodowego, jednak pod koniec lat dwudziestych widać ogólną tendencję do sięgania przez projektantów do rozwiązań modernistycznych.

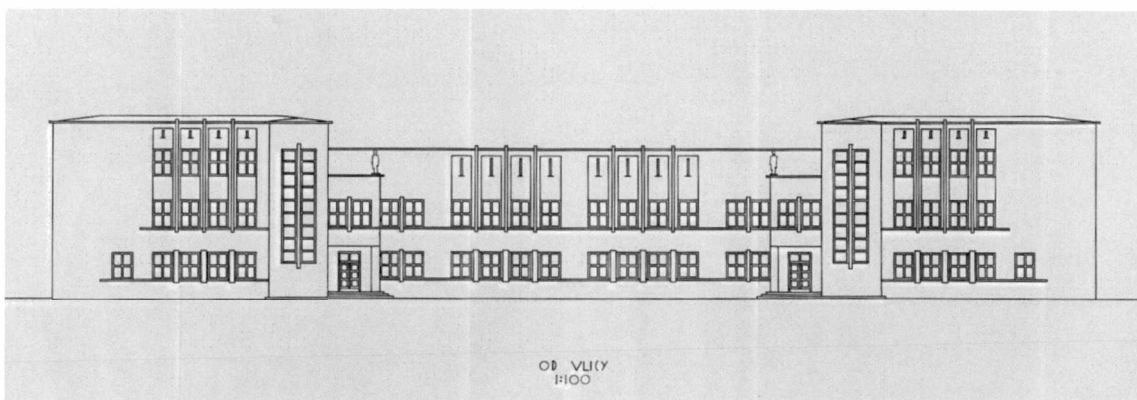
Szkoły wznoszone na terenach wiejskich odznaczały się mniejszą kubaturą. Było to związane z mniejszą liczbą dzieci w wieku szkolnym zamieszkujących w pobliżu szkoły. Nie oznaczało to jednak, że na wsi powstawały tylko szkoły niżej zorganizowane. Prowadzona od 1922 roku akcja komasacji szkół, przyczyniła się do wznoszenia większej ilości budynków siedmioklasowych.

Szkoły powszechne w miastach i miasteczkach budowano najczęściej, jako siedmioklasowe. Taki stan spowodowany był dużym zagęszczeniem ludności zamieszkującej dany teren, a co za tym idzie dużej ilości dzieci. W większych miejscowościach budowano tzw. szkoły bliźniacze dla uniknięcia wznoszenia dwóch oddzielnych budynków szkolnych w bliskim sąsiedztwie. Było to także rozwiązanie zapobiegające przeznaczaniu dwóch placów w mieście pod budowę szkoły.

Szkoły bliźniacze powstały w: Biłgoraju [Ryc. 164], Chełmie, Krasnymstawie, Żółkiewce [Ryc. 165], Wąwolnicy, Lublinie, Tomaszowie i Węgrowie.

Ryc. 164. Elewacja szkoły bliźniaczej w Biłgoraju, wg projektu E. Kranza z lat 1929 – 1930, APL, UWL, WKB, sygn. 465.

Ryc. 165. Elewacja szkoły bliźniaczej w Żółkiewce (powiat krasnostawski), wg projektu A. Gruchalskiego z lat 1935 - 1936, APL, UWL, WKB, sygn. 1246.

Najciekawszym przykładem budynków szkół powszechnych jest grupa obiektów drewnianych szkół siedmioklasowych.

Występowały one na terenie całego obwodu szkolnego lubelskiego. Były to szkoły parterowe, o cechach architektury modernistycznej, z korytarzem rekreacyjnym umieszczonym centralnie pomiędzy pomieszczeniami szkolnymi. Ponieważ Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego tylko w wyjątkowych przypadkach zezwalało na wznoszenie szkół najwyżej zorganizowanych o konstrukcji drewnianej były to obiekty nieliczne. Przykładem mogą być już nieistniejące szkoły w Rozkopaczewie (obwód lubelski) czy w Zagoździu (obwód puławski – szkoła przedstawiona na Ryc. 123).

Na szczególną uwagę zasługują projekty nowoczesnych jak na tamte czasy budynków szkolnych, w których zaprojektowano toalety. Takie rozwiązania znajdowały się zaledwie w kilku szkołach i to tylko w dużych miastach; w Lublinie przy ul. Lipowej, Siedlcach przy ul. Kierkuckiej i Chełmie. Były to szkoły powstałe pod koniec lat trzydziestych.

Porównując projekty realizowanych szkół ze wzornikami, dopatrzone się wielu podobieństw w układach funkcjonalno – przestrzennych jak i charakterze stylistycznej elewacji.

Na Lubelszczyźnie w szkołach powstałych w okresie 1918 - 1939 można stwierdzić wpływy różnych szkół (krakowskiej, warszawskiej, lwowskiej). Przyczyniły się do tego projekty znanych architektów opracowane na zlecenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i zamieszczone we wzornikach szkół powszechnych.

W pierwszym dziesięcioleciu po odrodzeniu Polski dominował styl narodowy. Opierano się na osiągnięciach dawnej polskiej architektury drewnianej i murowanej³²⁰. Projekty wzorcowe propagowały ten styl. Z. Mączyński jeden z architektów opracowujących wzorniki szkół powszechnych proponował w swoich projektach formy proste, z wysokimi

³²⁰ Stefański K., *Polska architektura sakralna w poszukiwaniu stylu narodowego*, Łódź 2002, s. 171.

dachami kopertowymi oraz powściągliwą dekoracją architektoniczną (przykładem może być projekt nr 5 i nr 37 zamieszczony w zeszycie I „*Projekty...*”, op. cit.).

W dekoracji architektonicznej szkół powszechnych zamieszczonych we wzornikach często powtarzającym się motywem jest boniowanie. W swoich projektach takie rozwiązanie stosują między innymi F. Kummant oraz M. Kontkiewicz. Boniowanie występuje w opracowaniu cokołów i ryzalitów (projekty nr 39 i 103 zamieszczone w zeszytach I i II „*Projekty...*”, op. cit.).

W drugiej połowie lat dwudziestych zaczyna zanikać styl narodowy i pojawiają się w jego miejsce formy surowe w wyrazie, oparte na zasadach kompozycji klasycznej oraz pozbawione odniesień historycznych (zmodernizowany klasycyzm). W tym czasie w architekturze uwidaczniają się wpływy modernistycznej awangardy (związane z grupą „Blok” później „Praesens”), która znalazła się pod wpływem Le Corbusiera, „Bauhausu” i „De Stijlu”³²¹.

We wzornikach szkół z połowy lat dwudziestych XX wieku pojawiają się projekty budynków o formach modernistycznych. W analizowanych materiałach archiwalnych występują projekty szkół, które były kopiami niedostępnych wzorników wydanych w latach trzydziestych. Posiadają one w większości cechy architektury modernistycznej. Przykładami są szkoły: w Żukowie, Chrzanowie (obwód szkolny lubelski), Głębkowie (obwód sokołowski) i Pliszkowicach (obwód zamojski).

Większość powstających nowych budynków szkolnych była zaprojektowana w oparciu o wzorniki ministerialne. Analizując dostępną dokumentację architektoniczną tylko w niektórych projektach można odczytać nazwiska projektantów.

³²¹ Dobrowolski T., *Sztuka polska od czasów najdawniejszych do ostatnich*, Kraków 1974, s. 632.

5. BUDOWNICTWO TOWARZYSZĄCE SZKOŁOM POWSZECHNYM

5.1. Sale gimnastyczne

W okresie dwudziestolecia międzywojennego zaczęto zwracać uwagę na wychowanie fizyczne młodzieży szkolnej.

W nowoprojektowanych budynkach szkolnych bezwzględnie przestrzegano organizacji boisk, a w obiektach dużych wznoszono sale gimnastyczne. Na Lubelszczyźnie 40 szkół powszechnych, powstałych w latach 1918 – 1939, posiadało własne sale gimnastyczne. Większość z nich była umieszczona w budynkach szkolnych [Ryc. 166, 167]. Tylko siedem z nich mieściło się w osobnych obiektach [Ryc. 168].

W 1931 roku został wydany nakładem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego poradnik zawierający wskazówki do prawidłowego wznoszenia i urządzania sal gimnastycznych³²².

Przeznaczeniem sali gimnastycznej były ćwiczenia fizyczne oraz gry sportowe i zabawy. Powierzchnię sali gimnastycznej obliczano tak, aby na jednego ucznia przypadało 5 m² podłogi. Wymiary minimalne sali gimnastycznej określano na 9m x 17 m, a wysokość miała wynosić 4,5 m.

Zalecane było projektowanie dwóch szatni, oddzielnych dla chłopców i dziewcząt, natrysków oraz toalet, a także pomieszczenia na przyrządy gimnastyczne i pokoju dla nauczyciela³²³. Pomieszczenia te miały stanowić spójną część, łączącą się z pomieszczeniami szkolnymi ciepłym, suchym i widnym korytarzem. Najlepszym ustawieniem okien sali był kierunek wschodni lub zachodni. Wejście powinno być poprzedzone szatniami lub korytarzem pozwalającym na przebranie się dzieci w stroje gimnastyczne³²⁴.

Ruchome urządzenia sportowe miały być umieszczone w przeznaczonym na ten cel pomieszczeniu przylegającym do sali.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego sale gimnastyczne wznoszone były w obiektach dużych, siedmioklasowych szkół, a dodatkowo jak pokazuje poniższe zestawienie szkół posiadających sale gimnastyczne [Tabela 11] występowały one w większości w budynkach lokalizowanych w miastach. Tylko jedna sala została wzniesiona w szkole mniejszej - pięcioklasowej we wsi Zawalów.

³²² *Poradnik w sprawach nauczania i wychowania oraz administracji w szkołach średnich ogólnokształcących i w seminariach nauczycielskich, treść: Sale gimnastyczne i boiska szkolne, zeszyt 3(5), Warszawa 1931.*

³²³ *Ibidem*, s. 5 – 6.

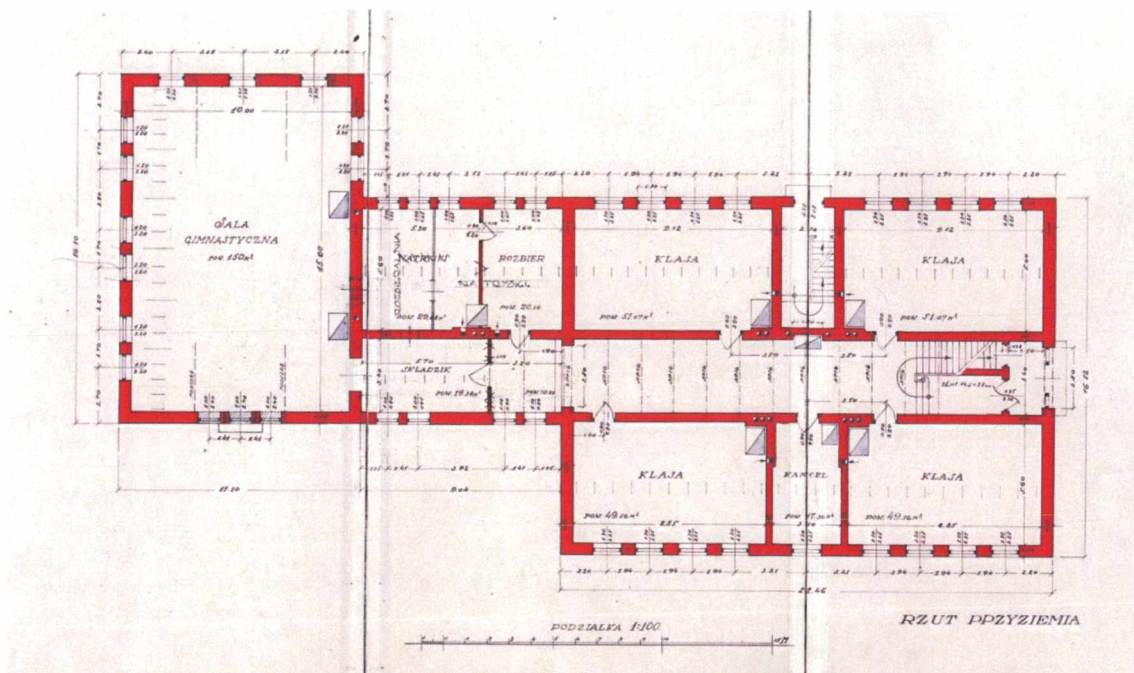
³²⁴ *Ibidem*, s. 6.

Tabela 11. Szkoły powszechne posiadające sale gimnastyczne, powstałe w latach 1918 – 1939 na Lubelszczyźnie

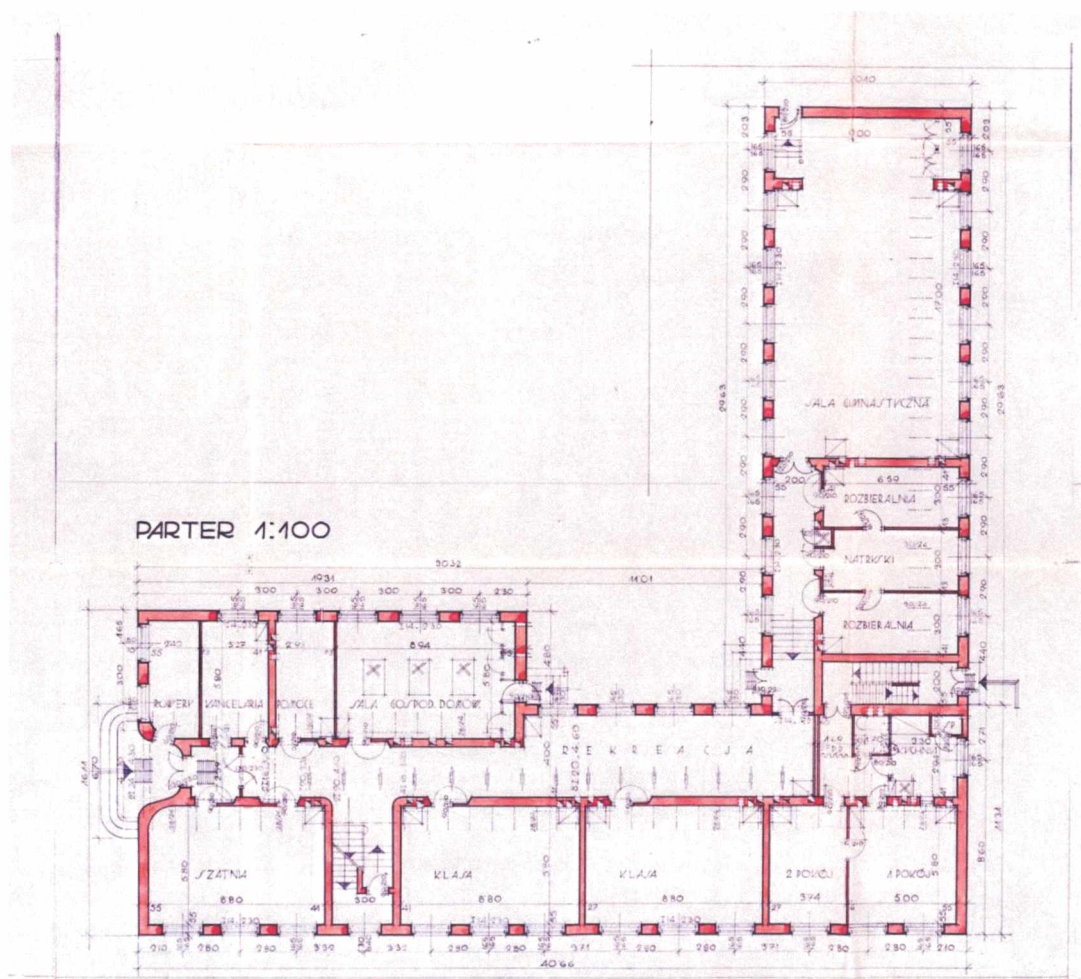
Miejscowość/rok/typ szkoły	Powiat	Umiejscowienie sali gimnastycznej
Biała Podlaska, 1938, 7klasowa	powiat bialski	Sala w budynku szkoły
Piszczac, 1927, 7klasowa	powiat bialski	Sala w osobnym budynku
Kamień, 1939, 7klasowa	powiat chełmski	Sala w budynku szkoły
Garwolin, 1930, 7klasowa	powiat garwoliński	Sala w budynku szkoły
Kłoczew, 1938, 7klasowa	powiat garwoliński	Sala w budynku szkoły
Osieck, 1934, 7klasowa	powiat garwoliński	Sala w budynku szkoły
Parysów, 1935 – 1936, 7klasowa	powiat garwoliński	Sala w budynku szkoły
Zawalów, 1928, 5klasowa	powiat hrubieszowski	Sala w osobnym budynku
Chrzanów, 1935, 7klasowa	powiat janowski	Sala w budynku szkoły
Janów, 1923, 7klasowa	powiat janowski	Sala w budynku szkoły
Krasnystaw, 1929 – 1930, 7klasowa	powiat krasnostawski	Sala w budynku szkoły
Krasnystaw, 1930, 1937, 7klasowa	powiat krasnostawski	Sala w osobnym budynku
Siedliska, 1938, 7klasowa	powiat krasnostawski	Sala w budynku szkoły
Turobin, 1932, 7klasowa	powiat krasnostawski	Sala w budynku szkoły
Żółkiewka, 1935 – 1936, 7klasowa	powiat krasnostawski	Sala w budynku szkoły
Bychawa, 1923, 7klasowa	powiat lubelski	Sala w budynku szkoły
Krzczonów, 1937 – 1938, 7klasowa	powiat lubelski	Sala w budynku szkoły
Lublin, ul. Lipowa, 1938, 7klasowa	powiat lubelski	Sala w budynku szkoły
Lublin, ul. Bychawska, 1936, 7klasowa	powiat lubelski	Sala w budynku szkoły
Lublin, na Czwartku, 1922 – 1925, 7klasowa	powiat lubelski	Sala w budynku szkoły
Milejów, 1928 – 1929, 7klasowa	powiat lubelski	Sala w budynku szkoły
Puchaczów, 1927 – 1928, 7klasowa	powiat lubelski	Sala w oddzielnym budynku
Wojciechów, 1938, 7klasowa	powiat lubelski	Sala w budynku szkoły
Wólka, 1928, 7klasowa	powiat lubelski	Sala w oddzielnym budynku
Kock, 1937 – 1938, 7klasowa	powiat łukowski	Sala w budynku szkoły
Stoczek, 1926 – 1934, 7klasowa	powiat łukowski	Sala w oddzielnym budynku
Markuszów, 1934 – 1935, 7klasowa	powiat puławski	Sala w budynku szkoły
Irena, 1936 – 1938, 7klasowa	powiat puławski	Sala w budynku szkoły
Kluczkowice, 1931, 7klasowa	powiat puławski	Sala w budynku szkoły
Kurów, 1925, 7klasowa	powiat puławski	Sala w budynku szkoły
Nałęczów, 1938, 7klasowa	powiat puławski	Sala w budynku szkoły
Wąwolnica, 1939, 7klasowa	powiat puławski	Sala w osobnym budynku
Milanów, 1928, 7klasowa	powiat radzyński	Sala w osobnym budynku
Siedlce, ul. Kierucka, 1928 – 1930, 7klasowa	powiat siedlecki	Sala w budynku szkoły
Siedlce, im. Rawicza, 1932 – 1938, 7klasowa	powiat siedlecki	Sala w budynku szkoły
Sabiny, 1935, 7klasowa	powiat sokołowski	Sala w budynku szkoły
Korczew, 1927, 7klasowa	powiat sokołowski	Sala w budynku szkoły
Przeździatka, 1927, 7klasowa	powiat sokołowski	Sala w budynku szkoły
Tyszowce, 1937, 7klasowa	powiat tomaszowski	Sala w budynku szkoły
Korytnica, 1925, 7klasowa	powiat węgrowski	Sala w budynku szkoły

Opracował autor na podstawie materiałów archiwalnych.

Analizując budynki szkolne z salami gimnastycznymi można stwierdzić, iż większość z nich powstała w latach 30 – tych XX wieku. Obiekty sportowe znajdujące się w oddzielnych pawilonach występowały w szkołach lokalizowanych w mniejszych miejscowościach. Ujęte w projekcie architektonicznym były wznoszone po ukończeniu budowy szkoły.

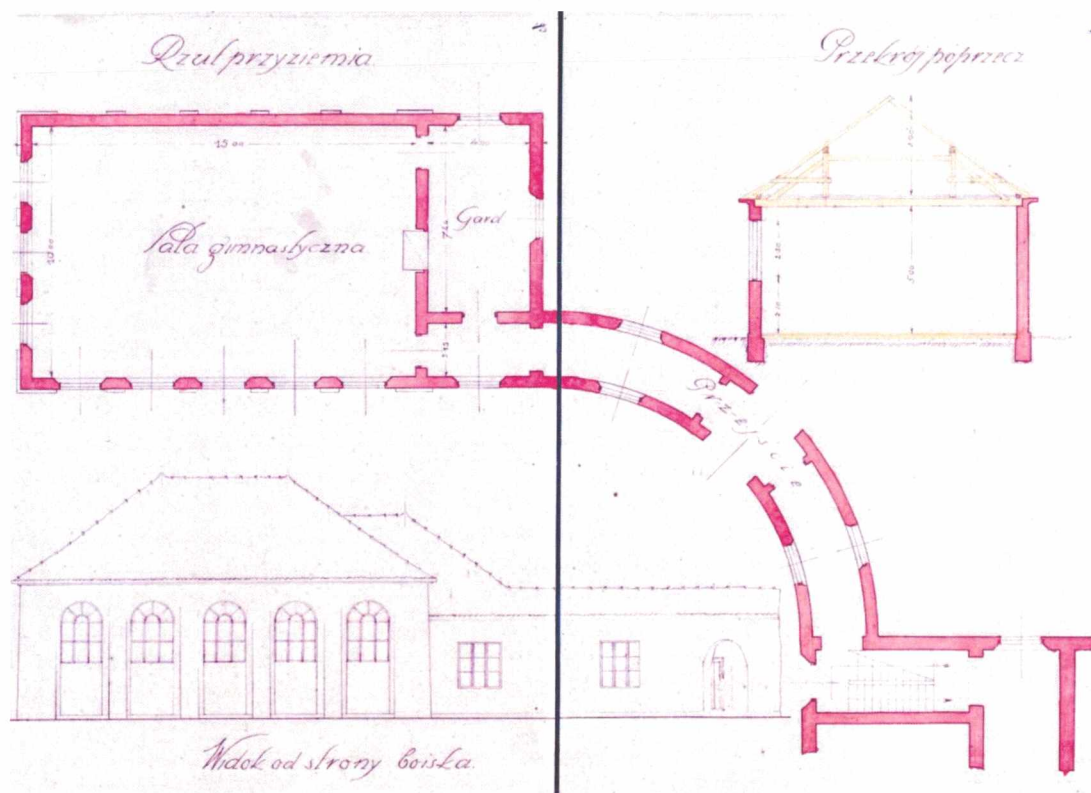

Ryc. 166. Projekt sali gimnastycznej przy szkole powszechnej 7 – klasowej w Korytnicy (powiat węgrowski), z 1925, APL, UWL, WKB, sygn. 2490.

Ryc. 167. Projekt sali gimnastycznej przy szkole 7 – klasowej w Kamieniu (powiat chełmski), z 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 624.

Sale gimnastyczne projektowano najczęściej na parterze szkoły w osobnym skrzydle budynku. Umożliwiało to prawidłowe rozlokowanie pomieszczeń pomocniczych i sanitarnych. Dodatkowym powodem takiego postępowania było zabezpieczenie dzieci uczących się w klasach przed hałasami dochodzącymi z Sali.

Ryc. 168. Projekt sali gimnastycznej przy szkole 7 – klasowej we wsi Stoczek (powiat łukowski), wg projektu A. Buzakowskiego z lat 1926 – 1934, APL, UWL, WKB, sygn. 1765.

Umieszczane w osobnych budynkach na terenie działki szkolnej sale gimnastyczne powinny posiadać zadaszone przejście pomiędzy szkołą. Prawidłowym rozwiązaniem według wzorników ministerialnych było projektowanie zamkniętego korytarza łączącego obiekty. Pawilony dla osobnych sal były najczęściej wyposażone w pomieszczenia sanitarne, składziki, pokój dla nauczyciela. W szkołach starszych ograniczano się do zapewnienia miejsca odpowiedniego do przebierania się dzieci przed zajęciami (garderoby, rozbieralnie).

5.2. Budynki mieszkalne dla kadry nauczycielskiej

W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości brakowało w całym kraju wykwalifikowanej kadry nauczycielskiej. Często zdarzało się, że do nowopowstałych placówek oświatowych kierowani byli nauczyciele z odległych regionów. Koniecznością było więc zapewnienie im mieszkania.

W wielu nowych obiektach umieszczano mieszkanie dla nauczycieli w budynku szkoły. Mogło się ono znajdować na poddaszu lub na parterze szkoły. Bezwzględnie jednak przestrzegano, aby było ono oddzielone od pomieszczeń szkolnych i miało oddzielne wejście. W okresie późniejszym preferowano umieszczanie mieszkań dla personelu na parterze szkoły, unikając budowania oddzielnej klatki schodowej, przez co zmniejszano koszty budowy, a w razie potrzeby mieszkanie można było zamienić na dodatkową klasę. Takie rozwiązanie miało też na celu zapewnienie „ochrony” szkoły w nocy, bez konieczności zatrudniania stróża.

Wzorniki budynków szkół powszechnych zalecały jednak, aby mieszkania nauczycielskie znajdowały się w osobnym budynku [Ryc. 169, 170], na działce usytuowanej obok działki szkolnej. Takie rozwiązanie stosowano tylko przy szkołach dużych, gdzie nie było możliwe umieszczenie siedmiu lub więcej mieszkań w budynku szkolnym. Mieszkanie dla nauczyciela powinno składać się z trzech lub dwóch pokoi oraz kuchni o łącznej powierzchni ok. 75 m². Wysokość projektowanych mieszkań miała być nie mniejsza niż 2,6 m. Należało unikać planowania więcej niż 8 mieszkań nauczycielskich w jednym budynku. Obiekty mieszkalne zalecano budować jako parterowe lub co najwyżej dwukondygnacyjne³²⁵.

Tabela 12. Budynki mieszkalne dla nauczycieli powstałe przy szkołach powszechnych w latach 1918 – 1939 na Lubelszczyźnie

Miejscowość/ powiat	Typ szkoły	Typ budynku mieszkalnego, projekt
Frampol, biłgorajski	7-klasowa	Budynek dla nauczycieli, brak projektu szczegółowego. Rzut 7,5 x 7,5 m, na działce przy działce szkolnej.
Smólsk, biłgorajski	2-klasowa	Budynek dla nauczycieli, brak projektu szczegółowego. Rzut 12,5 x 8 m, na działce przy działce szkolnej.
Kocudza Dolna, biłgorajski	7-klasowa	Budynek dla kierownika, brak projektu szczegółowego. Rzut 11 x 8,5m, na działce szkolnej.
Ostrów, janowski	7-klasowa	Budynek dla nauczycieli, brak projektu szczegółowego. Rzut 21 x 10,5 m, na działce szkolnej.
Zakrzówek, janowski	7-klasowa	Budynek mieszkalny dla nauczycieli, brak projektu szczegółowego. Rzut 15 x 7,5 m, na działce szkolnej.
Gościeradów, janowski	7-klasowa	Budynek dla nauczycieli, brak projektu szczegółowego. Na działce sąsiadującej z działką szkolną.
Biała Ordynacka, janowski	7-klasowa	Budynek dla nauczycieli, brak projektu szczegółowego. Rzut 15,5 x 23 m, na działce obok działki szkolnej.
Stare Lepki, konstantynowski	4-klasowa	Budynek dla nauczycieli. Dwa mieszkania na parterze budynku, jedno na poddaszu. Na działce szkolnej.
Krasnystaw, krasnostawski	7-klasowa,	Dom dla kierownika, brak projektu szczegółowego,

³²⁵ *Projekty budynków szkół ...*, zeszyt I, op. cit., s. 30.

	bliźniacza	na działce sąsiadującej z działką szkolną.
Sobieska Wola, krasnostawski	7-klasowa	Dom dla kierownika z jednym mieszkaniem, na działce obok działki szkolnej. Rzut 10,40 x 10 m.
Turobin, krasnostawski	7-klasowa	Budynek dla nauczycieli, brak projektu szczegółowego. Na działce obok działki szkolnej.
Pliszkowice, krasnostawski	7-klasowa	Budynek dla nauczycieli, brak projektu szczegółowego. Rzut 14 x 15 m. Na działce sąsiadującej z działką szkolną.
Lublin, ul. Bychawska	7-klasowa	Brak danych
Lublin, ul. Lipowa	7-klasowa, bliźniacza	Dom dwukondygnacyjny z czterema mieszkaniami dla nauczycieli, na działce szkolnej. Rzut 27 x 13 m.
Żuków, lubelski	6-klasowa	Budynek dla nauczycieli, brak projektu szczegółowego. Rzut 16 x 14 m. Na działce szkolnej.
Wólka Konopna, łukowski	5-klasowa	Jedno mieszkanie dla nauczyciela, na działce obok terenu szkoły. Rzut 13,5 x 8,5 m.
Kock, łukowski	7-klasowa	Dwa mieszkania, na działce obok działki szkolnej. Rzut 16,5 x 8 m.
Przytoczno, łukowski	7-klasowa	Brak danych
Radoryż, łukowski	7-klasowa	Dom dwukondygnacyjny z czterema mieszkaniami, na działce sąsiadującej z działką szkolną. Rzut 21 x 12 m.
Stanin, łukowski	7-klasowa	Jedno mieszkanie dla kierownika, na działce obok działki szkolnej. Rzut 14 x 10 m.
Stoczek, łukowski	7-klasowa	Dom dwukondygnacyjny z dwoma mieszkaniami dla nauczycieli, na działce szkolnej. Rzut 13 x 10 m.
Zagoździe, łukowski	6-klasowa	Jedno mieszkanie dla kierownika szkoły na działce przy działce szkolnej. Rzut 8 x 10 m.
Telczyn, łukowski	7-klasowa	Jedno mieszkanie dla kierownika szkoły, na działce sąsiadującej z działką szkolną. Rzut 8 x 9 m.
Markuszów, puławski	3-klasowa	Brak danych

Opracował autor na podstawie materiałów archiwalnych.

Na terenie okręgu szkolnego lubelskiego w latach 1918 – 1939 powstały zaledwie dwadzieścia cztery domy nauczycielskie, przy szkołach zlokalizowanych zwłaszcza w miastach i miasteczkach. Zachowało się jedenaście projektów domów dla nauczycieli i kierowników szkoły [Tabela 12].

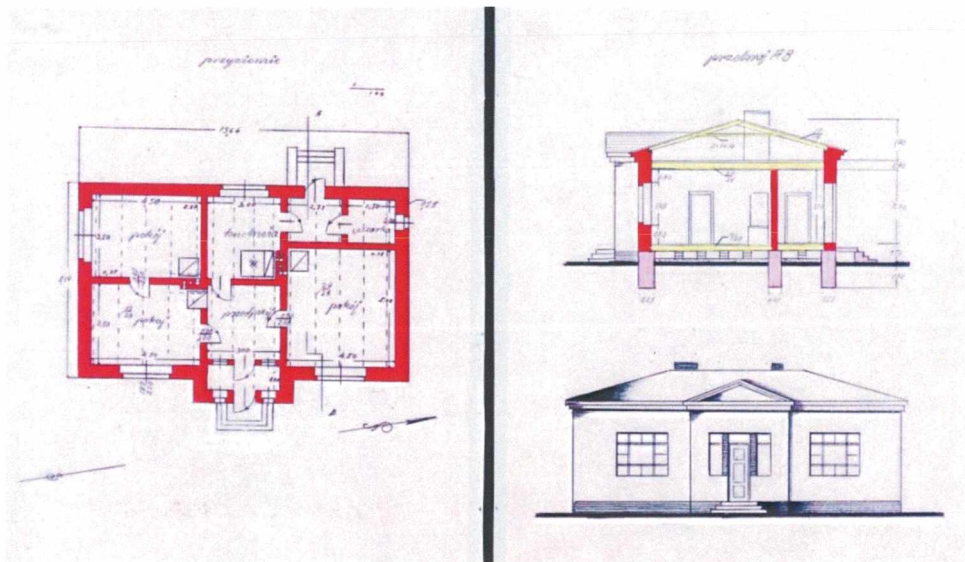
Przykładem wolnostojącego domu dla kierownika szkoły jest obiekt w Woli Sobieskiej. Niewielki, parterowy dom zaprojektowano na planie kwadratu, składał się z trzech pokoi oraz kuchni [Ryc. 171].

Ryc. 169. Dom dla kierownika szkoły w Woli Sobieskiej (powiat krasnostawski), wg projektu M. Podkowy z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 1243.

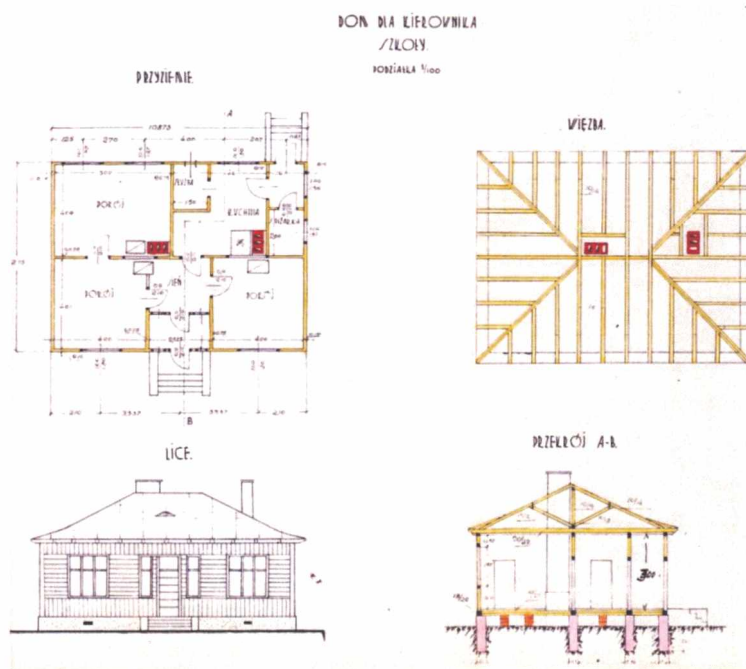
Ciekawym zjawiskiem było umieszczanie w domach i mieszkaniach nauczycielskich małych pomieszczeń z osobnym wejściem. Były to tzw. pokoje kawalerskie umożliwiające tymczasowe zamieszkanie.

Dom dla kierownika szkoły w Wólce Konopnej (powiat łukowski) posiada tylne wejście jednak nie był to rodzaj pokoju tylko sięń umożliwiającą komunikację pomiędzy kuchnią a tzw. „zimową toaletą”.

Ryc. 170. Dom dla kierownika szkoły w Wólce Konopnej (powiat łukowski), z 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 1772.

Wyjście od strony ogrodu znajduje się również w drewnianym domu dla kierownika szkoły w Zagoździu.

Ryc. 171. Dom dla kierownika szkoły w Zagoździu (powiat łukowski), wg projektu J. Majmieskuła z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 1773.

Domy mieszkalne dla nauczycieli i kierowników szkół powszechnych na terenie okręgu szkolnego lubelskiego były projektowane jako murowane i drewniane. Największa ilość tych obiektów została zaprojektowana dla obwodu szkolnego zamojskiego. Były one zazwyczaj niewielkie - dla jednej rodziny. W domach tych często wydzielano miejsce na kancelarię, projektowano pokoje kawalerskie, „zimowe toalety” czy spiżarnie.

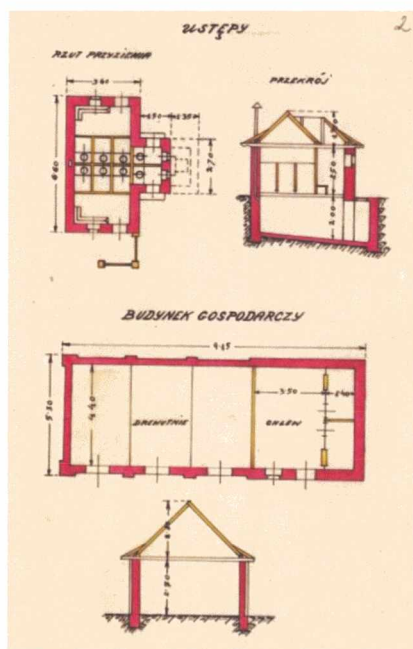
W dużych miastach omawiane domy mieściły więcej mieszkań. Były murowane o kilku kondygnacjach.

5.3. Inne obiekty

W projektach międzywojennych szkół oprócz budynków szkolnych uwzględniano również obiekty towarzyszące. Były to projekty toalet, komórek, budynków gospodarczych oraz piwnic.

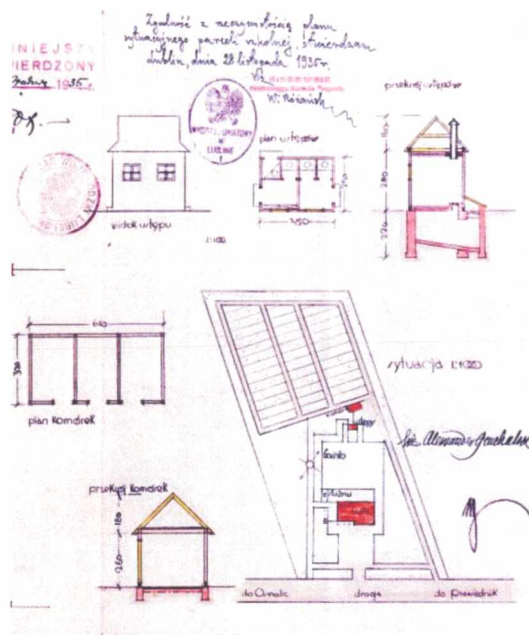
Przeważały projekty osobnych budynków sanitarnych [Ryc. 172, 173], gdyż tylko nieliczne miejscowości w tym okresie były skanalizowane. Na szczególną uwagę zasługuje projekt toalety w Janowie [Ryc. 174]. Wyróżnia się on ciekawym rozwiązaniem architektonicznym. Kabiny dla dzieci zostały zaprojektowane w półkolistej sali.

W okresie międzywojennym konieczność projektowania toalet obowiązywała wszystkich projektantów. Nawet projekty miniaturowych sklepów i warsztatów rzemieślniczych musiały uwzględniać toalety, gdyż inaczej nie mogły być zatwierdzone³²⁶.

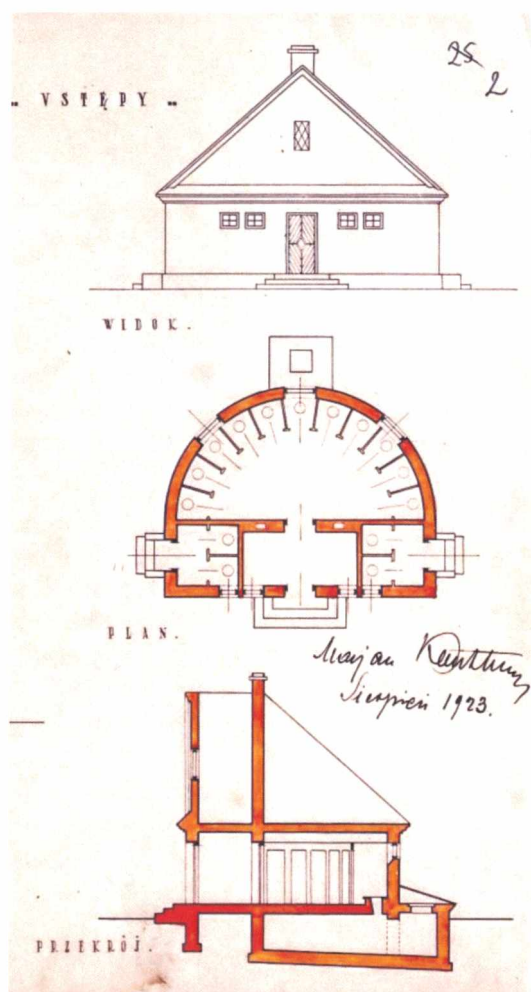

Ryc. 172. Projekt toalet i budynku gospodarczego przy szkole powszechnej 2 - klasowej we wsi Jeziernia (pow. tomaszowski), wg projektu z 1926 – 1927, APL, UWL, WKB, sygn. 2403.

³²⁶ E. Przesmycka, *Przeobrażenia...*, op. cit., s. 185.

Ryc. 173. Projekt toalet i komórek przy szkole powszechnej 2 – klasowej w Żabiej Woli (pow. lubelski), wg projektu A. Gruchalskiego z 1935, APL, UWL, WKB, sygn. 1662.

Ryc. 174. Projekt toalet przy szkole powszechnej 7 – klasowej w Janowie Lubelskim (pow. janowski), z 1923 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1004.

6. STAN ZACHOWANIA BUDYNKÓW SZKOLNYCH

Wiele budynków szkół powszechnych powstałych w latach 1918 – 1939 na Lubelszczyźnie istnieje do dnia dzisiejszego. Stan zachowania oryginalnej tkanki architektonicznej natomiast jest bardzo różny. Szkoły drewniane w zasadzie nie spełniają dziś swojej pierwotnej funkcji. Małe budynki w większości jedno-, dwu-, trzyklasowe pozostają w rękach prywatnych i wykorzystywane są jako domy mieszkalne lub gdy ich właścicielem jest gmina - przeznaczane są na mieszkania socjalne. W większości wypadków są przebudowywane, stolarka okienna i drzwiowa wymieniana, najczęściej na plastikową o innym podziale. Powszechne w ostatnich latach prace dociepleniowe wykonywane są w większości obiektów zarówno istniejących nadal szkół, jak i tych o nowych funkcjach i właścicielach. Wykonywane docieplenia związane są ze zmianą kolorystyki często niekorespondującej z charakterem miejscowej zabudowy.

W Wielu obiektach trudno doszukać się jakichkolwiek cech stylistycznych związanych z okresem międzywojennym, bowiem już w latach 50 - tych – 60 - tych, w okresie wyżu demograficznego wiele ze szkół rozbudowano. Do szkół dobudowywano sale gimnastyczne, stołówki, zmieniano wejścia, zwiększano ilość kondygnacji. Takie działania trwały do końca lat 90 - tych (nakładała się na to także polityka państwa w zakresie szkolnictwa, reorganizacje administracyjne, zmiany granic województw). W latach 90 - tych w okresie niżu demograficznego reorganizacja szkół podstawowych i ponadpodstawowych przyczyniła się do zamknięcia wielu szkół w małych miejscowościach. Można rzec, że te wszystkie działania spowodowały stałe zmiany w całej strukturze infrastruktury szkolnej, która była jedną z największych zdobyczy polski w okresie międzywojennym.

Do dziś brak skutecznej ochrony dziedzictwa architektonicznego budowli publicznych o cechach architektonicznych charakterystycznych dla modernizmu i różnych jego form. Paradoksalnie można stwierdzić, iż największe zniszczenia dziedzictwa architektonicznego tej grupy obiektów użyteczności publicznej nastąpiło w okresie transformacji ustrojowej po roku 1989.

Poniżej zostały wybrane przykłady obrazujące dzisiejszy stan budownictwa szkolnego (jeszcze istniejącego). W wielu obiektach można jeszcze zauważyć pozostałości po zagospodarowaniu terenów przynależnych do szkół, niegdyś pieczołowicie urządzanych przez kierowników i nauczycieli, a zgodnie ze szczegółowymi wytycznymi ministerialnymi. Tylko w nielicznych szkołach można spotkać pozostałości po zieleni wysokiej, żywopłotach czy urządzeniach sportowych. Prawie wszędzie całkowitej likwidacji uległy zabudowania towarzyszące szkołom

powszechnym: studnie, budynki gospodarcze, toalety czy ogrodzenia terenów szkolnych.

Jednym z przykładem wykorzystania budynku szkolnego na dom mieszkalny jest obiekt szkolny w Majdanie Sopockim II w powiecie tomaszowskim [Ryc. 175]. Szkoła ta co prawda nie została przebudowana nie mniej jednak w latach 60 - tych wymieniono pokrycie dachowe na eternitowe. Wykonano niezbędne prace remontowe, wymieniono pokrycie dachu. Stolarka okienna pozostała jeszcze oryginalna. Zachował się ganek przed wejściem do budynku.

Innym przykładem może być drewniana szkoła w Nowosiólkach posiadająca cechy w stylu zakopiańskiego, która w latach 90 - tych została sprzedana prywatnemu właścicielowi i pełni rolę domu mieszkalnego. Zachowała stylistyczne elementy charakterystyczne dla stylu zakopiańskiego: półszczytowy dach z szerokim okapem, asymetryczny ganek wsparty na czterech drewnianych kolumnach. Niestety obecne pokrycie dachowe wykonano z białej blachy trapezowej. Zaś drewniane oszalowane elewacje po oczyszczeniu historycznych warstw zabezpieczających farby olejnej, nowy właściciel wylakierował lakierem bezbarwnym. Dopełnia obrazu obecnego wykorzystania szkoły współczesny stylizowany na wiejski drewniany płot [Ryc. 176].

Ryc. 175. Szkoła powszechna w Majdanie Sopockim II (powiat tomaszowski) – stan obecny (fot. autor, sierpień 2009).

Ryc. 176. Budynek szkoły powszechnej w Nowosiółkach, obecnie wykorzystywany na dom mieszkalny, (fot. autor, 2011).

Znacznie więcej szkół, zwłaszcza tych najniżej zorganizowanych pozostało w zarządzie gmin. To na gminach ciąży obowiązek ich utrzymania. Aby pozbyć się go, obiekty te są najczęściej wynajmowane na sklepy, składy, darowane różnym fundacjom, bądź przekształcane na mieszkania socjalne. Przykładem mogą być budynki: w Hucie Tarnawackiej [Ryc. 177], Majdanie Sopockim I [Ryc. 178], Wólce Biskiej [Ryc. 179] oraz w Jacni [Ryc. 180].

Ryc. 177. Szkoła powszechna w Hucie Tarnawackiej (powiat tomaszowski), a) elewacja od strony ogrodu, b) fragment szalowania drewnianej elewacji i zmienione poszycie dachu, stan obecny (fot. autor, sierpień 2009).

Międzywojenna szkoła w Hucie Tarnawackiej została wykorzystana na mieszkania socjalne. Jest to obiekt parterowy o konstrukcji mieszanej drewniano murowanej. Po wzniesieniu nowej szkoły

w sąsiedniej wsi obiekt nie był remontowany. Paradoksalnie dzięki temu zachował oryginalny układ drewnianego szalowania oraz stolarkę okienną i drzwiową. W otoczeniu szkoły znajdują się pozostałości zabudowań gospodarczych, studnia oraz dziś już nieużytkowane ogrody. Szkoła otoczona jest wysokimi drzewami tak jak to było zalecane przez wzorniki ministerialne.

Ryc. 178. Szkoła powszechna w Majdanie Sopockim I (powiat tomaszowski), a) element drewnianego szalunku budynku, b) elewacja szkoły od strony podwórza, stan obecny (fot. autor, sierpień 2010).

Drewniana szkoła w Majdanie Sopockim I niewiele wyróżnia się od typowej zabudowy wiejskiej, obecnie także jest mieszkaniem socjalnym. Pomieszczenia znajdujące się od frontu są dziś niewykorzystane natomiast dwa mieszkania niegdyś przeznaczone dla nauczycieli zajmują rodziny.

Szkoła parterowa, dwuklasowa nie była remontowana z wyjątkiem wymiany dachu na eternit i dzięki temu zachowały się pozostałości oryginalnych elementów ozdobnych stolarki, deskowań podokapowych i narożnikowego kożuchowania, jest także nieskanalizowana.

Ryc. 179. Szkoła powszechna w Wólce Biskiej, 1928, (powiat biłgorajski), a) elewacja frontowa, b) elewacja od strony dawnego podwórza gospodarczego, stan obecny (fot. autor, sierpień 2010).

Drewniana, dwuklasowa szkoła w Wólce Biskiej została zaprojektowana w stylu dworkowym, jako pięcioosiowa z centralnie umieszczonym gankiem cztero kolumnowym od frontu i dwoma gankami ogrodowymi (wejścia do mieszkań nauczycielskich). Elewacja frontowa od strony izb lekcyjnych posiada cztery podwójne zblokowane okna w układzie horyzontalnym. Część ogrodowa nadal pełni swoją funkcję, nawet zachowało się kilka drzew z okresu powstania szkoły. Mieszkania nauczycielskie są wynajmowane. Klasy do niedawna były przeznaczone na sklep spożywczy. Mimo iż budynku nie remontowano jest on w dobrym stanie, a miejscowa ludność zadbała, aby był on atrakcją turystyczną. Przed szkołą umieszczono tablicę informacyjną z datą powstania szkoły (1928).

Ryc. 180. Szkoła powszechna w Jacni (powiat zamojski) – stan obecny (fot. autor, wrzesień 2011).

Szkoła powszechna w Jacni w powiecie zamojskim zachowała zarówno swoją formę architektoniczną jak też historyczną stolarkę i kolor elewacji. Obecnie jest nieużytkowana i niekonserwowana na bieżąco.

Większość jednak obiektów szkół powszechnych popada w ruinę [Ryc. 181, 182]. Murowana szkoła we wsi Krasne mimo iż jest to budynek murowany prawdopodobnie jest już nie do uratowania i zostanie rozebrana podobnie jak szkoła w Smółsku. Taki sam los podzieli prawdopodobnie obszerna szkoła w Anielinie o ciekawej formie architektonicznej. Czekająca od paru lat na inwestora.

Ryc. 181. Szkoła powszechna w Krasnem (powiat zamojski) – stan obecny (fot. autor, marzec 2011).

Ryc. 182. Szkoła powszechna w Anielinie – a) elewacja frontowa, b) elewacja od strony ogrodu – stan obecny (fot. autor, 2006).

Niezwykle interesujący obiekt szkoły powszechnej w Moniatyczach [Ryc. 183] w 2011 roku po remoncie dachu i jego wymianie (blacha trapezowa w kolorze białym) został zlikwidowany i czeka obecnie na pomysł jego zagospodarowania. Jest to obiekt o konstrukcji drewnianej na wysokiej podmurówce z zachowanym gankiem od strony frontowej i istniejącym jeszcze budynkiem mieszkalnym nauczyciela. Pomimo jego znakomitej lokalizacji w centrum miejscowości naprzeciw drewnianego kościoła, historycznej plebanii i wikarówki mógłby stanowić cenne uzupełnienie centrum Moniatycz. Zauważa się brak zainteresowania miejscowych władz utrzymaniem tego obiektu.

Ryc. 183. Szkoła powszechna w Moniatyczach, stan obecny (fot. autor, 2011), a, b) widok elewacji frontowej, c) widok elewacji od strony podwórza, d) widok dawnego domu dla nauczyciela.

W ostatnich latach zaczęto zwracać większą uwagę na zachowanie pamięci o czasach minionych. Szkoły, które jeszcze nie zostały sprzedane, bądź bezpowrotnie zniszczone są coraz częściej konserwowane, tak aby zachowały swój charakter i oryginalną formę architektoniczną oraz funkcję edukacyjną. Międzywojenne szkoły w Długim Kącie oraz we wsi Ślipcze zostały przeznaczone na świetlice dla dzieci [Ryc. 184, 185, 186].

Ryc. 184. Szkoła powszechna w Derewicznej (powiat radzyński) – stan obecny
http://pl.wikipedia.org/wiki/Szko%C5%82a_powszechna, 10. 03. 2009.

Ryc. 185. Szkoła powszechna w Długim Kącie (powiat biłgorajski), a) widok od strony mieszkania dla nauczyciela, b) elewacja od strony ogrodu, stan obecny (fot. autor, sierpień 2010).

Ryc. 186. Szkoła powszechna we wsi Ślipcze, stan obecny (fot. autor, 2006).

Inaczej sytuacja wygląda w dużych miastach murowane szkoły, szczególnie te najwyżej zorganizowane, w większości spełniają pierwotną funkcję. Jednak w ciągu lat były przebudowywane, rozbudowywane i modernizowane. Przykładem takich szkół są obiekty: w Woli Radzieckiej, w Pawłowie, w Tomaszowie Lubelskim [Ryc. 187], w Wysokim [Ryc. 188], w Konopnicy [Ryc. 189], we Frampolu [Ryc. 190], w Lublinie [Ryc. 191, 192], w Czemiernikach [Ryc. 193], w Okrzei [Ryc. 194], w Kraśniku [Ryc. 195], w Malinówce [Ryc. 196], w Wąwolnicy [Ryc. 197], w Annopolu [Ryc. 198], w Józefowie nad Wisłą [Ryc. 199], w Cichoborzu [Ryc. 200], w Łukowej [Ryc. 201].

Siedmioklasowa szkoła powszechna w Tomaszowie Lubelskim przechodzi gruntowny remont. Zachowano pierwotny układ fasady frontowej natomiast od tyłu dobudowano nowe skrzydło wraz z salą gimnastyczną. Docieplono ściany oraz wymieniono okna. Wewnątrz także szkoła nie posiada pierwotnego układu, wprowadzono konieczne modernizacje między innymi: ogrzewanie centralne oraz toalety.

Ryc. 187. Szkoła powszechna 7 – klasowa w Tomaszowie Lubelskim (powiat tomaszowski), a) fasada frontowa ok 1930 - fotografia historyczna, za: www.tnn.pl, 27. 05. 2010, b) fragment fasady frontowej – stan obecny (fot. autor, sierpień 2011).

Międzywojenna szkoła w Wysokim zachowała swoją funkcję edukacyjną i nadal jest użytkowana. Została rozbudowana jak większość tego typu obiektów zyskując dodatkowe skrzydło mieszczące salę gimnastyczną. Prace dociepleniowe oraz wymiana okien spowodowały zmianę pierwotnego charakteru szkoły. Nowa kolorystyka elewacji charakterystyczna dla 90 – tych, odbiega od miejscowej zabudowy.

Ryc. 188. Szkoła powszechna 7 – klasowa w Wysokim (powiat lubelski), za: E. Przesmycka, *Lubelszczyzna...*, op. cit., s. 162.

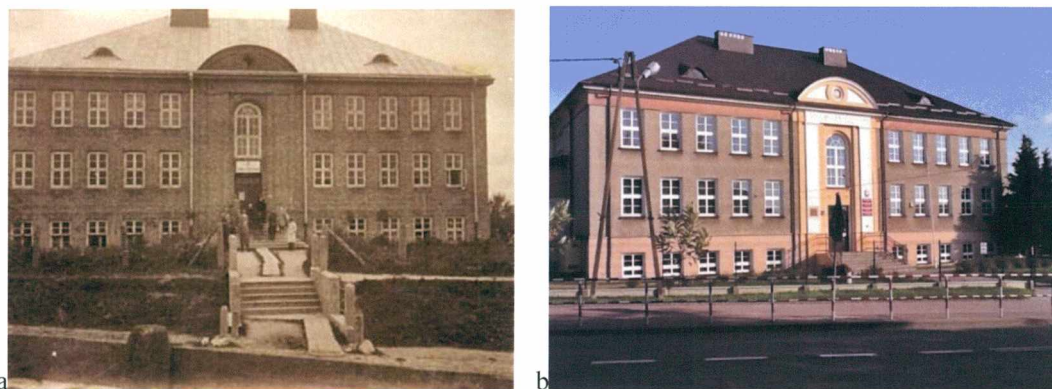
Murowana szkoła powszechna w Konopnicy, po przeprowadzonych remontach nie przypomina już tej wzniesionej w okresie międzywojennym. Jedynie układ fasady frontowej pozostał niezmienny. Docieplenia oraz wymiana okien i drzwi doprowadziła do zniszczenia oryginalnego charakteru szkoły. Działka szkolna także nie przypomina dawnego terenu. Została zmniejszona, a drzewa otaczające ją niegdyś wycięte. Nie zachowały się również zewnętrzne toalety towarzyszące znacznej większości szkół powszechnych wznoszonych w latach 1918 – 1939.

Ryc. 189. Szkoła powszechna 7 - klasowa w Konopnicy (powiat lubelski) – stan obecny (fot. autor, maj 2010).

Duża trzykondygnacyjna murowana szkoła we Frampolu, została zmodernizowana i wyremontowana. Elewacja frontowa szkoły nie uległa zmianie. Jest to jeden z niewielu przykładów tak dobrze przeprowadzonej konserwacji zabytku. Mimo wymiany okien zachowały one oryginalne

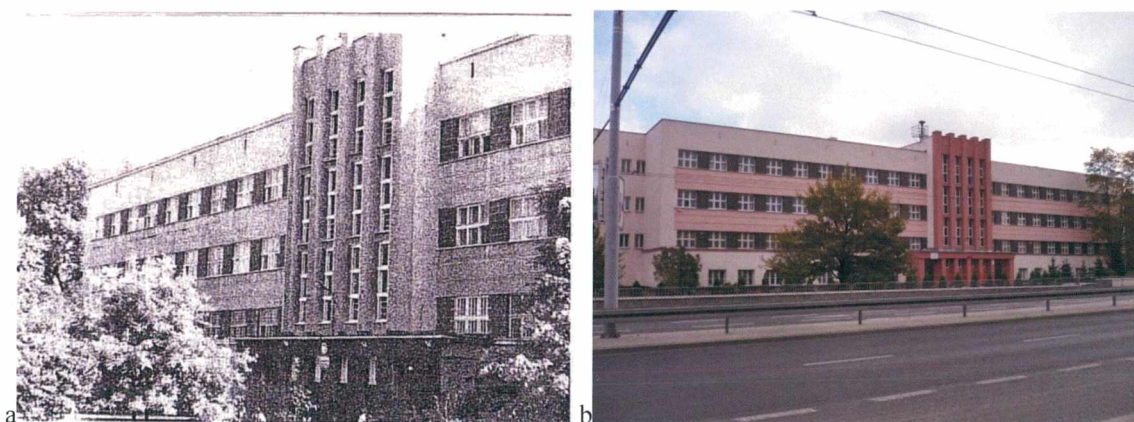
podziały. Szkoła ta została rozbudowana od strony boiska. Dobudowano dodatkowe skrzydło mieszczące sale lekcyjne oraz salę gimnastyczną.

Ryc. 190. Szkoła powszechna 7 – klasowa we Frampolu, a) fotografia historyczna przedstawiająca elewację frontową ok 1930 roku za: <http://nk.pl/school/23240>, 8. 02. 2012, b) elewacja frontowa - stan obecny (fot. autor, wrzesień 2010).

Po gruntownym remoncie jest również szkoła powszechna w Lublinie przy ulicy Kunickiego dawniej Bychawskiej. Ta modernistyczna w swoim wyrazie szkoła projektu Tadeusza Witkowskiego w zasadzie nie zmieniła formy, jednak otrzymała nowy, dość niefortunny kolor elewacji. Prowadzone w latach siedemdziesiątych prace remontowe przyczyniły się do usunięcia płytek klinkierowych w ryzalitach. Zachowały się one w pasach międzyokiennech I i II piętra³²⁷. Podobnie jak większość szkół międzywojennych także i ta szkoła została rozbudowana, zyskując dodatkowe skrzydło. Wymieniono także okna na plastikowe.

Przykład szkoły przy Kunickiego w Lublinie pokazuje, że władze szkolne nie zdają sobie sprawy z wartości dziedzictwa kulturowego i niszczą je nie zdając sobie sprawy ze szkodliwości takiego postępowania.

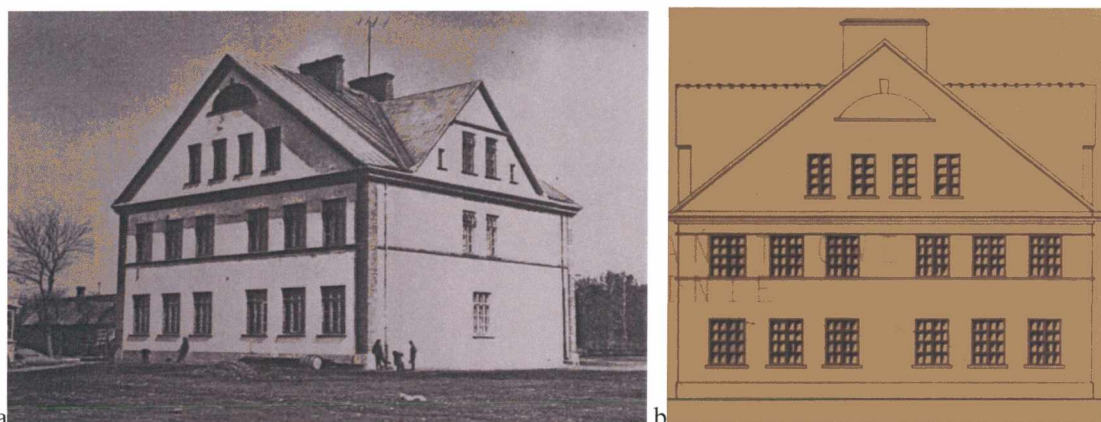
Ryc. 191. Szkoła powszechna w Lublinie przy ul. Bychawskiej, 1935 a) elewacja frontowa, koniec lat 30 - tych za: J. Doroszewski, *Szkolnictwo...*, op. cit., s. 32, b) elewacja frontowa - stan obecny (fot. autor, październik 2011).

³²⁷ Danczowska H., *Architekt Tadeusz Witkowski (1904 - 1986). Kalendarium życia i twórczości*, Lublin 2009, s. 145 – 146.

Ryc. 192. Szkoła powszechna w Lublinie na Czwartku a) fasada frontowa połowa lat 30 - tych, za: *Monografia...*, op. cit., s. 149, b) obecna fasada frontowa (fot. autor, październik 2008).

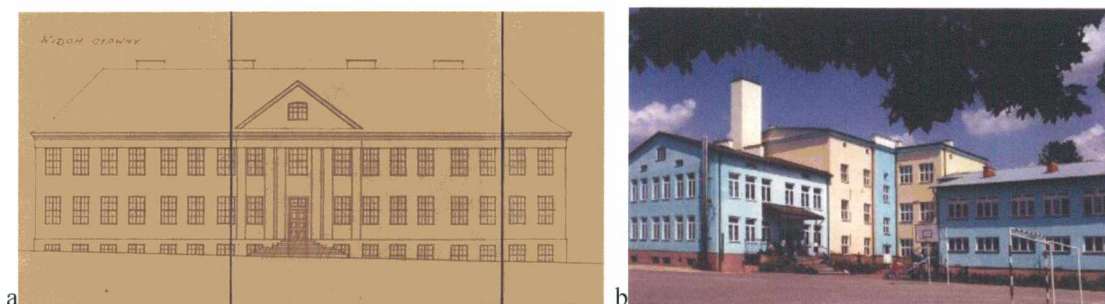
Najnowocześniejsza w okresie międzywojennym szkoła na Czwartku także przeszła liczne przebudowy i modernizacje. Jej obecna architektura nie przypomina w budynku z przed wybuchu II wojny światowej.

Ryc. 193. a) Szkoła powszechna w Czemiernikach ok. 1935 (powiat lubartowski) za: *Ziemia Czemiernicka, Ludzie wydarzenia Pamiątki*, Czemierniki 2009, b) fasada wg projektu M. Kontkiewicza z 1928 roku, APL, UWL, BKW, sygn. 1328.

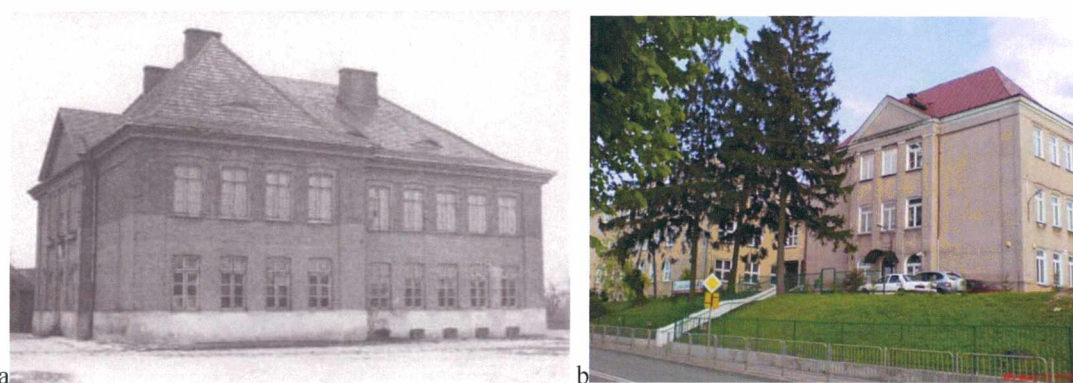
Szkoła powszechna w Czemiernikach wzniesiona wg projektu M. Kontkiewicza została przebudowana. Pełni dzisiaj rolę szkoły, lecz jej obecny wygląd znacznie różni się od oryginalnego projektu tego wybitnego architekta.

Innym przykładem jest budynek szkoły powszechnej w Okrzei wzniesiony w okresie międzywojennym. Szkoła siedmioklasowa została rozbudowana, otrzymując nowe skrzydła niemalże z każdej strony, oryginalna tkanka historyczna szkoły jest obecnie całkowicie ukryta. Po dawnym układzie działki też nie ma śladu. Zmieniono miejsce boiska, budynki sanitarne zostały rozebrane, a drzewa wycięte.

Ryc. 194. a) Fasada szkoły w Okrzei wg projektu APL, APL, sygn. 1165, b) stan obecny szkoły powszechnej w Okrzei (powiat łukowski) – widok ogólny, za: <http://www.zsokrzeja.republika.pl/hist.htm>, 7.02. 2008.

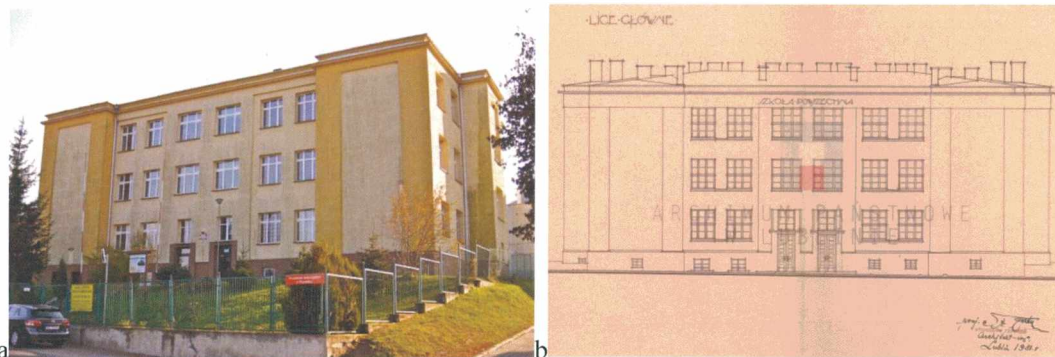
Wykorzystywana do dziś szkoła powszechna w Kraśniku nie została przebudowana. Wykonano tu tylko niezbędne prace remontowe oraz modernizacyjne. Szkoła jednak nie utraciła swojego pierwotnego wyrazu architektonicznego, jak w przypadku innych realizacji.

Ryc. 195. Szkoła powszechna w Kraśniku ok. 1930, a) widok elewacji ogrodowej za: <http://www.krasnik.pl/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=1101&cntnt01origid=15&cntnt01returnid=385>, 11. 07. 2011, b) widok elewacji frontowej - stan obecny za: <http://www.panoramio.com/photo/52248045>, 10.09.2012.

Ryc. 196. Szkoła powszechna w Malinówce (fot. E. Przesmycka, sierpień 2006).

Ryc. 197. Szkoła powszechna bliźniacza w Wąwolnicy (powiat puławski), a) fasada frontowa - stan obecny (fot. autor, październik 2010), b) szkoła powszechna bliźniacza w Wąwolnicy, fragment planu, APL, UWL, WKB, sygn. 1939.

Przykładem pozostawienia oryginalnego wyglądu zewnętrznego jest szkoła w Wąwolnicy. Ta bliźniacza placówka do dziś spełnia swoją funkcję edukacyjną. Dawny teren szkolny został ograniczony do minimum tak że obecnie na działce szkolnej znajduje się tylko budynek szkoły. Nie ma śladu po dawnym boisku, budynkach gospodarczych, sanitarnych oraz ogrodach warzywno – owocowych.

Ryc. 198. a) Szkoła powszechna w Annopolu, b) historyczne pozostałości budynków gospodarczych przy szkole w Annopolu (fot. E. Przesmycka, listopad 2012).

Szkoła w Annopolu została zlokalizowana naprzeciwko istniejącej, historycznej szkoły, która została wyburzona. Na działce szkolnej pozostały zabudowania gospodarcze towarzyszące dawnemu budynkowi szkolnemu.

Ryc. 199. Szkoła powszechna w Józefowie nad Wisłą (fot. E. Przesmycka, listopad 2012).

Ciekawym zjawiskiem jest wykorzystanie międzywojennej działki szkolnej pod budowę nowej szkoły. Stało się tak w przypadku szkół w Annopolu oraz Józefowie nad Wisłą.

Ryc. 200. Szkoła powszechna w Cichoborzu - stan obecny (fot. autor, 2006).

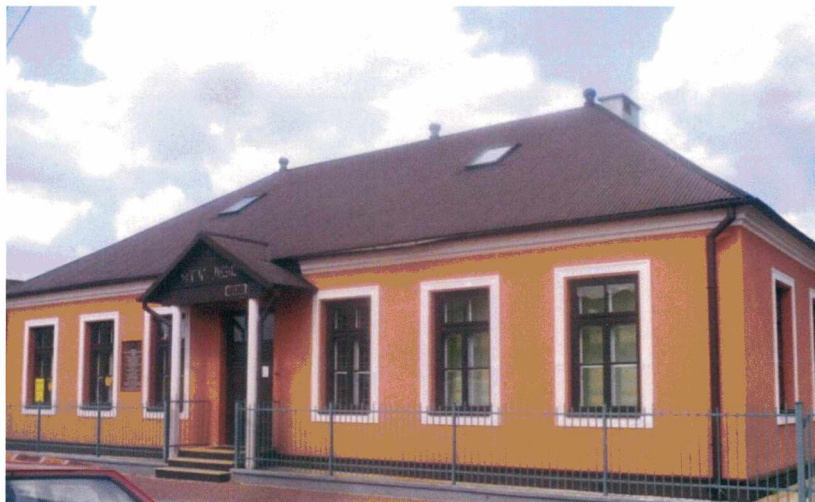
Szkoła Cichobożu w 2011 ukończyła swoją działalność edukacyjną. Teren wokół szkoły został pozbawiony zieleni wysokiej, do budynku dobudowano kotłownię i obecnie dla obiektu szuka się nowej funkcji.

Ryc. 201. Szkoła powszechna w Łukowie – stan obecny (fot. autor, 2006).

Budynek eklektycznej szkoły w Łukowie został zmodernizowany, jego elewacje otrzymały dodatkową „dekorację” nadproży okiennych. Pokrycie dachu wymieniono na blachę falistą.

Murowane budynki szkół powszechnych nie zawsze jednak pozostają szkołami. Niektóre są dziś wykorzystywane na urzędy, biblioteki lub inne obiekty użyteczności publicznej. Przykładem mogą być szkoły w Józefowie [Ryc. 202], Tarnogrodzie [Ryc. 203], które przejęły funkcje administracyjne.

Ryc. 202. Szkoła powszechna w Józefowie (powiat biłgorajski) – stan obecny (fot. autor, sierpień 2008).

Ryc. 203. Szkoła powszechna w Tarnogrodzie (powiat biłgorajski) – stan obecny (fot. autor, sierpień 2009).

Reasumując w okresie dwudziestolecia międzywojennego na Lubelszczyźnie wzniesiono łącznie 442 budynki szkół powszechnych. Zachowało się 351 archiwalnych projektów szkół, z czego 227 budynków zaprojektowano, jako obiekty murowane. Dziewięćdziesiąt jeden istniejących budynków nie posiada oryginalnej dokumentacji architektonicznej. Swoją pierwotną funkcję spełnia jedynie sto piętnaście szkół wzniesionych w latach 1918 – 1939.

Od zakończenia II wojny światowej system oświatowy w Polsce był modernizowany wiele razy. W ostatnich latach organizowano tzw. szkoły zbiorcze rezygnując z małych placówek edukacyjnych. Z powodu pogłębiającego się niżu demograficznego wiele szkół także na Lubelszczyźnie zostało zamkniętych.

Autorka podczas badań terenowych w wielu przypadkach nie była w stanie doszukać się obiektów z omawianego okresu, bowiem na ich miejscu powstały po II wojnie światowej nowe budynki szkolne. W związku z tym nie zamieszczała ich aktualnych fotografii (np. szkoła w Sieprawicach, Żabiej Woli, Zamchu, Pliszkowicach, Kocudzy Dolnej, Dąbrowicy).

7. PODSUMOWANIE

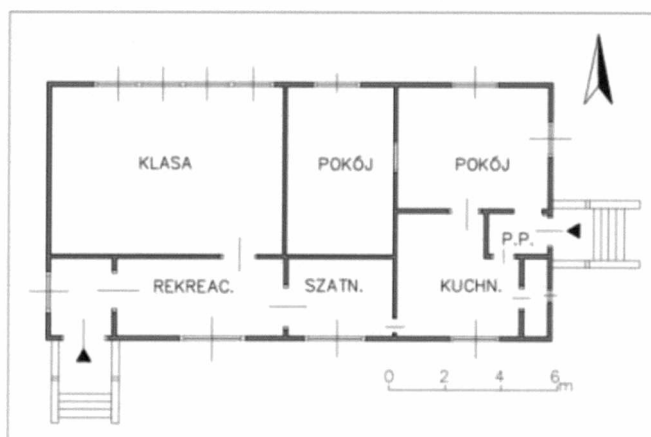
7.1. Układy funkcjonalno - przestrzenne szkół powszechnych

Układy funkcjonalno – przestrzenne międzywojennych szkół powszechnych zdeterminowane były zarządzeniami Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W przypadku analizowanych szkół można znaleźć ich odpowiedniki zamieszczone we wzornikach ministerialnych. Każda nowoprojektowana szkoła musiała spełniać sztywno ustalone przez Ministerstwo warunki co do wielkości, wysokości, sposobu oświetlenia, ogrzania oraz rozmieszczenia pomieszczeń szkolnych. Na rycinach od 204 do 219 przedstawiono schematy funkcjonalno – przestrzenne rozmieszczenia poszczególnych pomieszczeń na rzutach podstawowych wybranych typów szkół, najczęściej występujących w badanych szkołach powszechnych, projektowanych i realizowanych na Lubelszczyźnie w latach 1918 – 1939.

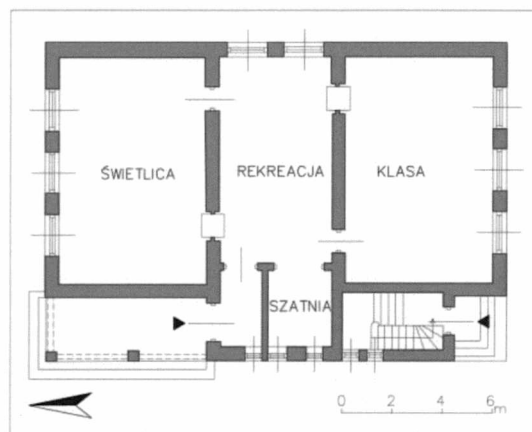
W większości międzywojennych budynków szkolnych klasy oraz pomieszczenia szkolne, w tym także mieszkania dla nauczycieli i kierowników szkół były rozmieszczane w podobny sposób. Miało to związek z zaleceniami Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dotyczącymi budowy takich obiektów.

Mieszkania dla nauczycieli miały niezależnie wydzieloną funkcjonalną część w spójnej bryle budynku. Do wyjątków należą budynki mieszkalne oddzielne, ale dotyczy to głównie szkół siedmioklasowych.

W szkołach jednoklasowych najczęściej spotykane układy rzutu budynków to układy z jednostronnym korytarzem rekreacyjnym zamkniętym najczęściej mieszkaniem nauczyciela, bądź układ symetryczny ze środkowym korytarzem rekreacyjnym oddzielającym klasę od świetlicy. Układy te zostały przedstawione na Ryc. 204 i 205.

Ryc. 204. Rzut szkoły jednoklasowej o konstrukcji drewnianej w Walentynowie (powiat lubelski), oprac. autor na podstawie projektu z 1936 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1659.

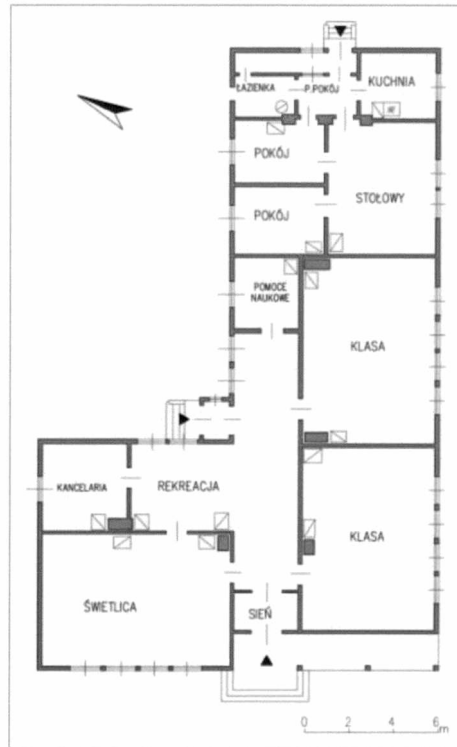
Ryc. 205. Rzut parteru szkoły jednoklasowej o konstrukcji murowanej z mieszkaniem dla nauczyciela na poddaszu w Kasilanie (powiat chełmski), oprac. autor na podstawie projektu z 1938 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 625.

Szkoły dwuklasowe podobnie jak jednoklasowe posiadały zazwyczaj korytarz rekreacyjny usytuowany z jednej strony budynku równoległe do osi podłużnej. Mieszkania dla nauczycieli najczęściej przylegają do korytarza tworząc układ „L” całości rzutu budynku [Ryc. 206, 207, 208, 209, 210]. W szkołach tych projektowano oprócz świetlicy także kancelarię oraz szatnię, często również i pomieszczenie na pomoce naukowe. Pomieszczenia dodatkowe jednak nie musiały znajdować się w każdej szkole. Dla zmniejszenia kosztów wzniesienia szkoły program funkcjonalny ograniczano do minimum, czyli do budowania sal lekcyjnych i korytarza rekreacyjnego. Mieszkanie dla nauczyciela bądź kierownika szkoły miało zawsze oddzielne, niezależne wejście.

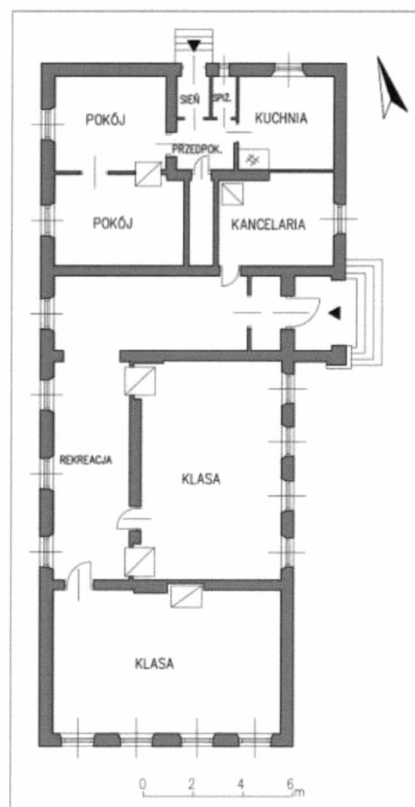
Szkoły powstające w pierwszym okresie (po 1918 roku) charakteryzują się zwartą bryłą o wysokim dachu. Posiadają rzuty zbliżone do kwadratu bądź prostokąta o proporcjach 1: 2,5. W niektórych korytarz rekreacyjny przyjmuje formę kwadratu [Ryc. 211].

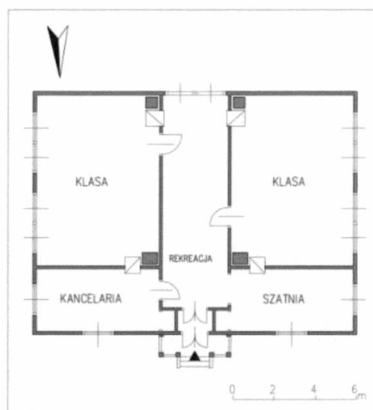
Ryc. 206. Rzut parteru szkoły dwuklasowej o konstrukcji drewnianej w Przekopie (powiat sokołowski), oprac. autor na podstawie projektu z 1938 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 2310.

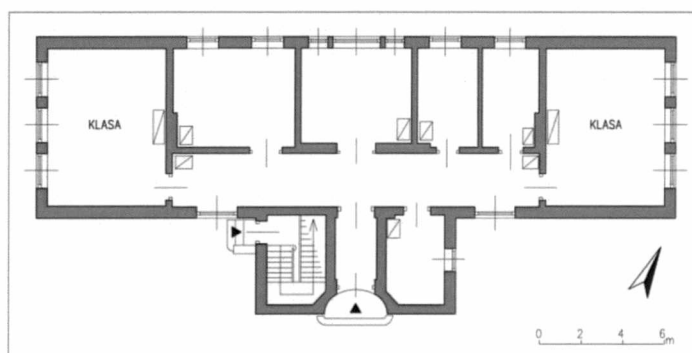
Ryc. 207. Rzut parteru szkoły dwuklasowej o konstrukcji drewnianej w Oseredku (powiat tomaszowski), oprac. autor na podstawie projektu z 1937 roku, APL, UWL, WKB, sygn.2408.

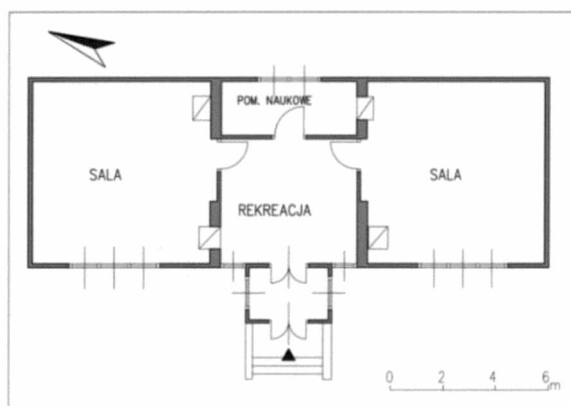
Ryc. 208. Rzut parteru szkoły dwuklasowej o konstrukcji murowanej w Krzesku Starym (powiat siedlecki), oprac. autor na podstawie projektu z 1923 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 2219.

Ryc. 209. Rzut parteru szkoły dwuklasowej o konstrukcji drewnianej w Raczyń (powiat siedlecki), oprac. autor na podstawie projektu z lat 1936 - 1937 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 2229.

Ryc. 210. Rzut parteru szkoły dwuklasowej żydowskiej o konstrukcji murowanej z mieszkaniem dla nauczyciela na poddaszu we wsi Irena (powiat puławski), oprac. autor na podstawie projektu z 1922 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1915.

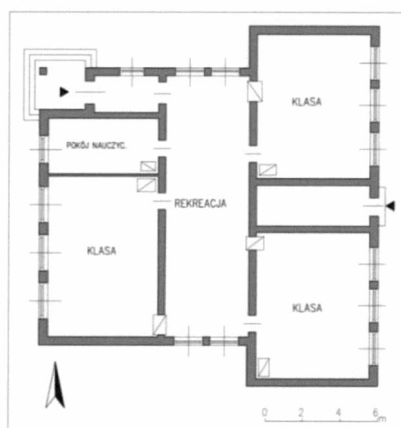
Ryc. 211. Rzut parteru szkoły dwuklasowej o konstrukcji drewnianej w Niemienicze (powiat krasnostawski), oprac. autor na podstawie projektu z 1936 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1237.

Szkoły trzyklasowe charakteryzują się urozmaiconymi rzutami, co związane było z większą ilością klas, koniecznością właściwego ich doświetlenia oraz różnymi możliwościami kształtowania strefy rekreacyjnej. Bryły budynków spotyka się o formach wydłużonego prostokąta z korytarzem równoległym do dłuższej jego osi zakończonej często mieszkaniem kierownika umieszczonego na osi poprzecznej do budynku [Ryc. 212].

Ryc. 212. Rzut parteru szkoły trzyklasowej o konstrukcji drewnianej w Tchórznicy (powiat sokołowski), oprac. autor na podstawie projektu z lat 1935 - 1936 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 2316.

W wypadku projektowania mieszkań dla nauczycieli na piętrze lub poddaszu, bryły budynków były bardziej zwarte, rozmieszczenia klas symetryczne po obu stronach strefy rekreacyjnej [Ryc. 213, 214].

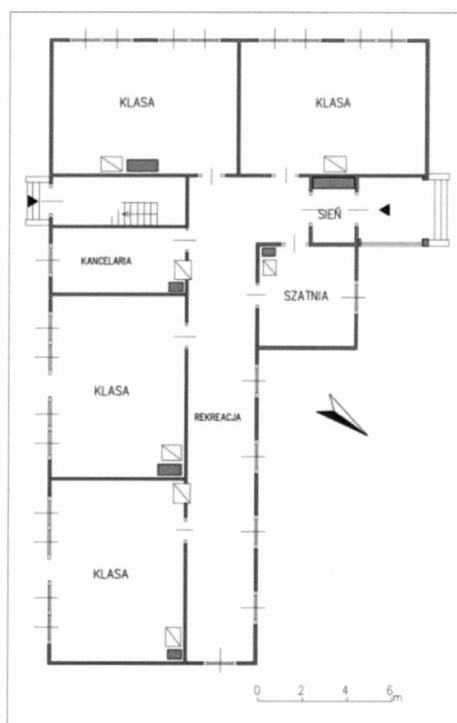

Ryc. 213. Rzut parteru szkoły trzyklasowej o konstrukcji murowanej w Koszółkach (powiat bialski), oprac. autor na podstawie projektu z 1936 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 374.

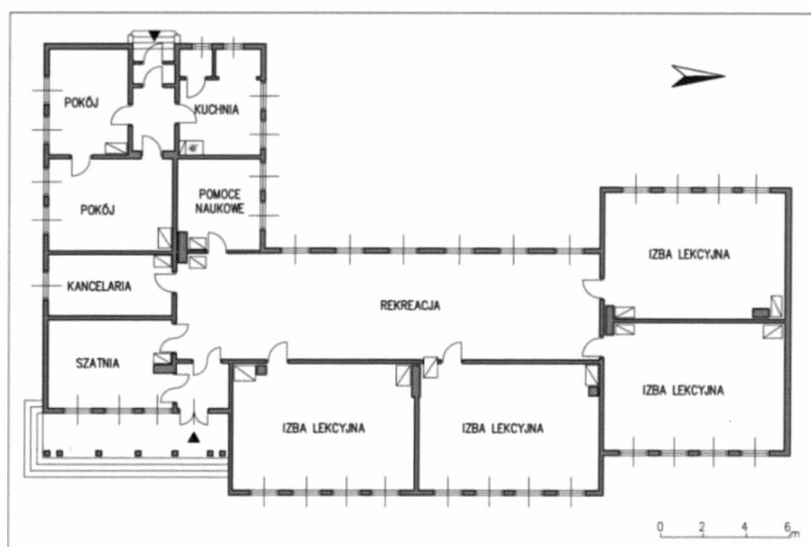

Ryc. 214. Rzut parteru szkoły trzyklasowej o konstrukcji murowanej w Tomaszówce (powiat chełmski), oprac. autor na podstawie projektu z 1938 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 638.

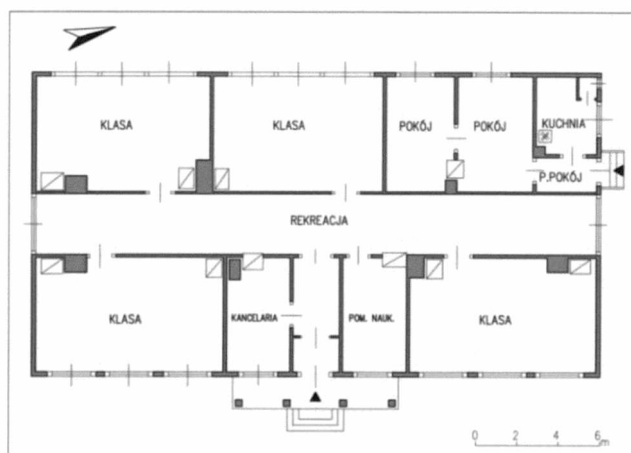
W budynkach szkół czteroklasowych spotykane układy są podobne. To znaczy korytarz rekreacyjny umieszczony jest wzdłuż dłuższej osi budynku, część klas przylega do niego równolegle, zaś pozostałe usytuowane są na jego zakończeniu [Ryc. 215, 216]. Układy szkół czteroklasowych umożliwiały tworzenie brył o zwartych formach przy lokalizacji korytarza rekreacyjnego zarówno wzdłuż krótszej i dłuższej osi budynku [Ryc. 217, 218].

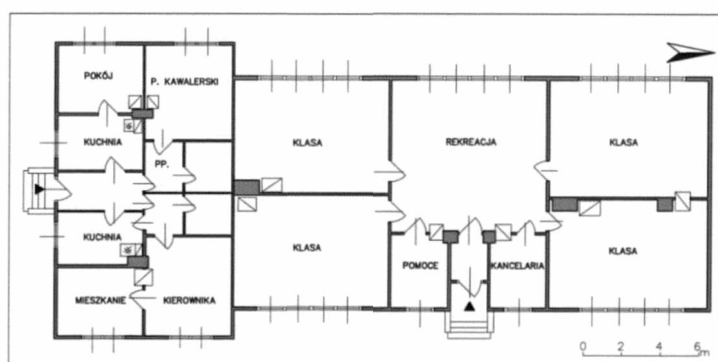
Ryc. 215. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły czteroklasowej o konstrukcji drewnianej w Platerowie (powiat siedlecki), oprac. autor na podstawie projektu z 1936 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 2226.

Ryc. 216. Rzut parteru szkoły czteroklasowej o konstrukcji drewnianej w Mokranach (powiat bialski), oprac. autor na podstawie projektu z 1938 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 385.

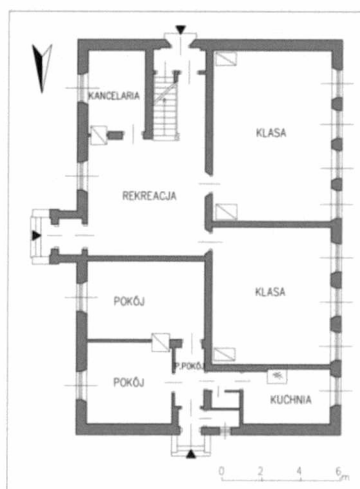

Ryc. 217. Rzut parteru szkoły czteroklasowej o konstrukcji drewnianej w Radawcu (powiat lubelski), oprac. autor na podstawie projektu z lat 1934 -1935 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1652.

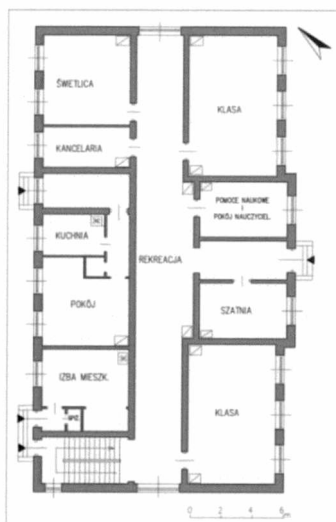

Ryc. 218. Rzut parteru szkoły czteroklasowej o konstrukcji drewnianej we wsi Puszn Gdowskie (powiat puławski), oprac. autor na podstawie projektu z 1936 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1932.

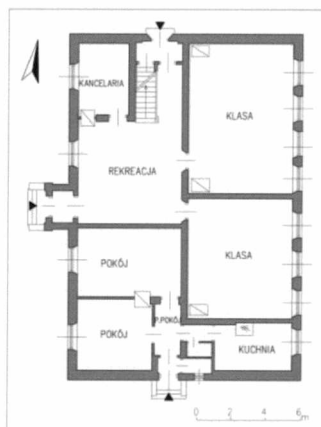
W przypadku szkół pięcioklasowych układy funkcjonalno – przestrzenne były podobne. W tego typu szkołach spotykamy korytarz rekreacyjny w kształcie litery L [Ryc. 219, 220, 221, 222].

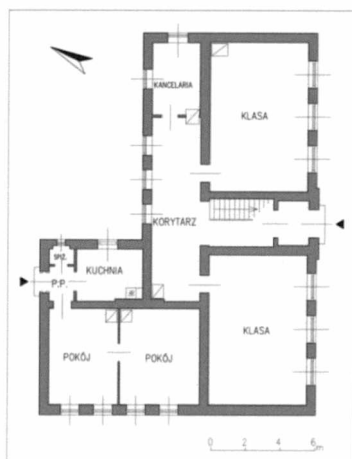
Ryc. 219. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły pięcioklasowej o konstrukcji murowanej w Woli Radzieckiej (powiat biłgorajski), oprac. autor na podstawie projektu z 1930 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 481.

Ryc. 220. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły pięcioklasowej o konstrukcji murowanej w Konopnicy (powiat lubelski), oprac. autor na podstawie projektu z lat 1934 - 1935 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1639.

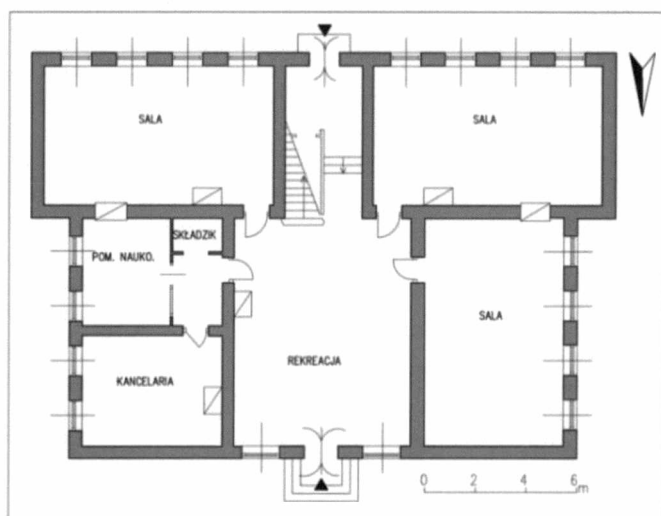

Ryc. 221. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły pięcioklasowej o konstrukcji murowanej w Tucznaj (powiat bialski), oprac. autor na podstawie projektu z 1928 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 391.

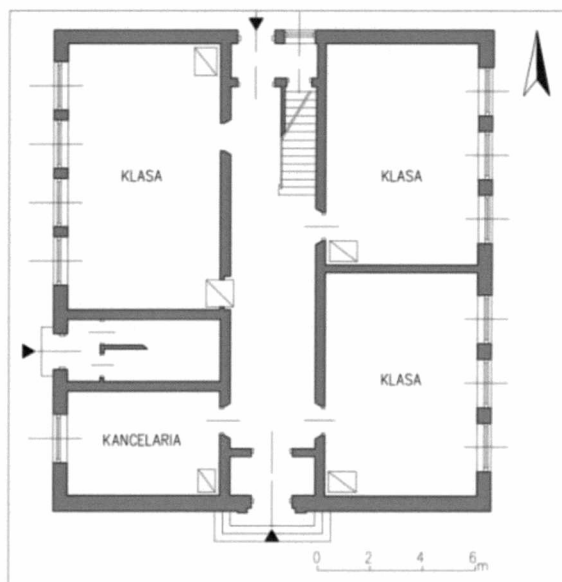

Ryc. 222. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły pięcioklasowej o konstrukcji murowanej w Łychowie (powiat janowski), oprac. autor na podstawie projektu z 1928 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1015.

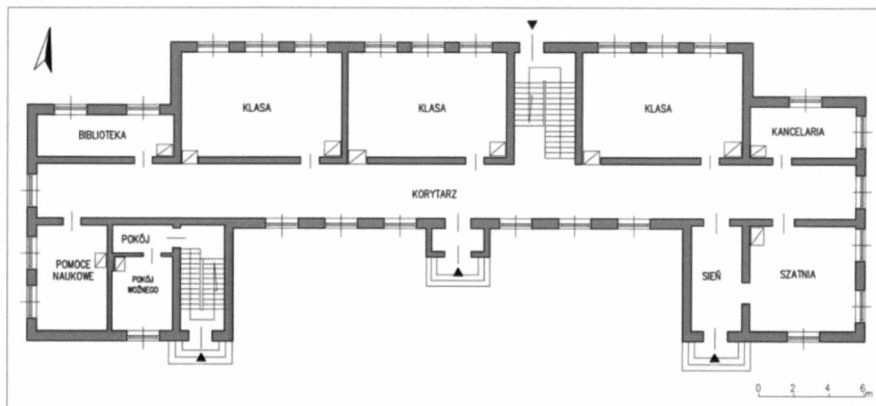
Te same zasady kształtowania rzutów możemy odnaleźć w projektach szkół sześcioklasowych [Ryc. 223, 224, 225, 226] oraz siedmioklasowych [Ryc. 227, 228, 229]. W przypadku szkół dużych – siedmioklasowych spotykamy także ciekawe i nietypowe rozwiązania przestrzenne jak np. w szkole w Janowie Lubelskim, gdzie centralne wejście prowadzi do dwóch korytarzy rekreacyjnych zlokalizowanych w dwóch ramionach szkoły ustawionych pod kątem 45° do osi budynku [Ryc. 230].

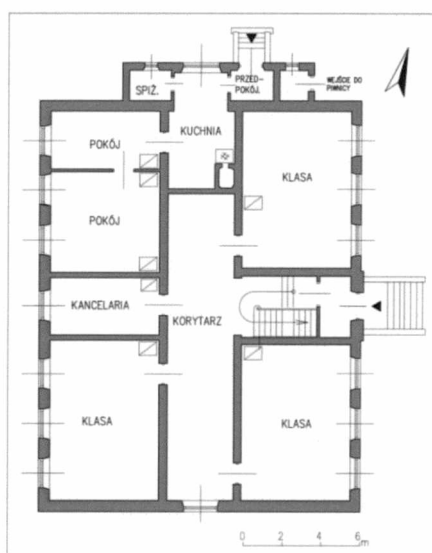
Ryc. 223. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły sześcioklasowej o konstrukcji murowanej w Borowie (powiat garwoliński), oprac. autor na podstawie projektu z 1927 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 737.

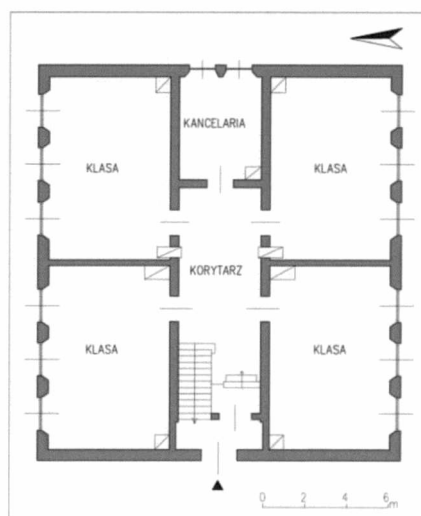
Ryc. 224. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły sześcioklasowej o konstrukcji murowanej w Cześnikach (powiat tomaszowski), oprac. autor na podstawie projektu z lat 1937 - 1938 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 2400.

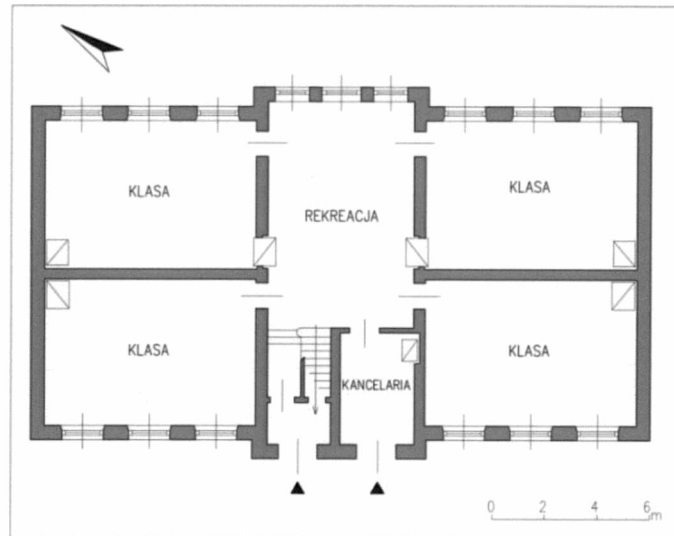
Ryc. 225. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły sześcioklasowej o konstrukcji murowanej w Łucy (powiat lubartowski), oprac. autor na podstawie projektu z 1938 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1335.

Ryc. 226. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły sześcioklasowej o konstrukcji murowanej w Kielczewicach (powiat lubelski), oprac. autor na podstawie projektu z 1929 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1637.

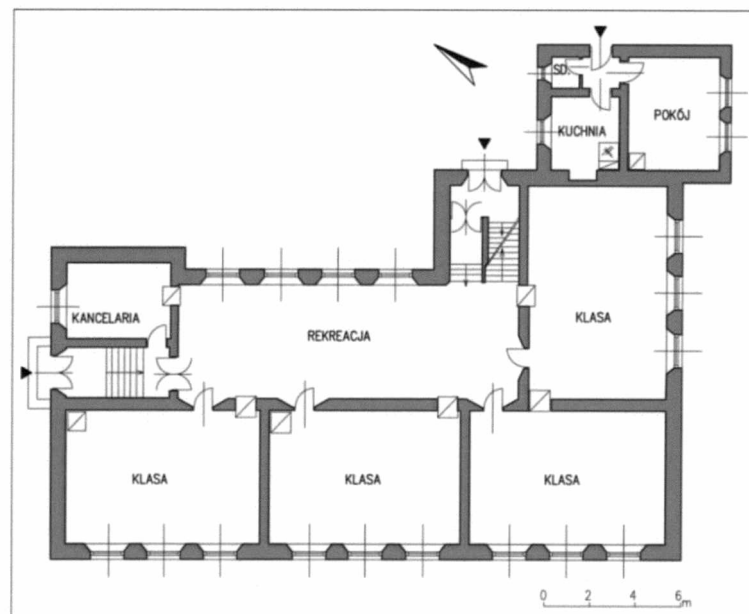

Ryc. 227. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły siedmioklasowej o konstrukcji murowanej w Czemiernikach (powiat lubartowski), oprac. autor na podstawie projektu z 1928 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1328.

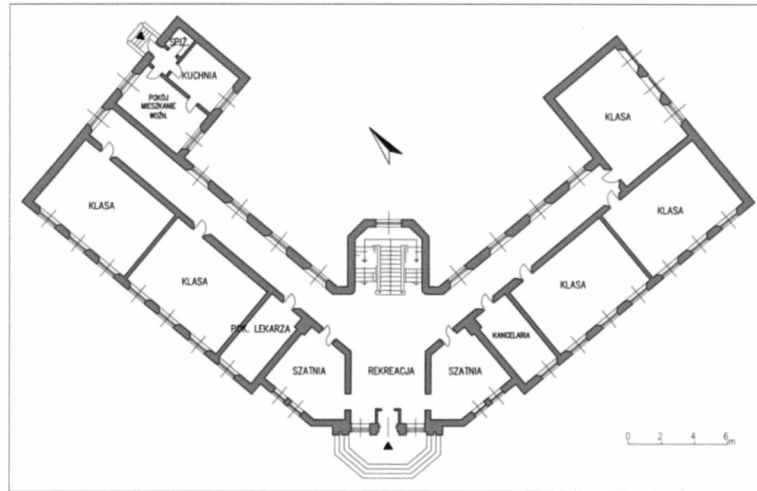

Ryc. 228. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły siedmioklasowej o konstrukcji murowanej w Żeliszewie (powiat siedlecki), oprac. autor na podstawie projektu z 1931 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 2238.

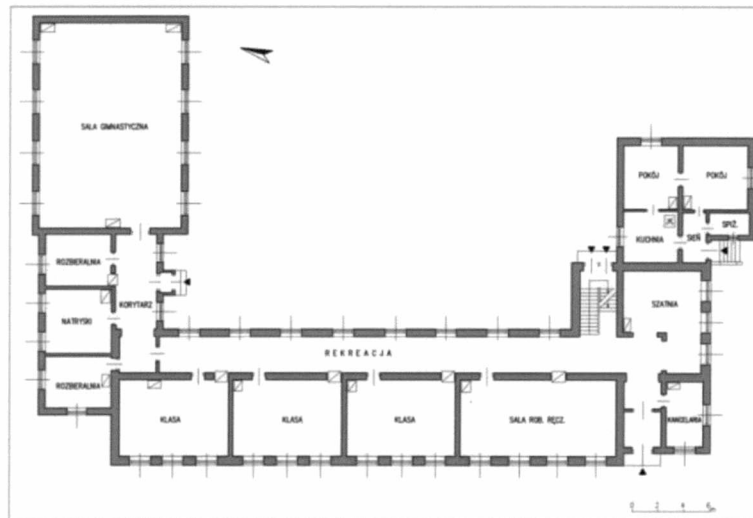
Szkoła siedmioklasowa w Turobinie [Ryc. 231] posiada rzut w kształcie litery C o podobnie ukształtowanym korytarzu kończącym się salą gimnastyczną. W Kocku [Ryc. 232] układ przestrzenny budynku charakteryzuje się usytuowaniem dwóch ramion równoległych do siebie zamykających z trzech stron prostokątny dziedziniec, wokół którego biegnie korytarz szkolny. Klasy rozmieszczono symetrycznie w bocznych ramionach po zewnętrznej jego stronie zarówno wschodniej jak i zachodniej.

Ryc. 229. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły siedmioklasowej o konstrukcji murowanej w Karczmiskach (powiat puławski), oprac. autor na podstawie projektu z lat 1930 - 1931 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1917.

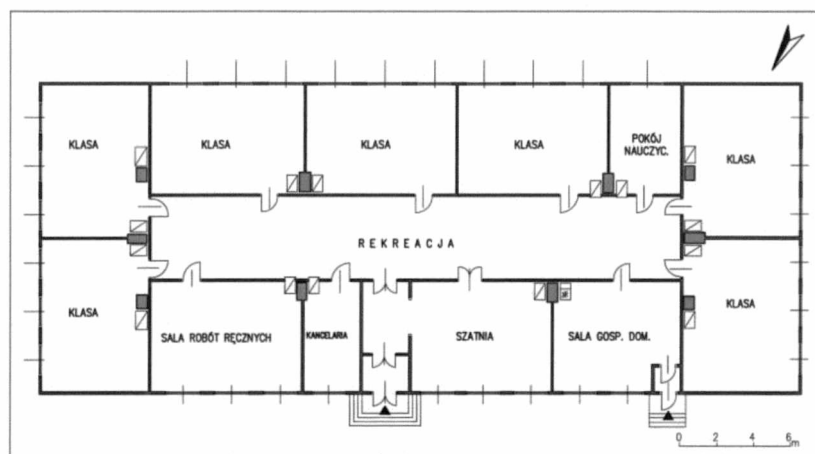
Ryc. 230. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły siedmioklasowej o konstrukcji murowanej w Janowie Lubelskim (powiat janowski), oprac. autor na podstawie projektu z 1923 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1004.

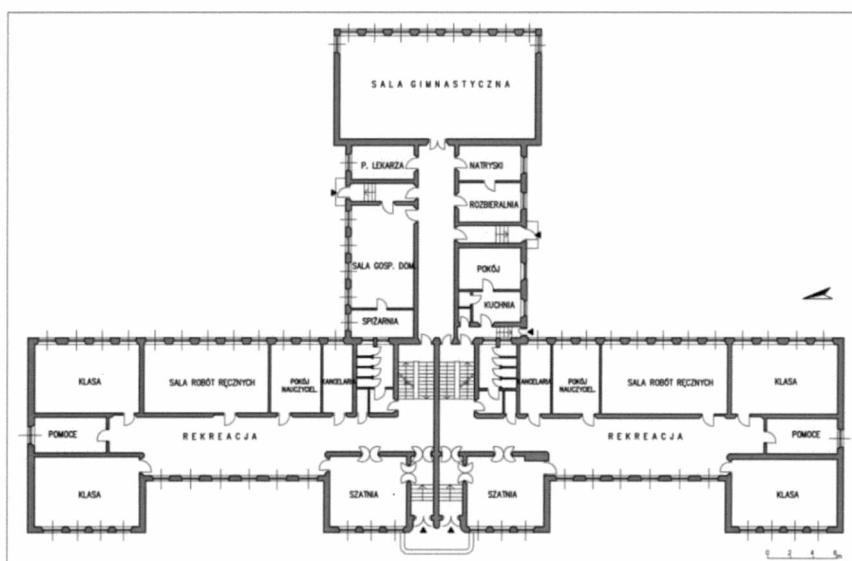
Ryc. 231. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły siedmioklasowej o konstrukcji murowanej w Turobinie (powiat krasnostawski), oprac. autor na podstawie projektu z 1932 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1244.

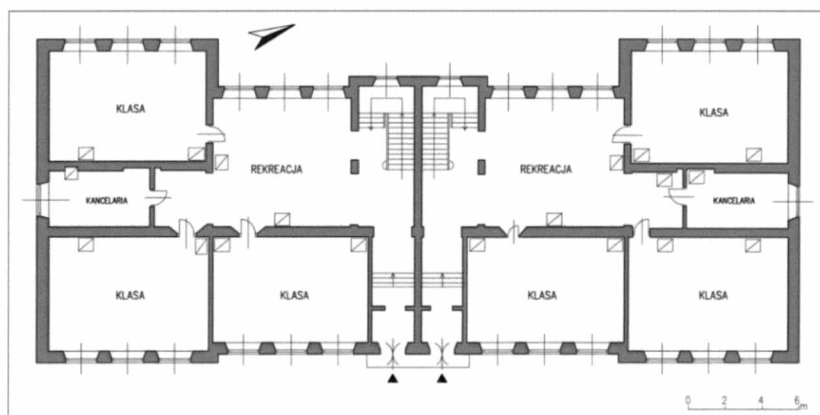
Ryc. 232. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły o konstrukcji murowanej w Siedliskach (powiat krasnostawski), oprac. autor na podstawie projektu z 1938 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1242.

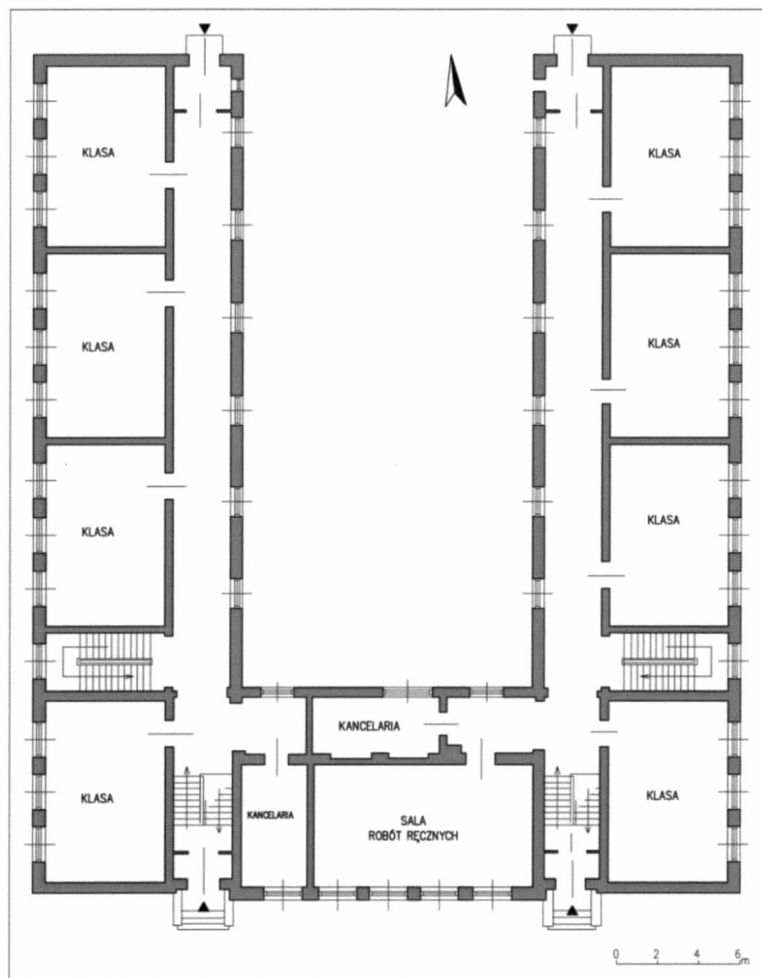
Ryc. 233. Rzut parteru szkoły siedmioklasowej o konstrukcji drewnianej w Domaszewnicy (powiat łukowski), oprac. autor na podstawie projektu z 1936 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1751.

Ryc. 234. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły bliźniaczej o konstrukcji murowanej w Chełmie, oprac. autor na podstawie projektu z 1927 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 611.

Ryc. 235. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły bliźniaczej o konstrukcji murowanej w Tomaszowie, oprac. autor na podstawie projektu z 1930 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 2399.

Ryc. 236. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły bliźniaczej o konstrukcji murowanej w Kocku (powiat łukowski), oprac. autor na podstawie projektu z lat 1937 - 1938 roku, APL, UWL, WKB, sygn. 1757.

W układach przestrzennych szkół siedmioklasowych można spotkać szkoły o zwartym rzucie prostokątnym. Mają one korytarz rekreacyjny wewnętrzny. Są to szkoły o konstrukcji drewnianej, gdzie doświetlenie korytarza zrealizowane jest poprzez świetliki umieszczone w podwyższonej części budynku, w której zlokalizowano korytarz rekreacyjny [Ryc. 233].

Ostatnimi z omawianych przykładów układów funkcjonalno - przestrzennych to szkoły duże lokalizowane w miastach – tzw. szkoły bliźniacze. Szkoły te były zakładane na różnych planach o symetrycznych skrzydłach, co umożliwiało realizację szkoły w połowie (jedno skrzydło) zaś w miarę potrzeby można było rozbudować szkołę o identyczne drugie skrzydło. Szkoły tego typu powstawały w późniejszym okresie z zastosowaniem nowocześniejszych technologii wznoszenia to jest konstrukcji uprzemysłowionej, przy zastosowaniu konstrukcji żelbetowej szkieletowej [Ryc. 234, 235, 236].

7.2. Technologie i materiały stosowane w budownictwie szkolnym

W budownictwie szkolnym w latach 1918 – 1939 posługiwano się dwoma technologiami wznoszenia budynków: drewnianą i murowaną. Konstrukcje drewniane były tańsze i szybsze w realizacji. Murowane natomiast – trwalsze. Mimo iż we wzornikach szkół powszechnych Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zalecało wznoszenie budynków szkolnych jako murowanych, wiele z nich powstało o konstrukcji drewnianej. Dopuszczano budowanie z drewna, ale miały to być budynki małe dla szkół 1 – 4 klasowych.

Rzeczywistość pokazuje, że reguły ustalone przez Ministerstwo nie były respektowane. W okresie dwudziestolecia międzywojennego, wznoszono budynki drewniane, także dla szkół większych nawet siedmioklasowych a nawet bliźniaczych. Zdobycie drewna na budowę szkoły było zdecydowanie łatwiejsze oraz tańsze.

Na omawianym terenie w latach 1918 – 1939 powstało 167 szkół o konstrukcji drewnianej, 275 o konstrukcji murowanej oraz dwie o konstrukcji mieszanej. W niektórych okręgach szkolnych preferowano budowanie szkół murowanych. Znacznie więcej powstało ich w obwodzie szkolnym bialsko – podlaskim (34 murowane / 17 drewnianych), lubelskim (63 murowane / 40 drewnianych) oraz zamojskim (20 murowanych / 10 drewnianych). W obwodach chełmskim, Lublin – miasto, siedleckim i tomaszowskim w zasadzie szkół o konstrukcji murowanej i drewnianej powstało po równo z lekką przewagą murowanych. Tylko w obwodzie szkolnym sokołowskim przeważały szkoły o konstrukcji drewnianej (25 drewnianych / 10 murowanych).

W szkołach drewnianych stosowano konstrukcję szkieletową. Jako budulca używano drewna z drzew iglastych (sosnowego, świerkowego lub jodłowego). Podwaliny i ściany szkieletowe wykonywano z drewna dębowego. Konstrukcja ścian nie jest widoczna, gdyż zabezpieczano je osłaniając deskami zamocowanymi pionowo lub stosując tynk³²⁸. Jedna szkoła została zbudowana z pustaków „alfa”.

W latach kryzysu wzniesiono osiemdziesiąt trzy szkoły o konstrukcji murowanej i pięćdziesiąt dziewięć o konstrukcji drewnianej.

7.3. Formy architektoniczne zabudowy szkolnej

Na terenie Lubelszczyzny większość wzniesionych w latach 1918 – 1939 szkół możemy zaliczyć do form architektury narodowej. Styl narodowy obecny był w budownictwie szkolnym przez cały okres międzywojenny. Wzorniki budynków szkół powszechnych – zawarte w

³²⁸ G. Ruszczyk, *Architektura drewniana w Polsce*, Warszawa 2009, s. 6.

zeszytach I i II - wydane przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego propagowały ten styl. Architektura budynków szkolnych oparta była o symetryczną kompozycję osiową, operowała formami zaczerpniętymi ze spuścizny antyczna – palladiańskiej; jak kolumny, tympanony oraz portyki. Większość założeń charakteryzował monumentalizm. Małe budynki szkół powszechnych jedno -, dwu -, i trzyklasowe wznoszono w modnym od 1918 roku „stylu dworkowym” będącym jedną z form architektury narodowej wywodzącą się ze „stylu zakopiańskiego”³²⁹. Na omawianym terenie w okresie międzywojennym wzniesiono łącznie 159 budynków w tzw. stylu narodowym.

Architektura nowoczesna (modernizm, funkcjonalizm, konstruktywizm) rozwijała się od 1925 roku w dwóch nurtach: w pierwszym charakterystyczna była kompozycja osiowo – klasyczna, którą traktowano z dużą swobodą; w drugim stosowano bryłę asymetryczną³³⁰.

Pierwsza faza modernizmu przypadała na lata 1900 – 1925. W powojennej Polsce ogólny regres powoduje uleganie tendencjom neoromantycznym w postaci ekspresjonizmu, stylów narodowych, sztuki dekoracyjnej itp. Dopiero w drugiej fazie (1925 - 1933) następuje zerwanie z historyzmami oraz ornamentem na rzecz form uproszczonych, zgeometryzowanych brył budynków. W trzeciej fazie (1933 - 1939) następuje załamanie się funkcjonalizmu³³¹. W stylu modernistycznym powstały 83 szkoły głównie pod koniec lat trzydziestych.

Tabela 13. Rodzaje szkół powszechnych powstałych na Lubelszczyźnie w latach 1918 – 1939

Obwód szkolny	Typ szkoły	Liczba łącznie	styl				konstrukcja	
			Narodowy	Początek modernizmu	Modernistyczny	Inne	Murowane	Drewniane
Obwód bialski - podlaski	1-klasowe	1	1	-	-	-	-	1
	2-klasowe	5	4	-	1	-	2	3
	3-klasowe	9	7	1	1	-	7	2
	4-klasowe	11	6	1	2	2	5	6
	5-klasowe	4	4	-	-	-	1	3
	6-klasowe	1	1	-	-	-	1	-
	7-klasowe	13	5	7	-	1	13	-
	Brak danych	7	-	-	-	-	3	4
	razem		51					
Obwód chełmski	1-klasowe	2	-	2	-	-	1	1
	2-klasowe	8	3	3	1	1	3	5
	3-klasowe	7	4	1	2	-	6	1
	4-klasowe	4	1	-	2	1	4	-

³²⁹ A. K. Olszewski, *Nowa forma...*, op. cit., s. 30.

³³⁰ Ibid., s. 30.

³³¹ Ibid., s. 26.

	5-klasowe	2	-	2	-	-	-	2
	6-klasowe	-	-	-	-	-	-	-
	7-klasowe	7	1	1	4	1	7	-
	Brak danych	30	-	-	-	-	8	22
	razem	60						
Obwód lubelski	1-klasowe	5	4	1	-	-	1	4
	2-klasowe	6	3	2	1	-	3	3
	3-klasowe	3	1	2	-	-	2	1
	4-klasowe	11	5	2	2	2	7	4
	5-klasowe	8	4	2	2	-	7	1
	6-klasowe	4	1	2	1	-	3	1
	7-klasowe	32	13	4	14	1	27	4+ 1 mieszana
	Brak danych	37	-	-	-	-	13	24
	razem	106						
Lublin	razem	7						
Obwód puławski	1-klasowe	-	-	-	-	-	-	-
	2-klasowe	4	4	-	-	-	2	2
	3-klasowe	4	3	1	-	-	3	1
	4-klasowe	9	7	2	-	-	7	2
	5-klasowe	1	-	1	-	-	1	-
	6-klasowe	1	1	-	-	-	-	1
	7-klasowe	21	5	4	10	2	16	4+2 mieszane
	Brak danych	14	-	-	-	-	5	7
	razem	53						
Obwód siedlecki	1-klasowe	2	2	-	-	-	1	1
	2-klasowe	13	7	6	-	-	5	8
	3-klasowe	6	1	5	-	-	5	1
	4-klasowe	9	5	4	-	-	5	4
	5-klasowe	6	2	3	1	-	3	3
	6-klasowe	6	3	1	2	-	2	4
	7-klasowe	25	12	3	9	1	17	8
	Brak danych	3	-	-	-	-	-	3
	razem	70						
Obwód sokołowski	1-klasowe	1	-	1	-	-	-	1
	2-klasowe	5	1	4	-	-	1	4
	3-klasowe	4	-	4	-	-	-	4
	4-klasowe	8	5	3	-	-	-	8
	5-klasowe	2	-	-	2	-	2	-
	6-klasowe	1	-	-	1	-	1	-
	7-klasowe	14	4	4	6	-	6	8
	Brak danych	-	-	-	-	-	-	-
	razem	35						
Obwód	1-klasowe	-	-	-	-	-	-	-
	2-klasowe	5	5	-	-	-	2	3
	3-klasowe	4	4	-	-	-	2	2

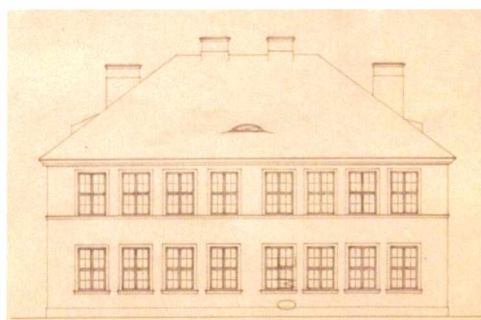
	4-klasowe	-	-	-	-	-	-	-
	5-klasowe	2	1	-	-	1	2	-
	6-klasowe	2	1	1	-	-	1	1
	7-klasowe	7	7	-	-	-	6 +1 miesz ana	
	Brak danych	8	-	-	-	-	1	7
	razem	28						
Obwód zamojski	1-klasowe	-	-	-	-	-	-	-
	2-klasowe	9	3	6	-	-	4	5
	3-klasowe	2	-	2	-	-	-	2
	4-klasowe	4	2	1	-	1	3	1
	5-klasowe	3	2	-	1	-	3	-
	6-klasowe	2	1	1	-	-	1	1
	7-klasowe	13	5	2	6	-	11	2
	Brak danych	20	-	-	-	-	13	7
	razem	53						
Ogółem		463						

Opracował autor na podstawie materiałów archiwalnych oraz inwentarza topograficzno – rzeczowego Lubelszczyzny, I. Rolska - Boruch, op. cit.

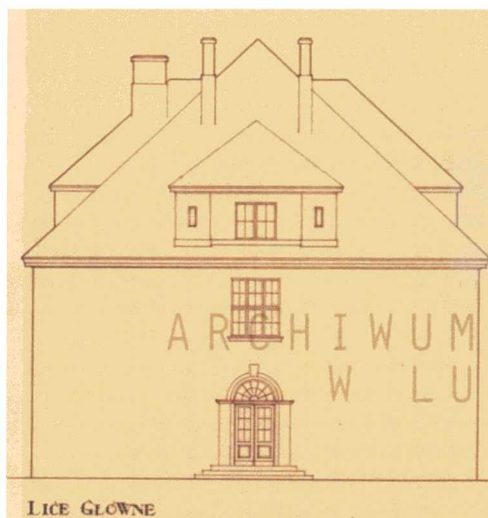
W stylu charakterystycznym dla początków modernizmu, gdzie ścierają się nowe prądy i tendencje architektoniczne ze starymi, występują formy pośrednie charakteryzujące się uproszczoną bryłą tradycyjną z elementami nowoczesnymi (wypłaszczony dach, horyzontalny układ okien itp.). Według przeprowadzonych badań takich szkół wzniesiono na terenie Lubelszczyzny osiemdziesiąt.

Na badanym terenie stwierdzono tylko sześć szkół posiadających cechy charakterystyczne dla architektury eklektycznej. Częstotliwość występowania poszczególnych stylów architektonicznych w obwodach szkolnych okręgu szkolnego lubelskiego przedstawia tabela 13.

Szkoły zaliczone do stylu narodowego posiadały wysokie, spadziste dachy o kącie nachylenia około 45 stopni, najczęściej z facjatami oraz lukarnami w formie wolich oczek [Ryc. 237, 238]. W większych szkołach formy dachów są najczęściej rozbudowane. W mniejszych jedno-, dwu-, trzyklasowych najczęściej występują dachy dwuspadowe, naczółkowe lub uskokowe.

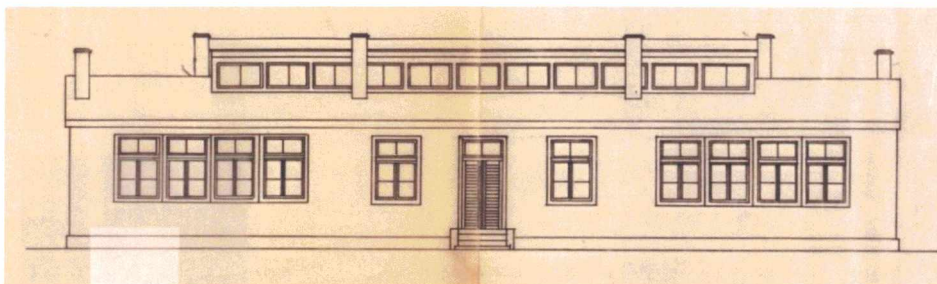
Ryc. 237. Szkoła powszechna 5 – klasowa w Tuczej (powiat bialski), wg projektu z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 391.

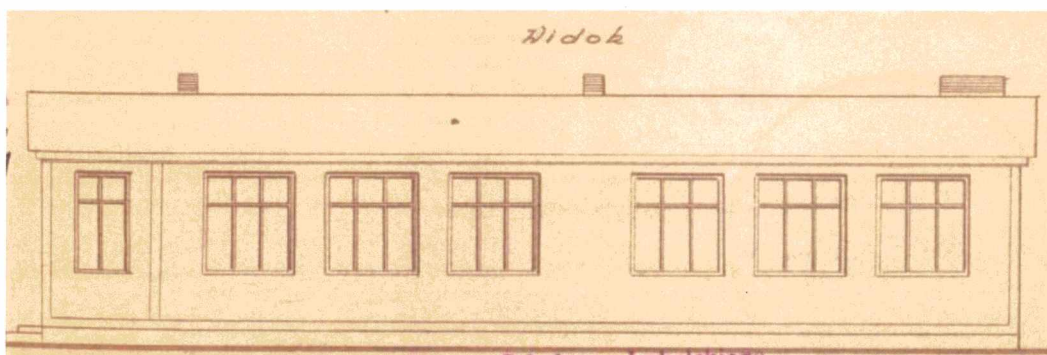
Ryc. 238. Szkoła powszechna 6 – klasowa w Cześnikach (powiat tomaszowski), wg projektu z lat 1937 – 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 2400.

W drugiej połowie lat trzydziestych wznoszono budynki szkół powszechnych w stylu modernistycznym. Stosowano w tych szkołach wypłaszczone stropodachy [Ryc. 239, 240].

Pierwotne pokrycie dachów większości szkół wykonywano przy użyciu dachówki ceramicznej, blachy czy eternitu, natomiast wyjątkowo w małych szkołach dopuszczane było stosowanie impregnowanego gontu lub nawet strzechy.

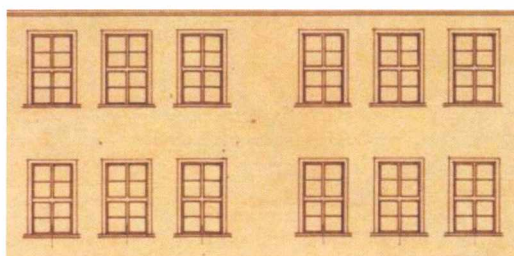

Ryc. 239. Szkoła powszechna 5 – klasowa w Bielanych (powiat sokołowski), z 1936, APL, UWL, WKB, sygn. 2301.

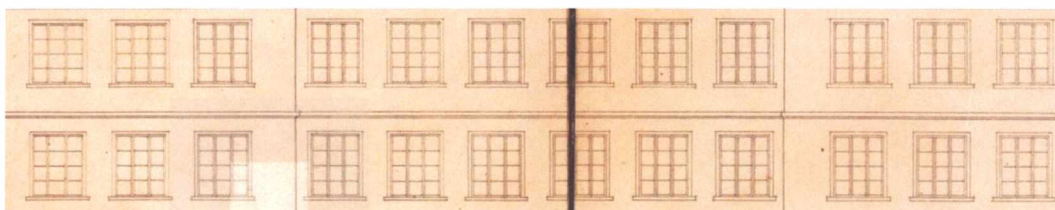

Ryc. 240. Szkoła powszechna 2 – klasowa Mejznerzynie (powiat lubartowski), z 1935, APL, UWL, WKB, sygn. 1337.

Stolarka okienna w szkołach w stylu dworowym (typowym dla stylu narodowego) charakteryzowała się wielopolowym, symetrycznym układem wertykalnym [Ryc. 242]. Okna ze względu na konieczność właściwego doświetlenia klas grupowano w pasach poziomych po trzy bądź cztery (w początkowym okresie) w zależności od wielkości klas [Ryc. 241]. Proporcje okien zmieniały się w miarę upływu lat z form pionowych (2 – 4 do 16 polowych) i przechodziły w układ horyzontalny.

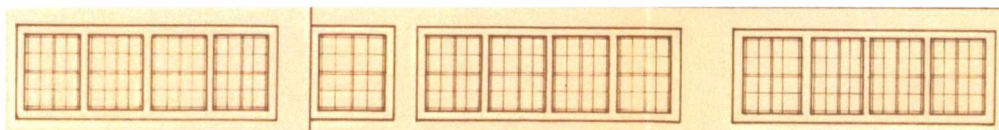

Ryc. 241. Stolarka okienna szkoły 7 – klasowej w Parysowie (powiat garwoliński), APL, UWL, WKB, sygn. 740.

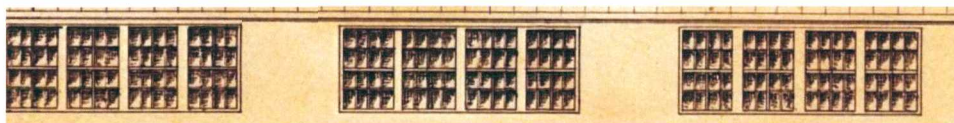

Ryc. 242. 12 – połowa stolarka okienna szkoły 7 – klasowej w Korczewie (powiat sokołowski), APL, UWL, WKB, sygn. 2308.

W późnym okresie w szkołach projektowano stolarkę okienną ujętą w charakterystyczne horyzontalne pasma [Ryc. 243, 244]. W dużych miastach horyzontalność pasów okiennych podkreślano okładziną klinkierową w polach między oknami (Lublin, ul. Bychawska).

Ryc. 243. Stolarka okienna szkoły 7 – klasowej w Gościeradowie (powiat janowski), APL, UWL, WKB, sygn. 1010.

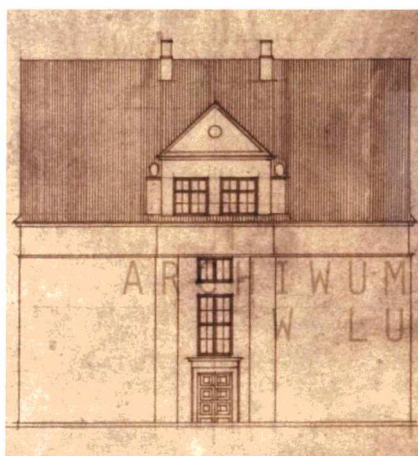

Ryc. 244. Zblokowane po 4-okna pasy stolarki okiennej (na przykładzie szkoły 3 – klasowej w Polkowie Sagałach (powiat węgrowski), APL, UWL, WKB, sygn. 2494.)

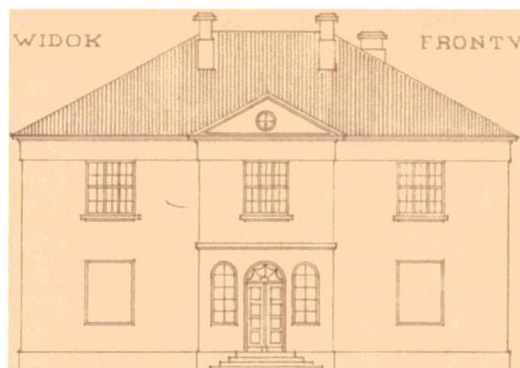
Dla podkreślenia artykulacji elewacji budynków eksponowano strefy wejściowe budynków i tak w początkowym okresie zarówno we wzornikach jak i w analizowanych projektach można spotkać wiele cech

takiej dekoracji w formie różnego typu ryzalitów zwieńczonych trójkątnymi naczółkami wspartymi na zdwojonych kolumnach lub półkolumnach dodających monumentalizmu bryłom budynków. Kondygnacje przyziemia większych szkół zdobiono boniowaniem i półkoliście sklepionymi oknami (np. projekty nr 27 i 46 zamieszczone w zeszycie I, *Projekty budynków...*, op. cit.). Boniowanie zdobiło także pilastry elewacji frontowych (projekt nr 29 zamieszczony w zeszycie I, *Projekty budynków...*, op. cit.). W projektach sal gimnastycznych stosowano doświetlenie w formie wysokich półkoliście zamkniętych okien (projekty nr 29 i 30 zamieszczone w zeszycie I, *Projekty budynków...*, op. cit.).

Wejścia do budynków szkolnych najczęściej umieszczano w fasadzie frontowej. W stylu narodowym drzwi wejściowe zaznaczone były portykiem kolumnowym lub ujęte pomiędzy dwa pilastry [Ryc. 245]. Często stosowano łuki dekoracyjne akcentujące wejście główne [Ryc. 246]. Dążono do form oraz detali skromniejszych, uproszczonych³³².

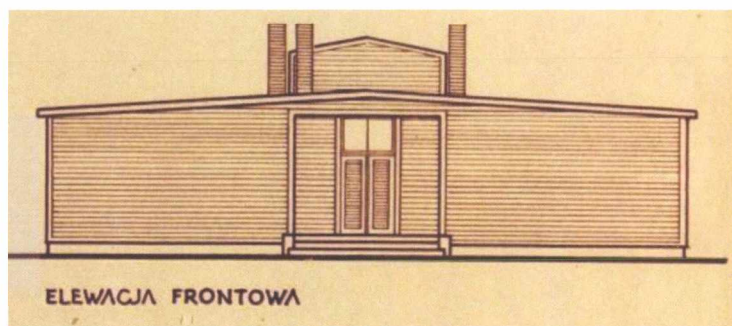
Ryc. 245. Wejście główne do szkoły 5 – klasowej w Zawalowie (powiat hrubieszowski), APL, UWL, WKB, sygn. 871.

Ryc. 246. Wejście do szkoły 3 – klasowej w Majdanie Ostrowskim (powiat chełmski), APL, UWL, WKB, sygn. 629.

³³² M. Żychowska, *Modernistyczna architektura międzywojennego Krakowa*, [w:] *Architektura Modernizmu*, Kraków, Lublin, Otwock, red. E. Przesmycka, Lublin 2008, s. 37.

Wejścia w szkołach modernistycznych były proste, bez zbędnych dekoracji [Ryc. 247]. W szkołach o konstrukcji drewnianej dla podkreślenia ekspresji horyzontalnego układu bryły stosowano szalunki w formie poziomego deskowania.

Ryc. 247. Wejście do szkoły 7 – klasowej w Pilawie (powiat garwoliński), APL, UWL, WKB, sygn. 743.

Szkoły o cechach stylu narodowego przeważały w obwodach szkolnych puławskim (20), siedleckim (32), lubelskim (31), tomaszowskim (18) i bialskim (27). W obwodzie szkolnym tomaszowskim nie powstała ani jedna szkoła o cechach późnego modernizmu, zaś najwięcej powstało ich w obwodzie szkolnym chełmskim.

Szkoły o cechach typowych dla początków modernizmu powstawały: w obwodzie szkolnym sokołowskim -13, siedleckim -22 i zamojskim - 12.

7.4. Możliwości ochrony zasobów budownictwa szkolnego z okresu 1918 – 1939

Można zauważyć brak współpracy zachodzącej między kuratoriami a władzami miejscowymi, którym podlegają obecnie istniejące szkoły oraz polityką zmierzającą do likwidacji szkół małych i rozbudowy szkół zbiorczych. W obecnej sytuacji demograficznej wiele małych szkół przestało istnieć i zostało sprzedanych osobom prywatnym.

Tego typu decyzje spowodowały zniszczenie ok 74 % szkół. Obecnie pozostało ok 26 % z historycznych szkół z okresu międzywojennego istniejących i działających jako placówki oświatowe.

Budynki szkolne powstałe w okresie 1918 – 1939 na Lubelszczyźnie przetrwały do naszych czasów. Małe obiekty nie spełniają dziś swojej pierwotnej funkcji, duże narażone są na ciągłe modernizacje. Te szkoły, które pozostały placówkami oświatowymi z konieczności musiały zostać przebudowane. W większości z nich założono sieć wodno – kanalizacyjną oraz ogrzewanie centralne, co spowodowało zmiany w oryginalnym układzie pomieszczeń. Dodatkowo wymieniano historyczną stolarkę

okienną na plastikową oraz zastosowano docieplenia zewnętrzne zmieniające elewacje. W wielu szkołach dobudowano sale gimnastyczne i rozbudowano je tak, iż pierwotna tkanka architektoniczna szkoły została ukryta.

Na takie działania nikt nie ma wpływu, budynki szkolne powstałe w dwudziestoleciu międzywojennym w znacznej większości nie są wpisane do rejestru zabytków i co za tym idzie nie są otaczane należyłą troską ani chronione prawnie. Przy modernizacji tych obiektów należy jednak pamiętać, aby nie niszczyć historycznego charakteru szkoły. Dobudowywane segmenty powinny współgrać z oryginalną tkanką, a wymieniane elementy (okna, drzwi, poszycie dachu) nawiązywać do tych historycznych.

Jedną z możliwości ochrony małych, zabytkowych obiektów szkolnych jest organizowanie w nich świetlic środowiskowych, przedszkoli lub żłobków. Dzisiaj niektóre obiekty w małych miejscowościach są właśnie w ten sposób wykorzystywane. Przykładem takiej adaptacji jest szkoła w Długim Kącie, gdzie w dawnej szkole dwuklasowej zorganizowano świetlicę środowiskową.

Kolejną możliwością ochrony jest translokowanie szkół drewnianych do skansenów. Tak w niezmienionej formie przetrwała szkoła przeniesiona z Bobrownik do muzeum Wsi Lubelskiej.

Oceniając stan zachowania międzywojennego budownictwa szkolnego można stwierdzić, że najbardziej zagrożone szkoły, jeszcze istniejące, a posiadające cechy architektury tego okresu są narażone na zniszczenie bądź całkowitą zmianę formy zewnętrznej, sposobu użytkowania i układów przestrzennych. Dotyczy to przede wszystkim małych szkół, tych których gminy pozbyły się lub zamierzają to uczynić.

BIBLIOGRAFIA

Wykaz skrótów

APL – Archiwum Państwowe w Lublinie

UWL – Urząd Wojewódzki Lubelski

WKB – Wydział Komunikacyjno Budowlany

Dz. Urz. M.W.R. i O.P. – Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Dz. Urz., Pr. P.P. – Dziennik Urzędowy Praw Państwa Polskiego

Dz. Urz. RP – Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej

Źródła drukowane

1. Bereza T., *Bychawa, parafia – miasto – okolice*, Lublin 2000.
2. Białas S., *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Kraków 1950.
3. Buszko J., *Historia Polski 1864-1948*, PWN Warszawa 1983.
4. Czemierniki. Ziemia czemiernicka. Ludzie. Wydarzenia. Pamiątki, Czemierniki 2009.
5. Ćwik W., *Dzieje Józefowa*, Rzeszów 1992.
6. Ćwik W., Reder J., *Lubelszczyzna, dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977.
7. Danczowska H., *Dziesiąta. Dzieje dzielnicy Lublina*, Lublin 2007.
8. Danczowska H., *Architekt Tadeusz Witkowski (1904 - 1986). Kalendarium życia i twórczości*, Lublin 2009.
9. Davies N., *Boże igrzysko, historia Polski*, Kraków 1999.
10. Dederko M., *Sawin i jego region*, Czułczyce – Chełm 2000.
11. Dendys M., *Lublin między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918-1939*, Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź 2010.
12. Dobrowolski T., *Sztuka polska od czasów najdawniejszych do ostatnich*, Kraków 1974.
13. Doroszewski J., *Działalność Polskiej Macierzy Szkolnej na Lubelszczyźnie w latach 1918-1939*, Lublin 2006.
14. Doroszewski J., *Oświata i życie kulturalne społeczności ukraińskiej na Lubelszczyźnie w latach 1918 – 1939*, Lublin 2000.
15. Doroszewski J., *Słownik biograficzny nauczycieli miasta Lublina w latach 1918 – 1939*, LTN, Lublin 2007.
16. Doroszewski J., *Szkolnictwo miasta Lublina w latach 1918-1939*, Lublin 2004.
17. Doroszewski J., *Wybrane problemy z dziejów oświaty na Lubelszczyźnie w latach 1918-1939*, Lublin 2008.
18. Doroszewski J., *Zakłady kształcenia nauczycieli w województwie lubelskim w latach 1918-1939*, LTN, Lublin 1999.
19. Druć - Olejarnik E., *Szkolnictwo powszechne w województwie lubelskim w latach 1918-1939*, Lublin 1980.
20. *Dzieje Goraja*, red. Z. Ł. Baranowski, Lublin 2010.
21. Figiel G., *Dzieje Cycowa od II do II RP*, Cyców 2010.
22. Frykowski J. i inni, *Dzieje miejscowości gminy Łaszczów powiat tomaszowski*, Łaszczów – Zamość 2004.
23. Grabowska W., *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1932-1939*, Wrocław 1976.
24. Hyszko G., Tworek S., *W dobie upadku saskiego*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, red. J. Mazurkiewicz, Warszawa 1974.
25. Koprukowniak A., *W okresie kształtowania się kapitalizmu*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, red. J. Mazurkiewicz, Warszawa 1974.
26. Korolczuk E., *Monografia Rogóżnicy nad Krzną*, Lublin 2008.
27. *Kronika szkoły powszechnej w Pawłowicach*, red. L. Micek, tom I, 1909 – 1992, Lublin 2007.
28. Krzykała S., *W Polsce niepodległej*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, red. J. Mazurkiewicz, Warszawa 1974.
29. Kulbicka B., *Dzieje szkolnictwa w Czemiernikach*, [w:] *Czemierniki. Ziemia czemiernicka. Ludzie. Wydarzenia. Pamiątki*, Czemierniki 2009.
30. Kühnel A., *Zasady budowy miast małych i miasteczek*, Lwów 1918.
31. *Lubartów i Ziemia Lubartowska*, red. W. Śladkowski, Lubartów 2010.
32. *Lublin - dzieje miasta, XIX i XX wiek*, red. T. Radzik i inni, tom II, wyd. MULTICO, Lublin 2000.

33. Lulek J., *Materiały do historii szkolnictwa w powiecie Lubartowskim 1831-1863*, [w:] *Lubartów i ziemia Lubartowska*, Lublin 1964.
34. Łopuszański S., *Gmina Leśniowice i okolice*, Leśniowice 2000.
35. *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, Warszawa 1939.
36. Marczuk J., *Rada Miejska i Magistrat Lublina 1918-1939*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1984.
37. *Materiały Architektoniczne. Budowle użyteczności publicznej wsi i miasteczka*, zeszyt I, *Szkoły Powszechne*, Warszawa 1921.
38. *Materiały do projektu realizacji powszechnego nauczania*, red. M. Falski, Warszawa 1921.
39. *Materiały do projektu sieci szkół powszechnych*, M. Falski, Warszawa 1925.
40. Mazur P., *Szkolnictwo na Lubelszczyźnie w świetle prasy lokalnej 1918-1939*, Lublin 2004.
41. Mąceński Z., *Publiczne szkoły powszechne pierwszego stopnia*, Min. Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Warszawa 1937.
42. Mencil T., *Między powstaniami 1831 – 1864*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, red. J. Mazurkiewicz, Warszawa 1974.
43. Mierzwa E. A., Tworek S., *W okresie wojen i konfederacji*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, red. J. Mazurkiewicz, Warszawa 1974.
44. *Monografia szkolnictwa miasta Lublina za czas od 1917-1927 roku*, red. T. Wolski, Lublin 1928.
45. Olszewski A. K., *Dzieje sztuki Polskiej 1890 – 1980*, Warszawa 1988.
46. Olszewski A. K., *Nowa forma w architekturze polskiej 1900 – 1925*, Wrocław 1967.
47. *Oświata, szkolnictwo i wychowanie w latach 1918-1939*, red. K. Poznański, Lublin 1991.
48. *Oświata w Kurowie*, Lublin – Kurów 2009.
49. Ozga W., *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Warszawa 1960.
50. Pevsner N. i inni, *Encyklopedia architektury*, Warszawa 1997.
51. Pęcharski M., Świątek M., *Organizacja szkolnictwa w Polsce w latach 1917-1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978.
52. *Poradnik w sprawach nauczania, wychowania oraz administracji w szkołach średnich ogólnokształcących i w seminariach nauczycielskich, treść: sale gimnastyczne i boiska szkolne*, zeszyt 3(5), Warszawa 1931.
53. *Projekty budynków szkół powszechnych*, zeszyt I, Warszawa 1925.
54. *Projekty budynków szkół powszechnych*, zeszyt II, Warszawa 1926.
55. Przesmycka E., *Lubelszczyzna. Wielokulturowość osadnictwa, budownictwa i architektury*, PAN Lublin 2008.
56. Przesmycka E., Rzączyńska E., *Architektura szkół okresu międzywojennego na Lubelszczyźnie*, [w:] *Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych*, tom, IV B, Lublin 2008.
57. Pyszko S., *Oświata i Związki Nauczycielskie w powiecie chełmskim w latach 1915 -1939*, Chełm 2004.
58. Rolska – Boruch I., *Z przeszłości kulturowej Lubelszczyzny. Inwentarz topograficzno – rzeczowy zabytków województwa lubelskiego*, Lublin 2002.
59. Romanowski W. Z., *Z dziejów szkoły i oświaty elementarnej na Lubelszczyźnie w początkach XX wieku*, Lublin S. L.
60. Ruszczyk G., *Architektura drewniana w Polsce*, Warszawa 2009.
61. Sala W., *Opieka nad dziećmi i młodzieżą w okresie międzywojennym*, Warszawa 1967.
62. Sędzimir E., *Lubartowska szkoła powszechna w czasach II RP*, [w:] *Lubartów i Ziemia Lubartowska*, red. W. Śladkowski, Lubartów 2010.
63. Skawińska – Maj I., *Mój Lubartów*, [w:] *Lubartów, ziemia lubartowska*, Lubartów 1993.
64. Soborska M., *Szkice z dziejów Kluczkowic*, Lublin 1998.
65. Sokal K., *Higiena w szkołach powszechnych powiatu lubelskiego*, w: *Szkolnictwo powszechne w powiecie lubelskim 1917-1927*, red. A. Kołaczowska, Lublin 1928.
66. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Szkół Powszechnych za rok 1937 i plan pracy na rok następny*, Warszawa 1938.
67. *Sprawozdanie z dziesięcioletniej działalności administracji ogólnej na terenie województwa lubelskiego*, *Lubelski Dziennik Wojewódzki* – nr specjalny 1928, [w:] W. Ćwik, *Lubelszczyzna, dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977.
68. Stefański K., *Polska architektura sakralna w poszukiwaniu stylu narodowego*, Łódź 2002.
69. Szolginia W., *Architektura*, Warszawa 1992.
70. Śladkowski W., *Pod zaborem austriackim, w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim 1795 - 1831*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, red. J. Mazurkiewicz, Warszawa 1974.
71. Śliwiński F., *Organizacja szkolnictwa w Polsce współczesnej*, Lwów – Warszawa 1932.

72. Śliwiński F., *Organizacja władz szkolnych i szkolnictwa wszystkich stopni w Polsce Odrodzonej*, Lwów 1939.
73. Śliwiński F., *Ustawodawstwo szkolne i organizacja polskich władz szkolnych oraz szkolnictwa wszystkich stopni w pierwszym dziesięcioleciu istnienia Odrodzonego Państwa Polskiego*, Łódź 1928.
74. Śliwiński F., *Zasady nowego ustroju szkolnictwa polskiego*, Lwów - Warszawa 1934.
75. Świstowski F., *Dzieje szkoły podstawowej w Majdanie Ostrowskim*, Wojsławice – Chełm 2007.
76. Tokarczyk R., *Turobin. Dzieje miejscowości*, Lublin 2002.
77. Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół w Okręgu Szkolnym Lubelskim w latach 1933-37, Lublin 1938.
78. Trocka – Ileszczyńska E., *Międzygórze. Dzieje i Architektura*, Wrocław 2006.
79. Trzebiatowski K., *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918-1932*, Wrocław 1970.
80. Walczakowie H. i Z., *Z dziejów Woli Sernickiej*, [w:] *Lubartów i Ziemia Lubartowska*, Lubartów 2006.
81. Tworek S., *W okresie odrodzenia i reformacji 1569 – 1648*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, red. J. Mazurkiewicz, Warszawa 1974.
82. *Wielki atlas historyczny*, red. E. Olczak, Warszawa 2002.
83. *Władze szkolne w latach 1917/18 – 1937/38. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, okólników i zarządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej*, red. Serafin T., Warszawa 1938.
84. *Z dziejów Nadrybia, Okruchy wspomnień*, red. A. Chryć, i inni, Łęczna 2010.
85. *Z dziejów szkoły podstawowej w Łańcuchowie 1905 – 2005*, J. Bil i inni, Łańcuchów 2005.
86. *Z przeszłości dalekiej i bliskiej. Szkice z dziejów Lubelszczyzny*, red. A. Koprukowniak, W. Śladkowski, Lublin 1980.
87. Zugaj L., *Dzieje Jastkowa i okolic, od zarania do 1939 roku*, Lublin 2010.
88. Żychowska M., *Modernistyczna architektura międzywojennego Krakowa*, [w:] *Architektura modernizmu, Kraków, Lublin, Otwock*, red. E. Przesmycka, Lublin 2008.
89. *80 lat szkoły w Brzeźnie 1927/28 – 2007/8 Otwieranie Świata*, red. R. Górka, Brzeźno – Chełm 2008.

Czasopisma

1. „*Dziennik Lubelski*”, Lublin 1918-1919.
2. „*Echa Szkolne*”, Chełm 1922-1925.
3. „*Gazeta Biłgorajska*”, Biłgoraj 1921 – 1922.
4. „*Ku Światłu*”, Lublin 1923-1924.
5. „*Merkury*”, Chełm 1925.
6. „*Myśli Młodociane*”, Zamość 1924-1925.
7. „*Nasze Ognisko*”, Lublin 1924- 1925.
8. „*Nasza Praca*”, Tomaszów Lubelski 1921-1926.
9. „*Ognisko Nauczycielskie*”, Lublin 1920-1922, 1929-1939.
10. „*Praca*”, Puławy 1924-1935.
11. „*Przegląd Szkolny*”, Lublin 1925.
12. „*Przewodnik Oświatowy*”, Lublin 1920-1921.
13. „*Słowo Zamojskie*”, Zamość 1929-1930.
14. „*Szkolnictwo*”, Sawin 1926-1927.
15. „*Szkoła Polska*”, Lublin 1918.
16. „*Ziemia Chełmska*”, Chełm 1929.
17. „*W Słońce*”, Lublin 1928-1939.

Dzienniki Urzędowe

1. Dz. Urz. M.W.R.iO.P. 1919, nr 2, poz. 2.
2. Dz. Urz. M.W.R.iO.P. 1919, nr 18, poz. 2.
3. Dz. Urz. Pr. P.P. 1919, nr 65, poz. 395.
4. Dz. Urz. RP 1920, nr 50, poz. 304.
5. Dz. Urz. RP 1922, nr 18, poz. 143.
6. Dz. Urz. RP 1922, nr 18, poz. 144.
7. Dz. Urz. RP 1924, nr 79, poz. 766.
8. Dz. Urz. RP 1928, nr 28, poz. 258.
9. Dz. Urz. RP 1932, nr 6, poz. 33.
10. Dz. Urz. RP 1932, nr 38, poz. 389.

11. Dz. Urz. RP 1933, nr 50, poz. 389.
12. Dz. Urz. RP 1933, nr 61, poz. 459.
13. Dz. Urz. RP 1938, nr 27, poz. 240.

Źródła archiwalne

Szkoły Murowane

1. Adamów, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1749
2. Bełżyce, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1629
3. Biała Ordynacka, pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1006
4. Biała Podlaska, APL, UWL, WKB, sygn. 362
5. Biała Podlaska, APL, UWL, WKB, sygn. 364
6. Białki, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2204
7. Biardry, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1750
8. Bielany, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2301
9. Biłgoraj, APL, UWL, WKB, sygn. 465
10. Biłgoraj, APL, UWL, WKB, sygn. 466
11. Biskupice, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1630
12. Bochatnica, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1912
13. Borowica, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 615
14. Borów, pow. garwoliński, APL, UWL, WKB, sygn. 737
15. Borów, pow. krasnostawski, APL, UWL, WKB, sygn. 1235
16. Borysowiec, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 616
17. Branica, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2081
18. Bronisławów, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 365
19. Brzeźnica Bychawska, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1326
20. Brzostówka, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1327
21. Busówno, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 618
22. Busówno, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 619
23. Bychawa, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1631
24. Bychawa, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1632
25. Bystrzejowice, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1633
26. Chełm, APL, UWL, WKB, sygn. 611
27. Chełm, APL, UWL, WKB, sygn. 614
28. Chmielew, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2303
29. Chrzanów, pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1007
30. Cyców, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 622
31. Czemierniki, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1328
32. Czerwonka, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2304
33. Cześniki, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2400
34. Dołda, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2082
35. Domanice, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2208
36. Drelów, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2083
37. Dwunin, pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1009
38. Dzierzki, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2305
39. Dzierzkowice, pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1008
40. Firkówka, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1752
41. Firlej, powiat lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1331
42. Frampol, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 467
43. Garwolin, APL, UWL, WKB, sygn. 735
44. Garwolin, APL, UWL, WKB, sygn. 736
45. Gęś, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2084
46. Głusk, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1634
47. Godziębów, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1332
48. Gostchorz, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2211
49. Huszcza, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 370
50. Huta Dąbrowa, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1754
51. Huta Dzierżyńska, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2401
52. Hydynów, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2212
53. Irena, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1915
54. Irena, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1916

55. Jabłonna, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1635
56. Jagódne, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1755
57. Janów Podlaski, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 371
58. Janów, pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1004
59. Jarczów, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2402
60. Jasionka, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2214
61. Jastków, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1636
62. Jeziernia, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2403
63. Józefów, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 469
64. Juliopol, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2085
65. Kamień, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 624
66. Karczmiska, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1917
67. Kasiłan, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 625
68. Kąkolewnica, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2083
69. Kielczewice, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1637
70. Kijowiec, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 372
71. Kluczkowice, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1921
72. Kłoczew, pow. garwoliński, APL, UWL, WKB, sygn. 738
73. Kłoda, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1922
74. Kock, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1757
75. Komaszycze, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1923
76. Komodzianka, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 471
77. Komorów, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2404
78. Konopnica, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1639
79. Kopina, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 626
80. Korczew, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2308
81. Kornica, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2217
82. Koroszczyń, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 373
83. Korytnica, pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2490
84. Koszoły, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 374
85. Kraczevice, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1924
86. Krasnystaw, pow. krasnostawski, APL, UWL, WKB, sygn. 1233
87. Krasnystaw, pow. krasnostawski, APL, UWL, WKB, sygn. 1234
88. Kraśnik, pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1012
89. Krzczonów, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1640
90. Krzemień, pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1013
91. Krzesimów, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1641
92. Krzesk Stary, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2219
93. Krzesk, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2218
94. Krzymoszyce, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2087
95. Księżmierz, pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1014
96. Księżpól, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 472
97. Kurów, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1925
98. Leszczany, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 627
99. Lipno, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2221
100. Liszno, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 628
101. Lubartów, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1325
102. Lublin, przy ul. Lipowej w Lublinie, APL, UWL, WKB, sygn. 1493
103. Łęczka, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2222
104. Łobaczew, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 376
105. Łopiennik Dolny, pow. krasnostawski, APL, UWL, WKB, sygn. 1236
106. Łuca, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1335
107. Łucka, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1336
108. Łukowa, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 473
109. Łukowce, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 378
110. Łychów, pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1015
111. Łysolaje, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1642
112. Majdan Ostrowski, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 629
113. Markuszów, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1926
114. Mazanówka, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 381

115. Mełgiew, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1643
116. Międzyrzec, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2089
117. Milanów, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2090
118. Milejów, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1644
119. Miłocin, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1370
120. Młyniec, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 384
121. Mokobody, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2224
122. Motycz, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1645
123. Naklik, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 474
124. Nałęczów, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1927
125. Niwirków, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2407
126. Okrzeja, APL, UWL, APL, sygn. 1165
127. Oleśniki, pow. krasnostawski, APL, UWL, WKB, sygn. 1239
128. Olszyna, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 386
129. Opole, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1929
130. Osieck, pow. garwoliński, APL, UWL, WKB, sygn. 739
131. Osiny, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1930
132. Ostrów, pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1016
133. Ostrówek, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1648
134. Osuchy, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 475
135. Ożarów, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1649
136. Parysów, pow. garwoliński, APL, UWL, WKB, sygn. 740
137. Pawłowice, pow. garwoliński, APL, UWL, WKB, sygn. 741
138. Pawłowice, pow. garwoliński, APL, UWL, WKB, sygn. 742
139. Pawłów, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 630
140. Piszczac, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 387
141. Płonki, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1931
142. Płuszwice, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1650
143. Podmieście, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2227
144. Posadów, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2410
145. Poturzyn, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2412
146. Powiśle, APL, UWL, WKB, sygn. 744
147. Przeździatka, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2311
148. Przytoczno, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1760
149. Puchaczów, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1651
150. Rachanie, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2413
151. Radoryż, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1761
152. Radzików Stopki, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2230
153. Rakówka, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 476
154. Rejowiec, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 631
155. Rokitno, pow. garwoliński, APL, UWL, WKB, sygn. 746
156. Rokitno, pow. garwoliński, APL, UWL, WKB, sygn. 747
157. Rossosz, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 388
158. Ruda Talubska, pow. garwoliński, APL, UWL, WKB, sygn. 748
159. Ruda, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2231
160. Rudnik, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1653
161. Rury Jezuickie, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1654
162. Sabiny, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2314
163. Seroczyn, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2232
164. Siedlce im. Rawicza w Siedlcach, APL, UWL, WKB, sygn. 2202
165. Siedlce przy ul. Kieruckiej 2, APL, UWL, WKB, sygn. 2201
166. Siedliska, pow. krasnostawski, APL, UWL, WKB, sygn. 1242
167. Sieprawice, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1655
168. Sobienie Jeziory, pow. garwoliński, APL, UWL, WKB, sygn. 750
169. Sobienie Kiełczewskie, pow. garwoliński, APL, UWL, WKB, sygn. 749
170. Sobieska Wola, pow. krasnostawski, APL, UWL, WKB, sygn. 1243
171. Sobieszczany, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1656
172. Sól, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 479
173. Stajne, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 634
174. Stanin, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1764

175. Starościna, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1341
176. Staw, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 635
177. Stawek, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 636
178. Sterydyń, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2315
179. Stoczek, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1765
180. Studzianki, pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1018
181. Suchowola, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2092
182. Suchożebra, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2233
183. Szaniawy, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1766
184. Świdnik Mały, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1658
185. Tchorzew, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2235
186. Tchorzewek, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2094
187. Telatyn, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2414
188. Teresin, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 637
189. Terespol, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 390
190. Tomaszów Lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 2399
191. Tomaszówka, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 638
192. Trzebieszów, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1768
193. Tucznia, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 391
194. Turobin, pow. krasnostawski, APL, UWL, WKB, sygn. 1244
195. Tyszowce, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2416
196. Ulanie, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1769
197. Wąwolnica, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1939
198. Wąwolnica, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1940
199. Werbkowice, pow. hrubieszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 870
200. Wielkie, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1343
201. Wierzejki, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1770
202. Wilkołaz, pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1019
203. Wohyń, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2096
204. Wojciechów, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1660
205. Wojnów, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2236
206. Wola Radziecka, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 481
207. Wólka Abramowska, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 482
208. Wólka Konopna, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1772
209. Wólka, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 640
210. Wólka, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1661
211. Wyróżby, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2318
212. Wysokie, pow. krasnostawski, APL, UWL, WKB, sygn. 1245
213. Zabłocie, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 392
214. Zakrzówek, pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1020
215. Zamch, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 483
216. Zawalów, pow. hrubieszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 871
217. Żeliszew, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2238
218. Żelków, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2239
219. Żerocin, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2098
220. Żmudź, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 642
221. Żółkiewka, pow. krasnostawski, APL, UWL, WKB, sygn. 1246
222. Żuków, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1663

Szkoły Drewniane

223. Baranów, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1911
224. Beldy, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2205
225. Binduga, pow. siedlecki, APL, sygn. SPK 345
226. Bojm, pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2497
227. Borowica, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 615
228. Brodacz, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2302
229. Broszków, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2206
230. Brzeźno, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 617
231. Bundusze, pow. konstantynowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1126
232. Bzowo, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2207

233. Chojno Nowe, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 620
234. Chutcze, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 621
235. Czerwonka, pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2485
236. Czółna, pow. lubelski, APL, WKB, sygn. 1369
237. Dąbrowica Duża, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 366
238. Dębica, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1329
239. Dokudów, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 367
240. Domanice, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2209
241. Domaszewnica, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1751
242. Dubów, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 368
243. Dys, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1330
244. Dziewule, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2210
245. Gałki, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2307
246. Gdola, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 623
247. Głębków pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2487
248. Głuszczyń, pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2488
249. Gościeradów, pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1010
250. Grabiny, pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2486
251. Harasiuki, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 468
252. Hermanów, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1753
253. Hołubla, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2213
254. Husinka, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 369
255. Janów Podlaski, pow. konstantynowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1129
256. Jastrzębie Śmiary pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2215
257. Kalinowiec, pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2489
258. Kamionka, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2306
259. Kamionki Lackie, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2216
260. Kobiałki Stare, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1756
261. Kocudza Dolna, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 470
262. Krynica, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2309
263. Krześlin, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2220
264. Kurów, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1925
265. Lisikierz, pow. Łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1758
266. Litwa, pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2491
267. Łosiniec, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2405
268. Łuszczecz, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2406
269. Maksymilianów, pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2492
270. Marcinków, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 379
271. Matiaszówka, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 380
272. Mejnierzyn, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1337
273. Michów, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1338
274. Mieczysławka, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1339
275. Mierzvice Stare, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2223
276. Międzylesie, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 382
277. Międzylesie, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 383
278. Mokransy, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 385
279. Nadzieja, pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2493
280. Niemienice, pow. krasnostawski, APL, UWL, WKB, sygn. 1237
281. Niezdów, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1928
282. Olchowiec, pow. krasnostawski, APL, UWL, WKB, sygn. 1238
283. Orchowiec, pow. krasnostawski, APL, UWL, WKB, sygn. 1240
284. Oseredek, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2408
285. Ostoje, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2225
286. Ostrówki, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2091
287. Pilawa, pow. garwoliński, APL, UWL, WKB, sygn. 743
288. Platerów, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2226
289. Pliszkowice, pow. krasnostawski, APL, UWL, WKB, sygn. 1241
290. Polany, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2409
291. Polków Sagały, pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2494
292. Poturzyn, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2411

293. Prostynia, pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2495
294. Pruszczyn, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2228
295. Przekop, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2310
296. Puławy, APL, UWL, WKB, sygn. 1909
297. Pusznio Godowskie, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1932
298. Puznówka, pow. garwoliński, APL, UWL, WKB, sygn. 745
299. Raczyna, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2229
300. Radawiec, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1652
301. Ratyniec Stary, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2312
302. Rozkopaczew, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1340
303. Różaniec, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 477
304. Rudka, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 632
305. Rybie, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 633
306. Rytele Świeckie, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2313
307. Rzeczyca Ziemiańska pow. janowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1017
308. Sajówka, pow. bialski, APL, UWL, WKB, sygn. 389
309. Sewerynów, pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2496
310. Siedlce przy ul. Mireckiego w Siedlcach, APL, UWL, WKB, sygn. 2203
311. Sielce, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1934
312. Sięcieszka, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1762
313. Skowieszyn, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1935
314. Słuchocin, pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2498
315. Smolanka, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1763
316. Smólsk, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 478
317. Stajne, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 634
318. Stara Wieś, pow. Węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2499
319. Stoczek, pow. węgrowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2500
320. Suchowola, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2092
321. Szczekarków, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1936
322. Szczuczki pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1937
323. Szóstka, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2093
324. Szpaki, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2234
325. Tchórzewek, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2094
326. Tchórznica, pow. sokołowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2316
327. Telczyn, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1767
328. Teodorówka, pow. biłgorajski, APL, UWL, WKB, sygn. 480
329. Turów, pow. radzyński, APL, UWL, WKB, sygn. 2095
330. Tyszowce, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2415
331. Walentynów, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1659
332. Wandalin, pow. puławski, APL, UWL, WKB, sygn. 1938
333. Węgrów, APL, UWL, WKB, sygn. 2482
334. Węgrów, APL, UWL, WKB, sygn. 2483
335. Wojcieszków, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1771
336. Wola Skromowska, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1344
337. Wolawce, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 639
338. Wólka Okopska, pow. chełmski, APL, UWL, WKB, sygn. 641
339. Wólka Zabłocka, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1345
340. Zagoździe, pow. łukowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1773
341. Zbuczyn, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2237
342. Zielone, pow. tomaszowski, APL, UWL, WKB, sygn. 2417
343. Żabia Wola, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1662
344. Żórawiniec, pow. lubartowski, APL, UWL, WKB, sygn. 1346
345. Żuków, pow. lubelski, APL, UWL, WKB, sygn. 1663
346. Żurawłówka, pow. siedlecki, APL, UWL, WKB, sygn. 2240

Źródła internetowe

1. <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/pubindex?startstr=C&dirids=1>, 8. 08. 2010.
2. http://pl.wikipedia.org/wiki/Towarzystwo_Popierania_Budowy_Publicznych_Szk%C3%B3%C5%82_Powszechnych, 29.07.2012.
3. <http://www.garneki.pl/jolkas/2648760/branica-radzynska-dawny-dwor>, 16.10.2011.

4. http://sphuszcza.cba.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=52&Itemid=37, 28.05.2012.
5. <http://www.genealogia.okiem.pl/foto2/displayimage.php?pid=36757>, 10.09.2012.
6. <http://www.zsstaw.internetdsl.pl/historia.html>, 7.06.2009.
7. <http://www.szkolnictwo.pl/gimnazjum,%C5%BBmud%C5%BA,H06690,Zesp%C3%B3%C5%82+Szk%C3%B3%C5%82>, 10.11. 2010.
8. [http://commons.wikimedia.org/wiki/File:POL_Chelm_Szkola_Podstawowa_nr_5_\(1\).JPG](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:POL_Chelm_Szkola_Podstawowa_nr_5_(1).JPG), 5.09.2012.
9. <http://zs-cycow.republika.pl/index003.htm>, 11.11.2011.
10. <http://www.gminamichow.pl/web/guest/aktualnosci?id=33>, 9.11.2012.
11. <http://nk.pl/school/24250>, 8.08.2010.
12. <http://www.panoramio.com/photo/64138152>, 7.08.2011.
13. <http://zsksiezomierz.szkolnastrona.pl/index.php?p=m&idg=zt,39,124>, 28.05.2012.
14. <http://nk.pl/school/23913>, 09.11.2012.
15. [pl.wikipedia.org/wiki/województwo_lubelskie_\(II Rzeczpospolita\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/województwo_lubelskie_(II Rzeczpospolita)), 29.07. 2012.
16. <http://spwandalin.pl/wandalin.html>, 6. 04. 2009.
17. <http://sppuszczo.w.interia.pl/strony/historia.htm> 28.05.2012.
18. http://www.sp.gminabaranow.pl/modules.php?op=modload&name=PagEd&file=index&topic_id=&page_id=1&ppart=5, 28. 05. 2012.
19. <http://www.spkraczevice.republika.pl/historia.html>, 14. 07.2012.
20. <http://nk.pl/school/40545>, 7.05.2009.
21. http://archiwum.sputnik.javatech.com.pl/2007-11-12/www.wisniew.pl/clients/wisniew/index.php%3F%252Fweb%252Fstrona_glowna%252Finformacje%252Foswiata.html, 18.07.2009.
22. http://dziewule.strefa.pl/zabytki_stara_szkola.html, 14.09.2011.
23. http://zagozdzio.boon.pl/viewpage.php?page_id=5, 28. 05. 2012.
24. <http://nk.pl/school/25531>, 4.06. 2011.
25. <http://spzawalow.edupage.org/>, 15. 10. 2011
26. <http://nk.pl/school/25513>, 17.10.2011.
27. <http://www.szkoła-orchowiec.nets.pl/>, 28. 05. 2010.
28. http://pl.wikipedia.org/wiki/Szko%C5%82a_powszechna, 10. 03. 2009.
29. www.tnn.pl, 27. 05. 2010.
30. <http://nk.pl/school/23240>, 8. 02. 2012.
31. <http://www.zsokrzeja.republika.pl/hist.htm>, 7.02. 2008.
32. <http://www.krasnik.pl/index.php?mact=News.cntnt01.detail.0&cntnt01articleid=1101&cntnt01origid=15&cntnt01returnid=385>, 11. 07. 2011.
33. <http://www.panoramio.com/photo/52248045>, 10.09.2012.

SPIS RYCIN

Ryc. 1. Położenie województwa lubelskiego z zaznaczeniem granic obwodów szkolnych z 1933 roku na tle obszaru współczesnej Polski (oprac. autor) – na podstawie: <i>Władze szkolne w latach 1917/18 – 1937/38, zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, okólników i zarządzeń dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej</i> , red. T. Serafin, Warszawa 1938, mapa XV.	10
Ryc. 2. Podział administracyjny Lubelszczyzny około 1930 roku (oprac. autor) – na podstawie: <i>Wielki</i> .	13
Ryc. 3. Plakat z akcji Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, za: J.	29
Ryc. 4. Znaczek - cegielka Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, za:	29
Ryc. 5. Znaczek - cegielka Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, za:	30
Ryc. 6. Okręgi szkolne w II RP – 1925 rok (oprac. autor) – na podstawie: <i>Władze...</i> , op. cit., mapa IX.	33
Ryc. 7. Okręgi szkolne w 1933 (oprac. autor) – na podstawie: <i>Władze...</i> , op. cit., mapa XV.	36
Ryc. 8. Podział Lubelszczyzny na obwody szkolne stan w 1933 roku (oprac. autor) – na podstawie:	37
Ryc. 9. Fotografie z zajęć dydaktycznych w szkole powszechnej na Czwartku w Lublinie, a) lekcja przyrody ok. 1930, b) lekcja wychowania fizycznego ok. 1930, za: J. Doroszewski, <i>Szkolnictwo...</i> , op. cit., s. 34 – 36.	40
Ryc. 10. Wzorcowy plan sytuacyjny szkoły wg wzoru nr 3 wykonanego przez Akademicką Spółdzielnię	44
Ryc. 11. Wzorcowy plan sytuacyjny szkoły na trójkątnej działce wg wzoru nr 94 wykonanego przez Z. Rabika, <i>Projekty budynków...</i> , zeszyt II, op. cit., s. 72 – 73.	45
Ryc. 12. Rzuty przyziemia i pierwszego piętra szkoły czteroklasowej wg projektu A. Paprockiego	49
Ryc. 13. Rzuty przyziemia i pierwszego piętra szkoły pięcioklasowej wg projektu H. Rutkowskiego	49
Ryc. 14. Projekt budynku mieszkalnego dla nauczycieli wykonany przez S. Netta, <i>Projekty</i>	56
Ryc. 15. Obrys obwodu szkolnego bialsko – podlaskiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).	59
Ryc. 16. Fragment projektu szkoły powszechnej 5 – klasowej w Hołowczycach (powiat bialski),	60
Ryc. 17. a) Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 7 - klasowej w Milanowie (powiat	60
Ryc. 18. Fragment projektu szkoły powszechnej 1 – klasowej we wsi Sajówka (powiat bialski),	61
Ryc. 19. Fragment projektu szkoły powszechnej 1 – klasowej we wsi Sajówka (powiat bialski),	62
Ryc. 20. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 2 – klasowej w Krzymoszykach	63
Ryc. 21. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Matiaszówce (powiat bialski),	63
Ryc. 22. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Husinka (powiat	64
Ryc. 23. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Bronisławowie (powiat bialski),	64
Ryc. 24. Widok frontowy szkoły powszechnej 2 – klasowej w Bronisławowie (powiat bialski),	65
Ryc. 25. Projekt żydowskiej szkoły powszechnej 3 – klasowej w Międzyrzecu, (powiat radzyński),	65
Ryc. 26. Szkoła powszechna w Międzyrzecu Podlaskim, za: E. Przesmycka, <i>Lubelszczyzna</i> .	66
Ryc. 27. Lokalizacja szkoły powszechnej 3 – klasowej w Mazanówce (powiat bialski), z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 381.	66
Ryc. 28. Widok elewacji szkoły powszechnej 3 – klasowej w Mazanówce (powiat bialski), z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 381.	67
Ryc. 29. Projekt wzorcowy szkoły trzyklasowej R. Piotrowskiego nr 67, <i>Projekty budynków...</i> , zeszyt II,	68
Ryc. 30. Widok elewacji szkoły powszechnej 4 – klasowej w Łukowcach (powiat bialski), wg projektu F.	69
Ryc. 31. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 4 – klasowej w Tchorzewku (powiat	70
Ryc. 32. Elewacja szkoły powszechnej 4 – klasowej w Branicy (powiat radzyński), z lat 1938	71
Ryc. 33. Lokalizacja szkoły powszechnej 4 – klasowej w Branicy (powiat radzyński), z lat	71
Ryc. 34. Szkoła powszechna w Branicy – stan obecny, za:	72
Ryc. 35. Fragment projektu szkoły powszechnej 6 – klasowej w Huszczy (powiat bialski), wg projektu S.	73
Ryc. 36. Widok elewacji szkoły powszechnej 5 – klasowej we wsi Tuczna (powiat bialski), wg projektu	73

Ryc. 37. Projekt szkoły powszechnej 5 – klasowej w Hołowczycach (powiat bialski), wg projektu	74
Ryc. 38. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 6 – klasowej w Drelowie	75
Ryc. 39. Widok elewacji szkoły powszechnej 7 – klasowej w Zabłociu (powiat bialski), z 1930, APL, UWL, WKB, sygn. 392.	76
Ryc. 40. Elewacja boczna szkoły powszechnej 7 – klasowej w Piszczacu (powiat bialski), wg projektu A.	77
Ryc. 41. Fragment projektu szkoły powszechnej 7 – klasowej w Piszczacu (powiat bialski), wg.....	77
Ryc. 42. Szkoła powszechna w Wisznicach – stan obecny (fot. autor, 2006), a) elewacja frontowa, b) elewacja od strony ogrodu.	85
Ryc. 43. Obrys obwodu szkolnego chełmskiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).....	87
Ryc. 44. Projekt szkoły powszechnej 1 – klasowej we wsi Rybie (powiat chełmski), z 1934,.....	87
Ryc. 45. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 1 – klasowej w Kasiłanie (powiat.....	88
Ryc. 46. Projekt szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Chutcze (powiat chełmski), z 1923,APL, UWL, WKB, sygn. 621.	89
Ryc. 47. Projekt szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Rudka (powiat chełmski), z 1925, APL, UWL, WKB, sygn. 632.	90
Ryc. 48. Szkoła powszechna w Majdanie Ostrowskim – widok frontowy, za: F. Świstowski, <i>Dzieje szkoły</i>	91
Ryc. 49. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej w Borowicy (powiat chełmski),.....	91
Ryc. 50. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej we wsi Staw (powiat chełmski), elewacja wschodnia i przekrój poprzeczny, z 1935, APL, UWL, WKB, sygn. 635.	92
Ryc. 51. Szkoła powszechna w Stawie (a, b), za: http://www.zsstaw.internetdsl.pl/historia.html , 7.06... 92	92
Ryc. 52. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 3 – klasowej w Tomaszówce (powiat chełmski), z 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 638.....	93
Ryc. 53. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej w Tomaszówce (powiat chełmski),	93
Ryc. 54. Szkoła powszechna w Leszczanach - stan obecny (fot. autor, czerwiec 2010).....	94
Ryc. 55. Elewacje szkoły powszechnej 4 – klasowej w Leszczanach (powiat chełmski), wg projektu A. 94	94
Ryc. 56. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 4 – klasowej w Lisznie (powiat chełmski), wg projektu A.	95
Ryc. 57. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 4 – klasowej w Lisznie (powiat	96
Ryc. 58. Lokalizacja szkoły powszechnej 5 – klasowej w Brzeźnie (powiat chełmski), z	96
Ryc. 59. Fragment projektu szkoły powszechnej 5 – klasowej w Brzeźnie (powiat chełmski),	97
Ryc. 60. Szkoła powszechna we wsi Żmudź – stan obecny, za:	98
Ryc. 61. Elewacja szkoły powszechnej 7 – klasowej we wsi Żmudź (powiat chełmski), wg projektu K. 98	98
Ryc. 62. a) Elewacja szczytowa szkoły powszechnej 7 – klasowej we wsi Kamień (powiat chełmski), wg projektu K. Barszczewskiego z 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 624, b) widok szkoły w Kamieniu (elewacja wschodnia) – stan obecny (fot. E. Przesmycka, październik 2012).....	99
Ryc. 63. Elewacja frontowa szkoły powszechnej 7 – klasowej bliźniaczej w Chełmie (powiat chełmski), z lat 1937 – 1938, APL, UWL, WKB, sygn. 611.....	100
Ryc. 64. Szkoła powszechna bliźniacza w Chełmie – stan obecny, za:	100
Ryc. 65. Fragmenty projektu szkoły powszechnej 7 – klasowej w Cycowie (powiat chełmski),	101
Ryc. 66. Szkoła powszechna w Cycowie – stan obecny, za: http://zs-cycow.republika.pl/index003.htm ,	102
Ryc. 67. Obrys obwodu szkolnego Lublin – miasto, stan w 1933 roku (oprac. autor).....	110
Ryc. 68. Szkoła powszechna przy ul. Lipowej – stan obecny (fot. autor, październik 2010).	112
Ryc. 69. Fragment projektu szkoły powszechnej 7 – klasowej bliźniaczej w Lublinie przy ul.	112
Ryc. 70. Obrys obwodu szkolnego lubelskiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).	113
Ryc. 71. a) Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 7 – klasowej w Michowie (powiat lubartowski),.....	114
Ryc. 72. Elewacja szkoły powszechnej 7 – klasowej w Michowie (powiat lubartowski), z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 1338.	114
Ryc. 73. Projekt szkoły powszechnej 1 – klasowej w Sieprawicach (powiat lubelski), z 1939,.....	115
Ryc. 74. Fragment projektu szkoły powszechnej we wsi Żurawieniec (powiat lubartowski), wg projektu	116

Ryc. 75. Kosztorys prac wykonanych przy budowie szkoły we wsi Mieczysławka (powiat lubartowski),	116
Ryc. 76. Fragment projektu szkoły powszechnej 1 – klasowej w Mieczysławce (powiat lubartowski), wg	117
Ryc. 77. Fragment projektu szkoły powszechnej 1 – klasowej w Mieczysławce (powiat lubartowski), wg	118
Ryc. 78. Projekt szkoły powszechnej 2 – klasowej w Żabiej Woli (powiat lubelski), wg projektu z 1935,	118
Ryc. 79. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Dwuninie (powiat janowski), wg	119
Ryc. 80. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Dwuninie (powiat janowski), wg	120
Ryc. 81. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 3 – klasowej w Woli Skromowskiej	121
Ryc. 82. Widok szkoły w Woli Skromowskiej, za: E. Przesmycka, <i>Lubelszczyzna</i>	121
Ryc. 83. Lokalizacja szkoły powszechnej 3 – klasowej w Wielkim (powiat lubartowski), wg projektu S.	122
Ryc. 84. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej w Wielkim (powiat lubartowski),	123
Ryc. 85. Wzór szkoły czteroklasowej nr 18 S. Filasiewicza, <i>Projekty budynków...</i> , zeszyt I, op. cit., s. 55.	124
Ryc. 86. Fragment projektu szkoły powszechnej 4- klasowej w Radawcu (powiat lubelski), z lat 1934 – 1935, APL, UWL, WKB, sygn. 1652.....	125
Ryc. 87. Szkoła powszechna w Radawcu – stan obecny, za: http://nk.pl/school/24250 , 8.08.2010.	125
Ryc. 88. Plan sytuacyjny szkoły 5 – klasowej w Dysie (powiat lubartowski), wg projektu S. Rokity z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 1330.....	126
Ryc. 89. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 6 – klasowej we wsi Rury Jezuickie (powiat lubelski), wg	127
Ryc. 90. Elewacje szkoły powszechnej 6 – klasowej we wsi Rury Jezuickie (powiat lubelski), wg projektu	128
Ryc. 91. Szkoła powszechna w Biskupicach – stan obecny, za:	132
Ryc. 92. Szkoła powszechna 7 – klasowa w Jastkowie, projektu B. Kelles – Krauzego (fot. autor,	132
Ryc. 93. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 7 – klasowej w Księżomierzu (powiat janowski), z.....	133
Ryc. 94. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 7 – klasowej w Księżomierzu.....	134
Ryc. 95. Obrys obwodu szkolnego puławskiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).....	146
Ryc. 96. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Kłodzie (powiat puławski),.....	147
Ryc. 97. Projekt szkoły powszechnej 2 – klasowej w Szczuczku (powiat puławski), wg projektu S. .	148
Ryc. 98. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Irenie (powiat puławski), wg projektu K.	148
Ryc. 99. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Irenie (powiat puławski), wg projektu K.	149
Ryc. 100. Szkoła powszechna w Wandalinie w 1938, za: http://spwandalin.pl/wandalin.html , 6. 04. 2009.	149
Ryc. 101. Wzorcowca szkoła 3 – klasowa nr 11 projektu T. Majewskiego, <i>Projekty budynków...</i> , zeszyt I,	150
Ryc. 102. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 3 – klasowej w Sobieniach Kiełczewskich (powiat	151
Ryc. 103. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej w Sobieniach Kiełczewskich	152
Ryc. 104. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 4 – klasowej w Pawłowicach (powiat garwoliński),	153
Ryc. 105. Fragment projektu szkoły powszechnej 4 – klasowej w Pawłowicach (powiat.....	154
Ryc. 106. Zdjęcia historyczne z okresu budowy szkoły powszechnej 4 – klasowej w Pawłowicach (a, b, c,	155
Ryc. 107. Szkoła powszechna 4 – klasowa w Pawłowicach – stan obecny (fot. autor, sierpień 2009)....	156
Ryc. 108. Fragment projektu szkoły powszechnej 5 – klasowej w Komaszycach (powiat puławski), wg	156
Ryc. 109. Elewacje szkoły powszechnej 5 – klasowej w Komaszycach (powiat puławski), wg projektu S.	157

Ryc. 110. Szkoła powszechna w Komaszycach (Starych) - stan obecny (fot. autor, 2012), a) widok od strony drogi, b) widok ogólny szkoły, c) elewacja od strony podwórza gospodarczego, d) pozostałości dawnych budynków gospodarczych.	158
Ryc. 111. Szkoła Powszechna w Kraczewicach – stan obecny (fot. autor, 2006).....	159
Ryc. 112. Fragment projektu szkoły powszechnej 7 – klasowej w Osiecku (powiat garwoliński), wg ...	160
Ryc. 113. Obrys obwodu szkolnego siedleckiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).	167
Ryc. 114. Projekt szkoły powszechnej 1 – klasowej w Jagódnem (powiat łukowski), z 1927,	168
Ryc. 115. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Gostchorz (powiat siedlecki), wg projektu A. Pawlikowskiego z 1925, APL, UWL, WKB, sygn. 2211, a) plan sytuacyjny szkoły, b) elewacja od strony ogrodu, c) widok frontowy szkoły powszechnej we wsi Gostchorz – stan obecny, za:	169
Ryc. 116. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Gostchorz (powiat siedlecki), wg	170
Ryc. 117. a) Projekt szkoły powszechnej 3 – klasowej w Dziewulach (powiat siedlecki), z lat.....	171
Ryc. 118. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 4 – klasowej w Tchórzewie (powiat siedlecki), wg projektu A. Pawlikowskiego z 1936, APL, UWL, WKB, sygn. 2235.....	172
Ryc. 119. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 4 – klasowej w Tchórzewie	173
Ryc. 120. Fragment projektu szkoły powszechnej 5 – klasowej w Wólce Konopnej (powiat łukowski),	174
Ryc. 121. Fragment projektu szkoły powszechnej 5 – klasowej w Wólce Konopnej (powiat łukowski), 1939, APL, UWL, WKB, sygn. 1772, a) rzuty budynku, b) przekrój poprzeczny, elewacja frontowa.	175
Ryc. 122. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 6 – klasowej w Zagoździu (powiat łukowski), wg projektu J. Majmeskuła z 1937, APL, UWL, WKB, sygn. 1773.....	176
Ryc. 123. Fragment projektu szkoły powszechnej 6 – klasowej w Zagoździu (powiat łukowski), wg ...	177
Ryc. 124. Projekt wzorcowy (a, b) nr 90 szkoły 7 – klasowej wykonany przez F. Kummanta, <i>Projekty</i>	179
Ryc. 125. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 4 – klasowej w Wierzejkach (powiat łukowski), z	180
Ryc. 126. Fragment projektu szkoły powszechnej 4 – klasowej w Wierzejkach (powiat łukowski),	181
Ryc. 127. Obrys obwodu szkolnego sokołowskiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).	190
Ryc. 128. Projekt szkoły powszechnej 1 – klasowej we wsi Gałki (powiat sokołowski), z.....	191
Ryc. 129. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Przekop (powiat sokołowski), .	192
Ryc. 130. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Przekop (powiat sokołowski), .	193
Ryc. 131. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 3 – klasowej w Kalinowcu (powiat węgrowski), z	194
Ryc. 132. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej w Kalinowcu (powiat węgrowski),.....	195
Ryc. 133. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 4 – klasowej we wsi Litwa	196
Ryc. 134. Fragment projektu szkoły powszechnej 6 – klasowej w Dzierzkach (powiat sokołowski),	197
Ryc. 135. Fragment projektu szkoły powszechnej 6 – klasowej w Dzierzkach (powiat sokołowski),	198
Ryc. 136. Lokalizacja i obliczenia konstrukcyjne szkoły powszechnej 7 – klasowej w Węgrowie, z lat 1927 – 1930,APL, UWL, WKB, sygn. 2483.....	199
Ryc. 137. Fragment projektu szkoły powszechnej 7 – klasowej w Węgrowie, z lat 1927.....	199
Ryc. 138. Obrys obwodu szkolnego tomaszowskiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).	205
Ryc. 139. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Polany (powiat tomaszowski),	206
Ryc. 140. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej we wsi Polany (powiat tomaszowski),.	207
Ryc. 141. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 3 – klasowej w Poturzynie.....	208
Ryc. 142. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej w Poturzynie (powiat tomaszowski),...	209
Ryc. 143. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 5 – klasowej w Zawalowie (powiat hrubieszowski),	210
Ryc. 144. Fragment projektu szkoły powszechnej 5 – klasowej w Zawalowie (powiat	211
Ryc. 145. Projekt wzorcowy J. Seredyńskiego nr 77, <i>Projekty budynków szkół powszechnych</i> , zeszyt II,	212
Ryc. 146. Lokalizacja szkoły powszechnej 6 – klasowej w Łosińcu (powiat tomaszowski), wg projektu B.	213
Ryc. 147. Fragment projektu szkoły powszechnej 6 – klasowej w Łosińcu (powiat tomaszowski), wg .	214
Ryc. 148. Szkoła powszechna w Łosińcu – stan obecny, za: http://nk.pl/school/25513 , 17.10.2011.	214

Ryc. 149. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 7 – klasowej w Werbkowicach (powiat hrubieszowski), wg projektu T. Majewskiego, E. Kranza z 1928, APL, UWL, WKB, sygn. 870.	215
Ryc. 150. Fragment dokumentacji projektowej szkoły powszechnej 7 – klasowej w Werbkowicach.....	216
Ryc. 151. Obrys obwodu szkolnego zamojskiego, stan w 1933 roku (oprac. autor).....	221
Ryc. 152. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 2 – klasowej w Niemienicach (powiat krasnostawski),	222
Ryc. 153. Fragment projektu szkoły powszechnej 2 – klasowej w Niemienicach (powiat krasnostawski),	222
Ryc. 154. a) Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 3 – klasowej w Harasiukach (powiat biłgorajski), wg	223
Ryc. 155. Fragment projektu szkoły powszechnej 3 – klasowej w Harasiukach (powiat biłgorajski), wg	224
Ryc. 156. Projekt żydowskiej szkoły powszechnej 4 – klasowej w Biłgoraju, wg projektu J. Ludwika z	225
Ryc. 157. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 5 – klasowej w Woli Radzięckiej (powiat biłgorajski), wg projektu A. Ruśkiewicza, W. Kranza z 1930, APL, UWL, WKB, sygn. 481.	226
Ryc. 158. Projekt szkoły powszechnej 5 – klasowej w Woli Radzięckiej (powiat biłgorajski), wg	227
Ryc. 159. Szkoła powszechna w Woli Radzięckiej (powiat biłgorajski) – stan obecny (fot. autor,	228
Ryc. 160. Fragment projektu szkoły powszechnej 6 – klasowej w Borowie (powiat krasnostawski),	229
Ryc. 161. Fragment projektu szkoły powszechnej 6 – klasowej w Borowie (powiat krasnostawski),	230
Ryc. 162. Plan sytuacyjny szkoły powszechnej 7 – klasowej w Turobinie (powiat krasnostawski),.....	231
Ryc. 163. Elewacja szkoły powszechnej 7 – klasowej w Turobinie (powiat krasnostawski), z 1932, APL, UWL, WKB, sygn. 1244.	232
Ryc. 164. Elewacja szkoły bliźniaczej w Biłgoraju, wg projektu E. Kranza z lat 1929 – 1930, APL, UWL,	238
Ryc. 165. Elewacja szkoły bliźniaczej w Żółkiewce (powiat krasnostawski), wg projektu A.	239
Ryc. 166. Projekt sali gimnastycznej przy szkole powszechnej 7 – klasowej w Korytnicy (powiat.....	243
Ryc. 167. Projekt sali gimnastycznej przy szkole 7 – klasowej w Kamieniu (powiat chełmski),	243
Ryc. 168. Projekt sali gimnastycznej przy szkole 7 – klasowej we wsi Stoczek (powiat łukowski), wg.	244
Ryc. 169. Dom dla kierownika szkoły w Woli Sobieskiej (powiat krasnostawski), wg projektu M.	246
Ryc. 170. Dom dla kierownika szkoły w Wólce Konopnej (powiat łukowski), z 1939, APL,	247
Ryc. 171. Dom dla kierownika szkoły w Zagoździu (powiat łukowski), wg projektu J. Majmieskuła z..	247
Ryc. 172. Projekt toalet i budynku gospodarczego przy szkole powszechnej 2 - klasowej we wsi Jeziernia	248
Ryc. 173. Projekt toalet i komórek przy szkole powszechnej 2 – klasowej w Żabiej Woli (pow. lubelski),	249
Ryc. 174. Projekt toalet przy szkole powszechnej 7 – klasowej w Janowie Lubelskim (pow. janowski),	249
Ryc. 175. Szkoła powszechna w Majdanie Sopockim II (powiat tomaszowski) –	251
Ryc. 176. Budynek szkoły powszechnej w Nowosiólkach, obecnie wykorzystywany na dom mieszkalny,	252
Ryc. 177. Szkoła powszechna w Hucie Tarnawackiej (powiat tomaszowski), a) elewacja od strony ogrodu, b) fragment szalowania drewnianej elewacji i zmienione poszycie dachu, stan obecny (fot. autor, sierpień 2009).....	252
Ryc. 178. Szkoła powszechna w Majdanie Sopockim I (powiat tomaszowski), a) element drewnianego szalunku budynku, b) elewacja szkoły od strony podwórza, stan obecny (fot. autor, sierpień 2010).	253
Ryc. 179. Szkoła powszechna w Wólce Biskiej, 1928, (powiat biłgorajski), a) elewacja frontowa, b) elewacja od strony dawnego podwórza gospodarczego, stan obecny (fot. autor, sierpień 2010). ...	253
Ryc. 180. Szkoła powszechna w Jacni (powiat zamojski) – stan obecny (fot. autor, wrzesień 2011).	254
Ryc. 181. Szkoła powszechna w Krasnem (powiat zamojski) – stan obecny (fot. autor, marzec 2011)..	254
Ryc. 182. Szkoła powszechna w Anielinie – a) elewacja frontowa, b) elewacja od strony ogrodu – stan obecny (fot. autor, 2006).	255

Ryc. 183. Szkoła powszechna w Moniatyczach, stan obecny (fot. autor, 2011), a, b) widok elewacji frontowej, c) widok elewacji od strony podwórza, d) widok dawnego domu dla nauczyciela.....	255
Ryc. 184. Szkoła powszechna w Derewicznej (powiat radzyński) – stan obecny	256
Ryc. 185. Szkoła powszechna w Długim Kącie (powiat biłgorajski), a) widok od strony mieszkania dla nauczyciela, b) elewacja od strony ogrodu, stan obecny (fot. autor, sierpień 2010).	256
Ryc. 186. Szkoła powszechna we wsi Ślipcze, stan obecny (fot. autor, 2006).	256
Ryc. 187. Szkoła powszechna 7 – klasowa w Tomaszowie Lubelskim (powiat tomaszowski), a) fasada frontowa ok 1930 - fotografia historyczna, za: www.tnn.pl , 27. 05. 2010, b) fragment fasady frontowej – stan obecny (fot. autor, sierpień 2011).	257
Ryc. 188. Szkoła powszechna 7 – klasowa w Wysokim (powiat lubelski), za: E. Przesmycka,.....	258
Ryc. 189. Szkoła powszechna 7 - klasowa w Konopnicy (powiat lubelski) – stan obecny (fot. autor, maj	258
Ryc. 190. Szkoła powszechna 7 – klasowa we Frampolu, a) fotografia historyczna przedstawiająca elewację frontową ok 1930 roku za: http://nk.pl/school/23240 , 8. 02. 2012, b) elewacja frontowa - stan obecny (fot. autor, wrzesień 2010).	259
Ryc. 191. Szkoła powszechna w Lublinie przy ul. Bychawskiej, 1935 a) elewacja frontowa, koniec lat 30 - tych za: J. Doroszewski, <i>Szkolnictwo...</i> , op. cit., s. 32, b) elewacja frontowa - stan obecny (fot. autor, październik 2011).	259
Ryc. 192. Szkoła powszechna w Lublinie na Czwartku a) fasada frontowa połowa lat 30 - tych, za: <i>Monografia...</i> , op. cit., s. 149, b) obecna fasada frontowa (fot. autor, październik 2008).	260
Ryc. 193. a) Szkoła powszechna w Czemiernikach ok. 1935 (powiat lubartowski) za: <i>Ziemia Czemiernicka, Ludzie wydarzenia Pamiątki</i> , Czemierniki 2009, b) fasada wg projektu M. Kontkiewicza z 1928 roku, APL, UWL, BKW, sygn. 1328.....	260
Ryc. 194. a) Fasada szkoły w Okrzei wg projektu APL, APL, sygn. 1165, b) stan obecny szkoły	261
Ryc. 195. Szkoła powszechna w Kraśniku ok. 1930, a) widok elewacji ogrodowej za:	261
Ryc. 196. Szkoła powszechna w Malinówce (fot. E. Przesmycka, sierpień 2006).	261
Ryc. 197. Szkoła powszechna bliźniacza w Wąwolnicy (powiat puławski), a) fasada frontowa -	262
Ryc. 198. a) Szkoła powszechna w Annopolu, b) historyczne pozostałości budynków gospodarczych przy szkole w Annopolu (fot. E. Przesmycka, listopad 2012).	262
Ryc. 199. Szkoła powszechna w Józefowie nad Wisłą (fot. E. Przesmycka, listopad 2012).	262
Ryc. 200. Szkoła powszechna w Cichoborzu - stan obecny (fot. autor, 2006).	263
Ryc. 201. Szkoła powszechna w Łukowie – stan obecny (fot. autor, 2006).	263
Ryc. 202. Szkoła powszechna w Józefowie (powiat biłgorajski) – stan obecny (fot. autor, sierpień 2008).	264
Ryc. 203. Szkoła powszechna w Tarnogrodzie (powiat biłgorajski) – stan obecny (fot. autor, sierpień	264
Ryc. 204. Rzut szkoły jednoklasowej o konstrukcji drewnianej w Walentynowie (powiat lubelski), oprac.	266
Ryc. 205. Rzut parteru szkoły jednoklasowej o konstrukcji murowanej z mieszkaniem dla nauczyciela na	267
Ryc. 206. Rzut parteru szkoły dwuklasowej o konstrukcji drewnianej w Przekopie (powiat sokołowski),	267
Ryc. 207. Rzut parteru szkoły dwuklasowej o konstrukcji drewnianej w Oseredku (powiat tomaszowski),	268
Ryc. 208. Rzut parteru szkoły dwuklasowej o konstrukcji murowanej w Krzesku Starym (powiat	268
Ryc. 209. Rzut parteru szkoły dwuklasowej o konstrukcji drewnianej w Raczynie (powiat siedlecki),	269
Ryc. 210. Rzut parteru szkoły dwuklasowej żydowskiej o konstrukcji murowanej z mieszkaniem dla	269
Ryc. 211. Rzut parteru szkoły dwuklasowej o konstrukcji drewnianej w Niemienicach (powiat	269
Ryc. 212. Rzut parteru szkoły trzyklasowej o konstrukcji drewnianej w Tchórznicy (powiat sokołowski),	270
Ryc. 213. Rzut parteru szkoły trzyklasowej o konstrukcji murowanej w Koszalach (powiat bialski), oprac.	270
Ryc. 214. Rzut parteru szkoły trzyklasowej o konstrukcji murowanej w Tomaszówce (powiat chełmski),	270

Ryc. 215. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły czteroklasowej o konstrukcji drewnianej w Platerowie ..	271
Ryc. 216. Rzut parteru szkoły czteroklasowej o konstrukcji drewnianej w Mokranach (powiat bialski),	271
Ryc. 217. Rzut parteru szkoły czteroklasowej o konstrukcji drewnianej w Radawcu (powiat lubelski),	272
Ryc. 218. Rzut parteru szkoły czteroklasowej o konstrukcji drewnianej we wsi Puszn Gdowskie (powiat	272
Ryc. 219. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły pięcioklasowej o konstrukcji murowanej w Woli	272
Ryc. 220. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły pięcioklasowej o konstrukcji murowanej w Konopnicy..	273
Ryc. 221. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły pięcioklasowej o konstrukcji murowanej w Tuczej (powiat	273
Ryc. 222. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły pięcioklasowej o konstrukcji murowanej w Łychowie ...	273
Ryc. 223. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły sześcioklasowej o konstrukcji murowanej w Borowie	274
Ryc. 224. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły sześcioklasowej o konstrukcji murowanej w Cześnikach	274
Ryc. 225. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły sześcioklasowej o konstrukcji murowanej w Łucy (powiat	275
Ryc. 226. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły sześcioklasowej o konstrukcji murowanej w Kielczewicach	275
Ryc. 227. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły siedmioklasowej o konstrukcji murowanej w	275
Ryc. 228. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły siedmioklasowej o konstrukcji murowanej w Żeliszewie	276
Ryc. 229. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły siedmioklasowej o konstrukcji murowanej w Karczmiskach	276
Ryc. 230. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły siedmioklasowej o konstrukcji murowanej w Janowie ...	277
Ryc. 231. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły siedmioklasowej o konstrukcji murowanej w Turobinie.	277
Ryc. 232. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły o konstrukcji murowanej w Siedliskach (powiat	277
Ryc. 233. Rzut parteru szkoły siedmioklasowej o konstrukcji drewnianej w Domaszewnicy (powiat	278
Ryc. 234. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły bliźniaczej o konstrukcji murowanej w Chełmie, oprac..	278
Ryc. 235. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły bliźniaczej o konstrukcji murowanej w Tomaszowie, oprac.	278
Ryc. 236. Rzut pierwszej kondygnacji szkoły bliźniaczej o konstrukcji murowanej w Kocku	279
Ryc. 237. Szkoła powszechna 5 – klasowa w Tuczej (powiat bialski), wg projektu z 1928, APL, UWL,	283
Ryc. 238. Szkoła powszechna 6 – klasowa w Cześnikach (powiat tomaszowski), wg projektu z lat 1937 –	284
Ryc. 239. Szkoła powszechna 5 – klasowa w Bielanach (powiat sokołowski), z 1936, APL,	284
Ryc. 240. Szkoła powszechna 2 – klasowa Mejnierzynie (powiat lubartowski), z 1935, APL,	284
Ryc. 241. Stolarka okienna szkoły 7 – klasowej w Parysowie (powiat garwoliński), APL, UWL, WKB,	285
Ryc. 242. 12 – połowa stolarka okienna szkoły 7 – klasowej w Korczewie (powiat sokołowski), APL,	285
Ryc. 243. Stolarka okienna szkoły 7 – klasowej w Gościeradowie (powiat janowski), APL, UWL, WKB,	285
Ryc. 244. Zblokowane po 4-okna pasy stolarki okiennej (na przykładzie szkoły 3 – klasowej w Polkowie	285
Ryc. 245. Wejście główne do szkoły 5 – klasowej w Zawalowie (powiat hrubieszowski), APL, UWL,	286
Ryc. 246. Wejście do szkoły 3 – klasowej w Majdanie Ostrowskim (powiat chełmski), APL, UWL,	286
Ryc. 247. Wejście do szkoły 7 – klasowej w Pilawie (powiat garwoliński), APL, UWL, WKB, sygn. 743.	287

SPIS TABEL

Tabela 1 Rozwój szkolnictwa elementarnego na Lubelszczyźnie w czasie zaborów

Tabela 2 Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym bialsko podlaskim wybudowane w latach 1918 – 1939

Tabela 3 Zestawienie szkół powszechnych w obwodzie szkolnym chełmskim, powstałych w latach 1918 – 1939

Tabela 4 Szkoły powszechne powstałe w Lublinie w latach 1918 – 1939

Tabela 5 Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym lubelskim powstałe w latach 1918 – 1939

Tabela 6 Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym puławskim powstałe w latach 1918 – 1939

Tabela 7 Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym siedleckim powstałe w latach 1918 – 1939

Tabela 8 Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym sokołowskim powstałe w latach 1918 – 1939

Tabela 9 Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym tomaszowskim powstałe w latach 1918 – 1939

Tabela 10 Szkoły powszechne w obwodzie szkolnym zamojskim powstałe w latach 1918 – 1939

Tabela 11 Szkoły powszechne posiadające sale gimnastyczne powstałe w latach 1918 – 1939 na Lubelszczyźnie

Tabela 12 Budynki mieszkalne dla nauczycieli powstałe przy szkołach powszechnych w latach 1918 – 1939 na Lubelszczyźnie

Tabela 13 Rodzaje szkół powszechnych powstałych na Lubelszczyźnie w latach 1918 – 1939

INDEKS MIEJSCOWOŚCI

Anielin 254, 255

Aniełpol 236

Antonionówka 143

Bachus 107

Bałtów 166

Baranów 157, 165

Bełdy 174, 185

Bełżyce 141

Bezek 106

Biała Ordynacka 128, 139, 140, 245

Biała Podlaska 58, 59, 76, 83, 242

Białki 170, 184

Białystok 32

Bielany 197, 202, 284

Biłgoraj 223, 224, 230, 233, 234, 238

Binduga 169, 183

Birdy 182

Biskupice 131, 132, 141, 143

Blizocin 143

Bobrowniki 147, 166, 288

Bochońnica 18, 152, 162

Bojmy 203

Borowica 91, 104

Borów 159, 163, 228, 229, 230, 234, 274

Borysowiec 91, 104

Branica 69, 71, 72, 79, 82

Brodacze 195, 201

Bronisławów 62, 64, 65, 79

Broszków 174, 186

Brześć 32

Brzezice 144

Brzeźnica Bychawska 120, 136

Brzeźno 96, 97, 106

Brzostówka 123, 136

Brzozowiec 107

Bukowa Wielka 107

Busówno 89, 91, 103, 105

Bychawa 124, 136, 141, 142, 144

Bychawka I 144

Bzowo 169, 183

Chełm 99, 100, 102, 106, 238, 239

Chmielew 192, 200

Chojno Nowe 96, 106

Chrzanów 131, 139, 240, 242

Cyców 100, 101, 102, 106

Czemierniki 128, 129, 140, 257, 260, 275

Czerwinka

Cześniki 197, 202, 203

Czółna 119, 136

Czułczyce 107

Dąbrowica 68, 236, 265

Dąbrowica Duża 81

Deputyce Królewskie 106

Derewiczna 85, 256

Dębica 123, 136

Długi Kąt 220, 233, 256, 288

Dobryłów 107

Dobryniów 237

Dokudów 66, 81

Dołda 69, 82

Domanice 172, 179, 184, 189

Domaszewnica 179, 188, 278

Drelów 74, 75, 83

Dubów 66, 81

Dwunin 119, 120, 135

Dys 126, 127, 138

Dzierzki 197, 198, 202

Dzierzkowice 131, 139

Dzierzkowice Wola 143

Dziewule 170, 171, 184

Firkówka 170, 183

Firlej 126, 137, 138

Frampol 229, 235, 245, 257, 258, 259

Gałki 191, 200

Garwolin 159, 163, 242

Gdola 89, 104

Gęś 69, 82

Głębków 195, 207, 240

Głusk 131, 142

Głuszczyn 204

Godziębów 126, 137

Goraj 15

Gostchorz 169, 170, 182

Gościeradów 128, 140, 145, 185

Grabiny 201

Gródki 223, 233

Harasiuki 222, 223, 224, 233

Hermanów 172, 184

Hołowczyce 59, 60, 72, 74, 81

Hołubla 186

Horodło 219

Horodyszcze 107

Husinka 63, 64, 79

Huszczka 60, 72, 73, 82

Huta 107

Huta Dąbrowa 178, 187

Huta Dzierżyńska 207, 217

Huta Tarnawacka 219, 252

Hydynów 174, 185

Irena 146, 147, 148, 149, 158, 161, 164, 242, 269
 Jabłonna 124, 136
 Jacnia 252, 254
 Jagódne 168, 182
 Janów Lubelski 131, 248, 274
 Janów Podlaski 83, 107, 139
 Jarczów 213, 218
 Jaroszewice 144
 Jasionka 172, 184
 Jastków 131, 132, 142
 Jastrzębie Śmiary 186
 Jaślików 237
 Jeziernia 206, 217, 248
 Józefów 229, 234, 263, 264
 Józefów nad Wisłą 257, 262, 263
 Juliopol 77, 84
 Kalinowiec 193, 194, 195, 201
 Kamień 99, 106, 242, 243
 Kamionka 128, 129, 143, 192, 200
 Kamionki Lackie 169, 183
 Karczmiska 158, 164, 176
 Karolinów 107
 Kasiłan 86, 88, 103, 267
 Kazimierz Dolny 166
 Kąkolewnica 78, 84
 Kielczewice 127, 138
 Kijowiec 72, 82
 Kluczkowice 158, 165, 242
 Kłoczew 159, 163, 242
 Kłoda 146, 147, 161
 Kłodnica Górna 144
 Kłodnica Górna Kolonia 144
 Kobiałki Stare 172, 184
 Kock 117, 179, 187, 242, 246, 276, 279
 Kocudza Dolna 229, 235, 245, 265
 Komaszycy 155, 156, 157, 158, 163
 Komodzianka 220, 232
 Komorów 213, 218
 Konopnica 126, 127, 138, 257, 258, 273
 Końskowola 166
 Kopina 90, 105
 Korczew 192, 198, 202, 242, 285
 Kornica 176, 186
 Koroszczyń 80
 Korytnica 198, 203, 242, 243
 Kosarzew Górny 144
 Koszoly 80, 270
 Kraczewice 158, 159, 165
 Krasne 143, 254

Krasnystaw 235, 237, 242, 246
 Kraśniczyn 237
 Kraśnik 15, 131, 139, 257, 261
 Krężnica Jara 144
 Krynica 193, 201
 Krzczonów 142, 242
 Krzemień 131, 139
 Krzesimów 124, 137
 Krzesk 178, 188
 Krzesk Stary 169, 182, 268
 Krześlin 176, 186
 Krzymoszyce 59, 62, 63, 80
 Krzywe 237
 Ksawerówka 237
 Księżomierz 131, 132, 133, 134, 139
 Księżpól 220, 307
 Kumów 105
 Kumów Majoracki 106
 Kurów 142, 157, 165
 Łatyczów 237
 Leszczany 94, 105
 Leszkowice 143
 Leśniczówka 107
 Lichty 143
 Lipno 170, 184
 Lisikierz 179, 188
 Liszno 105
 Litwa 195, 196, 201
 Lubartów 130, 140
 Lublin 6, 8, 12, 14, 19, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 102, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 238, 239, 242, 246, 257, 259, 260, 280, 282, 285
 Łańcuchów 180, 189
 Łaszczów 219
 Łęczka 170, 184
 Łobaczew 83
 Łopatki 166
 Łosiniec 212, 218
 Łuca 127, 138, 275
 Łuck 32, 38, 141
 Łucka 128, 141
 Łukawka 166
 Łukowa 235
 Łukowce 81
 Łukówek Piękny 107
 Łuszczacz 206, 217
 Łychów 127, 137
 Łysołaje 170, 183
 Maciejów 237
 Majdan Ostrowski 91, 105, 286
 Majdan Sopocki I 119, 152, 153
 Majdan Sopocki II 119, 251

Maksymilianów 195, 202
 Malice 219
 Malinówka 107, 257, 261
 Marcinków 80
 Markuszów 158, 164, 242, 246
 Marysin 106
 Matiaszówka 63, 79
 Mazanówka 60, 66, 67, 80
 Mejznerzyn 119, 135, 184
 Mełgiew 141
 Michałówka 107
 Michów 114, 128, 141
 Mieczysława 115, 116, 117, 118, 135
 Mierzvice Stare 169, 183
 Międzylesie 83
 Międzyrzec Podlaski 65, 66, 81, 85
 Milanów 60, 61, 78, 84, 242
 Milejów 131, 142, 242
 Miłocin 119, 135
 Młyniec 80
 Modlibożyce 15
 Mokobody 176, 186
 Mokrandy 68, 82, 271
 Motycz 141
 Nadrybie 180, 189
 Nadzieja 195, 202
 Naklik 220, 233
 Nałęczów 157, 165, 242
 Niedzwica Duża 144
 Niemienice 220, 222, 233, 269
 Niezabitów 166
 Niezdów 152, 162
 Niwirków 206, 217
 Okrzeja 178, 187, 257, 260, 261
 Oksów 107
 Olchowiec 228, 234
 Oleśniki 222, 233
 Olszanka 237
 Olszowiec 144
 Olszyna 80
 Opole Lubelskie 166
 Orchowiec 223, 234
 Oseredek 206, 217, 268
 Osieck 159, 160, 163, 242
 Osinki 143
 Osiny 152, 162
 Ostoje 169, 183
 Ostrów 131, 139, 245
 Ostrówek 131, 142
 Ostrówki 69, 82
 Osuchy 236
 Ożarów 137
 Parysów 159, 163, 242, 285
 Pawłowice 152, 153, 154, 155, 156, 161, 162

Pawłów 100, 257
 Pilawa 159, 164, 287
 Piszczac 59, 60, 76, 77, 78, 83, 242
 Platerów 172, 185, 271
 Pliszczyn 144
 Pliszkowice 236, 240, 246, 265
 Pławanice 166
 Płonki 161
 Płuszwice 137
 Podmieście 169, 183
 Polany 206, 207, 217
 Polków Sagały 193, 201, 285
 Polubicze 84
 Posadów 217
 Poturzyn 207, 208, 209, 214, 217, 219
 Powiśle 159, 164
 Pożóg 18
 Prostynia 204
 Pruszyń 179, 189
 Przekop 192, 200, 267
 Przeździatka 198, 203, 242
 Przytoczno 179, 187, 246
 Puchaczów 131, 142, 242
 Puławy 145, 157, 165
 Pusznio Gdowskie 152, 162, 272
 Putnowice Kolonia 107
 Puznówka 159, 164
 Rachanie 214, 219
 Raczyna 169, 183, 269
 Radawiec 125, 137
 Radlin 166
 Radoryż 179, 187, 246
 Radzików Stopki 172, 185
 Radzyń Podlaski 85
 Rakówka 223, 233
 Ratyniec Stary 200
 Rejowiec 106
 Rogatka 107
 Rokitno 152, 162
 Rossosz 59, 84
 Rozęcin 107
 Rozkopaczew 128, 141, 239
 Rożdżałów 107
 Różaniec 220, 225, 233
 Ruda 172, 185
 Ruda Talubska 152, 162, 294
 Rudka 89, 90, 104
 Rudnik 119, 136
 Rury Jezuickie 127, 128, 138
 Rybczewice II 237
 Rybie 86, 87, 103
 Rytele Świąteczne 192, 200
 Rzeczyca Ziemiańska 128, 140
 Sabiny 182, 202, 242
 Sajówka 61, 62, 79

Samokłęski 143
 Seroczyn 188
 Sewerynów 195, 202
 Siedlce 35, 178, 179, 188, 239, 142
 Siedliczki 144
 Siedliska 230, 236, 242, 277
 Sielce 184
 Siennica Nadolna 237
 Sieprawice 115, 135, 265
 Sięcieszka 182
 Sitno 85
 Skowieszyn 146, 161
 Skrudki 166
 Skryhiczyn 107
 Słuchocin 195, 202
 Smolanka 169, 182
 Smólsk 220, 233, 245, 254
 Snopków 144
 Sobienie Jeziory 159, 164
 Sobienie Kielczewskie 150, 151, 152, 161
 Sobieska Wola 230, 236, 246
 Sobieszczany 126, 127, 138
 Sól 225, 234
 Stanin 179, 187, 246
 Stanisławów 107
 Stara Bystrzyca 144
 Stara Wieś 204
 Starosław 166
 Starościn 123, 136
 Stary Gaj 144
 Stary Majdan 107
 Stawek 89, 103
 Sterydynia 203
 Stężycza Nadwieprzańska 237
 Stoczek 178, 187, 204, 242, 244, 246
 Strupin Mały 107
 Strzeszkowice Duże 144
 Strzyżewice 144
 Studzianki 126, 137, 143
 Suchowola 59, 78, 84
 Suchożebra 178, 188
 Surchów 237
 Szaniawy 169, 182
 Szczekarków 156, 163
 Szczuczki 146, 148, 161
 Szóstka 69, 82
 Szpaki 174, 186
 Średni Łan 107
 Świdnik Mały 126, 127, 138
 Świerże 107
 Tarnogród 236, 263, 264
 Tchorzew 172, 173, 185
 Tchorzewek 69, 70, 82
 Tchorznica 193, 201, 270
 Telatyn 209, 218
 Telczyn 179, 188, 246
 Teresin 105

Terespol 84
 Tomaszów 35, 205, 214, 219, 238, 257, 278
 Tomaszówka 92, 93, 105, 270, 278
 Trzebieszów 18, 179, 187
 Trzydnik Mały 143
 Tuczna 60, 72, 73, 83, 273, 283
 Turobin 230, 231, 232, 236, 242, 246, 276, 277
 Turowola 180, 189
 Turów 69, 82
 Tyszowce 214, 219, 242
 Ulanie 179, 188
 Ulhówek 219
 Walentynów 115, 118, 135, 144, 266
 Wandalin 115, 118, 135, 144, 266, 149, 161
 Wąwolnica 18, 165, 238, 242, 257, 262
 Werbkowice 215, 216, 218
 Węgrów 193, 198, 199, 204, 238
 Widniówka 237
 Wielkie 120, 121, 122, 123, 136
 Wierciszów 144
 Wierzejki 179, 180, 181, 186
 Wilkołaz 132, 140
 Wisznice 84, 85
 Wojciechów 131, 143
 Wojcieszków 179, 188
 Wojnów 174, 185
 Wola Blizocka 143
 Wola Osowińska 85
 Wola Radziecka 225, 226, 227, 228, 234, 257
 Wola Sernicka 128, 129, 143, 291
 Wola Skromowska 120, 121, 136
 Wola Studzieńska 143
 Wolawce 89, 104
 Wólka 89, 104, 131, 143, 242
 Wólka Abramowska 220, 232
 Wólka Batorska 143
 Wólka Biska 220, 233, 252, 253, 254
 Wólka Gołębska 166
 Wólka Konopna 174, 175, 185, 246, 247
 Wólka Leszczańska 167
 Wólka Okopska 89, 104
 Wólka Zabłocka 115, 135
 Wyrozęby 198, 203
 Wysokie 15, 45, 257, 258

Zabłocie 76, 84
Zagoździe 176, 177, 186,
239, 246, 247
Zaklików 15
Zakrzówek 132, 140, 145
Zamch 230, 235, 265
Zawalów 209, 210, 211, 218,
241, 242, 286
Zbuczyn 171, 179, 189

Zdrapy 137
Zielone 207, 218
Zwiartów 119
Żabia Wola 118, 119, 136,
249, 265
Żdżanne 237
Żeliszew 178, 189, 276
Żelków 178, 189
Żerocin 81

Żmudź 98, 99, 106
Żółkiewka 230, 231, 236,
238, 239, 242
Żółtańce Kolonia 107
Żuków 138, 240, 246
Żulin 237
Żurawiec 143
Żurawieniec 115, 116, 135
Żurawłówka 168, 182